

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN YÜZÜNCÜ YILI

CUMHURİYET'İN 100. YILI ÖZEL SAYISI
THE REPUBLIC'S CENTENARY SPECIAL ISSUE
EKİM / OCTOBER 2023 • ONLINE ISSN: 2529-0045

MARMARA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

MARMARA UNIVERSITY JOURNAL OF TURKOLOGY

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi (MUTAD) / Marmara University Journal of Turkology (MUJOT)

6 Aylık Uluslararası Hakemli Dergi / Biannual Peer-Reviewed International Journal
Yıl / Year: Ekim / October 2023, Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı / The Republic's Centenary Special Issue

Online ISSN: 2529-0045

Kuruluş Yılı / Foundation Year: 2014

Marmara Üniversitesi Rektörlüğü Adına İmtiyaz Sahibi / Owner

Prof. Dr. Mustafa KURT (Rektör / Rector)

Derginin Kurucusu / Founder of the Journal

Prof. Dr. Gülşen SEYHAN ALIŞIK

Derginin Sahibi / Owner of the Journal

Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Adına / On behalf of Institute of Turkic Studies of Marmara University
Prof. Dr. Okan YEŞİLOT (Enstitü Müdürü / Director of Institute)

Baş Editör / Editor in Chief

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Özel Sayı Editörleri / Special Issue Editors

Prof. Dr. Bülent BAKAR (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Doç. Dr. Seda BAYINDIR ULUSKAN (Milli Savunma Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

İngilizce Dil Editörleri / English Language Editors

Arş. Gör. Ayşe Didar AKBULUT (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe BAŞARAN (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Türkçe Dil Editörü / Turkish Language Editor

Arş. Gör. Soner ATALAN (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Redaktörler / Redactors

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep AKARSLAN (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Elif UZUNAĞAÇ (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Sekretarya / Secretariat

Dr. Öğr. Üyesi Elif UZUNAĞAÇ (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Dizgi / Typesetting

Elif TUFAN KIRKIL, Burcu DİKER

Yayın Kurulu / Editorial Board

Doç. Dr. Turhan ADA (Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Prof. Dr. Apollinaria S. AVRUTİNA (St. Petersburg Devlet Üniversitesi, St. Petersburg / Rusya Federasyonu)

Prof. Dr. Evangelia BALTA (Ulusal Helen Araştırmaları Vakfı, Atina / Yunanistan)

Prof. Dr. Olivier BOUQUET (Paris Diderot Üniversitesi, Paris / Fransa)

Doç. Dr. Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Prof. Dr. Yüksel ÇELİK (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Hacettepe Üniversitesi, Ankara / Türkiye)

Prof. Dr. Davut HUT (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Faisal HUSAIN (Pensilvanya Eyalet Üniversitesi, State College / Amerika Birleşik Devletleri)

Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Doç. Dr. Hakan KIRIMLI (Bilkent Üniversitesi, Ankara / Türkiye)

Prof. Dr. Osman Gazi ÖZGÜDENLİ (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Öğr. Gör. Dr. Liaisan ŞAHİN (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Doç. Dr. Nikolay N. TELİTSİN (St. Petersburg Devlet Üniversitesi, St. Petersburg / Rusya Federasyonu)

Prof. Dr. István VÁSÁRY (Macar Bilimler Akademisi, Budapeşte / Macaristan)

Dr. Öğr. Üyesi Elif YILMAZ ŞENTÜRK (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Danışma Kurulu / Advisory Board

- Prof. Dr. Gabor AGOSTON (Georgetown Üniversitesi, Vaşington / Amerika Birleşik Devletleri)
- Doç. Dr. Danuta CHMIELOWSKA (Varşova Üniversitesi, Varşova / Polonya)
- Prof. Dr. Evá Judit CSAKI (Pazmany Peter Katolik Üniversitesi, Budapeşte / Macaristan)
- Prof. Dr. İsmail E. ERÜNSAL (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)
- Prof. Dr. Peter B. GOLDEN (Rutgers Üniversitesi, New Jersey / Amerika Birleşik Devletleri)
- Prof. Dr. Tooru HAYASHI (Tokyo Üniversitesi, Tokyo / Japonya)
- Prof. Dr. Yerden KAZHYBEK (Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı Ahmet Baytursınoğlu Dil Bilimi Enstitüsü, Almatı / Kazakistan Cumhuriyeti)
- Prof. Dr. Darhan KIDIRALI (Nur-Sultan / Kazakistan Cumhuriyeti)
- Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU (Michigan Devlet Üniversitesi, East Lansing / Amerika Birleşik Devletleri)
- Prof. Dr. Nizomitdin MAKHMUDOV (Özbekistan Bilimler Akademisi, Taşkent / Özbekistan Cumhuriyeti)
- Prof. Dr. Klaus RÖHRBORN (Emekli Öğretim Üyesi, Gottingen / Almanya)
- Prof. Dr. Nesrin SARIAHMETOĞLU (Emekli Öğretim Üyesi, İstanbul / Türkiye)
- Prof. Dr. Gülşen SEYHAN ALIŞIK (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)
- Prof. Dr. Alfiya YUSUPOVA (Kazan-İdil Boyu Federal Üniversitesi, Kazan / Tataristan Cumhuriyeti / Rusya Federasyonu)

2023 Yılı Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı Hakemleri / 2023 Year The Republic's Centenary Special I Referees

- Dr. Öğr. Üyesi Erhan ACAR (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale / Türkiye)
- Prof. Dr. Kemal ARI (Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir / Türkiye)
- Doç. Dr. Süleyman AŞIK (İzmir Bakırçay Üniversitesi, İzmir / Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi İdris ÇAKIROĞLU (Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale / Türkiye)
- Doç. Dr. Erdem ÇANAK (Çukurova Üniversitesi, Adana / Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Erhan ÇİFCİ (Milli Savunma Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)
- Prof. Dr. İsmail EYYÜPOĞLU (Atatürk Üniversitesi, Erzurum / Türkiye)
- Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ (İstanbul Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)
- Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU (Pamukkale Üniversitesi, Denizli / Türkiye)
- Doç. Dr. Ökkeş Kürşad KARACAGİL (İstanbul Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Müjdat KARAGÜLMEZ (Milli Savunma Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)
- Prof. Dr. Nazife Oya LEVENDOĞLU (Erciyes Üniversitesi, Kayseri / Türkiye)
- Doç. Dr. Jale Özlem OKTAY ÇEREZCİ (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Ceyhan ÖGRETEN (Milli Savunma Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Funda SONGUR (Piri Reis Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)
- Doç. Dr. Üyesi Mustafa TANRIVERDİ (İstanbul Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)
- Doç. Dr. Metin ÜNVER (İstanbul Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

İletişim Bilgileri / Contact Details

Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğü / Institute of Turkic Studies of Marmara University

Adres / Address: Göztepe Yerleşkesi, 34722, Kadıköy, İstanbul / Türkiye

Tel / Phone: +90 216 777 18 80

Faks / Fax: +90 216 777 18 81

E-Posta / E-Mail: mutad@marmara.edu.tr

Web: <http://turkiyat.marmara.edu.tr/>

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mtad>

Marmara Üniversitesi Yayınevi / Marmara University Press

Adres / Address: Göztepe Yerleşkesi, 34722, Kadıköy, İstanbul / Türkiye

Tel / Phone: +90 216 777 14 08

Faks / Fax: +90 216 777 14 01

E-Posta / E-Mail: yayinevi@marmara.edu.tr

MARMARA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nün uluslararası hakemli yayınıdır. Altı ayda bir yayınlanır. Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, TÜBİTAK / ULAKBİM SBVT, ASOS İndeks, ACAR İndeks, DRJI (Directory of Research Journals Indexing), ULRICH Global Serials Directory, EBSCO uluslararası alan endeksi tarafından taranmakta ve dizinlenmektedir. Dergide yayınlanan makalelerdeki görüşler yazarlarına aittir. Yayın Kurulu tarafından benimsendiği anlamına gelmez. Yayın Kurulu, yazının özüne dokunmaksızın gerekli yazım ve ifade değişikliklerini yapma hakkını saklı tutar. Dergiden yapılan alıntılarda kaynak göstermek mecburidir.

MARMARA UNIVERSITY JOURNAL OF TURKOLOGY is a peer-reviewed international journal of Institute of Turkic Studies of Marmara University. The journal is a biannual publication. Marmara University Journal of Turkology is indexed by TÜBİTAK / ULAKBİM SBVT, ASOS Index, ACAR Index, DRJI (Directory of Research Journals Indexing), ULRICH Global Serials Directory and EBSCO International Index. All the views and opinions expressed in the articles are those of the authors and they do not necessarily reflect the views or opinions of the editor, the editorial board, or the publisher. The editorial board reserves the right to make necessary changes in spelling and phrase without changing content. The published contents in the articles cannot be used without being cited.

İçindekiler / Contents

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Alaturka Müzik Yasağı Öncesi Peyami Safa'nın Yaptığı Bir Anket Çalışması (7-29 Aralık 1932):
Musikimiz Hangi Yola Girmeli?

A Survey Conducted by Peyami Safa Before the Ban on Alla Turca Music (December 7-29, 1932): *Which Way Should Our Music Go?*

Seda BAYINDIR ULUSKAN e1

Cumhuriyet Dönemi Kültür ve Sanat Politikaları Bağlamında İnkılap Sergileri ve Yurt Gezileri
(1923-1943)

Revolution Exhibitions and Country Tours in the Context of Republican Period Policies of Culture and Arts (1923-1943)

Malike BİLEYDİ KOÇ.....e40

Yusuf Kemal Bey'in Londra Mümessilliği Çerçevesinde Türk-İngiliz İlişkileri

Turkish-English Relations in the Framework of Yusuf Kemal Bey's the London Representation

Aydın ÇAKMAK.....e59

Atatürk Döneminde İpek Böcekçiliğinin Geliştirilmesine Yönelik Atılan Adımlar (1923-1938)

Steps Taken Towards the Development of Sericulture During the Atatürk Era (1923-1938)

Ayşegül İNGİNAR KEMALOĞLU.....e84

1924 Bahriye Bütçesi Görüşmeleri Işığında Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Donanması

Turkish Navy in the First Years of the Republic in the Light of 1924 Naval Budget Negotiations

Burcu ÖZCAN ERDAL e109

Tevfik Rüştü (Aras) Bey'in Atina Telgraflarında Muhtelit Mübadele Komisyonu ve Faaliyetleri
(1923-1924)

The Miscellaneous Exchange Commission and Its Activities in Tevfik Rüştü (Aras) Bey's Telegraphs from Athens (1923-1924)

Yusuf SARINAY, Recep KARACAKAYA e127

Milli Mücadeledeki Türk Zaferini İngilizler Nasıl İzah Etiler?

How Did the British Explain the Turkish Victory in the National Struggle?

Ali SATAN, Bahtiyar DEDEOĞLU e151

Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Sanatı Tarihi: Tetkik Gezileri ve Eser İncelemeleri

Gazi Mustafa Kemal Atatürk and Turkish Art History: His Research Visits and Antique Studies

Anılcan SIÇRAYIK, F. Nalân TÜRKMEN.....e168

TAKDİM

Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi (MUTAD), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından çıkarılan hakemli/akademik ve uluslararası bir dergidir. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Türk dili, kültürü, edebiyatı, tarihi, halk bilimi, coğrafyası ve sanatı başta olmak üzere Türk Dünyası ile ilgili makaleleri bilim dünyasına kazandırmayı ilke edinmiştir. 2014 yılından beri yayın hayatına devam eden *MUTAD*, TÜBİTAK/ULAKBİM SBVT, ULRICH Global Serials Directory, EBSCO, DRJI (Directory of Research Journals Indexing) ve ASOS indeksleri tarafından taranmaktadır.

Değerli okurlarımız, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı (Ekim 2023), 8 araştırma makalesinden oluşmaktadır. Seda Bayındır Uluskan tarafından kaleme alınan "Alaturka Müzik Yasağı Öncesi Peyami Safa'nın Yaptığı Bir Anket Çalışması (7-29 Aralık 1932): *Musikimiz Hangi Yola Girmeli?*" başlıklı makalede, Peyami Safa'nın musiki inkılabına yönelik tartışmalarda müzik camiasının ve bu konuda fikir üreten zümrelerin bakış açılarını tespit etmek amacıyla gerçekleştirdiği anket çalışması ve etkileri ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Malike Bileydi Koç'un "Cumhuriyet Dönemi Kültür ve Sanat Politikaları Bağlamında İnkılâp Sergileri ve Yurt Gezileri (1923-1943)" başlıklı çalışması, Atatürk'ün "Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür" sözünden yola çıkarak Cumhuriyet'in 10. Yıl Dönümü anısına düzenlenen "İnkılâp Sergileri" ve "yurt gezilerini" anlatmaktadır. Aydın Çakmak tarafından kaleme alınan "Yusuf Kemal Bey'in Londra Mümessilliği Çerçevesinde Türk-İngiliz İlişkileri" adlı çalışmada, Millî Mücadele döneminde önemli vazifelerde bulunmuş olan Yusuf Kemal Bey'in Londra Mümessili olarak tayin edilmesi ve zor bir döneme denk gelen Türk-İngiliz ilişkilerinin yeniden tesis edilmesindeki rolü ele alınmaktadır. Ayşegül İnginar Kemaloğlu'nun "Atatürk Döneminde İpek Böcekçiliğinin Geliştirilmesine Yönelik Atılan Adımlar (1923-1938)" başlıklı makalesi, Atatürk dönemi Türkiye'sinde ipekböcekçiliğinin gelişimini konu edinmektedir.

Burcu Özcan Erdal tarafından kaleme alınan "1924 Bahriye Bütçesi Görüşmeleri Işığında Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Donanması" adlı çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte önem kazanan deniz güvenliği ve savunmasında, 1924 Bahriye Bütçesi görüşmelerinin Türk Deniz Kuvvetlerinin erken dönemi ve ulusal bağımsızlıktaki rolü değerlendirilmektedir. Yusuf Sarımay ve Recep Karacakaya'nın "Tevfik Rüştü (Aras) Bey'in Atina Telgraflarında Muhtelit Mübadele Komisyonu ve Faaliyetleri (1923-1924)" başlıklı makalesinde, Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun karşılıklı göçteki rolü ve Türkiye'nin heyet temsilcisi Tevfik Rüştü (Aras)'nın Atina'dan Ankara'ya gönderdiği telgraflar üzerinden mübadele dönemi değerlendirilmiştir. Ali Satan ve Bahtiyar Dedeoğlu tarafından kaleme

alınan “Milli Mücadele’deki Türk Zaferini İngilizler Nasıl İzah Etiler?” adlı çalışmada, dönemin İngiliz siyasi ve askerî aktörlerinin Türk zaferini nasıl açıkladıkları ve hangi faktörler üzerinden değerlendirdikleri ele alınmaktadır. Anılcan Sıçrayık ve Fatma Nalân Türkmen’in “Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Sanatı Tarihi: Tetkik Gezileri ve Eser İncelemeleri” adlı makalesinde, sanata büyük önem veren Atatürk’ün Cumhurbaşkanlığı döneminde eski eser ve müze ziyaretlerinden oluşan “tetkik gezileri” tamamı ilk kez yayımlanan belgeler ışığında incelenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin 100. Yılına özel hazırladığımız bu sayımıza çalışmalarıyla katkı sağlayan tüm yazarlarımıza teşekkür ederiz. Bu vesile ile Cumhuriyetimizin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk başta olmak üzere tüm silah arkadaşlarını rahmet ve minnetle anıyoruz.

Baş Editör
Prof. Dr. Okan YEŞİLOT

ALATURKA MÜZİK YASAĞI ÖNCESİ PEYAMI SAFA'NIN YAPTIĞI BİR ANKET ÇALIŞMASI (7-29 ARALIK 1932): *MUSİKİMİZ HANGİ YOLA GİRMELİ?*

A SURVEY CONDUCTED BY PEYAMI SAFA BEFORE THE BAN ON ALLA
TURCA MUSIC (DECEMBER 7-29, 1932): *WHICH WAY SHOULD OUR MUSIC GO?*

Seda BAYINDIR ULUSKAN*

Öz

Bu çalışmanın amacı, 1934 Kasım'ında Türk müziğine radyolarda getirilen yayın yasağı öncesi Peyami Safa tarafından yapılan "Musikimiz Hangi Yola Girmeli?" başlıklı müzik anketini mercek altına almak ve bu anketi cevaplayan Mesut Cemil, Yusuf Ziya (Demircioğlu), Nimet Vahid, Necip Yakup, Rauf Yekta, Ferdi Ştätzer, İzzet Nezh, Hasan Ferit (Alnar), Ruşen Ferit (Kam), Ekrem Besim (Tektaş), M. Andonyades, Münir Nurettin (Selçuk), Nadir Nadi, Falih Rıfkı (Atay), Malatya Mebusu Dr. Hilmi (Oytaç) gibi isimlerin konu hakkındaki değerlendirmelerini ortaya koymaktır.

Peyami Safa, musiki inkılabına yönelik tartışmalarda müzik camiasının ve bu konuda fikir üreten zümrelerin bakış açılarını tespit etmek amacıyla gerçekleştirdiği ankette temelde üç soruya cevap aramıştır. Birincisi müzikte sentezin mümkün olup olmadığı, ikincisi Türk müziğinin armonize edilip edilemeyeceği, üçüncüsü de Türk müziğinin konservatuarda eğitiminin verilip verilemeyeceğidir. *Cumhuriyet* gazetesinde 7-29 Aralık 1932 tarihleri arasında yayımlanan ve büyük ilgi uyandıran anket kapsamında katılımcılar kimi zaman röportaj kimi zaman da mektupla düşüncelerini iletiler. Ankete katılanların, Halk müziği ezgilerinin Batı müzik tekniğiyle işlenmesi hâlinde çağdaş ve millî bir müziğe sahip olunacağı fikrine verdikleri cevaplar çeşitlilik gösterdi. Büyük çoğunluğunun, Türk müziğinin armonize edilmesine pek taraftar olmadığı görüldü. Konservatuarda Türk müziği eğitiminin verilmesi hususunda ise hemen herkesin, küçük nüanslar dışında tam bir fikir birliği içerisinde olduğu anlaşıldı.

Bu çalışmada, yapılan röportajlar tematik analiz yöntemine başvurularak değerlendirilmektedir. Böylece dönemin önde gelen sanatçılarının konuyla ilgili görüşleri öğrenilerek, devletin takip ettiği musiki politikasının toplumda ve müzik dünyasında yarattığı ikilem ve kafa karışıklığı tüm açıklığıyla ortaya koyulmaya çalışılmaktadır. Araştırmanın temel kaynağını dönemin basını oluşturmakta, konuyla ilgili basılı kaynaklar ile tezlerden de istifade edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Alaturka müzik yasağı, musiki inkılabı, millî musiki, Joseph Marx, Peyami Safa

Abstract

This study aims to examine a music survey titled "Which Way Should Our Music Go" designed by Peyami Safa before the broadcast ban on Turkish music on the radios in November 1934 and to discuss

* Doç. Dr., Millî Savunma Üniversitesi Hava Harp Okulu Beşeri ve Sosyal Bilimler Bölümü, İstanbul / Türkiye, suluskan@hho.msu.edu.tr; ORCID: 0000-0003-3809-5802

the opinions of Mesut Cemil, Yusuf Ziya (Demircioğlu), Nimet Vahid, Necip Yakup, Rauf Yekta, Ferdi Őtztzer, İzzet Nezih, Hasan Ferit (Alnar), Ruşen Ferit (Kam), Ekrem Besim (Tektaş), M. Andonyades, Mnir Nurettin (Selçuk), Nadir Nadi, Falih Rifk (Atay) and Dr. Hilmi (Oyta) Deputy of Malatya, who answered the survey.

Peyami Safa has sought answers to three main questions in this survey, in order to determine the perspectives of the members of the music community and others that had a say in the discussions around the “music revolution”. The first question was whether eastern and western traditions of music could be synthesized. The second question was whether Turkish music could be harmonized, and the third was whether Turkish music should be taught in the conservatory. The survey and answers were published in the Cumhuriyet newspaper between December 7 and 29, 1932, and aroused great interest; some participants expressed their opinions in face-to-face interviews and some of them answered the questions in letters. The answers of the participants to the idea that a contemporary national music could be achieved if folk music melodies were reinterpreted with the techniques of Western music varied. It is seen that the vast majority were not very supportive of the harmonization of Turkish music. On the other hand, almost everyone agreed on the necessity of Turkish music education in the conservatory, only with some minor nuances.

In this study, interviews are discussed by applying the thematic analysis method. Thus, through reconsidering the opinions of the leading artists of the period on the subject, the dilemmas and confusion that the official music created in the society and in the music world are revealed with all its clarity. The main source of the research is the press of the period, as well as printed sources and theses on the subject.

Keywords: alla turca music ban, music revolution, national music, Joseph Marx, Peyami Safa

Giriş

Osmanlı sultanlarının sanata ve müziğe gösterdikleri yakın ilgiye rağmen müzik eğitimiyle ilgili bir kurumun açılması 19. yüzyılda önce *Muzika-y Hmyun*’un, ardından da *Drlbedyi* içinde Musiki Bölümünün teŐkiliyle gerçekleŐebildi. *Drlbedyi*’de 1914 yılında eğitim-öğretime başlayan Musiki Bölümü, bazı aksaklıklar ve mali sıkıntılar yüzünden 1916 yılında kapandı; fakat çok geçmeden yerine *Dârülelhan* (nağmeler evi) adıyla yeni bir eğitim kurumu açıldı. Muzika Mektebi’nden sonra belki de ikinci konservatuar diyebileceğimiz *Dârülelhan* 1 Ocak 1917’de eğitime başladı. Okulun amacı, Türk ve Batı musikisi alanlarında Ğretmen yetiŐtirmektir ki bu yönüyle Cumhuriyetin nc kuruluŐları arasında yerini aldı. Savaş ve mütareke döneminin getirdiği güçlükler yüzünden okuldaki erkek bölümü 1918 yılında kapatıldı. Kadınlar bölümü ise bir müddet daha çalışmalarına devam etti.

Kurum, 1923 yılına kadar besteci ve df Ziya Paşa’nın başkanlığını yaptığı *Musiki Encümeni* tarafından yönetildi. Savaşın kazanılmasının ardından *Dârülelhan*, 14 Eylül 1923 tarihinde Alaturka (Türk Musikisi) ve Alafranga (Batı Musikisi) bölümleriyle eğitim vermek üzere resmî olarak tekrar açıldı. Okulun müdürlüğüne Musa Süreyya Bey, yardımcılığına da Yusuf Ziya Demircioğlu atandı. Geniş ve güçlü bir eğitim kadrosuna sahip olan *Dârülelhan*’ın Batı Musikisi Bölümünde Osman Zeki ngr, Edgar Manas, Seyfettin ve Sezai saf (Asal) kardeŐler, Cemal Reşit Rey, Veli Kanık, Ekrem Besim Tektaş, Nimed Vahid; Türk Musikisi Bölümünde ise Rauf Yekta Bey, Hüseyin Sadettin Arel, Zekzade Hafız Ahmet Irsoy, Ruşen Ferit Kam, İsmail Hakkı Bey, Refik Fersan, Faize Ergin gibi isimler görev yaptı. Okul, verdiği müzik eğitiminin yanı

sıra düzenlediği konserler, *Dârülelhan* mecmuasında yayımladığı notalar ve yaptığı derlemelerle alana önemli katkılar sağladı.¹

1926 yılına gelindiğinde, basında bir Alaturka-Alafranga musiki tartışması başladı. Hatta söz konusu tartışmalar, Cumhuriyet'in Osmanlı'dan devraldığı bu güçlü müzik kurumunda radikal bir değişikliğe gidilmesiyle sonuçlandı. Maarif Vekili Mustafa Necati Bey'in emriyle oluşturulan *Tâlim ve Terbiye Dairesi Sanâyi-i Nefise Encümeni*'nin 9 Aralık 1926'da aldığı kararla, kurum bünyesindeki Türk Musikisi Bölümü lağvedilerek faaliyetleri yasaklandı. Türk müziği enstrümanlarının “katıyyen talim ve tedris mahiyetinde olmamak” ve yalnızca ders olmayan günlerde çalınmak şartıyla icrası *Türk Musikisi İcra Heyeti ve Tarihi Türk Musikisi Eserlerini Tasnif ve Tespit Heyeti*'nin çalışmalarıyla sınırlandırıldı. 22 Ocak 1927 tarihinde İstanbul Belediyesine bağlanarak adı İstanbul Musiki Konservatuarı olarak değiştirilen kurum, sonraki süreçte “İstanbul Belediye Konservatuarı” adıyla faaliyetlerine devam etti.² Böylelikle konservatuar sadece Batı müziği eğitimi veren bir kurum haline getirilmiş oldu.

1931 yılının sonlarında, İstanbul Belediye Konservatuarının Avrupa'daki müzik kurumlarıyla aynı seviyeye getirilip modernleştirilmesi gündeme geldi. Bu bağlamda 1932 yılında, *Viyana Musiki ve Tiyatro Akademisi*'nin yöneticiliğini yapmış ünlü kompozitör Joseph Marx³ ile bir anlaşma sağlandı.⁴ Kendisiyle yapılan mukaveleye göre, Viyanalı besteci Joseph Marx konservatuar için modern sistemler dâhilinde bir ders programı hazırlayacak ve hocaların liyakat derecelerini tespit edecekti.⁵

Konservatuarın ıslah çalışmalarında ve gelişip ayakta kalmasında İstanbul Belediyesi önemli ve öncü bir rol oynadı. Muhittin Üstündağ'ın belediye başkanlığı döneminde yapılan anlaşma gereği İstanbul'a gelerek çalışmalara başlayan Marx, öncelikle okulun öğretim kadrosuna ve ders programlarına el attı. Üç yıl boyunca kısa sürelerle kaldığı İstanbul'da yaptığı bu çalışmalar neticesinde yönetime çeşitli raporlar sundu. Verdiği raporlarda; memlekette musikiyi teşvik etmenin öneminden bahsederek musikiyi himaye ve teşvik eden kanun, nizamname ve talimatnameler hazırlamanın, musiki müesseseleri tesis etmenin gerekliliği ve propaganda üzerinde durdu.⁶ Bunun haricinde, konservatuarda derslerin “esas” ve “yardımcı” olmak üzere

1 Detaylı bilgi için bk. Nuri Özcan, “Dârülelhan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VIII, (1993), s. 518-520; Ahmet Kara, *Kuruluşunun 100. Yılında Darülelhan*, İBB, İstanbul 2018, s. 26-83.

2 Gültekin Oransay, “Cumhuriyetin İlk Elli Yılında Geleneksel Sanat Müziğimiz”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi (CDTA)*, İletişim Yayınları, VI, (1983), s. 1502-1503; Nuri Özcan, “Dârülelhan”, s. 520.

3 Avusturyalı piyanist, besteci, müzik eleştirmeni Joseph Marx (1882-1964), doktorasını Graz Üniversitesinde yaptı. Getirdiği Viyana Müzik Akademisinde çeşitli dersler verdi. “Romantik nitelikli oda müziği parçaları ve şarkılar besteledi”. Marx, otuzlu yılların başında da İstanbul Belediye Konservatuarının ders programlarını düzenleyip konservatuarın gelişmesi için raporlar hazırladı (Ahmet Say, “Joseph Marx”, *Müzik Ansiklopedisi*, MEB, III, (1992), s. 800).

4 Özdemir Nutku, *Darübedayi'nin Elli Yılı*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1969, s. 72-73.

5 Marx'ın her sene bir ay kalmak üzere İstanbul'a gelip konservatuarla meşgul olacağına ve hizmetine mukabil kendisine her gelişinde üç bin lira ödeneceğine dair bk. “Konservatuar Mütihazası”, *Son Posta*, 27 Ağustos 1932, s. 2.

6 Joseph Marx'ın görüşleri için bk. “Tarihi Vesikalar”, *Musiki Mecmuası*, 11, (1 Ocak 1949), s. 17-18; 12, (1 Şubat 1949), s. 23-24; “Ecnabilerin Türk Musikisi hakkındaki görüşlerinden-Profesör Joseph Marx'ın fikirleri”, *Musiki*

iki kısımda verilebileceğini, tahsil devrelerinin de “başlangıç” ve “tekâmül” devresi şeklinde ikiye ayrılabilceğini belirtti. Konservatuara öğrencilerin haftada en az iki gün devam etmesi gerektiğinden ve yine her öğrencinin haftada minimum kırk dakika derse girmesi lüzumundan bahsetti. Kurumu modernleştirmeyi hedefleyen ünlü kompozitör, okutulması gereken dersler hususunda ise nazariyat öğrencisine piyano ve tarih; saz öğrencisine de nazariyat, tarih, piyano gibi derslerin verilmesini önerdi.⁷ İlâveten, konservatuvarın bulunduğu Şehzadebaşı’ndaki binanın tedrisata müsait olmadığını söyleyerek kurum için daha uygun bir eğitim binası yapılması gerektiğini yetkililere ilettili.⁸

Joseph Marx’ın raporlarındaki en dikkat çekici tavsiyeler arasında; müfredata *Dans, Ritmik (Dramatik) Sanatlar*,⁹ *Teganni*¹⁰ ve *Musiki Tarihi*’nin yanı sıra *Türk Musikisi* derslerinin konması, millî bir müzik okulu kurularak çok zengin ve mükemmel bulduğunu söylediği Türk müziğinin Batı müziği tekniğiyle işlenmesi geliyordu. Çünkü ona göre, “Türk musikisinin teknik vasıtaları, Türk musiki parçalarının şekil ve kalıpları ile Batı musikisinininkiler arasında akrabalık” vardı. “Bu akrabalıklardan istifade edilerek Millî Türk musikisi ile Avrupa musikisini yaklaştırmak niçin mümkün olmasın”dı. “Eğer Türk musikisi Batıya doğru, Batı musikisi de Doğuya doğru birer adım atarlarsa yakınlık kolayca elde edilir ve o takdirde millî musikinin seviyesi hiç bozulmadan iki musiki arasında şimdikinden daha sıkı bir münasebet meydana” gelebilirdi. Fakat Marx tavsiyelerini sıralarken bu ifadelerinden, kendisinin İstanbul Konservatuvarını noktası noktasına Avrupa örneklerine uydurmak fikrinde olduğu ya da Türk musikisi ile Batı musikisini birbirine karıştırıp bir karma yapmaya çalıştığı gibi sonuçlar çıkarılmamasını rica etmiştir. O, ısrarla bütün niyet ve çabasının Türk musikisinin millî hususiyetlerinden bir şey kaybetmeden Avrupa musikisinin tekniğinden faydalanarak ilerlemesini ve gelişmesini sağlamak olduğunu vurgulamıştır.¹¹ Marx’ın ileri sürdüğü bu görüşler, 1926’dan beri devam edegelen Alaturka-Alafranga tartışmalarını¹² ve sentez fikrini yeniden alevlendirdi. Onun Türk müziği konusunda getirdiği öneriler basında geniş yankı buldu. Hatta Alaturka musiki hakkında en fazla yazı yazan gazetecilerden olan Peyami Safa tarafından konuyla ilgili bir müzik anketi dahi düzenlendi.

Bu çalışmanın konusunu da Peyami Safa’nın *Cumhuriyet* gazetesinde 7-29 Kânûnuevvel (Aralık) 1932 tarihleri arasında yaptığı müzik anketi oluşturmaktadır. Türk müziğine

Mecmuası, 13, (1 Mart 1949), 11-12, 17.

- 7 Orhan Şaik Gökyay, “Ankara Devlet Konservatuvarı Tarihçesi”, *Güzel Sanatlar*, I/3, (1941), s. 53-54.
- 8 J. Marx’ın tavsiyeleri doğrultusunda, yeni bina yapılıncaya kadar konservatuvarın Beyoğlu civarında geçici bir yere nakledilmesine karar verildiğine dair bk. “Konservatuvar Beyoğluna naklediliyor”, *Cumhuriyet*, 5 Kânûnusânî (Ocak) 1933, s. 2.
- 9 Tiyatro, bale, opera, operet, sinema.
- 10 Şarkı söyleme.
- 11 “Ecnabilerin Türk Musikisi hakkındaki görüşlerinden-Profesör Joseph Marx’ın fikirleri”, *Musiki Mecmuası*, 13, (1 Mart 1949), s. 17; Füsün Üstel, “Mûsiki İnkılâbı ve Aydınlar”, *Tarih ve Toplum*, XIX/113, (1993), s. 38-39.
- 12 1926 yılında Alaturkacılar ile Alafrangacılar arasında başlayan tartışma “kimi zaman sert ve şiddetli kimi zaman sessiz ve derinden, ama sönmeden, uzlaşmaya, barışa varmadan” günümüze dek süre geldi. Çünkü ortada çözümü hayli zor ve içinde çeşitli problemleri barındıran birçok mesele mevcuttu (Yalçın Tura, “Cumhuriyet Döneminde Türk Musikisi”, *CDTA*, İletişim Yay., VI, (1983), s. 1513).

kısıtlamaların getirildiği 1926 yılı ile yayın yasağının yürürlüğe girdiği 1934 yılı arası, müzik adına mühim kararların alındığı, besteciler ve icracılar tarafından farklı fikirlerin ortaya atılıp değişik sentezlerin tartışıldığı bir dönemdir. Ancak Müzik İnkılabının yaşandığı bu dönemde kimileri fikirlerini açık ve cesur bir şekilde söyleyip gazetecilerle paylaşırken¹³ kimileri de sessiz kalmayı tercih etmektedir. Bu yüzden Peyami Safa'nın yaptığı müzik anketi, dönemin önde gelen sanatçılarının konuyla ilgili görüşlerinin öğrenilmesi ve devletin takip ettiği müzik politikasının toplumda yarattığı ikilem ve kafa karışıklığının tüm açıklığıyla ortaya konulması açısından son derece önemlidir. Amacımız, 1934 Kasım'ında Klasik Türk müziğine getirilen yayın yasağı öncesinde yapılan bu anketin maksadını, detaylarını ve sonuçlarını ortaya koyarak müzik tarihi araştırmalarına katkıda bulunabilmektir. Çalışmanın ana kaynağını dönemin basını oluşturmakta ve ayrıca konuyla ilgili basılı eserler ile tezlerden de istifade edilmektedir.

Cumhuriyet'in Büyük Müzik Anketi: "Musikimiz Hangi Yola Girmeli?"

1932 yılındaki Alaturka-Alafranga tartışmalarının fitilini ateşleyen husus, Joseph Marx'ın Türk müziği hakkındaki olumlu görüşleri ve savunduğu sentez fikriydi. Aslında bu fikir, öncesinde Necip Asım ve Ziya Gökalp gibi isimler tarafından da dile getirilmişti. Örneğin *Türkçülüğün Esasları* isimli eserinin "Millî Müzik" alt başlığında konuyu hars-medeniyet bağlamında ele alan Ziya Gökalp; Cumhuriyetin ilanı sonrası Anadolu halkının üç tür müzikle karşı karşıya kaldığını, bunların *Orta Doğu müziği*, *Batı müziği* ve *Halk müziği* olduğunu belirtmiş ve Halk müziğinin insanımıza birçok ezgiler verdiğini, bunları toplayıp Batı müziği yöntemine göre armonize etmemiz durumunda hem millî hem de Batılı bir müziğe kavuşacağımızı yazmıştı.¹⁴ Ziya Gökalp'in müzik konusundaki görüşleri, dönemin müzik politikasının belirlenmesine önemli derecede tesir etti. Nitekim müziği "hayatın neşesi, ruhu, süruru ve her şeyi"¹⁵ olarak tanımlayan, savaş yıllarından itibaren musikimizin millî olması gerektiğinin altını çizen Atatürk, Gökalp'in görüşlerinin de etkisiyle belirlediği hedef doğrultusunda ilerledi. O hedef, Halk müziğinin gelişmesi, uluslararası boyutlara ulaşması ve çok seslilik tekniğinin Türk halkına benimsetilmesi idi.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkede, bu değişimi bir medeniyet meselesi olarak gören, Türk ezgileriyle Batı armonisini birleştirerek millî ve medeni bir müzik yapmaya taraf olanlar kadar bunun

13 Murat Bardakçı, Türkiye'de millî kültürün oluşturulmasında tarihsel bir geçiş dönemi olan 1930'lu yılların başında "devletin alaturkaya set çekme kararını çoktan verdiği"nin anlaşılmasıyla, dönemin müzisyen, yazar ve edebiyatçıların pek çoğunun Alaturka müzik aleyhinde yazıp konuşmaya başladığını, fakat verilen bu desteğin, şahsi zevk ya da tercihlerden ziyade "siyasi şartların gerektirdiği mecburiyetten" kaynaklandığını ifade etmektedir (Murat Bardakçı, *Safıye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 365).

14 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, haz. Mahir Ünlü-Yusuf Çotuksöken, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1994, s. 126-128. Bu anlayış, *Vossische Zeitung* muhabiri Alman yazar Emil Ludwig ile bir söyleşi yapan Atatürk tarafından da bizzat dile getirilmiştir. Ludwig'in 21-24 Mart 1930 tarihleri arasında yayımladığı röportaj için bk. Emil Ludwig, "Türkiye Reiscumhuru Gazi Mustafa Kemal Hazretleri ile Mülâkat", *Ayın Tarihi*, 73, (1939), s. 6409-6055.

15 14 Ekim 1925 günü "İzmir Kız Öğretmen Okulunda Bir Konuşma", *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (ASD)*, TTK, II, (1997), s. 242-243.

mahzurlarını ileri sürüp karşı çıkanlar da mevcuttu. Alafranga taraftarları, bunun Batı medeniyetinin yanında yer alabilmenin temel koşulu olduğunu belirtip her fırsatta Türk Klasik/Sanat müziği hakkında rencide edici yorumlar yapmaktan, Alaturka müzik icra edenler ve dinleyenler de çıkardıkları dergi ve gazetelere verdikleri röportajlarla karardan duydukları rahatsızlığı dile getirmekten kaçınmadılar.¹⁶

Orta Doğu ve Batı müziğinin kıyaslandığı, müzik tercihlerinin sorgulanıp tartışıldığı 1932 yılının önemli gelişmelerinden biri de 14 Mart-3 Nisan tarihleri arasında Mısır'da düzenlenen *Beynelmîlel Şark Musikisi Kongresi* idi. Şöyle ki, “Mısır’ı modern uygarlık seviyesine ulaştırmayı hedefleyen Kral Fuad’ın isteği üzerine” Kahire’deki *Kraliyet Doğu Müziği Enstitüsünde* gerçekleştirilen Arap Müziği Kongresi, “Arap müziğini çağdaş bir uygarlık seviyesine çıkartmak, bilimsel prensipler doğrultusunda sistemleştirmek ve Arap müziğini yeniden canlandırmak” amacıyla düzenlenmişti. 28 Mart’ta açılış töreni yapılan kongrenin katılımcıları Suriye, Lübnan, Irak, Cezayir, Tunus ve Fas’tan gelen uzmanlardı. Ayrıca, görüşlerinden faydalanmak üzere Avrupalı müzikolog ve besteciler de davet edilmişlerdi. Aralarında Alman besteci Paul Hindemith, müzikolog Robert Lachmann, Macar besteci-folklor araştırmacısı Bela Bartok, Çek besteci Alois Haba gibi isimler bulunuyordu. Arap müziği için ilk kez düzenlenen bu kongreye dünya basını büyük ilgi gösterdi. Kongrede yedi farklı çalışma grubu oluşturuldu. Mısırlı ve dışarıdan gelen katılımcılar arasında musiki sorunları üzerine önemli konuşmalar ve tartışmalar yapıldı. Sonunda da bilimsel standartların oluşturulması, çok sesliliğin ve Batı çalgılarının kullanımının benimsenmesi, belli başlı mekanizmaların başına Avrupalı uzmanların getirilmesi gibi bazı mühim kararlar alındı. Aslında kongreden çıkan sonuç, bu konuda yapılan bir çalışmada da belirttiği gibi, Mısır’daki hâkim sınıfın Batılılaşma ve modernleşme sürecinde takındığı tutumun yansımından başka bir şey değildi.¹⁷

Kongreye ülkemizden de Türk müziğinin önemli isimlerinden müzikolog Rauf Yekta Bey ve bestekâr Mesut Cemil davet edilmişti.¹⁸ Bu davet üzerine Kahire’ye giden Rauf Yekta ve Mesut Cemil, kongre sonuna kadar kalarak tüm toplantılara katılım sağladı.¹⁹ Rauf Yekta Bey, kongre süresince hem *Makamlar, Ritmik Yapılar ve Besteleme Komitesi*’ne başkanlık etti hem de müzikle ilgili yapılan tartışmalara katıldı. Mesut Cemil de Almanya’da tanıştığı Curt Sachs’ın

16 1927 ve sonrasında basında konuyla ilgili yapılan tartışmalardan bazıları için bk. Seda Bayındır Uluskan, “Alaturka Musikiye Getirilen Yasağın Akabinde Düzenlenen İlk Ulusal Müzik Yarışması (1 Ocak-15 Mayıs 1935), *Atatürk Yolu Dergisi*, 71, (2022), s. 47.

17 Evrim Hikmet Ögüt, “Bir Modernleşme Projesi Olarak 1932 Kahire Arap Müziği Kongresi”, *Müzik-Bilim Dergisi*, 1, (Bahar 2012), s. 37-38, 41-43.

18 *Vakit* gazetesinin bir haberine göre; hazırlıklarına 1930 yılında başlanan Kahire Kongresi için İstanbul Konservatuarından da katılacakların isimleri istenmiş, ancak konservatuar yönetimi Batı müziğiyle meşgul olduğu gerekçesiyle toplantıya katılım sağlanmayacağını bildirmiştir. Haberde, Mısır’a Rauf Yekta Bey’in isminin verileceği de aktarılmıştır. Bk. “Şark Musikisi”, *Vakit*, 18 Temmuz 1930, s. 5.

19 Rauf Yekta Bey’in yolculuk ve kongre hakkındaki notları İsmail Baha Süreksan tarafından *Musiki ve Nota* dergisinin 28-36. sayıları arasında yayımlanmıştır. Rauf Yekta Bey notlarında, 8 Mart 1932 günü Mesut Cemil Bey ve onun eşiyile birlikte yola çıktıklarını, 12 Mart 1932 günü de İskenderiye’ye vardıklarını yazmıştır (İsmail Baha Süreksan, “Rauf Yektâ Bey’in “1932 Kahire Şark Musikisi Kongresi”ne dair notları...”, *Musiki ve Nota*, III/28, (Şubat 1972), s. 4-7; Rauf Yekta ve Mesut Cemil Beylerin, müzik kongresinde Türkiye’yi temsil etmek üzere Mısır’a gittiklerine dair bk. “Musiki kongresi”, *Cumhuriyet*, 9 Mart 1932, s. 4.

başkanlığında kurulan *Musiki Aletleri Komisyonu*'nda faaliyet gösterdi.²⁰ Ayrıca, kongrenin devam ettiği günlerde Kahire'deki Türkler tarafından iki değerli müzik adamı şerefine yüz kişilik bir çay ziyafeti tertip edildi. 29 Mart 1932 tarihinde Continental Otel'de verilen çayda, Türkiye'nin Kahire Maslahatgüzarı Mehmet Ali Şevki Bey (Alhan) ve konsoloshane erkânının yanı sıra Kahire Musiki Enstitüsü çalışanları, gazeteciler ile kadın-erkek pek çok Türk vatandaşı da hazır bulundu. Ziyafetin sonralarına doğru Mesut Cemil Bey tamburuyla küçük bir konser²¹ verdi.²²

Arap Müziği Kongresi'ni yakından takip edenlerden biri de gazeteci-yazar Peyami Safa²³ idi. Safa, *Cumhuriyet* gazetesindeki köşesinde konuyla ilgili olarak "Beynelmilel Şark Musikisi Kongresi" başlıklı bir yazı kaleme aldı. Söz konusu yazı, o tarihten itibaren haftanın iki günü (Perşembe-Pazar) sanat ve edebiyat konularını işleyecek olan yazarın bu gazetede ilk makalesiydi. Peyami Safa kongreyle ilgili yazısında önce, Avrupa ve Amerika'daki gazetelerde kongre hakkında çok sayıda haber çıkmasına rağmen Türkiye'de henüz bir yazı yazılmadığını belirtti. Ardından da Rauf Yekta Bey ve Mesut Cemil'in kongre hakkında kendilerini aydınlatmalarını beklediğini söyleyerek yabancı basında kongre üzerine çıkan haberlerden bazı örnekler sundu. Safa makalesinin sonunda, müzik hakkındaki görüşlerine de yer verdi. O, *Cumhuriyet* okuyanların kendisini öteden beri "şark ve Türk musikisinin kayıtsız şartsız bir meftunu ve müdâfi" olarak bildiğini, "Sinan'ı ve Dede'yi yetiştiren bir milletin oğlu" olarak daimî vazifelerinden birinin "millî sanatımıza yan bakanların gözlerini önlerine" indirmek ve onları uyandırmak olduğunu ifade etti.²⁴ Bu düşünceleri, Peyami Safa'nın o günlerdeki müzik tercihini ve görüşünü ortaya koyması bakımından son derece önemlidir.

Peyami Safa'nın makalesini, Mesut Cemil'in müzik kongresiyle ilgili yaptığı değerlendirme takip etti. Safa'nın talebi üzerine yapılmış ihtimali yüksek olan basın açıklamasında Mesut

20 İsmail Baha Sürelan, "Rauf Yektâ Bey'in "1932 Kahire Şark Musikîsi Kongresi"ne dâir notları...", *Musikî ve Nota*, III/33, (Temmuz 1972), s. 4-7; Hüseyin Kıyak, *Mızrabı, Yay ve Kalemîyle Mesud Cemil*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2018, s. 22.

21 Katılımcılar kongre boyunca kendi müziklerinden örnekler içeren 360 performans sergilemişlerdir. Bunlar Lachmann'ın başında olduğu ve Bartok'un katkı sağladığı Kayıt Komitesince kaydedilmiştir. Lakin doldurulan 360 plaktan günümüze ancak 335'i ulaşabilmiştir. Mesut Cemil'in çaldığı eserler de bu plaklarla kayıt altına alınmıştır (Kıyak, *age.*, s. 20, 22).

22 "Kahire Musiki kongresi", *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1932, s. 3.

23 İstanbul doğumlu olan Peyami Safa (1899-1961); ailesinin yaşadığı geçim sıkıntısı ve sağlık sorunları yüzünden eğitimi yarıda bıraktı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Posta Telgraf Nezareti ve Düyün-ı Umûmiye İdaresi gibi resmi kurumlarda çalıştı. Kısa bir süre öğretmenlik yaptı. 1914-61 yılları arasında gerçek ve takma adlarla (Server Bedi, Çömez, Bedia Servet gibi) *Tercüman-ı Hakikat*, *Tasvir-i Efkâr*, *Son Telgraf*, *Son Posta*, *Milliyet*, *Cumhuriyet* vs. gazeteler ile *Aydede*, *Büyük Doğu*, *Çınaraltı*, *Kültür Haftası*, *Resimli Ay*, *Yedigün*, *Yeni Türk Mecmuası* gibi dergilerde yazılar yazdı. Döneminde önemli edebiyatçılarla kalem kavgalarına girdi. Küçük yaşlarda başladığı yazı hayatı boyunca irili ufaklı 500'e yakın kitaba imza attı. *Dokuzuncu Hariciye Koşuğu*, *Fatih-Harbiye*, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, *Türk İnkılâbına Bakışlar* gibi eserler kaleme alan, geçinebilmek için zaman zaman polisiye ve aşk romanları yazan, Arsen Lüpén karakterini örnek alarak yarattığı *Cingöz Recai* tiplmesi büyük ilgi gören romancı, gazeteci ve fikir adamı Peyami Safa hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Beşir Ayvazoğlu, "Peyami Safa", *DİA*, XXXV, (2008), s. 437-440.

24 Peyami Safa, "Beynelmilel Şark Musikisi Kongresi", *Cumhuriyet*, 14 Nisan 1932, s. 3.

Cemil, kongre hakkında merak edilen soruları yanıtladı. 4 Nisan 1932’de Mısır’dan ayrılarak İstanbul’a gelen Mesut Cemil basına verdiği demeçte; Musiki Kongresi’nin, Arap veya Yakın Doğu müziğinin Batı müziği gibi üniversal bir mahiyet almasının yollarını konuşmak üzere yapıldığını, oluşturulan yedi komisyonda müzikle ilgili pek çok konunun görüşüldüğünü, yapılan münakaşalar sonunda da bazı kararlar alındığını anlattı. Mesut Cemil, demecinde kendi görüşlerine de yer verdi. O, Doğu müziğinin “homofon ve ritmik rüçhanlarıyla” Batı müziğinden ayrıldığını, bu müziğe homofoni veya polifoni ilave edilecekse bunun “ammenin bedii vicdanı kabul ettiği zaman” ve “yüksek sanatkarlar eliyle” yapılması gerektiğini söyledi. Ayrıca, “Şark musikisinin an’anelerine sadık kalarak yaşatılması lazım” geldiğinin de altını çizdi.²⁵

Peyami Safa, Alaturka musiki konusunda en fazla yazı yazan gazetecilerden biriydi. Onun konuya olan ilgi ve hassasiyetinin en önemli göstergesi ise 1932 yılının Aralık ayında yaptığı anket çalışmasıydı. Ülkede, Türk musikisinin medeni ifadeden yoksun olduğunu, Batı armonisi ve orkestrasyonu girmemiş bu müziği polifonik hale sokmak gerektiğini söyleyen Joseph Marx’ın yarattığı bir tartışma ortamı vardı. Daha önce de ifade edildiği üzere, bu fikrin taraftarları kadar mahzurları olduğunu savunanlar da çoktu. Hal böyle olunca ortaya değişik fikirler çıkmaya başladı. Nitekim Alaturka-Alafranga musiki tartışmalarının yoğunlaştığı, sentez fikirlerinin havada uçtuğu bu günlerde Peyami Safa, ortaya çıkan fikir zümrelerinin kanaatlerini okuyucuyla paylaşmak ve müzik dünyasının nabzını tutmak amacıyla bir anket yapmaya karar verdi.

Müzik anketi, ilk olarak 5 Aralık 1932’de okurlara duyuruldu. *Cumhuriyet* gazetesinde, “Büyük musiki anketimiz” başlığıyla birinci sayfadan verilen haberde; Alaturka ve Alafranga musiki dostlarının yeni anketi ilgiyle okuyacakları ve “Musikimizi atıp ta garp musikini mi alalım?”, “İkisini birbirine kaynaştıralım mı?”, “Olur mu bu? Olursa nasıl olur?” gibi soruların cevaplarını “eski ve yeni nesillerin en müteahhaslarından” duyacakları yazıldı. Aynı gün gazetede, anketin düzenleyicisi Peyami Safa’nın bir yazısı da yer aldı. “Bana Kalırsa” isimli köşesindeki “Saz ve söz” başlıklı yazının konusu, Joseph Marx’ın Türk müziği hakkındaki görüşleriydi. Yazar ilk olarak, konservatuarımızı ve müziğimizi tetkik eden Marx’ın, Türklerin büyük ve mükemmel bir müziğe sahip olduğu lâkin bunu Batı müzik tekniğiyle ahenge sokarak tekâmül ettirmek gerektiği yönündeki düşüncelerini belirtti. Fakat Safa’ya göre bu fikir ilk defa onun tarafından ortaya atılmamış, senelerden beri gerek memlekette gerekse Mısır gibi ülkelerde telifin²⁶ mümkün olup olmayacağı münakaşaları yapılmıştı. Yazısının devamında ise karışık ve büyük sanat davalarının içinden nazariye ve tahlil yoluyla çıkılamayacağını, bu yoldaki münakaşaların ebediyete kadar sürebileceğini, tartışmaların tek faydasının “birbirine karışan fikirlere, belirsiz temayüllere şuur” vermek olabileceğini ifade etti.²⁷

25 “Mısır’da Şark Musikisi Kongresi”, *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1932, s. 3; “Mısırdaki musiki Kongresi”, *Milliyet*, 16 Nisan 1932, s. 5.

26 Te’lif: Uzlaştırma, barıştırma. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1996, s. 1070.

27 Peyami Safa, “Saz ve Söz”, *Cumhuriyet*, 5 Aralık 1932, s. 2.

Cumhuriyet gazetesi, okurlarına 6 Aralık 1932'de bir hatırlatma daha yaptı. Aynı başlıkla verilen haberde, yapılan müzik anketinin 7 Aralık'tan itibaren yayımlanacağı, röportajı çıkacak ilk ismin ise Mısır'daki Beynelmül Şark Musikisi Kongresi'ne Türkiye adına katılan kıymetli sanatçı Mesut Cemil Bey olacağı belirtildi.²⁸ Peyami Safa'nın yaptığı "Musikimiz Hangi Yola Girmeli?" başlıklı müzik anketi gazetenin 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 20, 21, 25, 26 ve 29 Aralık günlerinde yayımlandı. Safa, anket kapsamında kimi zaman röportaj kimi zaman da mektupla düşüncelerini ileten on iki müzik insanı, iki gazeteci, bir milletvekili ile üç okuyucusuna köşesinde yer verdi. Fikirlerine başvurduğu kişiler ise Mesut Cemil, Yusuf Ziya (Demircioğlu), Nimet Vahid, Necip Yakup, Rauf Yekta, Ferdi Ştatzer, İzzet Nezih, Hasan Ferit (Alnar), Ruşen Ferit (Kam), Ekrem Besim (Tektaş), M. Andonyades, Münir Nurettin (Selçuk), Nadir Nadi, Falih Rıfkı (Atay), Malatya Mebusu Dr. Hilmi (Oytaş) ile üç okuyucusu idi.

Müzik Anketine Katılanların Konuyla İlgili Görüşleri

1) Mesut Cemil: *Garp beynimize girmeli, fakat şark daima kalbimizde kalmalı!*²⁹

Mesut Cemil Bey, Türkiye ve Almanya'da bulunarak Doğu ve Batı müziklerine vâkıf olmuş bir tambur ve viyolonsel virtüözü idi.³⁰ Peyami Safa bu ilk röportajının başında, "hareketsiz duran musiki bünyemize ecnebi bir cisim gibi" giren Profesör Joseph Marx'ın, ortaya attığı fikirlerle hararetli münakaşaların merkezi haline geldiğini söyleyerek Mesut Cemil'den bu husustaki görüşlerini paylaşmasını rica etti. Mesut Cemil'e göre Marx, konservatuarı "ikmal ve ıslah ederken millî musikimizi şimdiye kadar bu teşkilatın içinde bulundurmamak hususundaki ihmalimize işaret" etmiş, "Nasrettin Hoca'nın meşhur hikâyesindeki gibi oturdukları dalı keser vaziyette bulunan tek cepheli ve kısır mübalağacılar" Türklerin yüksek bir musikisi olduğunu hatırlatmış, yapılması gerekeni de Batıdan alınacak faydalı vasıtalarla onu geliştirmek olarak göstermişti. Marx ayrıca, millî musikinin aforoz edilmekten ziyade sevilmesinin, öğretilmesinin ve Batı müziği ile yan yana bulunmasının şart olduğunu da belirtmişti. İstanbul'da bir halkevinde verdiği konferansta meseleye adeta bir sosyolog gibi yaklaşarak, "hars" ve "medeniyet" denilen şeylerin birbirinden ayrı olduğunu anlatıp Türk müziğinin hars itibarıyla yüksek, ama medeniyet itibarıyla geride kaldığını yani his tarafının zengin ama zekâ ve teknik tarafının geri olduğunu söylemişti. Mesut Cemil, Marx'ın fikirlerini bu şekilde özetledikten sonra gerek Kahire'deki müzik kongresine sunduğu raporda ve gerekse gazetelerde çıkan yazılarında kendisinin anlatmak

28 "Büyük Musiki Anketimiz", *Cumhuriyet*, 6 Aralık 1932, s. 1.

29 "Mes'ut Cemil B. bu hususta neler düşünüyor?", *Cumhuriyet*, 7 Aralık 1932, s. 1 ve 6.

30 Tamburî Cemil Bey'in oğlu olan Mesut Cemil (1902-1963); küçük yaştan itibaren dönemin büyük üstatlarından tambur, viyolonsel ve keman dersleri aldı. Dârülfünun'daki hukuk eğitimini yarıda bırakarak gittiği Almanya'da Berlin Müzik Akademisini bitirdi. Ülkeye döndükten sonra uzun yıllar İstanbul ve Ankara Radyolarında çalıştı. İstanbul Belediye Konservatuarı ile liselerde müzik dersleri verdi. Türk ve Batı müziğindeki geniş bilgisi, bestekârlığı, hocalığı, koro şefliği, saz icracılığı ve program yapımcılığı ile 20. yüzyıla adını yazdırmış olan önemli müzik adamı Mesut Cemil hakkında geniş bilgi için bk. Hüseyin Kıyak, *Mızrabı, Yay ve Kalemiyle Mesud Cemil*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2018; Müge Hâle Çetintürk, *Türk Müziğinde Modernleşme Hareketleri Bağlamında Mesut Cemil Bey'in Müzik İdeolojisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020.

istediği fikirlerin tam da bu görüşlere eşit olduğunu ifade etti. Kısacası ona göre, “Garp beynimizin içine girmeli, fakat şark daima kalbimizde kalmalı” idi. Mesut Cemil, bu yorumundan yanlış anlamlar çıkarılmaması gerektiğini, müziğimizi ihmalen kurtaralım derken “ne okullarımızda ilahi okutalım ne de konservatuarımızda incesazla fasıl geçip gazelhan olalım” demek istediğini, bu işin kesinlikle bir ihtisas ve usul meselesi olduğunu vurguladı.

Mesut Cemil gazetelerde, Halk müziğinin halkın, Anadolu’nun, saz şairlerinin öz musikisi, şehirde çalınan müziğin ise melez veya gayr-i hâlis olduğu yönünde çıkan yorumların hatırlatılması üzerine de açıklamalarda bulundu. O, bu yorumları yapan kişilerin Marx kadar bile kendi musikilerinin kıymetinden bîhaber olduklarını, aslında sanatın “folks kunst” (halk sanatı) ve “folks kultur” (halk kültürü) şeklinde ikiye ayrıldığını, birincinin iptidai, samimi ve lokal, ötekinin ise kültür derecesi yükselmiş ve incelmış sınıfın sanatı olduğunu, bunun lokal olmaktan ziyade daha umumi ve beynelmilele doğru gittiğini, ancak her iki sanatın da aynı milletin içinden geldiği için millî olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtti. Röportajının sonunda ise her yönüyle millî olan Türk müziğinin Avrupalıların usulleri ile geliştirilmesi yollarını arayanlardan birinin kendisi olduğunu, bu gayeye de “iyi tedbirler ve salim bir çalışma” ile daha çabuk ve emin adımlarla varılabileceğini ifade etti.

2) Yusuf Ziya: *Teknik işler için mütehasıs getirdiğimize iyi ettik, millî işlere gelince...*³¹

Peyami Safa, ikinci röportajını İstanbul Belediye Konservatuarı Müdürü Yusuf Ziya (Demircioğlu) Bey³² ile gerçekleştirdi. Fakat Safa, görüşme için gittiği konservatuarda, ilk etapta Yusuf Ziya’nın “idareci olduğu” gerekçesiyle mülakattan mazur görülmesini istemesi karşısında hayli şaşırılmıştı. Konservatuar müdürünü ancak, anketin yapılış nedeninin Joseph Marx’ın ortaya attığı görüşler olduğunu, Halk müziği ve edebiyatla meşgul olan, musiki eserlerini toplayan, halk menkıbeleri üzerine kitaplar yazan birinin meseleye yabancı sayılmayacağını söyleyerek ikna edebilmişti. Peyami Safa röportajının başında önce, millî musikimize hayranlığını açıklayan Marx’ın Batı müzik tekniğiyle Doğu müziğinin telifine taraf olduğunu, bizde öteden beri “halis alafrangacılar, halis alaturkacılar ve Marx gibi ikisini birleştirmek isteyenler” şeklinde üç fikir grubunun bulunduğunu belirtti. Sonra da konservatuar müdürüne, bir idareci sıfatıyla yabancı uzmanın gerçekten bir şeyler yapabileceğine inanıp inanmadığını sordu.

Yusuf Ziya Bey, Marx’ın gelişini isabetli bulanlardan biriydi. Ona göre profesör işinin ehli bir insandı ve kuruma Avrupa konservatuarlarına yakın bir mükemmeliyet vereceğine, idari, teknik meselelerde fikirlerinden istifade edileceğine şüphe yoktu. Fakat yine de “Millî duygularımıza ait sanat meseleleri için bir yabancıya danışmaya ihtiyaç var mıydı?” diye düşünmüyor değildi. “Biz kendi müziğimizin yüksekliğini, güzelliğini başkalarından mı öğrenmeliydik?” diye soran

31 “Konservatuar Müdürü Ziya B. in düşünceleri...”, *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1932, s. 1 ve 6.

32 Yusuf Ziya Demircioğlu (1887-1976); folklor araştırmacısı, eğitimci, yazar ve bir musikişinas idi. Dârülelhan’da müdür yardımcılığı ve müdürlük görevlerinde bulundu. Halk türkülerinin notaya geçirilmesi ve Anadolu’nun gezilerek türkü derlemeleri yapılmasında önemli roller oynadı. İlk folklor araştırmacısı olarak kabul edilen Demircioğlu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Baki Bora Hança, *Bir Folklorcu Olarak Yusuf Ziya Demircioğlu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2001.

Yusuf Ziya, millî meseleleri yabancılara danışma konusuna bir de örnek verdi. Mesela İstiklal Harbini yaparken Avrupa'ya sormuş muyduk? Onlar “yapmayınız!” deselerdi razı olacak mıydık? Bu da onun gibi bir şey değil miydi? Marx, bizim müziğimiz için “böyle iptidai şey olamaz, halkı bundan kurtarınız!” tarzında bir şey buyursaydı kabul edecek miydik? Onun konuya yaklaşımını ve düşüncelerini Peyami Safa da doğrulamış ve müziğimizin Allahtan böyle bir kazaya uğramadığını ifade etmiştir.

Yusuf Ziya Bey, Marx'ın konservatuarda Alaturka musiki öğretilmesi hususundaki fikrine tamamen katılıyor, onu haklı buluyordu. Çünkü konservatuardan Alaturka müzik eğitimi kaldırılınca memlekette millî müziğimize olan alaka ve iştiyak büsbütün artmış, hatta bir-iki olan plak fabrikası sayısı altıya çıkmıştı. O yüzden de yaşayan ve kuvvetlenen müziğimizin konservatuarda amelî ve nazarî olarak öğretilmesi son derece elzemdi. Konservatuar müdürü, iki müziğin telifi konusuna ise temkinle yaklaşıyordu. Ona göre, şayet böyle bir gayenin hakikat olmasına imkân varsa bunu ancak “kuvvetli ve büyük bir sanatkâr” yapabilirdi. Evet, bu iş o güne kadar olmamıştı; çünkü her iki müziğin hakkıyla öğretildiği bir okul yoktu. Üstelik Alaturkacılarımızın çoğu mektep eğitimi görmeden kendilerini yetiştirmişlerdi. Bu sebeplerden ötürü, söz konusu gayeye ulaşmak için önce gerekli zemin hazırlanmalı ve her iki müzik türü öğretilmeliydi. Fakat böyle bir müesseseden çıkacak her talebeden de büyük bir sanatkâr, dâhi çıkması beklenmemeliydi. Yüzlerce, binlerce öğrenci arasından belki bir tane çıkar ve beklenen o büyük inkılâbı yapardı. Hatta bunu hiç beklenmeyen bir şekilde bile gerçekleştirebilirdi. Yusuf Ziya röportajını; Batı müziğinde Avrupalılar kadar başarılı olamayacağımızı, Cemal Reşit'in Paris'teki başarısını oraya kendi memleketinin havasından orijinal sesler götürmeye borçlu olduğunu, onun yaptığı eserlerin esasını Anadolu havalarının oluşturduğunu, şayet böyle olmasıydı oralarda kendini dinleyecek birilerini zor bulacağını söyleyerek noktalandı.³³

3) Nimet Vahid: *Ben millî musikimizin kendi âleminde yaşamasını isterim...*³⁴

Müzik anketinin üçüncü konuğu, Dârülelhan'dan itibaren konservatuarda görev yapan Türkiye'nin ilk Türk kadın opera sanatçılarından Nimet Vahid Hanım³⁵ idi. Peyami Safa'nın bizzat röportaj yaptığı ünlü soprano da tıpkı Yusuf Ziya Bey gibi ilk etapta mülakata yanaşmadı. Yalnızca Batı müziğiyle meşgul olduğunu, bu hususta ne diyeceğini bilemediğini belirterek kendisine bir şey sorulmamasını istedi; fakat Peyami Safa'nın inatla ve ısrarla sorduğu sorular karşısında sessizliğini bozdu. Tarafına yöneltilen, “Dünyada alaturka ve alafranga diye iki

33 Folklor araştırmacısı İhsan Hınçer; Yusuf Ziya Bey'in takındığı bu olumsuz tavrın yetişme koşullarından kaynaklandığını, halk türküleriyle büyüdüğü için müzik zevki içinde ne Batı ne de Alaturka müziğinin olduğunu, konservatuarda icra edilen Batı müziğine kulağı yabancı olduğu için de kendini konservatuar iklimine yabancı hissettiğini ileri sürmektedir. Bk. İhsan Hınçer, “Yusuf Ziya Demircioğlu”, *Türk Folklor Araştırmaları*, XI/221, (Aralık 1967), s. 4603.

34 “Nimet Vahid H. diyor ki”, *Cumhuriyet*, 9 Aralık 1932, s. 1 ve 6.

35 Ressay, müzeci ve arkeolog Osman Hamdi Bey'in torunu olan Nimet Vahid Hanım Almanya'da eğitim gördü. Dârülelhan'ın ilk Türk kadın şan hocası olan sanatçı, 1934 yılında ilk Türk operası olarak tarihe geçen Özsoy'da başrolde oynayarak Atatürk'ün büyük takdirini kazandı. Semiha Berksoy'un da hocası olan Nimet Vahid Hanım hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Say, “Nimet Vâhit”, *Müzik Ansiklopedisi*, MEB, II, (1992), s. 573.

müzik türü yoktur”, “Beynelmilel tek bir müzik vardır”, “Alaturka müzik diye bir şeyi bilmem diyebilir misiniz?”, “Bu alaturka musiki dedikleri şey devrini bitirmiştir, onu eski seslerin muhafaza edildikleri bir müzeye nakletmek lazımdır.” şeklindeki kışkırtıcı sorulara sadece “hayır” ve “asla” gibi kısa cevaplar vermekle yetindi. Bir tek son soruya; millî müziğimizin sevildiğini, yaşadığını, daha müzelik olmadığını ve hiçbir zaman da olmayacağı yanıtını ekledi.

Peyami Safa’nın, Prof. Marx’ın fikirlerinden yola çıkarak ısrarla sorduğu diğer sorular üzerine, konservatuarda Türk müziğinin öğretilebileceğini fakat ikisini birleştirmenin bu müziklerin saflığını bozacağını, Macar ve İspanyol müziklerinin “millî rengi en kuvvetli” müzikler olduğunu söyledi. Yazarın, bizim de bu gruba girip giremeyeceğimiz sorusuna ise şu cevabı verdi: “... musikimizin bugünkü millî renklerini tamamen muhafaza etmek kabil değildir. Olsa olsa diğer musikilerden farkı bir ‘nuance’ halinde kalan hafif bir millî çeşni ile tamamen garp musiki ailesine mensup bir musikimiz olabilir.” Safa’nın röportajından anladığımız kadarıyla Nimet Vahid Hanım konu hakkında fikir beyan etmekten kaçınmış, çekingenliğini de sorulara gülerek verdiği kısa ve kaçamak cevaplarla göstermiştir.

4) Necip Yakup: *Alaturka musiki iptilâsile afyonkeş olmak arasında pek fark yoktur ama...*³⁶

Peyami Safa röportajlarının dördüncüsünde, “mutaassıp bir garp musikisi taraftarı” ve “şark musikisi kadar ince bir san’atkâr” olarak tanımladığı Necip Yakup ile bir araya geldi. Safa, İstanbul Radyosunda orkestra şefi olan Necip (Aşkın) Bey’e³⁷ ilk olarak, konservatuara ecebi bir uzman geldiğini, dışı olan Şark musikisini erkek olan Garp musikisi ile evlendirmek istediğini söyleyerek, kendisinin bu izdivaçtan “sıhhatli, güzel bir çocuk doğacağına” inanıp inanmadığını sordu. Necip Yakup, bunun ancak “gayrimeşru bir çocuk” olacağını, aslında kendisinin Alaturka müziğin esaslarını bilmediğini, öteden beri iki musikiyi birbirine uydurmak isteyenlerin olduğunu, fakat bunların iyilerini henüz işitmediğini ifade etti. Ardından da piyasada çalınan Alafrangalaştırılmış havaların kötülüğünden bahsetti. Necip Yakup ayrıca, bu gruptan ayrı tuttuğu tek ismin Muhlis Sabahattin³⁸ olduğunu açıkladı. Hatta Muhlis Bey’i çok sevdiğini, onun Viyana operetlerine yakışan tatlı melodilerle hazırladığı parçaları her iki müzik taraftarlarının da yadırgamadığını, eğer illâki iki müzik birbiriyle evlendirilecekse Muhlis Sabahattin’e kesinlikle çok ihtiyaç duyulacağını belirtti. Peyami Safa da onun Alafrangalaştırılmış parçaların “feci şeyler” olduğu yorumuna hak vermiş ve bu tür havaların ne doğu ne batı ne kuzey ne de güney olduğunu, kısacası “cihet-i erbaa”dan hiçbirine sığmadığını ifade etmiştir.

36 “Necip Yakup Beye göre..”, *Cumhuriyet*, 10 Aralık 1932, s. 1 ve 3.

37 Tiyatro oyuncusu ve yönetmeni Güllü Agop’un oğlu olan Necip Aşkın (1906-1946) Türkiye’nin ünlü keman virtüözlerinden biridir. Bk. <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/tyatrocu-gullu-agop-un-torunu-kemanci-necip-yakup-un-oglu-346016> [Erişim tarihi: 21.05.2023].

38 Türk müziği bestekârı olan Muhlis Sabahattin Ezgi (1889-1947), asıl şöhretini bestelediği operetlerle yaptı. O, yirmi beş yıl içinde 27 adet opera, revü ve orkestra eseri besteledi. *Çâresâz*, *Gül Fatma* ve *Ayşe* isimli operetleri büyük ilgi gören, plağa alınan eserlerinde daha çok Türk müziği makam ve usullerini kullanan, bestekâr Neveser Kökdeş’in de ağabeyi olan sanatçı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Baha Sürelnan, “Muhlis Sabahattin Ezgi”, *DİA*, XII, (1995), s. 53.

Orkestra şefinin, esaslarını bilmediğini belirttiği Alaturka müzik konusunda olumlu fikirlere sahip olduğu söylenemezdi. Ona göre bu müzik türü “mahdut duygulara cevap veriyor”du. Kendisi, “çok melankolik alaturka musiki iptilâsile afyonkeş olmak arasında pek fark” göremiyor, bu müziğin ancak kederli ruhlarda tesirli olduğunu söyleyerek okuyuculara şu soruyu yöneltiyordu: “Hâlbuki hayat bu duygulardan ibaret midir?” Necip Yakup, Marx’ın müziğimizi Rus müziği³⁹ gibi geliştirme isteğinin imkânsızlığına da değindi. Peyami Safa’nın, bir büyük sanatkâr ya da dâhi çıkması durumunda bunun olabileceğini söylemesi üzerine ise mucizelere diyeceği bir şeyi olmadığını, lâkin bundan sonra ellerimizi gökyüzüne açarak dâhi mi bekleyeceğimizi sordu. Yazarın Necip Yakup’a son sorusu, konservatuvarımızda millî musikinin öğretilmesine taraf olup olmadığıydı. Yakup elbette buna taraftardı. Ona göre de Türkiye’nin, Türklere Türk musikisini öğretmesi lazımdı; fakat “esas” bu olmamak şartıyla.

5) Rauf Yekta: *İşlerimiz genç üstatların eline bırakılırsa memleket için gene faydalı neticeler hâsıl olmaz.*⁴⁰

Müzik anketinin beşinci konuğu, dünyanın büyük müzikologları arasında adı anılan Rauf Yekta Bey⁴¹ idi. Peyami Safa, onun gibi bir üstadın kısa cevaplar vermesinin kolay olmayacağı düşüncesiyle röportaj yapmadı. Üstattan fikirlerini kendisine bir mektupla bildirmesini rica etti. Gelen talep üzerine Rauf Yekta Bey de konu hakkındaki görüşlerini içeren uzunca bir mektup kaleme aldı. Kendisinin ilk değindiği konu, konservatuardan Türk müziği derslerinin kaldırılmasıydı. O mektubuna; Dârülelhan’da okuttuğu Türk musikisinin tarihi ve nazariyatı derslerinin tatil ettirildiği tarihten bu yana altı yıl geçtiğini, bu süreçte “Türk musikisinin ilgası” gibi “manasız tabirleri”n iri harflerle her gün gazetelerde görüldüğünü, musikimizin öldüğünü, müzeye konulacağı ve bir daha dirilmeyeceği iddialarının ortaya atıldığını belirterek başladı. Devamında, tüm gayretlerine rağmen Türk musikisinin Türk Konservatuarından kapı dışarı edildiğini, bu olayın memleketin millî musiki kültürüne vurulmuş bir “darbe” olduğunu, bu darbe yüzünden altı yıldır konservatuarın tek ayakla yürümeye çalışan bir adam haline geldiğini

39 19. yüzyılda Avrupalı bestecilerin eserlerini kendi uluslarının kültürel değerlerine dayandırmasıyla birlikte müzik alanında *Ulusal Okullar* ortaya çıktı. Bunlardan biri de Glinka’nın etkisiyle gelişen *Rus Okulu* idi. Ancak, bu süreçte Rusya’da iki ekol gelişme gösterdi. (Çaykovski öncülüğünde “Moskova Ekolu”, Glinka’nın öğrencisi Balakirev öncülüğünde “Yeni Rus Ekolu”). Yaygın adıyla, *Rus Beşleri* olarak da bilinen ikinci ekolün diğer temsilcileri ise Cui, Borodin, Musorgsky ve Rimsky-Korsakov’dur. Rus Beşleri, Rus müziğinin ulusallaştırılmasında büyük rol oynadı. Beşler, Batı müzik anlayışını “kaynağı ve ifade şekli Rus kültürüne dayanan bir sentez potasında eriterek millî bir müzik yaratmaya” çalıştı. Detaylı bilgi için bk. Mehmet Çevik, “Rus Beşleri’nin Türkiye’deki İzdüşümü: Türk Beşleri ve Halk Kültüründen Esinlenmeleri”, *Doğu ile Batı Arasında Zarif Bir Köprü: Türk ve Rus Edebiyatları Sempozyumu, 12-17 Eylül 2014, St. Petersburg-Rusya Federasyonu*, Ankara 2015, s. 253-265.

40 “Rauf Yekta Bey’e göre..”, *Cumhuriyet*, 11 Aralık 1932, s. 1 ve 6.

41 Rauf Yekta Bey (1871-1935); Dârülelhan’ın kuruluşundan Alaturka bölümünün lağvedilmesine kadar kurumda *Türk Musikisi Nazariyatı* ve *Şark Musikisi Tarihi* derslerini okuttu. 1926 yılından vefatına kadar da İstanbul Konservatuarında *Türk Musikisi Eserlerini Tasnif ve Tespit Heyeti* başkanlığında bulundu. “Araştırma ve çalışmalarına Türk müzikolojisinin ve günümüz Türk musikisi sisteminin temellerini atan”, “müzikolog, bestekâr ve neyzen kimliğiyle Türk musikisi tarihinin önde gelen simalarından biri” olan Rauf Yekta Bey hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Nuri Özcan, “Rauf Yektâ Bey”, *DİA*, XXXIV, (2007), s. 468-470; Duygu Taşdelen, *Gelenek Kurguları, Darülelhan ve Aktörlerinden Rauf Yekta Bey*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2021.

ifade etti. Yaşananlar karşısında halkın müziğine bir kat daha fazla sarıldığını; fakat bunun da gramofon şirketlerinin kasasına birkaç milyon liranın girmesiyle sonuçlandığını yazdı. Ayrıca, konservatuarda musikimizi okutmamanın yanlışlığının er ya da geç anlaşılacağı günün⁴² geleceğinden son derece ümitli olduğunu da sözlerine ekledi.

İkinci olarak değindiği konu, tedrisine başlanan Batı müziği idi. Üstadın bu husustaki görüşleri açıkçası pek olumlu değildi. Rauf Yekta, konservatuvarın tuttuğu yolun bir çıkmazdan ibaret olduğunu, böyle bir müesseseden Türk bestekârı yetişmeyeceğini, Mozart'ın, Chopin'in müziğini öğretmek için İstanbul Belediyesinin sarf ettiği paralara yazık olacağını düşünüyordu. İstanbul'a konservatuvarı ıslah etmek üzere çağrılan Prof. Marx için de bazı düşünceleri vardı. O, Marx'ın konservatuarda *Türk Müziği Tarihi ve Nazariyatı* dersleri ile Türk aletlerinin icra tekniğinin öğrencilere öğretilmesi yolundaki beyanatlarından oldukça memnundu; fakat buna rağmen onun da musiki vaziyetimizi layıkıyla kavrayamamış olduğunu düşünmekteydi. Çünkü uzman, bizi Rusların gittiği müzik yoluna sevk ediyordu ki bu Türk müziğinin tamamıyla zararına olacak bir yoldu.

Ele aldığı üçüncü mevzu sentez fikriydi. Rauf Yekta, içine yüzde doksan nispetinde Garp namesi karışmış, melez ve gayri millî musiki yaratmak isteyenlere kızgındı. O, bunu yapmak isteyenlerin kendi mesleklerinde yollarına devam etmelerini ve Türk müziğini “kendi vadisinde, hakikî ve saf üslûbunda” geliştirmek isteyenlerin de rahat bırakılmasını istiyordu. Tek arzusu, kendilerine bu serbestliğin tanınmasıydı. Zaten hangi tarafın başarılı olacağını zaman herkese gösterecekti.

Rauf Yekta mektubunda, konservatuvarın ıslahı hususunda iyi düşünülmesi gerektiğinin de altını çizdi. Hatta bu konuda Marx'dan daha yetkin gördüğü Fransız müzikolog Eugène Borel'in bazı görüşlerine yer verdi. Ona göre, madem müziğimizin kıymetini ve konservatuarda eğitiminin lüzumunu anlamak için yabancı bir uzmana ihtiyaç duyulmuştu, neden o zaman Borel'in fikirlerine de bakılmıyordu? Bu arada Borel, Türk müziğindeki makamların doğal haliyle muhafaza edilmesi gerektiğini düşünen bir müzik adamıydı. Ona göre, majör-minor makamlarına benzetilmesi halinde Türk sanatının vücudu ortadan kalkardı. Bu felaketin önünün kesilmesi için de Türk müziğinin Avrupalılaşmasına izin verilmemeliydi. Türk ezgileri ayrı bir sadeliğe sahipti ve bunun kesinlikle korunması gerekirdi. Zaten bir sanat eseri neyse o olmalı, onu günün modasına veya hâkim zevke uydurmaya çalışılmamalıydı. Rauf Yekta Bey, Borel'in görüşlerine bu şekilde yer vererek her Batılının aynı düşünmediğini göstermeye ve konservatuvarın ıslahı hususunda alınacak kararların iyi sorgulanması gerektiğine dikkat çekmeye çalıştı.

Mektubunun sonunda ise Marx'ın konservatuarda kurmayı düşündüğü meclise değindi. Konservatuarda küçük bir “musiki akademisi” vazifesini göreceğ böyle ilmî bir teşekküle çok ihtiyaç duyulduğunu, konservatuvar hocalarından oluşacak bu meclise her iki müziğe vâkıf Hüseyin Sadettin (Arel)'in başkan olarak seçilmesinin isabetli olacağını yazdı. Ona göre, böyle

42 Rauf Yekta Bey'in bu husustaki beklentisi ancak 1975 yılında gerçekleşebilmiştir. 1976 yılında eğitime başlayan *Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı* 1982 yılından bu yana İstanbul Teknik Üniversitesine bağlı olarak varlığını sürdürmektedir.

yapılmaması ve bütün işlerin genç üstatların eline bırakılması halinde memlekette faydalı neticeler almak mümkün değildi.

6) Ferdi Ştatzter: *Bugünkü Türk halk musikisi hiçbir milletle kıyas edilmeyecek kadar inkişaf etmiştir.*⁴³

Peyami Safa, altıncı röportajını konservatuarın Avusturya asıllı hocası Prof. Ferdi Ştatzter (Friedrich von Statzer)⁴⁴ ile yaptı. Yazar aslında sanatçıyı ilk defa Münir Nurettin konserinde yan tarafında uyurken görmüş, bu tavrından ötürü hayli öfkelendiği kişinin Ştatzter olduğunu ise sonradan öğrenmişti. Safa, bir lokantada bulunduğu Ştatzter'in Türk müziği hakkındaki fikirlerini Hasan Ferit'in Almanca tercümanlığı sayesinde anlamaya çalıştı. Ştatzter'e göre, Türk müziğini geliştirmenin iki yolu vardı. Birincisi, tek sesli eserlerin yani musikinin mevcut şekli üzerinde çalışılması, ikincisi de Türk musikînasının Türk üslubunu muhafaza etmek kaydıyla polifonik yani çok sesli eserler yapmaya çalışması idi. Profesör, Türkçe eserlerin Avrupa tekniği içine tam olarak sokulmasını çok doğru bulmuyordu. Nitekim röportajında da bir Türk havasının Avrupa usulüne göre ahenge sokulacağını hiçbir zaman iddia etmediğini, bunun zorla yapılacak bir iş olmadığını; ancak belki o tekniğin bazı esaslarının tatbik edilebileceğini söyledi. Açıklamasına gerek Türk Halk musikisi ve gerekse bir kültür mahsulü olan Türk Sanat musikisinin hiçbir milletin müziğiyle kıyas edilmeyecek bir "inkişafa mazhar" olduğunu ekledi.

Ştatzter bu kısa röportajında, Türk müziğinin konservatuarda öğretilmesine taraftar olduğunu; fakat öğrenciye saz öğretilmesine lüzum görmediğini, talebenin bir eseri sazda iyi dinleyip anlamaya çalışmasının yeterli olacağını da ifade etti. Sonunda da kendisine Münir Nurettin konserinde niçin uyuduğu sorulduğunda; bunun tamamen konser programıyla alakalı olduğunu, o konserdeki havaların çoğunu beğendiğini fakat bazılarını da "tek sesli musiki nokta-i nazarından" çok fena bulduğunu söyledi. Peyami Safa yazısını, bu konuda profesör ile hemfikir olduğunu ifade ederek sonlandırdı.

7) İzzet Nezh: *Musikimiz ayrı bir kültür mahsulüdür; Avrupa'ylaşamaz. Meğer ki bir dâhi çıka!*⁴⁵

Peyami Safa, yirmi yıllık tanıdığı radyo orkestrası viyolonistlerinden ve müzik öğretmenlerinden İzzet Nezh (Albayrak) Bey'in⁴⁶ görüşlerine de başvurdu. Önceleri Alaturka musiki ile meşgul olan eski dostu, sonradan Almanya'ya giderek Batı müziği eğitimi almış; fakat millî musikimize ait hatıralarını, malumatını ve alakasını hiç kaybetmemişti. O yüzden böyle kapsamlı bir ankette onun gibi birinin öğrenmek faydalı olabilirdi.

43 "Prof. Ştatzterin kanaati", *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1932, s. 1 ve 4.

44 Avusturyalı piyanist Friedrich von Statzer (1906-1974); Viyana Müzik Akademisinde Joseph Marx'ın öğrencisi oldu. Öğrenciliği sırasında Necil Kazım Akses, Hasan Ferit Alnar ile tanıştı. Alnar'ın aracılığı ve Marx'ın önerisiyle İstanbul Belediye Konservatuarına piyano öğretmeni olarak girdi. 1932 yılında Türkiye'ye yerleşen sanatçı yirmi altı yıl aynı kurumda çalıştı. Bir dönem ünlü tiyatro sanatçısı Bedia Muvahhit ile de evli kalan Ştatzter hakkında bk. Ahmet Say, "Ferdî Statzer", *Müzik Ansiklopedisi*, MEB, IV, (1992), s. 1134.

45 "İzzet Nezh Beye göre..", *Cumhuriyet*, 13 Aralık 1932, s. 1 ve 5.

46 Keman ve viyola sanatçısı İzzet Nezh Albayrak (1898-?), Zeki Üngör ve Fischberg'den keman dersleri aldı. 1920'de Berlin Stern Konservatuarında keman çalıştı. 1937-64 yılları arasında Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrasında viyola grup şefliği ile Ankara Devlet Konservatuarında keman öğretmenliği yapan Albayrak hakkında bk. Ahmet Say, "İzzet Nezh Albayrak", *Müzik Ansiklopedisi*, MEB, I, (1992), s. 40-41.

Viyolonist İzzet Nezh Bey, “musikimizin garphlaşmasına aleyhtar” biriydi. Zaten röportajında da bunu “Türk müziği ayrı bir kültür ve medeniyet mahsulüdür. Avrupalılaşamaz. Meğer ki bir dâhi zuhur ede!” sözleriyle dile getirdi. O, iki müzik arasında “nisbet” olmadığını, buna rağmen tecrübe edenlerin çıktığını, fakat dinleyenlerin bunların Alaturka mı Alafranga mı olduğu hususunda ikileme düştüğünü söyledi. Hatta bu tarz çalışmaları, “üstlerindeki millî aşî boyası adamakıllı solmuş ve garbın hâkim rengini almış eserler” olarak tanımladı. Tamburî Cemil Bey’in Çeçen Kızı isimli çalışması ile Cemal Reşit’in eserlerini de bu arayışların en uç örnekleri olarak gösterdi.

Diğer röportajlarda olduğu gibi bunda da mevzu, günün birinde dâhi denilebilecek bir sanatkârın ortaya çıkmasına geldi. İzzet Nezh, böyle birinin çıkıp bütün tahminleri altüst edebileceğini; ama bu kişinin her iki müziği tam ve hakkıyla bilmesinin kesinlikle şart olduğunu söyledi. Çünkü ona göre, bizde her ikisine vâkıf kişiler az da olsa mevcuttu; lâkin onlardan da Batı müziğini bilenlerin Doğu müziğinin usul ve makamlarından, bu alanda kuvvetli olanların ise Avrupa musikisinin armoni ve kontrpuan vs. kaidelerinden haberi yoktu. Bu iş ayrıca, iki musikinin terbiyesine ve malumatına sahip olmanın yanı sıra yüksek bir yaratıcılık kabiliyeti de isterdi. Beklenen dâhinin çıkmaması durumunda “iki musikiyi de kendi seyirleri dahilinde tekâmül etmeye” bırakmak en iyisiydi.

Makamlarımızın, bizim sistem tonalitemiz ile Avrupa tonalitelerinin birleşip birleşmeyeceği sorusuna da Alaturkada yüz elliden fazla makam olduğu ve bunlara Avrupa armonisininin tatbik edilemeyeceği yanıtını verdi. Ona göre, mevcut sanatkârlar böyle bir inkılâbî yapabilmekten çok uzak oldukları için bu noktada bir dâhi gerekebilirdi; ancak bu iki müziği birleştirmeye çalışmaktansa yüksek ve zengin bir müzik olan Alaturkayı kendi seyrine bırakmak daha doğru olurdu. Zaten kendi düşüncesine göre de başta gelen Avrupa müziği idi ve asıl ona ehemmiyet verilmesi lazımdı. Röportajın son sorusu ise konservatuarda millî musikinin tedris edilmesinin doğru olup olmadığıydı. Viyolonist İzzet Nezh Bey buna taraftardı. Hatta Batı müziğini öğrenen ve öğretmenlerin yüzde yirmi beş derecesinde millî musikimize vâkıf olması gerektiğini düşünüyor, aranan o yaratıcı zekânın da bunların arasından yetişebileceğini söylüyordu.

8) Hasan Ferit: İstiklâl sahibi bestekârlar gene bildikleri gibi hareket edeceklerdir.⁴⁷

Müzik anketinde görüşlerine yer verilen diğer bir isim Hasan Ferit (Alnar) Bey⁴⁸ idi. Peyami Safa yazısında ilk etapta onu tanıtıcı bazı bilgiler verdi. Ona göre Hasan Ferit, “kanununun tellerinden kıvılcım halinde sesler” çıkartan, “nağmelerden mürekkep bir havai fişek gibi,

47 “Hasan Ferit Beye göre...”, *Cumhuriyet*, 14 Aralık 1932, s. 1 ve 4.

48 Hasan Ferit Alnar (1906-1978), Çağdaş Türk müziğinin en önemli bestecilerinden, orkestra şeflerinden ve öğretmenlerinden biridir. Genç yaşta İstanbul’da kanun virtüözü olarak ün yaptı. Aynı zamanda armoni, kontrpuan ve fûğ dersleri aldı. Millî Eğitim Bakanlığı bursu ile 1927’de gittiği Avusturya’da Viyana Devlet Müzik ve Temsil Akademisinde eğitim gördü. Yurda döndükten sonra da İstanbul Şehir Tiyatrosunda orkestra yöneticiliği, İstanbul Belediye Konservatuarında müzik tarihi öğretmenliği, Ankara’da Riyaset-i Cumhuriyet Filarmoni Orkestrası şef yardımcılığı ve şefliği, Ankara Devlet Konservatuarında armoni öğretmenliği gibi görevlerde bulundu. Çok sayıda konçerto, semai, oda müziği, armonili halk türküsü, sahne ve film müziği besteledi. Türk Beşleri’nin Klasik Türk Müziğine en bağlı üyesi olan Alnar hakkında geniş bilgi için bk. Seda Bayındır Uluskan, “Türk Beşleri” maddesi, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turk-besleri/> [Erişim tarihi: 21.05.2023].

ruhumuzdaki karanlıklara ışıklar” saçan, vaktiyle “Türk musikisinin en muvaffakiyetli icrakârları” arasında gösterilen biriydi. Fakat sonradan kanunu bırakarak Viyana’ya gitmiş ve burada kompozisyon çalışmaya başlamıştı. Bir müzik dehasının izlerine tesadüf edildiği için kendisine çok ümitler bağlanmıştı; lâkin eğitimini tamamlayıp İstanbul’a döndükten sonra henüz *Yalova Türküsü* gibi şen ve hafif bazı eserler vermekten öteye gidememişti. Bunlar, elbette onun kabiliyetini bizlere ispat edecek kuvvette şeyler değildi. O yüzden şimdilik bir sükûtu hayalden bahsetmenin, acele hükümler vermenin lüzumu yoktu. Safa, hislerini bu sözlerle dile getirdikten sonra Hasan Ferit’in sorulara verdiği cevaplara geçti.

Röportajın ilk sorusu, bizim makamlarımızla Avrupa sistem tonalitesinin birleşip birleşmeyeceği idi. Hasan Ferit’e göre, Avrupa müziğinin bütün tonaliteleri Türk makamlarında mevcut iken Türk müziğindeki bazı tonalite ve ritimler Avrupa müziğinde yoktu. Bu, Türk müziğinin Avrupa müziğine nazaran “sistem, tonal, ritim ve mezür (ölçü)” olarak daha umumi halde bulunduğu yani bizimkinin ötekini ihtiva ettiği anlamına gelmekteydi. Fakat yaptığı nazari mukayese millî gururumuzu okşayıp gözlerimizi kamaştırmamalıydı. Çünkü buna mukabil, “Avrupa musikisinde kullanılan ifade ve tebliğ vasıtalarından musikimiz tamamile mahrum”du. İfade ve tebliğ vasıtalarından kastı ise “çok seslilik ve bundan doğan Avrupa ‘form’ ilmi yani musikinin inşâî tarafı ve onun bir kısmına istinat eden dramatik üslûp, orkestrasyon” idi. Ancak sanatçı, müziğimizin bu ifade ve tebliğ vasıtalarını kazanabilmesi için makamlarımızın Avrupa majör ve minörüne tenzil edilmesine asla taraftar değildi.

O, bizim tek sesli müziğimize çok sesli Avrupa müzik ifadesini kazandırmanın ve onu orkestraya uygun hale getirmenin mümkün olduğuna inanıyordu. Tabii söz konusu durumda “çeyrek ses” meselesi gibi bazı güçlüklerle karşılaşılabilirdi; lâkin müziğimize millî rengini veren yalnızca bu çeyrek sesler değildi. Ayrıca bunlar, zannedildiğinden daha mütevazı rol oynamaktaydılar. Yani piyano ve o nevi Avrupa sazları kullanılarak Türk makamları tek sesli veya çok sesli olarak çalınmak istendiğinde, bazı çeyrek sesler nispi bir değişikliğe maruz kalsa da bunun vereceği zarar çok az olurdu. Kısacası, böyle bir durumda eser milliyet rengini ve duygusunu asla kaybetmezdi. Kaldı ki çeyrek sesi telafi edecek bazı teknik çareler de mevcuttu.

Hasan Ferit konuşmasında; dinleyen her insanın müziğimizi çok başka anladığından, ortaya çıkan bu anlayış farkının etkisiyle yapılan anketlerde ve yazılan makalelerde herkesin kendi temayülüne göre durumu izah etmeye çalıştığından da bahsetti. Örneğin bir besteci hüzzam makamında bir melodi alsın ve ona çok sesli bir ifade verse, eski Türk musikisi terbiyesi almış ve Avrupa polifonik musiki terbiyesi görmemiş bir dinleyici bundaki hüzzam makamını tanıyamayabilirdi. O yüzden “herkes kendi musiki şuuruna göre hareket” etmeliydi. Zaten yeni bir müzik kanunu çıkarılsa bile “hislerinde ve fikirlerinde istiklâl sahibi bestekârlar gene bildiklerini yapacaklardı.” Sözlerini; bundan yirmi sene sonra Türk müzik tarihine hangi bestecilerin hangi eserleri mâl olursa Türk müziğinin o eserlerin üslubunu alacağına inandığını ve bu meselenin hallini “yaratıcı muhayyeleye” bıraktığını yani hocası Hüseyin Sadettin Bey’in yedi sene evvel söylediği, “musikiyi yapacak olan dâhi bestekârlardır” sözünü kendisinin de benimsediğini ifade ederek bitirdi.

9) Ruşen Ferit: *Musikimize Avrupa elbisesi giydirmek, Zaro Ağa'yı frak ve silindirle Avrupa'da gezdirmeye benzer.*⁴⁹

Ruşen Ferit (Kam),⁵⁰ Münir Nurettin ve radyo konserlerinde kemençe çalan, müzik araştırmaları ve hocalık yapan önemli bir müzik insanıydı. Peyami Safa, o günlerde millî müziğimizin tarihiyle uğraşan ve son zamanlarda Batı müziğiyle de meşgul olan bu dostunun fikirlerini de öğrenmek istedi. İlk sorusu, yabancı bir uzmana gerek olup olmadığı idi. Ruşen Ferit'e göre, memleketin toprak altında kalan madenlerini keşfetmek için Avrupa'dan mütehasşis getirilmesine akıl erdirilebilirdi. Fakat her yerde çalınan, plakları satılan, yer bulunamayan Münir Nurettin konserlerinde dinlenmeye çalışılan millî musikimizin cevherini anlamak için Prof. Marx'ın şahitliğine ihtiyaç yoktu. Hatta asırlık mazisi olan bir sanatın mukadderatının rastgele çağırılan bir ecnebiye terk edilmesi hazin bir olaydı. Ondan daha hazin olanı ise konservatuarımızdan kendi müziğimizin kapı dışarı edilmesi ve başıboş bırakılan müziğin geldiği hali görmektir. Yalnızca bu düşünüldüğünde, Marx'ı yaptığı uyarılar yüzünden şükran ve minnetle karşılamak mümkündür.

Peyami Safa'nın, müziğimize yeni bir istikamet vermek için Avrupa'dan bazı şeyler almaya mecbur olup olmadığımız sorusunu da "çok nazik bir nokta" olarak tanımladı. Ruşen Ferit, müziğimizin Avrupalaştırılması konusunda hüküm verirken aceleci davrandığımızı, "millî müziğimizi terkip ve teşkil eden unsurları tahlil etmeden ve teknik mahiyetini iyi tahlil etmeden" onu Garp müziğiyle telife kalkışmanın netice vermeyeceğini düşünüyordu. Hatta millî havalarımızı adeta Zaro Ağa'ya döndürdüğümüzü söyleyip yapılan tecrübeleri de Zaro Ağa'yı sırtına bir smokin, frak, başına bir silindir şapka giydirip kolundan tutup Avrupa'ya götürmeye benzetiyordu.⁵¹ Ayrıca, "yeni bir şey yapıyorum" denilerek millî eserlerimizin armoni kaidelerine uydurulmasının tarihî bir seyrin mahsulü olan eserlerimizi "karikatürleştirdiğini", söz konusu durumun ona bağlı insanları incittiğini ve kendisinin Halk veya Klasik müziğimize ait bir eserin Batı malzemesiyle işlenmiş bir şekli dinlemeye tahammülünün olmadığını belirtiyordu. Ferit, yaptığı bu yorumun ardından sözlerinin taassubuna verilmemesini dileyerek, kendisinin millî musikimiz kadar Batı musikisine de hürmetkâr olduğunun altını çizmeyi ihmal etmedi.

Peki, bu sözlerinden onun iki müziğin telifine aleyhtar olduğu sonucu çıkarılabilir miydi? Hayır. Ruşen Ferit, ifadelerinin yanlış anlaşılması gerektiğini, kendisinin tek isteğinin musikimize bir istikamet verilmeden önce ilmî usullerle vaziyetinin tespit edilmesi gerektiğini söylüyordu.

49 "Ruşen Ferit Bey'e göre...", *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1932, s. 1 ve 5.

50 Ruşen Ferit Kam (1902-1981), 1923'de Dârülelhan kemençe hocalığına tayin edildi. Farklı okullarda kültür dersleri öğretmenliği yaptı. 1926'da girdiği İstanbul Radyosunda üç yıl çalıştı. 1938 yılında Ankara Radyosuna girdi. Ankara Üniversitesi Devlet Konservatuarı Tiyatro Bölümünde senelerce ders verdi. Kemençe virtüözü, müzik öğretmeni ve araştırmacısı Kam hakkında ayrıntılı bilgi için bk. M. Nazmi Özalp, *Ruşen Ferit Kam*, MEB, Ankara 1995.

51 Zaro Ağa, Türkiye'nin en uzun, dünyanın ise en uzun yaşayan birkaç kişisinden biri olarak bilinir. İstanbul'da çeşitli inşaatlarda çalışmış, hademelik, kapıcılık yapmıştır. 20. yüzyılın başlarında dünyanın en uzun yaşayan insanı olarak basının ilgi odağı olmuş, bu sıfatla da İtalya, Yunanistan, Amerika ve İngiltere gibi ülkeleri ziyaret etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Mevlüt Çelebi, *Dünyanın En Uzun Yaşayan Adamı Zaro Ağa (1777-1934)*, Libra Yay., İstanbul 2010.

Çünkü o, bu şekilde yapılacak çalışmaların daha olumlu sonuçlar vereceğine inanıyordu. Derhal çalışmaya başlamamız gerektiğini, aksi takdirde olduğumuz yerde kalacağımızı ve musikimizi karanlıktan kurtaramayacağımızı düşünüyordu.

Röportajının sonunda, konservatuarda Türk müziğinin okutulması mevzuuna da değindi. O, Türk müziğinin öğretilmesini “elzem” görenlerdendi. Hatta bu hususta Batı müziği hocaları arasında millî müziğimizin esaslarını bilmeyenlere vazife verilmemesini veyahut onların da bunu öğrenmesini istiyordu. Çünkü “millî musikisinin tarihine, seyrine, esaslarına vakıf olmayan bir muallim(in) dünyanın hiçbir konservatuarında” olmadığına inanıyordu. Örneğin bir Rus konservatuarında eski Kafkas havalarının melodileri, tekniği, mahiyeti hakkında malumatı olmayan tek bir profesör yoktu. Kısacası o, artık “konservatuarımızın üstüne Türk bayrağı çekmek zamanı”nın geldiği düşüncesindeydi.

10) Nadir Nadi: *Alaturkayı garp tekniği ile karıştırmak, ıhlamur ağacına gül fidanı aşılacak gibi bir hareket olur.*⁵²

Anketin onuncu konusu, Avrupa'dan yazıp gönderdiği müzikle ilgili makale ve röportajları *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan, müziğe karşı amelî ve nazari büyük alaka besleyen Nadir Nadi (Abaloğlu)⁵³ idi. Peyami Safa yazısının başında; Viyana'da bulunan Nadir Nadi'nin Avrupa'daki müzik faaliyetlerini günü gününe takip eden, yeni eserleri elinden düşürmeyen, çok okuyan ve Avrupalı müzik yazarlarının gazetelerde yaptıkları hataları fark edecek, Mozart'ın hayatını kardeşi Doğan Nadi'ninkinden daha iyi bilecek kadar müzikten anlayan bir adam olduğundan bahsetti. Safa, bu özellikleri nedeniyle kendisine mektupla müracaat ettiğini ve konu hakkındaki fikirlerini öğrenmeye çalıştığını belirtti.

Nadir Nadi mektubunda, konu hakkındaki görüşlerini iki maddede ele aldı. Birinci maddede, telif meselesi ile Batı müziği hakkında bazı açıklamalar yaptı. Ona göre, millî musiki yapacağız diye kalkıp Alaturkayı Batı müzik tekniğiyle karıştırmaya çalışmak yanlış bir hareketti. “Bu ıhlamur ağacına gül fidanı aşılacak gibi manasız bir şey” olurdu ve tutmazdı. Bütün dünyanın kullandığı musiki dilini alarak millî bir sanat yaratabilmemiz için her şeyden önce dünyanın müşterek malı olan o musikinin dilini tanımamız ve sevmemiz lazımdı; ama bunda “muvaffak olmak için cebir” kullanılmamalı, mücadele edilmeliydi.

Nadir Nadi ayrıca, Alaturka müziği susturup yalnızca Alafranga müzik dinletelim düşüncesinin çok çirkin olduğunu, memlekette Alaturka musiki dinlenmesinin onun bir ihtiyaca cevap verdiği anlamına geldiğini, o yüzden ilk yapılacak şeylerden birinin bu ihtiyacı Batı müziği ihtiyacına çevirmek olduğunu yazdı. Ancak o zaman, bu şartlarda yetişecek bir sanatçı eserlerinde belki

52 “Nadir Nadi Beye göre...”, *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1932, s. 1-2.

53 Nadir Nadi Abaloğlu (1908-1991), *Cumhuriyet* gazetesinin kurucusu Yunus Nadi'nin oğludur. Yükseköğrenimini Lozan Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesinde gördü. *Cumhuriyet* gazetesine yurt dışından gönderdiği yazı ve röportajlar ile gazeteciliğe başladı. 1938-41 yılları arasında Galatasaray Lisesinde Sosyoloji ve Yurt Bilgisi dersleri verdi. 1945 yılında babası Yunus Nadi'nin ölümü üzerine gazetenin hem yönetimini hem de başyazarlığını üstlendi. IX. Dönem (1950-54) Demokrat Parti listesinden Muğla Bağımsız, X. Dönem (1954-57) İstanbul Bağımsız milletvekili seçilerek TBMM'de bulundu. Bk. *TBMM Albümü 1920-2010*, TBMM Vakfı Yay., IV (1960-1983), Ankara 2010, s. 1737.

Şark melodileri kullanacak belki de kendine mahsus yeni bir üslûp icat edecekti. Böylelikle karşısında kendisini tenkit edebilen ve anlayan bir halk kitlesi bulacaktı. Halk kitlesi o sanatçıyı benimseydiği zaman da millî sanatçımızı yaratmış olacaktık. Örneğin Beethoven “zamanının tüm nazariyelerini çiğneyerek kendine yepyeni bir yol açmıştı. Fakat karşısında onu anlayan ve benimseyen bir Almanya bulmasaydı bütün dehasına rağmen Beethoven millî bir sanatkar olabilir miydi?” Nadi, başka türlü modern bir Türk müziği yapılabileceğini zannetmediğini de ifadelerine ekledi.

Nadir Nadi, mektubunun ikinci maddesinde Türk müziği hakkında bazı açıklamalar yaptı. Ona göre iki türlü Türk müziği vardı. Birincisi tekke ve meyhane müziğiydi. O bu türü tamamıyla ölü ve manasız buluyor, hatta duygularını da “Bu musikiden nefret ediyorum ve işittiğim zaman adeta hastalanıyorum. Bu mütereddi san’atın canlanmasına imkân yoktur” cümleleriyle ifade ediyordu. İkincisi ise daha olumlu duygular beslediği Halk müziği idi. Halk müziğimizin dünyanın en hassas, şirin ve zengin halk müziklerinden biri olduğunu, bu sevimli sanatın Batı müzik tekniği aşısıyla canlandırılmasının mevzu dahi edilmemesini düşünüyordu. Nadir Nadi mektubunu, Halk müziğinin her daim canlı olduğunu ve “müstakbel Türk sanatkarının millî ilhamını halk müziğimizden” alacağına inandığını belirterek bitirdi.

11) Ekrem Besim: *Çeyrek ses yoktur. Nedir bu çeyrek ses? Nereden çıkardılar? Bir çeyrek sesidir gidiyor!*⁵⁴

Ekrem Besim (Tektaş) Bey, konservatuarın Batı müziği bölümü keman hocalarındandı. Yusuf Ziya Bey’in müdürlüğü döneminde, Rauf Yekta’nın başkanlığında oluşturulan derleme heyetinde yer alarak inceleme gezilerine katılmıştı.⁵⁵ Peyami Safa röportaj için kendisiyle bir araya geldiğinde önce Marx’dan başlayarak meseleyi kısaca özetledi. Ardından da onun, müziğimizin armonize edilmesi hakkındaki düşüncelerini öğrenmek istedi. Ekrem Besim’e göre bu pekâlâ mümkündü. Eski Yunan melodileri de tek sesliydi ve Fransız besteci Ravel bu melodilerden birkaçını Avrupa armonisi içine sokmayı başarmıştı. Üstelik çeşitli makamlardaki havalar armonize edilince millî renklerini de kaybetmemişlerdi. Verilen cevap üzerine Safa, sohbeti çeyrek sese getirerek kendisine şu soruları yöneltti: Eski Yunan melodilerinde çeyrek ses var mıydı? Zaten bütün dava çeyrek sesi armoniye sokmak yani mızrağı çuvala sığdırmak değil miydi? Ekrem Besim bu sorular üzerine; bir çeyrek sestir gittiğini, neden bunu sorun ettiklerini anlamadığını, bu sesin sadece bizim değil Avrupa müziğinde de bulunduğunu, polifoninin temin edeceği kazanç yanında bu sesin bir kıymeti olmayacağını, kısacası bunu feda etmenin bize çok bir şey kaybettirmeyeceğini söyledi.

Ekrem Besim’e göre, tek sesli müziğimizin armonize edilmesi bazılarının pek hoşuna gitmeyebilirdi. Çünkü Türk müziği asırlarca polifoniden mahrum yaşadığı için kulak alışkanlığı yoktu. Bu da birçok sesi bir arada duyan insanların sesler arasındaki farkı anlayamamasına neden

54 “Ekrem Besim Beye göre...”, *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1932, s. 1-2.

55 İstanbul Konservatuarında Batı Musikisi Tarihi dersi de veren Ekrem Besim Tektaş’ın Yusuf Ziya Bey, Rauf Yekta ve Dürri Turan ile birlikte ilk derleme gezisine çıktığına dair bk. Özgür Balkılıç, *Cumhuriyet, Halk ve Müzik-Türkiye’de Müzik Reformu 1922-1952*, Tan Kitabevi, Ankara 2009, s. 81.

oluyordu. Ama kendisi çok seslilik konusunda olumlu düşünüyordu. Bir kere çok seslilik tabiatın kendisinde vardı. O yüzden müziğimizin çok sesli bir ifade şekli almasına, armonize edilmesine kesinlikle taraftardı. Üstelik bunu bir teliften ziyade yeni bir musiki yaratma olarak görmekteydi.

Peyami Safa'nın armonize işinin nasıl olacağı sorusuna da cevabı netti. Ekrem Besim, bu hususta yapılması gereken şeyin makamların esaretinden kurtulmak olduğunu, Avrupa'nın bile tonalitelere istibdadından kurtulmaya çalıştığını ve bestekârlara tam hürriyet verilmesi gerektiğini söyledi. Konservatuarda Türk müziğinin öğretilmesi konusundaki yaklaşımı da olumluydu. O, "son sınıfta Türk musikisi tarihinden ve nazariyatından bahsedilmesine ve Türk sazı dinletilerek üstünde izahat verilmesine taraftar"dı ve Türk olduğumuz için kendi musikimize layık olduğu şekilde daha fazla yer ayırmamız gerektiği düşüncesindeydi.

12) Hilmi Bey: *Samih Rifat'ın cenazesinde ecnebilerin matem havasını çalmak bir millet için ne ayıp şeydir!*⁵⁶

Peyami Safa, anketinin kapsamını genişletmek amacıyla sadece uzmanların değil, muhtelif alanlardan bu sanata bağlı insanların fikirlerine de yer verdi. Bunlardan biri, *Bozkurt Cumhuriyet Marşı*'nin⁵⁷ bestecisi dönemin Malatya Mebusu Dr. Hilmi (Oytaç) Bey⁵⁸ idi. Maarif Vekâleti tarafından okullarda okunması istenen ve plaklara doldurulan marşın bestecisi Hilmi Bey aslında güzel sanatlar ehli değildi; ama müzik sanatını birinci derecede millî ifadeler ve değerler arasında görenlerdendi. Hilmi Bey, kendisiyle yapılan kısa röportajda da önce millîlik meselesine değindi. Çünkü o, müzik ve dilin millî ifadeler içerisinde en başta geldiğini, bu ikisi arasında ciddi bir paralellik olduğunu, o yüzden de Türk musikisi meselesinin ancak Türk Dili Tetkik Cemiyeti ile paralel bir çalışma yürütülerek çözülmesi gerektiğini düşünmekteydi.

Hilmi Bey'in, yabancı bir uzmandan yardım alınması konusundaki fikirleri olumlu değildi. O, her inkılâp gibi bunu da Türklerin yapması gerektiğine, daha doğrusu yapmak mecburiyetinde olduğuna inanıyordu. Fakat müziğimizin mevcut haliyle sınırlı bazı heyecanları dile getirdiğinin de farkındaydı. Nitekim Peyami Safa'ya yaptığı açıklamada bunu, müziğin bazı sınırlı, basit, ilkel his ve heyecanlara vasıta olmaması gerektiğini, hayatın sonsuz heyecanlarını terennüm ve ifade edecek bir müziğe ihtiyacımız olduğunu söyleyerek anlatmaya çalıştı.

Röportajda temas ettiği başka bir mevzu ise cenaze alaylarının önünde çalınması âdet haline gelen marşlardı. Hilmi Bey bu konudaki tepkisini de "İnkılâp bayramlarımızda Fransızların 'Marseillaise' ini, millî sevinçlerimizde Almanların bilmem ne marşını, İzmir zaferimizde vaktile Fransızların Cezayir'e girerken terennüm ettikleri zafer marşını ve daha geçen gün Samih Rifat

56 "Meb'us Hilmi Bey'e göre...", *Cumhuriyet*, 21 Aralık 1932, s. 1 ve 4.

57 Bozkurt Cumhuriyet Marşı'nın güftesi ve bestesi için bk. "Bozkurt", *Vakit*, 27 Ağustos 1932, s. 9.

58 Selanik doğumlu olan Dr. Mehmet Hilmi Oytaç (1881-1942); İstanbul Askerî Tıbbiyesini bitirdi. İstanbul, Selanik, Van, Kırklareli gibi şehirlerde çalıştı. Çanakkale Savaşı'nda Anafartalar Grup Hastanesinde Baştabiplik, sonrasında ise yine Mustafa Kemal Paşa'nın komutan olarak bulunduğu Muş, Bitlis, Halep ve Suriye cephelerinde doktorluk yaptı. Millî Mücadele sırasında Bursa'da Millî Teşkilatı kurdu. Dumlupınar Savaşı'na kadar orduya hizmet verdi. Temmuz 1923'te yapılan seçimlerde Meclise Malatya milletvekili olarak girdi. Malatya'dan II, III, IV, V ve VI. dönemlerde milletvekili seçildi. Ayrıntılı bilgi için bk. Kâzım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-II. Dönem 1923-1927*, TBMM Vakfı Yay., III, (1994), s. 585-586.

gibi kıymetli bir Türkün cenazesinde olduğu gibi ecnebilerin matem havasını çalmak⁵⁹ bir millet için ne acı, ne ayıp şeydir! Vaktile bazı kabileler para ile adam tutarak cenazelerine ağlatırlardı. Bunun ondan ne farkı vardır?” sözleriyle dile getirdi. Bu arada, Peyami Safa da cenaze marşları konusunda onunla aynı fikirdeydi. Nitekim yazısında, o günlerde çalınması âdet haline gelen bu marşların “millî adetlerimiz hesabına cidden gülünç, tiksindirici” bir müzik olduğunu belirtmiş, duyduğu rahatsızlığı da “gerçekten bu ne ayıp şeydir ve ağlamak için başkalarından ödünç gözyaşı isteyen adamın hali kadar soğuktur, kabadır ve gayritabiidir” şeklinde aktarmıştır. Hilmi Bey röportajının sonunda, başkentteki Batı müziği konserlerinin programlarını ilan sütunlarından takip ettiğini; fakat bir sürü ecnebi isim ve kelime arasından sadece “on beş dakika istirahat” cümlesinden başka hiçbirinin manasını anlamadığını söyleyerek Ankara’da verilen halk konserlerini eleştirmekten de geri durmamıştır.

13) Falih Rıfki: *Karar verilmiştir: Türk çocuklarına yalnız garp musikisi öğretilecektir.*⁶⁰

Peyami Safa, Hilmi Bey’in ardından Falih Rıfki (Atay) Bey’in⁶¹ görüşlerini yayımladı. Ancak bu görüşler bir röportajdan ziyade Atay’ın kaleminden çıkan tenkitleri içeriyordu. Çünkü Falih Rıfki, kısa süre önce *Hakimiyeti Milliye* gazetesindeki köşesinde anketle ilgili eleştirel bir yazı yazmış, Safa’yı da Alaturka musiki taraftarı olarak göstermişti. Bunu üzerine Peyami Safa, hem yanlış anlaşılmayı gidermek hem de tarafsızlığını kanıtlamak amacıyla söz konusu yazıyı da anketine dâhil etti. 25 Aralık 1932 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yayımladığı açıklama yazısında; bu anketin düzenleyicisi olarak tamamıyla tarafsız hareket ettiğini, en koyu Alafranga taraftarlarından en koyu Alaturkacıya kadar konuyla alakalı herkesin fikirlerini toplayıp gözler önüne serdiğini; fakat buna rağmen Falih Rıfki Bey’in, anketle yayımlanan fikirleri, “musiki irticai namına yapılan bir tezahürat” gibi algılayıp kendisini de “kayıtsız şartsız bir alaturka müzik taraftarı” gibi göstermeye çalıştığını ifade etti. Safa, meselenin basit bir “Alaturka mı Alafranga mı?” münakaşası olmadığını, davayı bu kadar iptidai esaslara döndürmenin kırk senedir olduğu gibi sorunu içinden çıkılmaz bir hale getireceğini, asıl meselenin Marx’ın tabiriyle Batı medeniyetiyle Türk harsının telifi olduğunu belirtti. Hazırladığı anketin mevzuunu da “Eğer Türk melodisini ve monodik esasını garp tekniğine ve polifonik ifadesine uydurmak lazım geliyorsa-ki ecnebi mütehassısın yapmak istediği budur-hangi yollardan gitmeliyiz?”, “Tonalite farklarını nasıl halletmeliyiz?”, “Bu telif mümkün müdür? Ne derece ve nasıl?” sorularından oluştuğunu yazdı. Konuya çok ilgisiz kalmış biri olarak gördüğü Falih Rıfki’ya

59 5 Aralık 1932 günü yapılan cenaze merasimine bir kıta asker ve polis müfrezesinin yanı sıra bando mızıkancın da iştirak ettiğine dair bk. “Samih Rifat gömüldü”, *Vakit*, 5 Aralık 1932, s. 9; “Cenaze merasimi-Samih Rifat göz yaşları arasında gömüldü”, *Milliyet*, 5 Aralık 1932, s. 6.

60 “Falih Rıfki Beye göre...”, *Cumhuriyet*, 25 Aralık 1932, s. 1 ve 6.

61 Falih Rıfki Atay (1894-1971), Darülfünun Edebiyat Şubesinden mezun oldu. Gazeteciliğe Hüseyin Cahit’in *Tanin* gazetesinde başladı. Yedek subay olarak katıldığı Birinci Dünya Savaşı’nda Suriye cephesinde bulundu. Yunan işgali sonrası Millî Mücadele’yi yazdığı yazılarla destekledi. *Akşam*, *Hakimiyeti Milliye*, *Milliyet*, *Ulus* gibi gazetelerde başyazarlık yaptı. Atatürk’ün dostluğunu kazanan yazar, 1923-50 yılları arasında milletvekili olarak siyasette de yer aldı. Yazar, gazeteci ve siyaset adamı Atay hakkında detaylı bilgi için bk. Şaduman Halıcı, “Falih Rıfki Atay” maddesi, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/falih-rifki-atay/> [Erişim tarihi: 21.05.2023].

kendi sütunundan ayrıca cevap vereceğini ekledi. Yazının devamında ise *Hakimiyeti Milliye* gazetesinde çıkan o makaleyi okurları için olduğu gibi verdi.

Falih Rıfki makalesinin başında; Peyami Safa'nın *Cumhuriyet* gazetesinde Alaturka-Alafranga musiki hakkında yeni bir anket açtığını, bu münakaşanın tam kırk yıldır devam ettiğini, bütün müzik kabiliyetlerinin o mu bu mu kararsızlığı içinde çürüyüp gittiğini, bugünkü vaziyetin de musikinin medrese kavgasından başka bir şey olmadığını yazıyordu. Ona göre, böyle büyük davalar yalnız içinden yetişen bir dehayla değil, en başta alınacak karar ile halledilebilirdi. Zaten o karar da Türk çocuklarına sadece Garp musikisinin öğretilmesi olarak verilmişti.⁶² Devamında Türk musikisinin, Batı müzik âlemi içinde – tıpkı Rus, Alman, İtalyan musikisi gibi – kendi özelliğini yaratan bir müzik olacağını ve Halk müziğine önem verilmesi gerektiğini vurguladı. Hatta bu husustaki düşüncesini de “Garplı Türk musikisine asıl yardım edecek” olanın “Bizans alaturkası değil, halk musikisi” olduğunu ifade ederek tamamladı.

Falih Rıfki bu yazıyı, “tüzumsuz kararsızlıkların, anane ve eski zevklere dayanan inat ve mukavemetlerin bir millete herhangi bir işinde kırk seneyi nasıl kaybettirdiğini göstermek” isteğiyle kaleme aldığını belirtti. Çünkü ona göre, kırk-elli yılı bulan bu tür münakaşalar sadece bununla sınırlı değildi. Aynı tartışma mektep mi medrese mi, medeni kanun mu mecelle mi, Şark mı Garp mı şeklinde sürüp gitmiş, o da kırk, elli, belki de yüz yılımızı boşuna geçirmemize neden olmuştu. Onun Alaturka müziğe olan bakış açısı ise hayli olumsuzdu. Nitekim yazısında; “alaturkanın bizi eski âlemin ölüsü arkasından atlamağa” çalıştığını, bunun “bitip tükenmek bilmeyen bir cenaze marşı” olduğunu belirtip, Alaturkanın ıslahını düşünmenin medresenin ıslahını, şeriyye mahkemelerinin ıslahını, *Mecelle*'nin ıslahını düşünmekle bir addedebileceğini ifade etti. Yine bu doğrultuda yapılması gerekeni de “kafamıza, yüreğimize ve asrımıza cevap vermeyen bütün müesseseler gibi, bu müesseseyi de kapamak, garpli Türk musikisinin arayış ve yaratılış hamlesine geçmek olarak” gösterdi. Falih Rıfki, Peyami Safa'ya da atıfta bulunduğu makalesini şu cümlelerle noktaladı: “Sağdan yazılan Türkçe gibi, boğazdan gelen alaturka sesin ömrü bitmiştir. Garp âleminde usul ve ilim, dağlarımızda millî ses vardır. Peyami Safa Bey gibi genç emekler, rastgeldikleri kabiliyetleri garp mekteplerine ve Türk dağlarına göndermek için harcanmalıdır. Alaturka Türk değil, bir şark beynelmilelidir; eski Türkler bu şark beynelmileline nasıl kendilerinden bir şey sermişlerse, garp beynelmileli olan musikiye de benliklerini, kendiliklerini karıştıracaklar, medeniyetler havasına yeni ve genç bir ses daha katacaklardır.”⁶³

Cumhuriyet gazetesi yazarı Peyami Safa, Falih Rıfki'nin *Hakimiyeti Milliye*'de yayımlanan makalesine kendi köşesinden cevap verdi. 26 Aralık günü yayımlanan “Bir ihtisas meselesi”⁶⁴ başlıklı kısa yazısında ilk etapta, Falih Rıfki Bey'in ne müzikle uzaktan yakından ilgilenen bir zat ne de musiki mütehassısı olduğunu belirtti. Sonra da Marx, Ştatzter ve Borel'in Türk müziğinin zorla Batı müziğine benzetilmesinin bu müziğin vücudunu ortadan kaldıracığı, Türk

62 Falih Rıfki'nin Alaturka müzik hakkındaki açıklamalarına *Son Posta* gazetesi de yer vermiştir. Bk. “Garp Musikisi”, *Son Posta*, 25 Aralık 1932, s. 3.

63 Falih Rıfki, “Bir Misal!”, *Hakimiyeti Milliye*, 22 Aralık 1932, s. 1.

64 Peyami Safa, “Bir ihtisas meselesi”, *Cumhuriyet*, 26 Aralık 1932, s. 3.

bestekârlarının çok sesli müzik yapmaya çalışırken Türk üslubunu muhafaza etmeleri gerektiği yönünde görüş bildirmelerine rağmen Falih Rıfki'nin bunun aksini söylediğini ve davayı bir “medrese kavgası”ndan ibaret gördüğünü ifade etti. Ayrıca, her fikre “geri” damgasını basmanın ve onu irtica ile itham etmenin çok kolay olduğunu; fakat Türk musikisine ileri hızlar verebilmek için de “mütehassıs olmak” lazım geldiğini vurguladı. Yazısını, Falih Rıfki'nin bir müzik uzmanı olmadığını ima ettiği “Ben itiraf ederim ki mütehassıs değilim, Falih Rıfki Bey kendini mütehassıs zannediyor mu bilmiyorum” sözleriyle noktalandı.

14) Münir Nurettin: *Eski musiki olduğu gibi bırakılıp garp tekniğine uygun yeni besteler yapılabilir?*⁶⁵

Müzik anketinin bir diğer konuğu, Peyami Safa'nın “alaturka müziği meyhane müziği olmaktan kurtaran kişi” olarak gördüğü Münir Nurettin (Selçuk) Bey⁶⁶ idi. Safa, Münir Nurettin'in önemine değinerek başladığı yazısında; müziğin Avrupa'da konser salonlarında dinlendiğini, bizim ise Alaturka müziği dinlemek için gittiğimiz tek yerin meyhaneler olduğunu, ancak son yıllarda Türk musikisinin de rakı ve sigara içilmeyen, nara atılmayan, hatta öksürülmeyen tiyatro sahnelerinde dinlenmeye başlandığını, onu meyhane musikisi telakki edilmekten kurtarmayı başaran kişinin ise büyük sanatkâr Münir Nurettin olduğunu belirtti. Sonra da anketi hakkında kısa bir bilgilendirme yaptığı sanatçının konuya dair fikirlerini nakletti.

Münir Nurettin'e göre, Klasik müzik ve Halk müziğini Avrupa armonisi içine sokmak mümkün değildi. “Onları oldukları gibi muhafaza etmek ve kendi inkişaflarında serbest bırakmak” lazımdı. Fakat şu da bir gerçektir ki musikimiz günün ihtiyaçlarına cevap vermekten uzak ve kifayetsizdi. Bunun sebebiyse Türk musikisinin eski duyularımızın ifadesi olması ve eski edebiyatımızla eş bir seyir takip etmesiydi. Ayrıca şarkı, beste, divan gibi şekiller de formları itibarıyla günün ihtiyaçlarına göre sınırlı sayılırdı. Gerçi bu şekiller dâhilinde fevkalâde eserler vücuda getirilmişti; ama yine de bu kalıpların yeni ihtiyaçları tatmine kâfi gelmediğini itiraf etmek lazımdı. Bu sözlerden anlaşıldığı kadarıyla sanatçı armonizasyona taraftar değildi; fakat müziğimizin mevcut durumunu da yeterli bulmuyordu.

Peki, o zaman ne yapılmalıydı? Münir Nurettin röportajında, o güne kadar yapılan eserlerin kendi halinde bırakılmasına, kendi seyrinde gelişimini sürdürmesine taraftar olduğunu bir kez daha yineledi. Fakat bundan sonraki süreçte bestecilerimizin Batı müzik tekniğine uyabilecek eserler bestelemelerine de karşı olmadığını açıkladı. Kısacası o, bu hususta Prof. Marx'tan

65 “Münir Nurettin B.e göre...”, *Cumhuriyet*, 26 Aralık 1932, s. 1 ve 6.

66 Münir Nurettin Selçuk (1900-1981), Türk müziğinin en önemli ses sanatçılarından ve bestekârlarından biridir. Selçuk, Birinci Dünya Savaşı sonlarında kurucuları arasında bulunduğu Şark Musikisi Cemiyetinde hanende olarak yer aldı. Yine aynı yıllarda hocası Hafız Ahmet İrsoy aracılığı ile Dârülelhan'a girdi. Cumhuriyetin ilanı sonrasında *Riyaset-i Cumhur İncesaz Heyeti* kadrosuna dâhil oldu. Fakat 1926'da Atatürk'ten izin alarak heyetten ayrıldı ve müzik hayatına serbest olarak devam etti. 1930 yılında büyük saz üstatlarının refakatinde ilk defa frak giyerek, ayakta ve mikrofonsuz olarak verdiği konser ile de müziğe “saygı ve ciddiyeti getiren yepyeni bir ekolün” doğmasına öncülük etti. “Türk müziğini ayağa kaldıran kişi” olarak tanımlanan, pest ve tiz seslere olan hâkimiyeti, üç oktava yaklaşan sesiyle uzun sanat hayatı boyunca sayısız eser seslendiren ve besteler yapan Münir Nurettin hakkında detaylı bilgi için bk. Nuri Özcan, “Münir Nurettin Selçuk”, *DIA*, XXXVI, (2009), s. 361-363.

farklı düşünmüyordu. Daha önce de gördüğümüz üzere Ştatzer de aynı fikirdeydi. Ştatzer, tamamıyla tek sesli kalması icap eden musikimizin kendi yolunda gitmesini; ancak ayrı olarak çok sesliliğe müsait melodilerimizin de Garp ahengine sokulmasını yani her iki safhada da çalışılmasını istiyordu. Peyami Safa, bu noktada Münir Nurettin'e musikimizin armonize edilmesine çeyrek sesleri mâni görüp görmediğini sordu. Ünlü sanatkâr bu soruya; çeyrek sesin önemini inkâr edenlerden olmadığını, musikimizin özünde bunların bulunduğunu ve kendisinin de Avrupai bir orkestrasyonun içine çeyrek sesin sokulabileceği düşüncesinde olduğunu belirterek yanıt verdi.

Konservatuarda Türk musikisi tedris edilmeli miydi? Malum, bu konuda herkes farklı düşünüyordu. Kimi öğrenciye saz çaldırmayı lüzumlu görüyor kimi ise nazariyatını öğrenmeleriyle sazı dinlemelerinin kâfi olduğunu ileri sürüyordu. Münir Nurettin'e göre, bir kere dünyanın hiçbir musikisi tarif ile öğretilemezdi. "İcra etmeden bir musikinin ruhunu değil, ancak ölü kalıplarını anlamak mümkün"dü. Dinlemek de yeterli olamazdı. Çünkü konservatuarda musiki tarihi hocası değil bestekâr yetiştirilecekti. O yüzden öğrencinin her iki musikinin ruhuna ve ifadesine vâkıf olması lazımdı. Ayrıca, beklenen musiki inkılâbını yapacak bestekârlarda bazı vasıfların olması da şarttı. Bunlardan birincisi kabiliyet ve istidat idi. İkincisi, eksiksiz ve devamlı bir musiki terbiyesi, üçüncüsü de bütün usullere ve tekniğe vâkıf olmaktı. Zaten musikimizin başına gelen tüm felaket, bu vasıfları haiz olmayan bestekârların ve icrakârların eline düşmesinden ileri gelmemiş miydi? Mevcut icracılarımızın pek çoğu kulaktan dolma, sathi bir musiki terbiyesiyle ve alelacele birkaç şarkı çalıp okumasını öğrenerek ortaya atılıyor, Türk musikisini temsile kalkıyordu. "Türk musikisi namına garip sesler kusan insanların yüzde doksanı"nı da ne yazık ki bu sınıfa mensuptu. İşte bundan dolayı herkes musikimizin fena tarafını görüyor ve onu "bir meyhane musikisi" olarak telakki ediyordu.

Münir Nurettin röportajında, icracıların önemine binaen bazı çarpıcı örnekler de verdi. Bu bağlamda Beethoven'ın bir senfonisini kötü bir icracının eline verdiğinde onu kasap havasına döndürüp meyhane musikisi derecesine düşüreceğini, nitekim meyhanelerde Dede Efendi'nin şarkıları çalındığı vakit benzer felaketlerle karşılaşıldığını, Galata meyhanelerinde bazen Avrupa sonatlarının çalındığını; fakat bunların Batı musikisi ile alakalarının olmadığını söyledi. Söz konusu bahsi, "meyhanelerde çalınan Türk havalarıyla millî musikimizin hiçbir münasebeti"nin olmadığını ve "bir musikinin meyhanede değil, ancak konser salonlarında dinlenerek tenkit" edilebileceğini belirterek tamamladı.

Peyami Safa kendisine son olarak, çoğu kişinin iddia ettiği gibi musikimizin "uyuşturucu ve sersemletici" bir tarafının olup olmadığını ve "mahdut heyecanlara" hitap edip etmediğini sordu. Münir Nurettin bu hususta da Alaturka musiki aleyhtarlarının mübalağaya düşmüş olduklarını, Alaturkada da ritmik havaların bulunduğunu (köçekçe, sirtö, longalar gibi), bunların hareket, enerji, sevinç arzuları doğurduğunu, Dede Efendi'nin yüz sene evvel yaptığı bazı havaların hiç keder vermediğini bilakis son derece hafif ve oynak olduklarını ifade etti.

15) M. Andonyades: *Musikinize yabancı değilim, mükemmeldir. Fakat Avrupalı bir musikiye ihtiyacınız var.*⁶⁷

Peyami Safa'nın gözünde viyolonist M. Andonyades, kendini yalnız Beyoğlu'nun Garp musiki muhitlerinde tanıtmış mahallî bir şahsiyet değil, uzun müddet Avrupa'da bulunmuş, amelî ve nazari etütler yapmış, Garp musiki âlemi ile temastan geri kalmamış bir müzik insanıydı. Yazar, zekâsına ve müzik hakkındaki bilgisine çok güvendiği Prof. Andonyades ile bir yemekte buluştu. Onunla müzik ve Marx'ın fikirleri üzerine sohbet etti. Safa'nın ilk sorusu, Türk müziğinin armonize edilip edilemeyeceği idi. Profesöre göre; musikimiz armonize edilemez değil, edilmemeliydi. Daha doğrusu buna lüzum yoktu. Rus, İspanyol, Macar, Çekoslovak vs. musikileri de millî motifler armonize edilmek suretiyle meydana getirilmişlerdi; fakat Türk musikisini bunlarla mukayese etmek doğru olmazdı. Çünkü Türk müziği başka bir ses ailesine mensuptu. Melodileri çok müstesna olduğu ve içinde zengin bir ahenk manzumesi barındırdığı için orkestrasyon yoluyla zenginleştirilmesine ihtiyaç olduğu düşüncesinde değildi.

Andonyades, yazarın "Türk musikisinin olduğu gibi kalmasına taraftar olup olmadığı" sorusu üzerine de bazı açıklamalar yaptı. İlk olarak; Türk müziğinin kendi haline bırakılmasını, o güne kadar yapılmış musiki eserlerini armonize etmeye kalkışmamamız gerektiğini ve bunu yapmamız durumunda müziğimizi bozacağımızı belirtti. Ardından da Türk musikisiyle kulağını çok doldurduğunu, Türkiye'nin ve belki birçok memleketlerin en büyük müzik dehası addettiği Tamburî Cemil Bey'in bütün plaklarının kendisinde bulunduğunu, musikimize yabancı olmadığını anlattı. Türk musikisine el dokundurtmamamız hususunda uyarılarda bulundu; lâkin müziğimizin Avrupalı bir musikiye ihtiyacı olduğunu da kabul etti. O bu konuda, kompozitörlerin Türk motiflerini alarak Avrupa müzik tekniğiyle eserler vücuda getirmelerinin mümkün olduğunu; ancak bunun için armoniye müsait melodiler bulmak gerektiğini ifade etti.

Peyami Safa'nın çeyrek sesin varlığını hatırlatması karşısında ise çeyrek sesin bizim musikimize ait bir ses olduğu, eski musikinin içinde kalacağı ve yenisini yaparken onu düşünmeye mecbur olmadığımız yanıtını verdi. Yeni musikinin tamamen Batı tarzında olacağını, yalnız millî rengini, üslubunu muhafaza edeceğini ilave etti. "Yeni musiki vücuda getirirken asıl musikimiz tarihe karışır mı?" sorusuna da cevabı netti. O, bunun olmayacağını, çünkü Türk musikisinin gayet canlı bir müzik olduğunu ve her gün Münir Nurettin gibi yeni, büyük sanatkârlar yetiştiğini, o yüzden de daima yaşayacağını ifade etti. Kısacası Andonyades, Türk müziğinin ananesine sadık kalarak kendi seyrinde inkişaf etmesi gerektiği düşüncesindeydi.

Peyami Safa yazısının sonunda, anketine cevap verenler arasında millî musikimizi kendi inkişafında serbest bırakmamız ve ayrıca bir de çok sesli musiki vücuda getirmemiz lazım geldiğini söyleyenlerin Ştazter, Münir Nurettin ve Andonyades olduğunu belirtti. Bu fikir sahiplerine göre bizim iki musiki sahibi bir millet olmamız gerektiği; lâkin hâlihazırda ikiden fazla müziğimizin mevcut olduğunu yazdı. Ona göre bunlar; Alaturka musiki, Alafrangamsı musiki (Muhlis Sabahattin'in yaptığı gibi), Hasan Ferit'in tarzıyla Eklektik musiki ve Alafranga musikiydi. Bu saydıklarının hepsi

67 "Pr. Andonyades'e göre...", *Cumhuriyet*, 29 Aralık 1932, s. 1 ve 6.

konserlerde, birahanelerde, operetlerde, evlerde, radyolarda, plaklarda çalınıyordu. Fakat bunu musiki zenginliğiyle mi yoksa anarşi ile mi tanımlamak lazımdı, işte onu bilemiyordu.

16. Okurların fikirleri: *Musikimiz süte benzer; bir limon damlası onu ekşitmeğe, bozmağa kâfidir.*⁶⁸

Peyami Safa, hazırladığı ankete gösterilen ilgiden büyük memnuniyet duymuş ve köşesinde okuyucularına teşekkürlerini iletmiştir. Hatta bu ilgiden hareketle müzik dostu bazı okuyucularının görüşlerine de anketinde yer vermeyi uygun bulmuştur. Safa'nın mektubunu yayınladığı ilk kişi, Çorum Ortaokulu öğretmenlerinden Behram Lütfi Bey idi. Yazara göre bu mektup, teknik bir değeri olmaktan ziyade ihtirasların ve heyecanların etkisiyle yazılmıştı; ama yine de paylaşmaya değerdı. Lütfi Bey musikimizi ikiye ayırıyor, bunlardan birinin tekniği olmasa da “ruhu çok içli ve canlı olan Halk musikisi”, diğerrinin de “Arap ve Acem membalarından gelen şarkılarımız” olduğunu belirtiyordu. Ona göre, ikincinin hamuru afyon ve esrarla yoğrulmuştu. Bu musiki, “yıkılan bir devrin sesi”, “harabeler üstünde öten bir baykuş çığlığı”, “bir nargile tokurtusu”, “bir softa horultusu”, “bir hortlak” tan başka bir şey değildi. O yüzden tıpkı Divan ve Tanzimat edebiyatı gibi onu da sanat tarihine gömmemiz gerekliydi. Mektup sahibi, Arap ve Acem bozması addettiği bu musiki hakkındaki fikirlerini bu şekilde sıraladıktan sonra konuyu Batı müziğine getiriyordu. O, Batı müziğinden ziyade Batının müzik tekniğinin alınmasından yanaydı. Zaten mektubunu da kulağımızı daima Anadolu'nun yüreğine koymamız gerektiğini, Anadolu'dan uzaklaştıkça bambaşka bir mahlûka döndüğümüzü, ona yanaşmamız durumunda musikimizin de şiirimizin de dilimizin de kendini bulacağını yazarak bitiriyordu.

H. Adlî isimli okuyucu ise onun tam aksi bir düşünceye sahipti. Mektubunda; musikimizin süte benzediğini, bir limon damlasının onu ekşitmeye, bozmaya kâfi olduğunu, millî musikimize herhangi bir ecnebi tesiri karıştırmanın musikimizi çıkmaz yola sokacağını belirtiyordu.

Peyami Safa son olarak A.S. Bey isimli eski bir müzik öğretmeninin görüşlerine yer verdi. Meseleye daha bir uzman görüşüyle baktığı görülen A.S. Bey'e göre musiki davasını herkes bir cephesinden görüp ele alıyordu. Örneğin kimi onu bir tekke musikisi addediyordu; hâlbuki tekke musikisi, musikimizin bir nev'inden ve şubesinden ibaretti. Kimi meyhane musikisi addediyordu; hâlbuki her milletin bir meyhane musikisi vardı ve parlak bir şey olduğu söylenemezdi. Kimi Bizans, Arap veya Acem musikisi addediyordu; hâlbuki musikimiz tesirler altında kalmış olmakla beraber tamamıyla orijinaldi. Kimi çeyrek sesin önemini küçültmek istiyordu; hâlbuki bu ses musikimizin yegâne vasfıydı. Kısacası, söylenen ve yazılan şeylerin aslında hepsi doğru, fakat aynı zamanda da yanlıştı; ama bir şeylerin eksik olduğu kesindi. Şu durumda ilk olarak, musikimizin tarihi seyrinin ve bugünkü vaziyetinin tespit edilmesi şarttı. Yoksa bu anarşiden kurtulmak mümkün olmayacaktı.

Peyami Safa'nın Anket Sonuçlarını Değerlendirmesi

Peyami Safa'nın yaptığı müzik anketi 29 Aralık 1932 tarihinde son buldu. Yazar, 3 Kânunusani (Ocak) 1933 günü “Bana kalırsa” isimli köşesinde kaleme aldığı, “Musiki

68 Peyami Safa, “Karilerin düşünceleri...”, *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1932, s. 1 ve 5.

anketimiz” başlıklı yazısında genel bir durum değerlendirmesi yaptı.⁶⁹ Yazısında önce, anketin düzenleyicisi olarak yaşadığı güçlükleri paylaştı. Safa bu bağlamda; musiki mütehasıslarının çoğunun, “şark melodileri gibi kıvrak, nazik ve armonize edilmeleri güç insanlar” olduklarını, böyle bir ankete katılmak istemediklerini, aralarında Ali Rıfat (Çağatay) ve Hüseyin Sadettin (Arel) gibi çekingen ve müteredditler, Muhlis Sabahattin (Ezgi) ve Necmettin (Sadak) gibi verdikleri röportaj sözünü tutmayanlar, Cemal Reşit (Rey) gibi herhangi bir anketin sorgusuna çekilmeyi istemeyenler bulunduğunu, kiminin yazıhanesini kiminin apartmanını bulmak için Galata’nın ve Beyoğlu’nun çamurlu sokaklarında ünlü dedektif Nat Pinkerton gibi dolaşp durduğunu, onlarla görüşebilmek için tahkikat yapıp kapıcıların ağızlarını aramak zorunda kaldığını ifade etti. Hazırladığı ankette bazı isimlerin cevaplarının eksik olmasının en büyük sebebinin yaşadığı bu zorluklar olduğunu yazdı. O, anketine katılıp tüm samimiyetiyle Türk musikisi hakkındaki düşünce, istek ve dileklerini okuyucuyla paylaşan kişilerin musikimizin bütün fikir akımlarını temsil eden insanlar olduğunu ve kendisinin bu katılımı yeterli bulduğunu belirtti. Peyami Safa, yaptığı anketin uyandırdığı ilgiden mutlu oldu. Nitekim yazısında, okuyucularından sürekli mektuplar aldığını ve gösterilen alakadan memnuniyet duyduğunu dile getirdi. Ayrıca, birkaç gün içerisinde ankete verilen cevaplarla kendi düşüncelerini içeren geniş bir değerlendirme yapacağını duyurdu. Yazısının sonunda ise bütün maksadının, “Türk musikisi etrafında, ne kadar şahsî veya zümrevî kanaat varsa hepsinin umumi bir tablosunu” çıkarmak olduğunu ifade etti.

Peyami Safa, nihayet *Cumhuriyet* gazetesinin 11 ve 12 Ocak 1933 tarihli sayılarında yaptığı anketin neticelerini paylaştı. 11 Ocak günü “San’at ve Edebiyat” başlıklı köşesinde⁷⁰ önce bir yanlış anlaşılmayı düzeltme yoluna gitti. Şöyle ki; bazıları bu anketi “mektepli misin alaylı mısın?” veya “ittihatçı mısın itilafçı mı?” tarzında basit bir ikiliği ortadan kaldırma meselesi, anketin sorusunu da “alaturkacı mısın alafrangacı mı?” gibi algılamışlardı. Oysaki gerçek böyle değildi. Zaten içtimai ve teknik yanları olan “bu kadar ince ve çapraşık bir sanat meselesi” böyle iki esasa indirilerek halledilemezdi. Anketi düzenlemesinin de kendince kısa bir öyküsü vardı. Her şey İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ’ın konservatuvarı ıslah ettirmek maksadıyla Viyana’nın büyük müzik mütehasıslarından olan J. Marx’ı İstanbul’a davet etmesiyle başlamıştı. İstanbul’a gelen Marx, gelip incelemeler yapmış, bazı tespitlerde bulunmuş, Halkevinde bir konferans vermiş ve sonunda da vilayete bazı raporlar sunmuştu. Marx’ın göre Türk musikisi çok işlenmiş, yükselmiş ve zengin bir musiki idi; lâkin medeni ifadeden mahrumdu. Yani Garp armoni ve orkestrasyonuna girmemiş, çok sesli olmamıştı. Çözüm ise onu polifonik hale sokmaktı. Profesörün bu fikirleri ülkede daha evvel de dile getirilmiş, Türk melodisi ile Batı armonisinin birleştirilerek melez ve millî bir musiki yapmaya taraf olanlar çıkmıştı. Yalnız bunun mahzurlarını ileri sürenler de mevcuttu. Onlar Türk melodisinin Batı makamları içine giremeyeceğini, çünkü bizde çeyrek ses diye bir şey bulunduğunu, bizim sistem tonalitemizin Batıninkinden farklı olduğunu söylemişlerdi. Bu münakaşa üzerine pek çok fikir ortaya atılmıştı.

69 Peyami Safa, “Musiki anketimiz”, *Cumhuriyet*, 3 Ocak 1933, s. 3.

70 Peyami Safa, “Musiki anketimizin neticeleri-I”, *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1933, s. 3.

Kendisinin müzik anketi düzenlemedeki tek maksadı da bu fikir zümrelerinin kanaatlerini bir araya getirerek yayımlamaktan ibaretti.

Peyami Safa yazısında, yaptığı anketin sonucunda ortaya on bir fikir bölümünün çıktığını, bunları gruplar halinde özetleyeceğini, her fikrin altına da maruz kaldığı tenkitleri birkaç satırla ilave edeceğini belirtti. Konu hakkındaki kanaatini ise tarafsızlığını bozmamak adına hemen beyan etmeyeceğini açıkladı.

Anket sonucunda ortaya çıkan fikir grupları şunlardı:

1. Grup: *Joseph Marx ve Mesut Cemil'e göre*: Türk musikisi zengindi; sadece medeni teknikten ve armoniden yoksundu. Yapılması gereken bu eksikliği gidermekti. Yalnız Batı müziğinin olduğu gibi alınması, bir zamanlar Rusların başına geldiği gibi Türkleri gülünç duruma sokabilirdi.

Tenkit:⁷¹ Türk musikisine beynelmilel tekniği tatbik için bazı engeller vardır. Çeyrek seslerimiz Batı makamlarına uymamaktadır. Ayrıca, “Bizim tekniğimiz bize kâfi değil midir?”, “Batı armonisine girdikten sonra musikimiz millî rengini tamamen kaybetmez mi?”

2. Grup: *Andonyades ve Münir Nurettin'e göre*: Türk musikisinin Avrupa armonisi ile zenginleştirilmeye ihtiyacı yoktu. Buna kalkışılması durumunda millî edası bozulabilirdi. Türk musikisi kendi yolunda inkişaf etmeliydi. Sonraki süreçte belki Türk melodisi ile Batı armonisi birleştirilebilirdi; ancak bunu kuvvetli bir müzik dehası yapabilirdi.

Tenkit: Doğu ve Batı musikilerinin makam sistemleri ayrıdır. Ayrıca, “Bir milletin iki çeşit musikisi olabilir mi?”, “Bahsedilen telif nasıl mümkündür?”

3. Grup: *Eugène Borel, Rauf Yekta, Ruşet Ferit ve iki okuyucuya göre*: Türk melodisi fakir değil, sadeydi. Kendi kendine kâfi gelecek kadar form zenginliği vardı. O yüzden Batı armonisi ile zenginleştirilmeye ihtiyacı yoktu. Zaten böyle bir teşebbüs “Türk musikisini bozar ve garp musikisinin merhamete layık bir şubesi haline getirir” idi.

Tenkit: “Avrupa medeniyeti manzumesine giren bir milletin musikisi, beynelmilel bir edadan nasıl mahrum olabilir?”, “Batının muhtelif milletleri arasında hangi musiki, bizimki gibi tek sesli ve ‘chant gregorien’(Gregoryen İlahi) tarzında iptidaidir?”

4. Grup: *Falih Rıfki, Nadir Nadi ve bir okuyucuya göre*: Her şeyi Avrupa'dan aldığımız gibi musikiyi de oradan almalıydık. Halk türküleri istisna olmak üzere bugün millî bir musikimizin olduğu söylenemezdi. İtalyanlar, Fransızlar, Almanlar gibi her milletin anlayabileceği bir musiki dilini kabul etmeye mecburduk. Ayrıca, Alaturka-Alafranga münakaşasını da artık bitirmeliydik.

71 Tenkitler Peyami Safa'nın fikirleri, çıkarımları değildir. O sadece her fikrin nasıl bir antitezle karşılandığını göstermek istemiştir.

Tenkrit: Musiki, fizik ilmi gibi beynelmilel objektif bir sanat değildir. Onun asli maddesi bir milletin içtimai şuurunda gizlidir. “Onu inkâr etmek ve bir otomobil alır gibi Avrupa musikisini aynen almak nasıl kabildir?”

5. Grup: *Ekrem Besim Bey’e göre*: Musikinin Alaturkası-Alafrangası diye bir şey yoktu. Avrupalılar da eski makam sistemlerini terk etmeye başlamışlardı. O yüzden zamanla Alaturka ve Alafranga arasında bir makam farkı kalmayacaktı. Kısacası bize, millî duygularımızı ifade eden beynelmilel teknikte bir musiki lazımdı.

Tenkrit: “Avrupa’da bugün eski makam sistemi yani majör ve minör ne dereceye kadar terk edilmiştir?”, “Tecrübe halindeki cereyanlara istinat ederek Türk musikisine esaslı ve klasik bir vechе nasıl verilebilir?”

6. Grup: *Müderri İsmail Hakkı Bey’e göre*:⁷² Alaturka mı Alafranga mı meselesini musiki teknisyenleri değil sosyologlar halletmeliydi. Muhtelif devirlerin içtimai şartlarına göre düşünmek lazımdı. Bunu müzikologlar tayin edemezlerdi. Çünkü mesele teknik değil sosyaldı.

Tenkrit: Mesele hem teknik hem sosyaldır. Zaten Marx da bu sorunu hem bir musiki uzmanı hem de sosyolog gözüyle tetkik etmiştir; fakat “Cemiyetler ilminin bir sanat davasını halletmek için amelî olarak müdahaleye giriştiği nerede görülmüştür?” Ayrıca, dünyanın bütün musiki kongrelerine sosyologlar değil, müzikologlar giderler (Mısır Kongresi’nde olduğu gibi).

Peyami Safa, konuyla ilgili değerlendirmelerine *Cumhuriyet* gazetesinin 12 Ocak 1933 tarihli nüshasında devam etti.⁷³

7. Grup: *Prof. Ştazer’e göre*: Türk musikisinin öyle motifleri vardır ki ancak tek sesli kaldıkları müddetçe tesirlerini koruyabilirler. Bunların çok sesli hale sokulmaları caiz değildir. Çok sese müsait melodiler ise armonize edilmelidir. Türk musikîşinasları bunun için iki husus üzerinde çalışmalıydılar. Biri musikinin mevcut durumu üzerinde, öteki de armoniye müsait olan melodileri polifonik hale sokmak için.

Tenkrit: “Böyle iki taraflı bir çalışma bugünkü anarşiyi devam ettirmekten başka bir işe yaramaz mı?” ve “Muhtaç olduğumuz musiki vahdetini nasıl temin eder?”

8. Grup: *Leon Enkserdjis*⁷⁴, *Necip Yakup*, *İzzet Nezh Beyler* ve *Nimet Vahid Hanuma göre*: Türk musikisi renkli, melodileri işlenmiş, ince bir musikidir; fakat bir devrin sesidir. Sınırlı heyecanların dilidir ve bugünkü ihtiyaçlara cevap vermemektedir. O yüzden doğrudan doğruya Avrupa musikisini almalı, halkı bu musikiye hazırlamak için de ona musiki terbiyesi vermelidir.

Tenkrit: “Kıymeti inkâr edilmeyen bu asırların mahsulü Türk musikisini ne yapmalı?”, “Halkın bugünkü terbiyesi bu musikiye isnat ediyor. Ona garp musiki zevkini ve anlayışını telkin için konserler kâfi midir?”, “Avrupa musikisine bir Türk edası vermenin yolları nelerdir?”

72 İsmail Hakkı Bey (Baltacıoğlu) bu ankete dâhil değildi. Fakat Peyami Safa, onun basındaki açıklamalarına dayanarak görüşlerine yer verme gereği duymuştur.

73 Peyami Safa, “Musiki anketimizin neticeleri-II”, *Cumhuriyet*, 12 Ocak 1933, s. 3.

74 *Quelques aperçus sur la musique moderne* (Modern Müziğe Dair Bazı Görüşler), 1928 isimli kitabın yazarıdır.

9. Grup: *Hasan Ferit Bey'e göre*: Avrupa musikisinin tüm tonaliteleri Türk musikisinde vardır; lâkin Türk musikisinin tüm tonaliteleri, ritimleri ve ölçüleri Avrupa musikisinde yoktur. Bizim musikimiz, Garp musikisinin formundan mahrumdur ve bu büyük bir noksandır. Bu yüzden onu çok sesli ve orkestrasyona müsait bir hale sokmak şarttır. Ekseriya bir mâni gibi ileri sürülen çeyrek sesin de ehemmiyeti gözde büyütülmemelidir. Çeyrek ses feda edilmeyecek bir şey değildir. Meseleyi münakaşaların üzerinde halledecek olanlar ise nazariyecilerden ziyade büyük sanatkârlardır.

Tenkrit: “Madem ki Avrupa musiki, tonalite, ritm ve mezür itibarıyla musikimizin bir cüzüdür. Neden umumiye hususiye tenzil edelim?”, “Birçok makamlarımızın hususiyetini veren şey çeyrek ses değil midir? ve biz buna ‘millî ses’ diyemez miyiz?”

10. Grup: *Konservatuar müdürü Yusuf Ziya Bey'e göre*: Türk musikisinin kıymetini anlamak için uzmanların ağzına değil hayata bakmak lazımdır. Türk melodilerinin armonize edilmelerinin mümkün olup olmayacağını ancak sanat eserleri gösterecektir. Bizim için mektepte bu imkânları hazırlamaktan başka şimdilik yapacak bir şey yoktur.

Tenkrit: “Türk musikisinin bugün itibarda ve hayat halinde bulunması, iptidai olmasına mâni midir?”, “Bu musiki ne derece canlıdır?”, “Bütün bu münakaşalar onun ıslaha muhtaç veya idama mahkûm olduğunu göstermez mi?”

11. Grup: *Malatya Mebusu Hilmi Bey'e göre*: Musiki de dil gibi harsa aittir. Millî bir ifadedir, dildir. Türk dilini, sözlerin köklerini, şekil değiştirmelerini araştırmak için nasıl bir Dil Tetkik Cemiyetimiz varsa, Türk musikisinin tarihi seyrini araştırmak için de o cemiyete denk uzman bir cemiyete ihtiyacımız vardır.

Tenkrit: “Musiki, dil kadar ve aynı derecede millî bir müessese midir?”, “Almanca bilmeyen bir adam bir Almanın ne söylediğini anlayamaz; fakat bir Alman olan Beethoven’in eserlerini bütün Avrupalılar anlarlar. Demek ki musiki yalnız millî değil, aynı zamanda beynelmilel bir ifadedir!”

Peyami Safa, konuyla ilgili şahsi görüşlerini paylaşacağını duyurmuşsa da sonraki günlerde herhangi bir değerlendirme yapmadı. Ancak anketin bitiminden kısa süre sonra Münir Nurettin konseriyle⁷⁵ ilgili yazdığı bir yazı onun duruşunu, bakış açısını yansıtmaya açısından önemli bir ipucu teşkil etti. Safa makalesinde önce; Türk musikisini hırpalayan münakaşalar arasında Münir Nurettin’in sesini duyma ihtiyacının arttığını, “millî bir sanatın varlığını ispat eden bu ses”in “bütün muarızlara ‘Glorya’ sahnesinden verilen en susturucu, en kuvvetli cevap” olduğunu, bu sesin “Türk musikisinin varlığından şüphe edenlere ‘Terennüm ediyorum, o halde varım!’ cevabını verdiğini ve sanatçının “bir sandalyesi ve koltuğu boş kalmayan koskoca salonu” nasıl çoşturduğunu anlattı; konserde çalınan parçalardan bazı örnekler verdi. Sonrasında, “Halk çıldırıyor ve halk alkışlıyor, havaların çoğunu tekrarlatıyor, soluksuz dinliyor, çoşuyor ve halk

75 Münir Nurettin’in 11 Ocak 1933 akşamı “Glorya” sahnesinde verdiği konserin ilanı için bk. “Münir Nurettin Konseri”, *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1933, s. 4.

istiyor, efendim, uzun söze ne hacet, ‘efendimiz halk’ istiyor” ifadeleriyle halkın müzik tercihini yansıtarak Münir Nurettin, Mesut Cemil ve Ruşen Ferit’e yaşattıkları duygular için teşekkürlerini ilettiler. Yazısını, müzik konusunda münakaşaya ve Türk musikisinin tekâmül yolunun aranmasına devam edilmesi gerektiğini belirterek bitirdi.⁷⁶

Sonuç

Alaturka musiki konusunda en fazla yazı yazan gazetecilerden biri olan Peyami Safa’nın Aralık 1932’de yaptığı ankette, Alaturkacı-Alafrangacı, müzikle yakından veya uzaktan alakalı on sekiz kişinin görüşlerine yer verildi. Anket kapsamında temelde üç soruya cevap arandı: Birincisi müzikte sentezin mümkün olup olmadığı, ikincisi Türk müziğinin armonize edilip edilemeyeceği, üçüncüsü de Türk müziğinin konservatuarda eğitiminin verilip verilemeyeceği idi. Katılımcıların, Halk müziği ezgilerinin Batı müzik tekniğiyle işlenmesi hâlinde çağdaş ve millî bir müziğe sahip olunacağı fikrine verdikleri cevaplar çeşitlilik gösterdi. Örneğin sentez fikrine başından itibaren karşı çıkıp bunu açık bir şekilde ifade edenler Rauf Yekta, Necip Yakup, Nimet Vahid ve Nadir Nadi idi. Çünkü onlar, böyle bir çalışmanın doğru ve sağlıklı sonuçlar vermeyeceğini, konu üzerinde iyi düşünülüp sıkı çalışılmadan yapılacak işlerden verimli ve sağlıklı sonuçlar elde edilemeyeceğini düşünmekteydiler. Yine İzzet Nezh, Ferdi Ştatzer, Ruşen Ferit, Münir Nurettin, Andonyades gibi isimler de sentez fikrine temkinle yaklaşmakta ve her iki müziği kendi seyrinde bırakmanın daha doğru olacağını belirtmekteydiler. Sentez fikrine karşı çıkmayan Yusuf Ziya ve Hasan Ferit ise bunu ancak dâhi bestekârların yapabileceği inancındaydılar.

Ankete katılanların büyük çoğunluğunun Türk müziğinin armonize edilmesine pek taraftar olmadığı görülmektedir. Yusuf Ziya, Necip Yakup, Ferdi Ştatzer, Ruşen Ferit, Nadir Nadi, Münir Nurettin ve Andonyades böyle bir şeye teşebbüs edilmemesi gerektiğini söylemekte; hatta içlerinden Ştatzer ve Nadir Nadi bu işin zorla yapılamayacağını altını çizmekteydi. Ruşen Ferit “yeni bir şey yapıyoruz” adı altında eserlerin “karikatürleştirildiği”ni, Batı musiki eğitimi veren konservatuarın müdürü Yusuf Ziya da Batı müziğinde asla Avrupalılar kadar başarılı olamayacağımızı ifade etmekteydi. Buna mukabil Hasan Ferit, Ekrem Besim ve Falih Rıfkı ise armonizasyonun pekâlâ mümkün olduğunu vurgulamaktaydı.

Konservatuarda Türk musiki eğitiminin verilmesi, kendi müziğimizin layık olduğu yeri alması hususunda hemen herkes, küçük nüanslar dışında tam bir fikir birliği içerisindeydi. Örneğin Ştatzer saz öğretilmesine lüzum görmemekte, Ekrem Besim *Türk Musikisi Tarihi ve Nazariyesi* gibi derslerin yalnızca son sınıflara verilmesini ve sazın dinletilmesini yeterli bulmakta, Münir Nurettin ise salt dinlemekle müziğin öğrenilemeyeceğine dikkat çekmekteydi.

Yazı dizisinin tamamı okunduğunda; ankete cevap verenlerin bir kısmının Doğu müziğini ölü ve canlandırılması mümkün olmayan bir müzik olarak tanımlayıp Alaturka müziği sert bir üslupla eleştirmekten çekinmedikleri, diğer kısmının ise daha ılımlı bir yaklaşım sergileyerek Türk

76 Peyami Safa, “Münir Nurettin konseri”, *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1933, s. 3.

müziğinin içinde bulunduğu çıkmazın farkındalığı ile çözüm yolu bulmaya çalıştıkları görülmektedir. Yine dönemin önemli müzik insanlarının; Türk müziğinin zorla Batı müziğine benzetilmesinin bu müziğin vücudunu ortadan kaldıracacağı, Türk bestekârların çok sesli müzik yaparken Türk üslubunu muhafaza etmeleri gerektiği yönündeki fikirleri konuya gösterdikleri hassasiyetin bir yansımasıdır. Sorulara verilen yanıtlar, devletin takip ettiği müzik politikasının toplumda yarattığı ikilem ve kafa karışıklığının 1932 yılı sonu itibarıyla devam ettiğini ortaya koymaktadır.

Daha önce de belirttiğimiz üzere; müzik konusunda yapılan tüm düzenlemeleri, basında yaşanan tartışmaları ve yayınları yakından takip eden Atatürk, Batı müzik tekniğinin alınmasını zorunlu görmekte, çok sesli ulusal Türk müziğinin özlemini çekmekteydi.⁷⁷ Nitekim duyduğu bu özlem ve niyetle meseleyi 1934 yılında Meclise taşıdı. Onun 1 Kasım 1934 günü TBMM'de yaptığı konuşmada ifade ettiği, “bir ulusun yeni değişikliğinde ölçü, musikide değişikliği alabilmesi, kavrayabilmesidir”⁷⁸ şeklindeki sözleri, sonraki günlerde atılacak adımların ilk işareti oldu. Söz konusu konuşmayı, Atatürk'ün Alaturka musiki hakkında söylediği eleştirel sözlerden ilham alan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Matbuat Umum Müdürü Vedat Nedim Tör'ün, radyo programlarından Alaturka musikinın tamamen kaldırılması yönünde verdiği tartışmalı karar takip etti. Böylelikle Alaturka müziğe, 2 Kasım 1934'den 6 Eylül 1936'ya kadar süren 674 günlük (1 yıl 10 ay 4 gün) bir çalınma yasağı getirilmiş oldu.⁷⁹ Bu süre zarfında radyolar Alaturka musiki yayını yapmadığı gibi gazeteler de yasağı destekler mahiyette röportajlar yayınladı; lâkin küçük bir aradan sonra Alaturka müzik, gönüllerdeki ve radyolardaki vazgeçilmez yerini tekrar aldı.

77 Cevat Memduh Altar, “Atatürk ve Müzik Reformları I”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (BTDD)*, 41, (Haziran 2000), s. 13.

78 1 Kasım 1934, “Dördüncü Dönem Dördüncü Toplanma Yılına Açarken”, *ASD*, I, s. 396.

79 Ozan Yarman, “Alaturka Müziğin Yasaklanmasında Atatürk: Belgeler Zemininde Bir Çözümleme”, *Saz ve Söz İnternet Dergisi*, 9, (2010), s. 1.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar

Ayın Tarihi

Cumhuriyet

Güzel Sanatlar

Hakimiyeti Milliye

Milliyet

Musiki Mecmuası

Son Posta

Vakit

Araştırma ve İnceleme Eserler

Altar, Cevat Memduh, “Atatürk ve Müzik Reformları I”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (BTTD)*, 41, (Haziran 2000), s. 10-16.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (ASD), TTK Yay., I-II, Ankara 1997.

Ayvazoğlu, Beşir, “Peyami Safa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXV, (2008), s. 437-440.

Balkılıç, Özgür, *Cumhuriyet, Halk ve Müzik-Türkiye’de Müzik Reformu 1922-1952*, Tan Kitabevi Ankara 2009.

Bardakçı, Murat, *Safiye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

Bayındır Uluskan, Seda, “Alaturka Musikiye Getirilen Yasağın Akabinde Düzenlenen İlk Ulusal Müzik Yarışması (1 Ocak-15 Mayıs 1935)”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 71, (2022), s. 43-67.

Çelebi, Mevlüt, *Dünyanın En Uzun Yaşayan Adamı Zaro Ağa (1777-1934)*, Libra Yay., İstanbul 2010.

Çetintürk, Müge Hâle, *Türk Müziğinde Modernleşme Hareketleri Bağlamında Mesut Cemil Bey’in Müzik İdeolojisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020.

Çevik, Mehmet, “Rus Beşleri’nin Türkiye’deki İzdüşümü: Türk Beşleri ve Halk Kültüründen Esinlenmeleri”, *Doğu ile Batı Arasında Zarif Bir Köprü: Türk ve Rus Edebiyatları Sempozyumu, 12-17 Eylül 2014, St. Petersburg-Rusya Federasyonu*, Ankara 2015, s. 253-265.

Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1996.

Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, haz. Mahir Ünlü-Yusuf Çotuksöken, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1994.

Gökyay, Orhan Şaik, “Ankara Devlet Konservatuvarı Tarihçesi”, *Güzel Sanatlar*, I/3, (1941), s. 53-54.

Hança, Baki Bora, *Bir Folklorcu Olarak Yusuf Ziya Demircioğlu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2001.

Hınçer, İhsan, “Yusuf Ziya Demircioğlu”, *Türk Folklor Araştırmaları*, XI/221, (Aralık 1967), s. 4603-4604.

Kara, Ahmet, *Kuruluşunun 100. Yılında Darülelhan*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay., İstanbul 2018.

Kıyak, Hüseyin, *Mızrabı, Yayı ve Kalemiyle Mesud Cemil*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2018.

Ludwig, Emil, “Türkiye Reiscumhuru Gazi Mustafa Kemal Hazretleri ile Mülâkat”, *Ayın Tarihi*, 73, (1939), s. 6409-6055.

Nutku, Özdemir, *Darülbedayi’nin Elli Yılı*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1969.

Oransay, Gültekin, “Cumhuriyetin İlk Elli Yılında Geleneksel Sanat Müziğimiz”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi (CDTA)*, İletişim Yayınları, VI, (1983), s. 1496-1509.

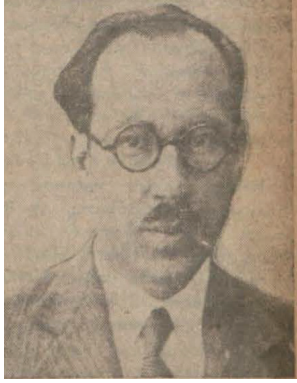
- Öğüt, Evrim Hikmet, “Bir Modernleşme Projesi Olarak 1932 Kahire Arap Müziği Kongresi”, *Müzik-Bilim Dergisi*, 1, (Bahar 2012), s. 37-43.
- Özalp, M. Nazmi, *Ruşen Ferit Kam*, MEB Yay., Ankara 1995.
- Özcan, Nuri, “Dârülehan”, *DİA*, VIII, (1993), s. 518-520.
- _____, “Rauf Yektâ Bey”, *DİA*, XXXIV, (2007), s. 468-470.
- _____, “Münir Nurettin Selçuk”, *DİA*, XXXVI, (2009), s. 361-363.
- Öztürk, Kâzım, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-II. Dönem 1923-1927*, TBMM Vakfı Yay., III, Ankara 1994.
- Say, Ahmet, *Müzik Ansiklopedisi*, MEB Yay., I-IV, Ankara 1992.
- Süreşan, İsmail Baha, “Rauf Yektâ Bey’in “1932 Kahire Şark Musikîsi Kongresi”ne dâir notları...”, *Musiki ve Nota*, III/28, (Şubat 1972), s. 4-7; III/33, (Temmuz 1972), s. 4-7.
- _____, “Muhlis Sabahattin Ezgi”, *DİA*, XII, (1995), s. 53.
- Taşdelen, Duygu, *Gelenek Kurguları, Darülehan ve Aktörlerinden Rauf Yekta Bey*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2021.
- TBMM Albümü 1920-2010*, TBMM Vakfı Yay., IV (1960-1983), Ankara 2010.
- Tura, Yalçın, “Cumhuriyet Döneminde Türk Musikisi”, *CDTA*, İletişim Yay., VI, (1983), s. 1510-1516.
- Üstel, Fusun, “Müsiki İnkılâbı ve Aydınlar”, *Tarih ve Toplum*, XIX/113, (1993), s. 38-46.
- Yarman, Ozan, “Alaturka Müziğinin Yasaklanmasında Atatürk: Belgeler Zemininde Bir Çözümleme”, *Saz ve Söz İnternet Dergisi*, 9, (2010), s. 1-37.

Elektronik Kaynaklar

- Bayındır Uluskan, Seda, “Türk Beşleri” maddesi, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turk-besleri/> [Erişim tarihi: 21.05.2023].
- Halıcı, Şaduman, “Falih Rifki Atay” maddesi, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/falih-rifki-atay/> [Erişim tarihi: 21.05.2023].

EKLER

Ek 1. Ankete Katılanların Fotoğrafları

Mes'ut Cemil

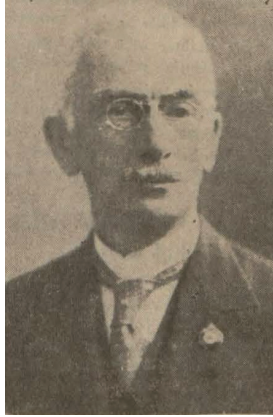
Yusuf Ziya

Nimet Vahit

Necip Yakup

Rauf Yekta

Prof. Ferdi Ştazer

İzzet Nezih

Hasan Ferit

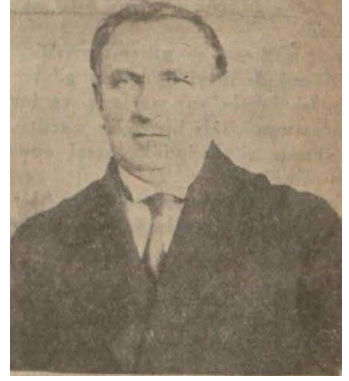
Ruşen Ferit

Nadir Nadi

Ekrem Besim

Malatya Mebusu Dr. Hilmi

Falih Rıfki

Münir Nurettin

Prof. M. Andonyades

Kaynak: *Cumhuriyet*

A SURVEY STUDY CONDUCTED BY PEYAMI SAFA BEFORE THE ALATURKA MUSIC BAN (DECEMBER 7-29, 1932): *WHICH WAY SHOULD OUR MUSIC GO?*

Seda BAYINDIR ULUSKAN*

Dârülelhan, which opened its doors on January 1, 1917, was an important educational institution established to train music teachers in Turkish and Western music. The debate on alla Turca vs. alla Franca music, which began in the press in 1926, ended with the abolition of the Turkish Music Department in the Dârülelhan and an overall ban on its education in the same year. In late 1931, the modernization of the conservatory came to the agenda again. In this context, an agreement was reached with the Austrian composer and music critic Joseph Marx with the contributions of the Istanbul Municipality. For three years, Marx did important work in Istanbul, where he came and stayed for short periods; he presented various reports to the administration and made some recommendations. The most remarkable advice in Marx's reports was the introduction of Turkish music courses into the school curriculum, the opening of a national music school, and rendering the Turkish music polyphonic, which until then had a different theoretical structure than the Western harmony and orchestration. The views put forward by Marx, together with the debates around alla Turca-alla Franca music that began in 1926 revived the idea of synthesis. There were those who were in favor of making a hybrid and at the same time national music by combining Turkish melodies with the principles of Western harmony. However, there were many others who insisted on the disadvantages of such a synthesis. The issue also resonated widely in the press. Thus, in those days when the discussions flared up, a survey was designed and conducted by Peyami Safa to keep the pulse of the music world and determine the varied views in the music community.

Peyami Safa was one of the journalists who wrote the most about Turkish music. The most important indicator of his interest and sensitivity to the subject was this survey that he conducted in December 1932. The music survey was first announced to the readers of Cumhuriyet newspaper on December 5, 1932. The survey titled "Which Way Should Our Music Go" was published in the newspaper in 16 parts, between 7 and 20 December. Safa included twelve musicians, two journalists, a deputy and three readers, who conveyed their thoughts through interviews and or in letters, as part of the survey. Safa sought the opinions of Mesut Cemil, Yusuf Ziya (Demircioğlu), Nimet Vahid, Necip Yakup, Rauf Yekta, Ferdi Ştatzer, İzzet Nezh, Hasan Ferit (Alnar), Ruşen Ferit (Kam), Ekrem Besim (Tektaş), M. Andonyades, Münir Nurettin (Selçuk), Nadir Nadi, Falih Rıfki (Atay), Malatya Deputy Dr Hilmi (Oytaç), and three of his readers.

---

* Assoc. Dr., Milli Savunma University, Air Force Academy, Department of Humanities and Social Sciences, Istanbul / Turkey, suluskan@hho.msu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3809-5802

Peyami Safa shared the results of the music survey, which ended on December 29, 1932, and aroused great interest, in the 11 and 12 January 1933 issues of the Cumhuriyet newspaper. In his articles on these two days he gave a brief review of the ideas that from the answers to the survey. Within the scope of the survey, answers were sought to three questions. The first was whether music could be synthesized, the second was whether Turkish music could be harmonized, and the third was whether Turkish music should be taught in the conservatory. The answers of the participants to the idea that a contemporary national music could be achieved if folk music melodies were reinterpreted with the techniques of Western music varied. For example, Rauf Yekta, Necip Yakup, Nimet Vahid and Nadir Nadi opposed to the idea of synthesis from the very beginning, as they maintained that such an attempt would not yield authentic and sound results. İzzet Nezih, Ferdi Shtatzer, Ruşen Ferit, Münir Nurettin, and Andonyades approached to this idea cautiously and stating that it would be more appropriate to leave both musical traditions proceed on their own course. Yusuf Ziya and Hasan Ferit, who did not oppose to the idea of synthesis, believed however, that only truly ingenious composers could achieve such a synthesis.

The majority of the respondents did not support the harmonization of Turkish music. For example, Yusuf Ziya, Necip Yakup, Ferdi Ştatzer, Ruşen Ferit, Nadir Nadi, Münir Nurettin and Andonyades stated that such a axperiment should not be attempted. Ferdi Ştatzer and Nadir Nadi underlined that this could not be achieved by force, while Yusuf Ziya, the director of the conservatory that offered training only in Western music, stated that the Turks would never be as successful as Europeans in Western music. On the other hand, Hasan Ferit, Ekrem Besim and Falih Rıfki emphasized that harmonization was possible. Almost everyone was in complete agreement on the need of offering training in Turkish music in the conservatory, differing only in minor nuances. For example, Ferdi Ştatzer did not find it necessary to teach playing the instruments, Ekrem Besim found it sufficient to give courses such as the History and Theory of Turkish Music only to the seniors and making them listen to the instruments of the Turkish music, while Münir Nurettin pointed out that music could not be learned merely by listening.

When the entire series of articles is considered together; it becomes clear that some of the respondents defined Eastern music as dead and impossible to be revived and did not hesitate to criticize Turkish music in a rather harsh tone. On the other hand, some others adopted a more moderate approach, and while expressing their awareness of the impasse in Turkish music, they tried to suggests solutions. Overall, the important musicians of the period had a great sensitivity to the need to preserve the Turkish style while making polyphonic music.

In this study, interviews are discussed by applying the thematic analysis method. Thus, through reconsidering the opinions of the leading artists of the period on the subject, the dilemmas and confusion that the official music created in the society and in the music world are revealed with all its clarity. The main source of the research is the press of the period, as well as printed sources and theses on the subject.

CUMHURİYET DÖNEMİ KÜLTÜR VE SANAT POLİTİKALARI BAĞLAMINDA İNKILÂP SERGİLERİ VE YURT GEZİLERİ (1923-1943)

REVOLUTION EXHIBITIONS AND COUNTRY TOURS IN THE CONTEXT OF
REPUBLICIAN PERIOD POLICIES OF CULTURE AND ARTS (1923-1943)

Malike BİLEYDİ KOÇ*

Öz

İstiklâl Savaşı'nın temel dayanaklarından biri olan ulusal egemenlik ilkesi, savaşın başarıyla sonuçlanmasından sonra yeni kurulan devletin temel prensibi olarak belirlenmiş, bütün yasal ve yönetsel düzenlemelerde bu ilkeye göre hareket edilmesi kararı alınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ana unsurlarından ulusal egemenlik ve halkçılık ilkeleri, aynı zamanda ülkenin sanat politikasının yönünü de belirlemiştir. Ulusal egemenliğe dayanan kültür politikaları bağlamında hedeflenen program, sanat eğitimi faaliyetlerinin ülkenin her yerine ulaşması olmuştur. Gazi Mustafa Kemal Atatürk bu hedef doğrultusunda sanatçıyı en iyi destekleyecek kurumun devlet olacağını görmüş ve bu görüşü Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet politikası olarak desteklenmiştir. "Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür" diyen Atatürk, güzel sanatlar alanındaki çalışmaları yönlendirmiş, sanatçılar ile halk arasında bağ kurmayı amaçlayan, sanatçıların eserleri aracılığıyla devrimleri gelecek nesillere aktarmalarına zemin hazırlayan kültür ve sanat faaliyetlerine özel bir önem vermiştir. Bu amaçla desteklenen faaliyetler arasında Cumhuriyetin 10. Yıl Dönümü adına 1933 tarihinde düzenlenen ve sonraki yıllarda da devam eden "İnkılâp Sergileri" yer almıştır. Ulusal egemenlik ilkesinin, devrim ruhunun toplum nezdinde temellendirilmesi adına İnkılâp Sergilerinin açılış tarihinin Cumhuriyet Bayramı olarak seçilmesi büyük anlam taşımaktadır. Sanatçılar ve halk arasındaki bağı güçlendirecek bir adım daha atılmış, halkın sanata ulaşmasının ötesinde sanatçının halka ulaşması için "yurt gezileri" düzenlenmiştir.

Bu çalışmanın amacı, İnkılâp Sergilerinin ve sanatçı ile halk arasında bağ kurmayı amaçlayan Yurt Gezilerinin dönemin kültür politikalarına ne yönde katkıda bulunduğunu belirlemeyi içermektedir. Çalışma, devrim ruhunu gelecek nesillere aktarmak amacıyla devletin kültür ve sanat politikalarına verdiği desteği anlamlandırmakla birlikte devlet destekli sergi ve gezilerin Cumhuriyet'in ilk on yılının sanatsal izdüşümüne karşılık gelen ilk örnekler olması adına önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Erken Cumhuriyet dönemi, kültür ve sanat, Türk resmi, inkılap sergileri, yurt gezileri

Abstract

The principle of national sovereignty, one of the main pillars of the War of Independence, was determined as the basic principle of the newly established state after the successful conclusion of the war. It

* Öğr. Gör. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, İstanbul / Türkiye
malike.koc@marmara.edu.tr; ORCID: 0000-0003-4118-286X

has been decided to act according to this principle in all legal and administrative regulations. The principles of national sovereignty and populism, which are among the main principles of the Republic of Turkey, also determined the direction of the country's art policy. The programs of cultural policies were based on national sovereignty and targeted to reach all parts of the country for arts education activities. Gazi Mustafa Kemal Atatürk saw that the state would be the best support of the artist in line with this goal, and this view was supported as the state policy of the Republic of Turkey. Proclaiming "The foundation of the Republic of Turkey is culture," Atatürk directed the works in the field of fine arts, with special importance paid to cultural and artistic activities that aim to establish a relationship between artists and the public and enable artists to transfer revolutions to future generations through their works. Among the activities supported for this purpose were the "Revolution Exhibitions", which was held for the first time in 1933 celebrating the 10th Anniversary of the Republic and continued in the following years. It is significant that the opening date of the Revolution Exhibitions was chosen as the Republic Day in order to underline the principle of national sovereignty and the spirit of revolution in society. Another step aiming to build a closer relationship between artists and the public, "Country Tours" were organized in order for the artists to reach the public beyond the public's access to art. The aim of this study is to determine how the Revolution Exhibitions and the country tours aiming to establish a relationship between the artist and the public contributed to the cultural policies of the period. The study shows the support of the state to culture and art policies in order to transfer the revolutionary spirit to the future generations, in addition, state-sponsored exhibitions and trips are important in terms of being the first examples corresponding to the artistic projection of the first decade of the republic.

Keywords: Early republican period, culture and art, turkish painting, revolution exhibitions, country tours

Giriş

Türk tarihinde güzel sanatların ilk izlerine bakılırsa Türklerin yaptıkları eserlerde resim sanatının uzun bir geçmişe sahip olduğu görülmektedir. Türklerde resim ve minyatür sanatının tarihi, Orta Asya'da tarih sahnesine çıktıkları devirlere kadar uzanmaktadır. Orta Asya Türk topluluklarından Uygurlar, güzel sanatlar alanında, özellikle resim alanında köklü bir kültürün yansımaları olarak tarihteki yerlerini almışlardır. Uygurların Doğu Türkistan'a gelişiyle 8. yüzyıldan itibaren Uygur duvar resimlerinde Çin, Hint ve Büyük İskender'in Asya hâkimiyetiyle kültürlerarası etkileşimin izlerinin yer aldığı yeni bir resim üslubunun ortaya çıktığı görülmüştür. Türk sanatının etkileri batıya yönelen göçler aracılığıyla yaygınlık kazanmıştır.¹ Anadolu resim sanatı, Büyük Selçuklu döneminde yapılmış çinilerin, seramik ve kitaplarda yer alan resim geleneğinin devamı olarak bilinmektedir. Türk toplulukları halı, kilim gibi motiflerle de varlıklarını yaşatmışlardır.

Batılı anlamda resim sanatına geçiş sürecinin ya da Doğu-Batı kültür ilişkisinin ilk olarak Fatih Sultan Mehmed (1432-1481) ile başladığı söylenebilir. Osmanlı Dönemi, Türk minyatür sanatında erken Osmanlı minyatür üslubunu temsil eden eserler olmakla birlikte yağlı boya portreciliği, nakkaşlar aracılığıyla minyatür portreciliğine dönüşmüştür.² 19. yüzyılın başında padişahların portre ve resimleri, değişik üsluplarla yapılmaya başlanarak minyatürler yerini genellikle

1 Şehnaz Biçer Özcan, "Uygur Minyatürlerinde Metin-Resim İlişkisi ve Sonrası", *İstem*, (31 Haziran 2018), s. 127.

2 Banu Mahir, "Minyatür", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 30, (2005), s. 118.

yağlıboya tabloları bırakmıştır.³ Bu dönem sanatçıları, eserlerinde geleneklerden kopmaksızın Batı etkilerini yeniden yorumlama çabası göstermişler, Tanzimat sonrası açılan okullarda başlatılan resim eğitimiyle yeni resim geleneğinin öncülere olmuşlardır. İlk ressamlar askerî okullardan çıkan “askerî ressamlar” olmuştur. Saray bünyesinde çalışan ya da geçici olarak gelen yabancı ressamların yanında bu dönemde ilk kez resim eğitimi için yurt dışına asker kökenli öğrenciler gönderilmiştir.⁴

Sanâyi-i Nefise Mektebi, Osman Hamdi Bey’in (1842-1910) öncülüğünde 1883 yılında İstanbul’da kurulmuş ilk güzel sanatlar okuludur. Okul, güzel sanatlar eğitiminin gelişmesinde önemli bir görev üstlenmiştir. 1909 yılında Türk resim sanatının ilk sanatçı birliği olan “Osmanlı Ressamlar Cemiyeti” açılmış, 1921 yılında isim değiştirerek “Türk Ressamlar Cemiyeti” olmuştur. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş aşamasında bir köprü vazifesi gören cemiyet, 1926’da “Güzel Sanatlar Birliği” adını almıştır. Cemiyet, 1916 yılında Galatasaray Sergisi’ni gerçekleştirmiş, bu sergiler sonraki yıllarda da devam etmiştir. Galatasaray Sergileri, Türk sanat hayatının ilk süreli sanat etkinliği olma niteliği taşımaktadır.⁵

Askerî okullar ile başlayan sanat eğitimi Sanâyi-i Nefise Mektebi ile bağımsız bir aşamaya geçmiş, 1914 yılında da kız öğrencilerin sanat eğitimi görebilmesi için “İnas Sanâyi-i Nefise Mektebi” açılmıştır. Mektep, 1926 yılında Sanâyi-i Nefise Mektebine bağlanmıştır.⁶ Sanâyi-i Nefise’de gördükleri eğitimin ardından Paris’e giden ressamlar, 1. Dünya Savaşı’yla yurda dönmek zorunda kalmaları nedeniyle “1914 Kuşağı” olarak anılmışlardır. Ülkenin propagandasını yapmak amacıyla savaş alanlarına gönderilen sanatçıların eserlerini sergilemek için aynı dönemde “Şişli Atölyesi” kurulmuştur. Küçük gruplar halinde kurulan özel resim atölyelerinden “Serbest Resim Atölyesi”, Sanâyi-i Nefise Mektebine alternatif olarak 1921 yılında faaliyete başlamış, 1924 yılında “Genç Ressamlar Cemiyeti” genç kuşak ressamlar olarak çalışmalarını yürütmüştür.⁷

Cumhuriyet döneminde, sanatın kurumsallaşmasına yönelik çalışmalara büyük önem verilmiş, güzel sanatlar alanında devrim niteliğinde programlar geliştirilmiş ve uygulama olanağı bulmuştur. Atatürk, cumhuriyet rejimini tanımlarken, “Cumhuriyet imkân demektir (...) kendisine bağlı olanları en ileri zirvelere götüren imkânları verir” demiştir.⁸ Bu hedef doğrultusunda eğitim ve kültür alanında yapılacak faaliyetler adına yurt dışından uzmanlar davet edilmiş, görüşlerine başvuru uzmanların raporları çerçevesinde bu alandaki faaliyetlere yön verilmiştir. İlk ve ortaöğretim programları düzenlenirken resmin zorunlu dersler arasına konulması, 1933 yılından itibaren her yıl Cumhuriyet Bayramlarında İnkılâp Sergilerinin düzenlenmesi, ressamların Anadolu’ya gruplar

3 Engin Özdeniz, *Türk Deniz Subayı Ressamları*, Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, İstanbul 2000, s. 15.

4 İsa Eliri, “Batılılaşma Sürecinde Askerî Okullar ve Askerî Ressamların Türk Resim Sanatına Etkileri”, *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, S 9, (Ankara 2010), s. 144.

5 Kıymet Giray, *Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara 1988, s. 25.

6 Günsel Renda, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İstanbul’da Batı Tarzında Resim*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara 2020, s. 402-422.

7 Kıymet Giray, *Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği*, s. 26.

8 Utkan Kocatürk, *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s. 70.

halinde gönderilmesini içeren ve Halkevleri aracılığıyla yürütülen Yurt Gezileri, sanatın ve sanatının topluma ulaşması amacıyla yönelik çabaların göstergeleridir. Osmanlı döneminden devralınan kültürel birikim, Cumhuriyet döneminde geleneksel yapıdan farklı olarak kararlı bir kültür politikası çerçevesinde çağdaş bir anlayışla geliştirilmeye çalışılmış, millî sanat anlayışını temellendirmek amacıyla Türk Ocakları, Güzel Sanatlar Şubesi ile Müze ve Sergiler Şubesi kollarıyla Halkevleri, Köy Enstitüleri gibi kuruluşlarla ülkenin kültür ve sanat hayatı desteklenmeye çalışılmıştır. Atatürk, her alanda sanatçıları teşvik etmiş, onlara rahat çalışabilecekleri olanaklar sağlamıştır.

Atatürk Dönemi Kültür ve Sanat Politikaları

Atatürk, Türk Devrimi'ni, "Türk milletini son asırlardan beri geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak yerlerine milletin en yüksek medenî icaplara göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseseleri koymak" olarak tarif etmiş ve devrimin amacını, "Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağdaş ve bütün mana ve görüntüsüyle medenî bir toplum hâline ulaştırmak" şeklinde değerlendirmiştir.⁹ Bu tespit ve öneriler doğrultusunda, İstiklâl Savaşı'nın silahlı mücadele safhasının hemen ardından mücadelenin ikinci safhasına geçilmiş, Türk kültürünü çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkarma hedefiyle atılıma geçilmiştir. Atatürk'ün çağdaşlaşma anlayışı bir bütünü oluşturan zincirin halkalarına benzetilebilir. Zincirin bütünlüğünü sağlayan halkalardan birisi de cumhuriyetin kültür politikası bağlamında güzel sanatlar alanıdır. Güzel sanatlar, aynı zamanda Türk Devriminin tamamlayıcı bir unsuru olarak görülmüştür. Sanat ve devrimler arasında bağ kuran Atatürk'ün ileri görüşlülüğü şu sözleriyle de örneklendirilebilir; "Fikirler ve inkılâplar, sanatla yayılır." "Güzel sanatlarda başarı, bütün inkılâpların başarılı olduğunun en kesin delilidir. Bunda başarılı olamayan milletlere ne yazık! Onlar, bütün başarılarına rağmen medeniyet alanında yüksek insanlık sıfatıyla tanınmaktan daima mahrum kalacaklardır."¹⁰ Görüldüğü gibi Atatürk, güzel sanatlarda ilerleyen ve eser veren milletlerin asrın ileri medeniyetleri arasında yer alabileceklerine vurgu yapmış, bu amaç doğrultusunda sanatın gelişmesi, ilerlemesi ve yaygınlık kazanması adına önemli girişimlerde bulunmuştur. Söz konusu süreç ile Batı taklitçiliğinden uzak, kaynağını halktan alan özgün bir Türk sanatı ortaya koymak hedeflenmiştir. Atatürk, Türklerin Orta Asya dönemlerinden itibaren, tarihsel olarak hep batıya yönelmesinden hareketle Türkiye Cumhuriyeti'nin yönünü de batıya çevirme mücadelesi vermiştir. Amaç Batı taklitçiliği değil, ulusal değerler içinde Batı'yı örnek olarak evrenselliği yakalamak olmuştur. Osmanlı döneminde Batı tarzına uygun ve metotlu olarak verilmeye çalışılan sanat eğitimi, Cumhuriyet döneminde daha da modernize edilerek geliştirilmeye çalışılmıştır. Alınan mirasa başta Atatürk olmak üzere bütün yöneticiler sahip çıkmışlar, kültür konularına daha çok eğilmişlerdir. Bu süreçte atılan en önemli adım, yapılan değişimin topluma yayılıp benimsetilmesinde sanatın her dalından faydalanılmaya çalışılmasıdır.¹¹

9 Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007, s. 354.

10 Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, s. 153.

11 Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s. 514.

Güzel sanatlarda ilerlemeyi çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmakla bir tutan Atatürk'ün bu düşüncesi her alanda olduğu gibi resim alanında da uygulamaya geçmiştir. Sanat ve kültür hareketlerinin en önemli merkezi İstanbul iken 1923'ten itibaren başkent Ankara cumhuriyetin merkezi olarak bu tür faaliyetlerin odağı haline getirilmeye çalışılmıştır. Ankara'nın başkent olmasından (13 Ekim 1923) bir gün sonra ve cumhuriyetin ilanından iki hafta önce 14 Ekim 1923 tarihinde Türk Ocağında Ankara'nın ilk resim sergisi açılmıştır. Sergi, Hakimiyeti Milliye gazetesinin 15 Ekim tarihli nüshasında, "Türk Ressamları Cemiyeti Ankara Resim Sergisi dün saat 3'te Türk Ocağında açıldı" başlığıyla verilmiştir. Devlet yetkililerinin de açılışa katıldığı sergi, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Hamdullah Suphi Bey'e gönderdiği tebrik mesajıyla açılmış, 119 tablonun yer aldığı sergide heykeltıraş Nijat Bey'e ait Gazi Paşa büstünün de sergilendiği bilgisi paylaşılmıştır. Katılan sanatçılar arasında İstanbul Sanâyi-i Nefise Mektebinden Ahmed Sadi, İbrahim Çallı, Belkıs Hanım, Cevad Bey, Şevket Bey, Bakiye ve Bedia Hanımlar, Serbest Resim Atölyesi Müdürü İhsan Efendi, İstanbul ve Paris Sanayi Nefiselerinden mezun Hikmet (Onat) Bey, Halil Paşa, Ruhi ve Sami Beyler, Sadi Bey, Şemseddin Ruhi, Avni Lifij ve eşi Harika Avni Hanım, Roma Sanâyi-i Nefiselerinden mezun Ömer Adil Bey'in ve Talha Bey'in adları yer almaktadır.¹²

Güzel sanatlar alanındaki faaliyetleri genişletmek amacıyla Sanâyi-i Nefise Müdürlüğünce bir sergi yönetmeliği çıkartılması kararı alınarak Maarif Vekaleti tarafından 15 Mayıs 1926 tarihinde Sanâyi-i Nefise Encümeni kurulmuştur. Bu sayede her yıl Ankara'da "Türk Sanatkârlar Birliği" tarafından Sanâyi-i Nefise Sergisi açılması karara bağlanmıştır.¹³ Düzenli resim sergileri açmayı hedefleyen Türk Sanatkârlar Birliği, Cumhuriyetin başkenti Ankara'yı yalnızca siyasi fonksiyonu ile değil, kültür ve sanat faaliyetlerinin de etkin olduğu bir merkez olma amacına yönelmiştir. Söz konusu nizamnameyle sanatçılara ödül verileceği ve müze oluşturmak amacıyla Türk sanatçılarından her yıl belli sayıda eser alınacağı belirtilerek sergi açma konusunda sanatçılar teşvik edilmiştir.¹⁴ Dönemin Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey'in sanatçıların desteklenmesi adına Başvekaletten Millî Eğitim Bakanlığı himayesiyle açılacak resim sergisinden eser alınması için para ayrılmasına ilişkin talebi, bu amaçla yapılan çalışmalara örnek olarak gösterilebilir. Mustafa Necati Bey, Ankara'da Yeni Resim Müzesi Binasında gerçekleştirilecek dördüncü resim sergisi için talebini şöyle ifade etmiştir:

Türk Sanatkarları Birliği Resim Sergisi, Vekaletimizin himayesinde 21 Mayıs 1927'de yeni yapılan müze binasında açılacaktır. Mazinin karanlık...heniyetinden kurtulan memleketimizde gelişiminin henüz başlangıcında bulunan Sanâyi-i Nefise'nin himayesi, cumhuriyetimizin medeni vecibelerinden birini teşkil etmekte olduğundan sanatkarlarımızın şevk ve heveslerini artırmak için devlet kurumlarımızın sanat eserlerine karşı takdir ve rağbet göstermelerini faydalı ve tabii görmekteyim. Geçen sene olduğu gibi bu sene de makam samiyelerince sergiden bir miktar para ayrılmasını ihtiramat(saygılar) eylerim.¹⁵

12 *Hakimiyeti Milliye*, 15 Teşrin-i evvel 1923, s. 4.

13 BCA, Genel, 180.9.0.0 / 86.416.18; BOA, Şura-yı Devlet, 231 / 25.5.

14 BCA, Genel, 180.9.0.0 / 14.77.1; BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 30.18.1.1 / 18.24.9.-.

15 BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, 30.10.0.0 / 146.43.12.

Ankara’da, Ankara Resim Sergisi adıyla açılan sergilerin birincisi (1923) ve ikincisi (1924) Türk Ocağında, üçüncüsü (1926) Maarif Vekâletinde, dördüncüsü (1927) Yeni Resim Müzesi Binasında, beşincisi (1928) Tarihi Küçük Meclis Binasında (Halk Fırkası Merkez Binası) gerçekleştirilmiştir. Yüksek Tedrisat Dairesi tarafından beşinci sergide yer alacak 22 adet tablo ve heykel, Etnografya Müzesi Müdürü Hamit Zübeyr (Koşar) aracılığıyla eserlerin liste fiyatlarıyla birlikte teslim edilmiştir. Listede yer alan eserler şu şekildedir: Feyhaman Bey “Üstad Ali Rıza Bey Portresi”, Hikmet Bey “Akşam”, Şefik Bey “Bursa”, Namık İsmail Bey “Natürmort”, “Boğaz’da Sabah”, Halil Paşa “Beylerbeyi’nden Boğaziçi”, Nijat Bey “Abdülhak Hamit’in Büstü”, Eşref Bey “Bahar”, Bedia Hanım “Natürmort”, Ruhi Bey “Kış Fırtına”, Ali Münib “Natürmort”, Sadi Bey “Paşabahçe Sahili”, Malik Vicdani “Mektepte Cumhuriyet Bayramı Hazırlığı”, Sadık Bey “Natürmort”, Hikmet Bey “Eyüpsultan’dan Bir Nazar”, Arslanyan Efendi “Rüstem Paşa Camii Mihrabı”, Sami Bey “Eski Fatih Akşam Pazarı”, Şevket Bey, “Ayasofya Son Cemaat Mahalli”, “Rüstem Paşa Son Cemaat Mahalli”, Müzdan Hanım “Portre”, Ali Rıza Bey “Boğaziçi’nde Köşk”, Melek Hanım “Zeybek Heykeli”.¹⁶ 24 Mayıs-13 Haziran 1928 tarihleri arasında düzenlenen sergide toplam 124 yapıt yer almıştır.

Atatürk’ün ulus-devlet anlayışı çerçevesinde kültür ve millî politika konusundaki en önemli adımlarından biri Tevhid-i Tedrisat Kanunu’dur. 1924 yılında yürürlüğe girmiş olan kanun ile resim, heykel, sanat tarihi eğitimleri ve bu eğitimleri yürüten kuruluşlar yeniden gözden geçirilmiştir. Böylelikle güzel sanatlarla ilgili ilk yüksek seviyeli okul olan Sanâyi-i Nefise Mektebi, İstanbul-Fındıklı’daki sarayın tahsisi ile 1927 yılında Devlet Güzel Sanatlar Akademisine dönüştürülmüştür. Ayrıca bilim, teknik ve sanat alanlarında bilgi birikimi sağlamak amacıyla Avrupa’ya öğrenci gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Böylelikle, Cumhuriyetin birinci yılında, Maarif Vekâleti tarafından düzenlenen yarışmayı kazanan öğrenciler resim eğitimi almak üzere yurt dışına gönderilmişlerdir. 1928’de yurda dönen ressam ve heykeltıraşlar, 15 Nisan 1929 yılında Ankara Etnografya Müzesinde büyük bir sergi düzenlemişler, 15 Temmuz 1929 yılında da “Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği”nin kurucuları arasında yer almışlardır.¹⁷ Bütün bu gelişmeler, Türkiye’de resim sanatının gelişim göstermesi adına verilen çabaları içermektedir.

Dolmabahçe Sarayı Veliâht Dairesi, güzel sanatları çağdaş yaşamın kaçınılmaz bir zorunluluğu sayan Atatürk’ün direktifleri doğrultusunda 20 Eylül 1937 tarihinde Türkiye’nin ilk “Resim Galerisi” olarak halka açılmıştır. Resim ve Heykel Müzesinin açılması, Cumhuriyet döneminin güzel sanatlar alanındaki önemli girişimlerinden bir diğeridir. Sanatı desteklemek ve tarihî değerleri korumak adına Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi ile başlayan kültür ve sanat faaliyetlerinin devamı olarak Topkapı Sarayı’nın müzeye çevrilmesi (1924), çeşitli çağlara ait millî sanat eserlerini tanıtmak adına Konya Asar-ı Atika Müzesinin (1926) açılması müzecilik konusunda da bu dönemde mesafe kat edildiğini göstermektedir. Ayrıca Sanâyi-i Nefise Mektebinin Güzel Sanatlar Akademisine çevrilerek mimarlık ve heykeltıraşlık bölümlerinin

16 BCA, Genel, 180.0.0.0 / 14.77.1.

17 Kıymet Giray, *Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği*, s. 36.

düzenlenmesi, Cumhuriyet'in önemli kuruluşlarından biri olan Ankara Gazi Eğitim Enstitüsünde Resim-İş Bölümünün açılması gibi uygulamalar, kültür ve sanat faaliyetlerine özel önem verildiğini gösteren, bu alanda sağlam temellerin atıldığını ortaya koyan örnekler arasındadır.¹⁸

Devletin sanat alanındaki düzenli ve destekleyici faaliyetlerinden biri de 1939 yılında başlatılan "Devlet Resim ve Heykel Sergileri" olmuştur. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından "devlet" sergi sisteminin başlatılması, ülkede sanat alanında yapılan atılımların bir sonucu olarak değerlendirilebilir. İnkılâp Sergileri, Halkevleri Sergileri, akademide gerçekleştirilen öğrenci sergileri, Birleşik Resim ve Heykel Sergileri, Yurt Gezileri Sergileri, Devlet Resim ve Heykel Sergileri ile Türk sanatçıların yurt dışında katıldıkları sergiler, dönemin devlet destekli sergileri arasında yer almaktadır. Bu dönemde ayrıca sanat etkinliklerinin İstanbul ve Ankara dışında tüm yurttan yaygınlaştırılması amacıyla ilk kez gezici sergiler düzenlenmiştir.¹⁹ Tüm bu kararlı çalışmalar ile Atatürk'ün halkın sanat zevkini artırmak, ulusal bir sanat geliştirmek idealiyle devlet destekli kültür ve sanat politikalarına özel bir önem verdiği görülmektedir.

Yurt gezilerine çıktığı zaman müze ziyaretlerinde de bulunan Atatürk, Türklerin Anadolu'nun kadim halkı olduğuna dair tarih disiplininin faydalanmak ve aynı zamanda inkıpların geniş halk kitleleri tarafından benimsenmesini sağlamak amacıyla müzecilik faaliyetlerine de önem vermiş, müze konusuyla çok yakından ilgilenmiştir. Bu amaca yönelik olarak erken cumhuriyet döneminin ilk inkılap müzesi girişimi sayılabilecek Etnografya Müzesinin İnkılap şubesi yanında Ankara Halkevi'nde düzenlenen "İnkılapta Ankara" sergisi açılmış ancak inkılap müzesi düşüncesi istenildiği gibi neticelenememiştir.²⁰

İnkılap Sergileri (1933-1936)

Atatürk döneminde, Cumhuriyetin kazanımlarının ve devrimlerin halka daha iyi anlatılması ve benimsetilmesi amacıyla güzel sanatlara önem verildiği görülmektedir. Atatürk, Cumhuriyet'in 10. Yılı Nutkundaki, "...yüksek bir insan topluluğu olan Türk milletinin tarihî bir vasfı da güzel sanatları sevmek ve onda yükselmektir. Bunun içindir ki, milletimizin yüksek karakterini, yorulmaz çalışkanlığını, yaratılış zekâsını, ilme bağlılığını, güzel sanatlara sevgisini ve millî birlik duygusunu devamlı olarak ve her türlü araç ve önlemlerle besleyerek geliştirmek millî ülkümüzdür,"²¹ sözleriyle güzel sanatlara ağırlık verilmesini istemiş, bunun üzerine dönemin Millî Eğitim Bakanı Reşit Galip'in önerisiyle Cumhuriyetin ilanının yıldönümlerinde açılmak üzere İnkılâp Sergileri projesi yürürlüğe koyulmuştur. Ulus-devletin oluşum sürecinde, İnkılâp Sergilerinin açılış tarihi olarak Cumhuriyet Bayramı'nın seçilmesi anlamlıdır.

18 Murat Katoğlu, "Cumhuriyet Türkiyesi'nde Eğitim, Kültür, Sanat", *Türkiye Tarihi*, C 4, Cem Yayınları, İstanbul 2000, s. 431.

19 Çağatay Olgun, *1930-1940 Yılları Arasında Türk Resim Sanatında Eleştirel Yaklaşımlar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2017, s. 15.

20 Murat Yolun, "Türkiye'de Ulus Devletin İnşa Sürecinde İnkılapları Görselleştirmek: İnkılap Müzesi Arayışları", *Belgi Dergisi*, S 24, (Ankara 2022), s. 4-14.

21 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Kaynak Yayınları, Ankara 2006, s. 267.

1933 yılında İnkılâp Sergileriyle başlayan düzenli kültür ve sanat etkinlikleri, devletin bu alanda daha fazla girişimlerde bulunmasına öncülük etmiştir. Yeni Türk Mecmuası'nın Cumhuriyetin 10. Yılınu konu alan sayısında, Halkevlerinin Güzel Sanat Şubelerinin altı ay içerisinde elli konferans vererek ve dört büyük resim sergisi açarak halkın sanat zevkinin yükselmesine aracılık ettiği ifade edilmiştir.²² Aynı zamanda güzel sanatlar mensuplarının himayesi için çalışmalar yürütülmüş, Güzel Sanatlar Akademisi Müdürü Namık İsmail Bey'in Maarif Vekaleti ile aldıkları kararlar neticesinde Güzel Sanatlar Akademisi mensuplarının katılacağı bir kongrenin düzenlenmesi, akademiden çıkan sanatçıların himaye edilmesi ve devlet müesseselerinin inşasında yüzde beş kadar bir miktarın o binanın resim, heykel gibi güzel sanatlar için tahsis edilerek kıymetlendirilmesi kabul edilmiştir.²³ Görüldüğü üzere çeşitli şehirlerde inşa edilecek kamu binaları bünyesinde müze, galeri gibi alanların açılması, görsel sanatların toplumsal tabanda yer edinmesine yönelik bir amaca hizmet etmektedir.

Cumhuriyetin 10. Yıl Dönümü dolayısıyla Ankara İsmet Paşa Kız Enstitüsünde açılan Birinci İnkılâp Güzel Sanatlar Sergisi, bu özel etkinliklerden biri olmuştur.²⁴ Atatürk'ün de ziyaret ettiği sergide, on yıl içinde üretilen devrim konulu yapıtlar sergilenmiştir. Başlığa rağmen serginin bir bölümü, serbest konulu eserlere ayrılmıştır. Halkevleri Başkanı Necip Ali Bey Halkevlerinin kuruluş yıl dönümündeki konuşmasında, sanatkârlardan devrimlerden ilham alan eserler beklediklerini vurgulamış, Cumhuriyetin 10. Yılı dolayısıyla açılan serginin bu endişeleri ortadan kaldırdığını ifade ederek güzel sanatların bir milletin medeni seviyesini, harsî karakterini ve kültür kıymetini ortaya koyması nedeniyle önemine dikkat çekmiştir.²⁵

29 Ekim 1934 tarihinde İkinci İnkılâp Sergisi, Ankara İsmet Paşa Kız Enstitüsünde açılmıştır. Elli adet resim ve heykellerden oluşan sergideki eserler, inkılâba ait konulara ayrılmıştır. Aynı zamanda sergide Müstakil Ressam ve Heykeltıraşlar Birliği ile D Grubu Ressamlarına²⁶ ait genç sanatkârların eserlerine de yer verilmiştir.²⁷ Burhan Asaf, "İnkılâp Sanatına Varmak Yolları" başlıklı makalesinde devrimlerin sanatın yardımına başvurmalarının nedenini, sanatın toplum üzerindeki etkili gücüyle açıklamıştır.²⁸ Burhan Belge, "İnkılâp Resim Sergisi" başlıklı makalesinde, "Türk ressamı, iki yıl var ki fırçasını, inkılabın mevzularına belge değerinde hatıralarına, amaçlarına alıştırıyor" ifadesiyle İnkılâp Sergilerinin iki yıllık faaliyetlerinin değerlendirmesini yapmış, sergi eleştirilerine yönelik olarak da şu yorumda bulunmuştur:

22 Vecdi Ahmed, "Halkevleri", *Yeni Türk Mecmuası*, 29 Teşrinievvel 1933.

23 "Güzel Sanatlar Mensuplarının Himayesi Hakkında Mühim Kararlar", *Vakit*, 3 Mart 1933.

24 "Cumhuriyetin 10. Yıl Dönümünde Açılacak Sergi", *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1933.

25 "Güzel Sanatlarımız", *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1934.

26 Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği, 1924 tarihinde yurt dışına gönderilen, 1928 tarihinde ülkelerine dönen ressamlar tarafından kurulmuş 1914 kuşağı sonrası ressam örgütlenmelerinden biridir. 1933 tarihinde kurulan D Grubu ise o tarihe kadar kurulmuş olan dördüncü ressamlar grubudur. Grup üyeleri, bu nedenle grup ismini Latin Alfabesinin dördüncü harfi olarak seçmişlerdir. Abidin Müslüm Baysal, "D Grubu'nun Türk Resim Sanatında Özgünlük Açısından Önemi", *Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, C 3, S 1, (Ankara 2002), s. 35-37.

27 "İnkılâp Sergisi", *Milliyet*, 2 Teşrinisani 1934.

28 Burhan Asaf, "İnkılâp Sanatına Varmak Yolları", *Kadro*, 29 Mayıs 1934.

Daha ikinci inkılâp sergisindeyiz. İnkılâp sanatı deyince bazı ressamlarımızın bayrak, kurt, önderlerimizin sembolik kompozisyonlar içine alınmış resimlerini hoş görmeliyiz. Zamanla inkılâbın bin bir çeşitlilik içinde dipdiri bir soy kurumu, inkılâp insanını da etten, kemikten, nefes alan, yaşayan, gülen yahut içlenen, çalışan yahut dinlenen bir insan olarak görmeye alışacaklardır.²⁹

Burhan Asaf, ilk inkılâp sergisinde olduğu gibi ikinci sergiye katılan sanatçılara da anlayışla yaklaşılması gerektiğini belirterek manzara resimlerinden, inkılâpların konularına geçmenin kolay olmayacağı değerlendirmesini yapmış, sanatsal açıdan eleştirilen eserlerin aynı zamanda belge niteliği taşıdığına dikkati çekmiştir.

Üçüncü İnkılâp Sergisi, 29 Ekim 1935 tarihinde Ankara Halkevi'nde açılmıştır. Kültür Bakanlığının desteğiyle açılan sergiyi açık bulunduğu 18 gün içinde on beş bin kişi gezmiş, sergide yer alan tablolardan birçoğu da satılmıştır.³⁰ Dördüncü İnkılâp Sergisi de 29 Ekim 1936'da Ankara Halkevi'nde gerçekleştirilmiştir. Sergide yer alan altmış yedi yapıt iki ayrı salonda teşhir edilmiştir. Bu salonlardan ilkinin inkılâp konulu resimlere, diğerinin ise serbest konulu eserlere ayrıldığı belirtilmektedir.³¹ Dördüncü İnkılâp Sergisi, inkılâp sergilerinin sonuncusudur. Beşincisi planlanan sergi ise önce ertelenmiş, sonra düzenlenmesinden vazgeçilmiştir. 1936 tarihine kadar her yıl devam eden bu sergilerde yer alan yapıtların temalarını çoğunlukla devrim oluşturmuştur. Tüm sanatçılara açık olan sergilere yalnızca tema olarak devrim resimlerini içeren bir sınırlandırma getirilmiştir. İnkılâp Sergilerine yönelik eleştiriler, yapıtların devrimlerden ziyade savaş konusunu ele almış olması nedeniyle devrim ruhunu yeterince yansıtmadığına yönelik olmuştur. Devlet, sanat politikası gereği sanatsal faaliyetlerde öncü olmaya çalışmış, ancak sanatçılardan beklentileri nedeniyle sanatın özgünlüğünün kısıtlandığına dair eleştirilerle karşılaşması üzerine kendi başlattığı süreci sonlandırma kararı almıştır. Devlet, sanatsal faaliyetlere destek vererek, sanatı halka ulaştırmayı, halkın sanatsal ve estetik bakışını genişleterek millî hafızayı korumayı, her alanda olduğu gibi sanat alanında da çağdaş seviyeye ulaşmak için ülke gelişimine katkı sunmayı amaçlamıştır.

Ressam Cemal Sait Tollu, İnkılâp Sergilerine yönelik eleştirilere karşı şu yorumda bulunmuştur:

Genç Türkiye'nin sanat mazisini ve bu işe ehemmiyet verilmediğini düşünürsek bu eserleri pek de küçük görmemeliyiz. Teşvik ve himayeden mahrum ressamlardan daha tatminkâr eserler çıkmasına fiilen imkân yoktu. Fındıklı Sarayı'nda (Güzel Sanatlar Akademisi) bulunanların dışında, işe yarar bir atölyeye sahip olan ve modellerle çalışmak imkanını bulabilen bir ressam tanımıyoruz. Sanatkarlarımızın çoğu hayatlarını kazanmak için meslek harici işlerle uğraşmaktadırlar. Harp ve askeri resimleri yapıyorlar diye suçlu göstermek de pek haksızdı. Atatürk yaptığı inkılâpları memleketin istiklalini

29 Burhan Belge, "İnkılâp Resim Sergisi", *Ayn Tarihi*, S 12, 1-30 (İkinci Teşrin 1934), s. 430.

30 "Ankara Halkevi'nin Bir Ayda Yaptıkları", *Ülkü Halkevleri Dergisi*, S 34, (Birinci Kanun 1935), s. 318-319.

31 Çağatay Olgun, *1930-1940 Yılları Arasında Türk Resim Sanatında Eleştirel Yaklaşımlar*, s. 197.

kurtarmakla başlamıştır. Sanatkâr ilhamını tercihen İstiklal Savaşı'ndan alıyorsa bu eleştirilmemeliydi. O buhranlı yıllarda Anadolu'da bulunmayanlar, bugünkü istiklalın nasıl kazanıldığını idrak edemezler. Bu sergi de sanatkarlarımız için bir İstiklal Savaşı gibidir. Türk ordusu nasıl on dört gün gibi daracık bir zamana akla sığmaz kahramanlıklarını sığdırdı ise Türk sanatkarı da refah fakat idealsiz yaşayanların akıl erdiremeyeceği güçlükleri yenerek büyük zaferi plastik olarak ileriki nesle intikal ettirmek isteyen eserlerini bu daracık imkana ve kısıtlı zamana sığdırmıştır. Bu sergi tenkitlerin yerinde olmadığını bize canlı olarak gösterdi...bu bir nesil işidir. Bir medeniyetin en kuvvetli ölçüsü de o ulusun sanatıdır.³²

Ressam Elif Naci, "1923'ten 1938'e kadar Türkiye'de Plastik Sanat" başlıklı yazısında, Cumhuriyet dönemine kadar senede bir açılan Galatasaray Mektebi sergileri sürmekte iken Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Türkiye'de resim, mimari ve heykeltıraş sanatlarının büyük bir gelişim gösterdiğini ifade etmiştir. Ressam Naci ayrıca genç Cumhuriyetin yeni nesil ressamlarından Müstakil Ressam ve Heykeltıraşlar ile D Grubu ressamlarının yanında Dolmabahçe Sarayı'nın Veliâht Dairesinin Türk Resim ve Heykel Müzesine dönüştürülmesini, Güzel Sanatlar Akademisinin oluşturulmasını, CHP tarafından ressamların Anadolu'ya gönderilerek ülkenin muhtelif yerlerinde çalışmalarının sağlanmasını 15 yıllık mücadelenin mükafatı olarak tanımlamıştır.³³

Ressam Ali Sami, "Türk İnkılabının Beklediği Sanat" başlıklı makalesinde, ülkede sanatkârın sayısının çoğaltılması için sanatseverlerin artırılması gerektiğine dikkat çekerek, millî kültür kadrosunun önemli bir uzvuna benzettiği sanatın, ilimsiz tahsilsiz elde edilemeyeceğini, İnkılâp Türkiye'sinin yeni ve millî sanatını kendi duygusundan ve ruhundan çıkartacağını, her ilim gibi senelerce çalışılarak millî sanatın gelişeceğini dile getirmiştir. Ali Sami, "Millî müdafaada nasıl en emin silah kullanılırsa, milli sanata da en emin metotla girilir. İnkılâp bizden bir vazife bekliyor. Bir sanatkârın memleketi için yapacağı en mukaddes vazifedir. Bütün gelişmiş milletler bizden evvel aynı yoldan yürümüşlerdir" sözleriyle sanatçıların misyonlarını ifade etmiştir.³⁴

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde, ressamları himaye edecek çalışmalar da yürütülmüştür. Güzel Sanatlar Akademisi Müdürü Burhan Toprak ve Ressam M. Leopold Levy'nin ressamların devlet tarafından desteklenmesi için Maarif Vekaleti ile yaptıkları görüşmede her üç ayda bir açılması düşünülen resim sergilerinde başarı gösteren ve geçimlerini sadece resimlerden elde ettikleri kazançla sürdüren ressamların tablolarının Maarif Vekaleti tarafından satın alınması kararlaştırılmıştır.³⁵

32 C. Sait Töllu, "Zafer Bayramı ve Resim Sergisi", *Ülkü Halkevleri Dergisi*, S 32, (Birinci Teşrin 1935), s. 123-125.

33 Elif Naci, "1923'ten 1938'e kadar Türkiye'de Plastik Sanat", *Ülkü Halkevleri Dergisi*, S 69, (İkinci Teşrin 1938), s. 245-248.

34 Ali Sami, "Türk İnkılabının Beklediği Sanat", *Ülkü Halkevleri Dergisi*, S 10, (İkinciteşrin 1933), s. 302-306.

35 "Resamlara Nasıl Yardım Edilecek", *Cumhuriyet*, 3 Mart 1937.

Güzel sanatlar alanında eğitim görmesi için Erken Cumhuriyet Dönemi'nde yurt dışına öğrenci de gönderilmiştir. Cemal Sait Tollu'nun, *Ülkü Dergisi*'nde yayımlanan "Cumhuriyet Devrinde Sanat" başlıklı yazısında bu konuya ilişkin görüşleri şöyledir:

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti daha ilk yıllarında Avrupa'ya gönderdiği yüzlerce talebe arasında resim ve heykeli de ön sıraya koymuş, bir defada sekiz genci birden Fransa ve Almanya'nın muhtelif akademilerine göndermişti. Bunu takip eden yıllarda üçer talebe gönderilmekte idi. Emekler boşa gitmedi. 12. Yılımı kutladığımız Cumhuriyet Devrinin verimli sonucunu gördük...Cumhuriyetin her yıl dönümünde Ankara'da açılmakta olan sergilerde...yeni sanatkâr ilhamını İstiklal Savaşı'ndan, yeni inkılaplardan almaktadır. Bilgisi ve denemesi günden güne artacak bu devrin Türk sanatkarı, gelecek yıllarda daha çok kendini bulacak, daha kuvvetli ulusal bir sanat doğacaktır.³⁶

Devletin güzel sanatlar için belirlediği kültür-sanat politikası kapsamında ulusal bir sanat ortaya koyma, ulusal olan sanatın çağdaş olmasını sağlama, ulusal çağdaş sanat için de güzel sanatlar eğitimine yeniden yön verme çabasının sanatçılar tarafından da desteklendiği görülmektedir.

Sanatçılar, inkılâplar ve İstiklâl Savaşı konularını canlandırmalarını teşvik eden İnkılâp Sergileri sonrasında 1936 yılından itibaren Güzel Sanatlar Birliği, Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği, D Grubu ve bağımsızlardan oluşan gruplar altında bir araya gelerek Birleşik Resim ve Heykel Sergisi adıyla Kültür Bakanlığı bünyesinde sergiler açmışlardır.³⁷ Bu sergiler, Devlet Resim ve Heykel Sergilerinin oluşumuna kaynaklık etmiştir.

Yurt Gezileri (1938-1943)

CHP, Halkevleri aracılığıyla ülkenin genel durumunu yansıtacak çalışmalar yapmalarını sağlamak için resamlara yönelik yurt gezileri düzenleyerek onları zaman zaman yurdun muhtelif yerlerine göndermiştir. Ressamların halkla kaynaşarak Türk resim sanatının daha gerçekçi ve Anadolu'nun durumunu yansıtan eserler vermesinin hedeflendiği faaliyet kapsamında sanatçılar maddî açıdan desteklenerek, resamların yurdun güzelliklerini yerinde tespit etmeleri, memleket konuları üzerinde çalışmaları ve Türk resim sanatının gelişimine katkı sunmaları amaçlanmıştır.³⁸ Cumhuriyetin amaçladığı aydınlanma çabasına yurt gezileri, sanatsal faaliyetlere kendini yenileme ve değerlendirme olanağı sunan önemli bir adım oluşturmuştur. Ayrıca sergiden eser satın alma kararı, resamların devlet tarafından desteklenmesine yönelik bir uygulamaydı. CHP tarafından yürürlüğe koyulan program 2. Dünya Savaşı'nın zor koşullarına rağmen devam etmiştir.

36 C. Sait Tollu, "Cumhuriyet Devrinde Sanat", *Ülkü Halkevleri Dergisi*, S 32, (İkinci Teşrin 1935), s. 225-226.

37 Sevil Dolmacı, *1939-1950 Yılları Arasında Devlet Resim ve Heykel Sergileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s. 20.

38 Murat Katoğlu, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Eğitim, Kültür, Sanat*, s. 479.

Sanat alanında alınmış önemli kararlardan biri olma özelliğine sahip yurt gezileri, Anadolu'daki gündelik hayata dair çok sayıda belge-resim üretmiş olmanın yanında, dönemin çağdaşlaşma idealine yönelimi de göstermiştir. Yurdun her köşesine giden ressamın aynı zamanda Cumhuriyet tarihinde halk ile geniş kapsamlı buluşmayı sağlayan aydınlar olmuşlardır.

Yurt Gezileri Sergilerinin ilki Eylül 1938 yılında gerçekleşmiştir. Güzel Sanatlar Akademisi tarafından belirlenerek Anadolu'nun muhtelif vilayetlerine gönderilen 10 ressam, bir ay boyunca çalışabilme fırsatına sahip olmuşlardır.³⁹

Geziye katılan genç ressamın aynı zamanda izlenimlerini de kaleme almışlardır.⁴⁰ Bedri Rahmi 1938 yılında resim ve heykel sanatı üzerine Cumhuriyet'in 15. yılı için yaptığı genel bir değerlendirmede; 1923 ve 1927 yılları arasında dokuz genel sergi açılırken, yalnız 1937 yılı içerisinde on beşi geçen serginin açılmasının önemine değinmiş, en verimli dönemin 1933-1938 arasındaki dönemi kapsadığını, güzel sanatların Güzel Sanatlar Birliği, Müstakil Ressam ve Heykeltıraşlar Birliği ve genç bir grup olan D grubu sanatkarları ile 1936'dan itibaren İstanbul Güzel Sanatlar Akademisinin faaliyetleriyle gelişim sağladığını ifade etmiştir. Bedri Rahmi, resim çalışmalarının yaygınlaştırılmasına yönelik değerlendirmesinde ise CHP'nin on Türk ressamını bir ay içerisinde Anadolu'da çalışma imkânı sağlamasının önemine dikkat çekmiş, ülkenin her yerinde daha fazla sergi açılması ile sanatçının bu sergilerle beslenip yetiştirilebileceğine vurgu yapmıştır.⁴¹

Refik Epikman, "Türk Ressamlarının Yurt Gezisi" başlıklı yazısında, ülkede sosyal bir devrim yapacak olan bu sanat hareketiyle sanatçının Anadolu ile kaynaşmasında halkın sanat ile bağ kurmasında partinin güzel sanatlara karışı koruyucu ve teşvik edici olmasının halk üzerinde önemli etki uyandırdığını ifade etmiştir. Yurt gezisine katılacak ressamlardan Ali Avni Çelebi Malatya'ya, Bedri Rahmi Eyüboğlu Edirne'ye, Cemal Tollu Antalya'ya, Feyhaman Duran Gaziantep'e, Hamit Görel Erzurum'a, Hikmet Onat Bursa'ya, Mahmut Cüda Giresun'a, Sami Yetik İzmir'e, Saim Özeren Konya'ya, Zeki Kocamemi Trabzon'a gönderilmişlerdir. Ankara Halkevi'nde 20 gün süreyle halka açık olan ve 116 eserin yer aldığı sergide, 43 adet eser jüri tarafından ödüllendirilmiştir.⁴²

Birinci Devlet Resim ve Heykel Sergisi ile aynı yıl düzenlenmeye başlanan İkinci Yurt Gezisi, 15 Ağustos-30 Eylül 1939 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Refik Epikman ikincisi düzenlenen yurt gezisinin amacını, "CHP'nin Türk ressamın arasında yurdun muhtelif mıntıklarını görmek, tanımak ve tetkik etmek ve bu suretle hayat ve hakikate daha yakın olarak kendilerindeki sanat ruhunun gelişimini ve eser vermelerini mümkün kılmak" olarak tanımlamıştır. Ankara ve İstanbul'daki muhtelif birlikler arasından seçilen ressamın 15 Ağustos tarihinden Eylül sonuna kadar belirlenen şehirlerde çalışmalarını yapmaları kararı alınmış, bir önceki sene bir ay devam eden etüt süresi bir buçuk aya çıkartılmıştır. Bu süre zarfında her sanatçıdan altı eser hazırlaması

39 Bedri Rahmi, "Ressamlarımızın Seyahati", *Bugün*, 16 Ekim 1938.

40 "Genç Ressamların Gezisi", *La Turquie Kemaliste*, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 206-207.

41 Bedri Rahmi, "Resim ve Heykel", *Bugün*, 1 Kasım 1938.

42 Refik Epikman, "Türk Ressamların Yurt Gezisi", *Ülkü Halkevleri Dergisi*, S 77, (Temmuz 1939), s. 461-462.

ve bu eserlerin 29 Ekim 1939 tarihinde Ankara’da açılacak sergiye yetiştirilmesi istenmiştir. Bir önceki sene olduğu gibi, CHP tarafından oluşturulacak jürinin eserler arasından başarılı bulduklarını ödüllendireceği kararı alınmıştır. Masrafları parti tarafından karşılanacak geziye katılacaklar birincisinde yer almayanlar arasından seçilmiş, ressamlar bir önceki sene gidilmeyen on vilayete gönderilmiştir. Yurt gezisine Ankara’dan katılacak sanatçılardan Seyfi Toray Diyarbakır’a, Refik Epikman Hatay’a, Malik Aksel Sivas’a, Turgut Zaim Kayseri’ye, İstanbul’dan katılacak sanatçılardan Sabiha Rüştü Zonguldak’a, Cevat Coşkun Sinop’a, Ali Karsan Bolu’ya, Ayetullah Sumer Afyon’a, Zeki Faik İzer Eskişehir’e, Abidin Dino Balıkesir’e gönderilmişlerdir.⁴³

Yurt Gezilerinin üçüncüsü, 15 Ağustos-30 Eylül 1940 tarihleri arasında düzenlenmiş olup jüri üyeleri tarafından belirlenen eserlerin ödüllendirilmesi kararı uygulamasına devam edilmiştir. Gezinin konusu önceki gezilerde olduğu gibi Anadolu görünümünü içermiştir.⁴⁴

CHP’nin güzel sanatları teşvik etmek adına aldığı kararlardan bir diğeri de 1941 yılındaki “CHP Sanat Mükâfâtı” adını taşıyan karardır. Halkevlerinin yıl dönümüne istinaden 25 kişilik jürinin kararı neticesinde roman, müzik, tiyatro, şiir, resim, heykel ve mimari olarak yedi alanı içeren dallardan bir veya birkaçına mükafat verilmesi kararı alınmıştır. Mükafatın parasal değeri, toplam 17500 lira olarak belirlenmiştir.⁴⁵

Sergilerin ilk yıllarında akademi ağırlıklı sanatçı seçimleri yapılırken, Dördüncü Yurt Gezisi sergisinin Halkevlerinin 10. kuruluş yıl dönümü olan 25 Şubat 1942 yılında açılmasının kararlaştırılmasından itibaren sergide Halkevlerine bağlı sanatçıların da yer almaları sağlanmıştır. 1941 yılında Yurt Gezisi sergisi açılmamış olmasının nedeni, sergi açılış tarihinin Halkevlerinin kuruluşu yıl dönümü nedeniyle ertelenmiş olmasıdır. İkinci ve üçüncü yurt gezileri sergileri Devlet Resim ve Heykel Sergisi ile beraber açılırken, dördüncü sergi bağımsız bir etkinlik olarak Ankara Halkevi’nde açılmış ve bu sergide, geçen üç sene zarfında gerçekleştirilen resimler de teşhir edilmiştir. CHP Genel Sekreterliği tarafından dördüncüsü düzenlenen ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün katılımıyla açılan sergide, 103 tablo ile daha önce düzenlenen üç senelik gezilerde hazırlanan 290 tablo sergilenmiştir.⁴⁶

Beşinci Yurt Gezisi için sanatçılar 1 Temmuz-30 Ağustos 1942 tarihleri arasında belirlenen illerde çalışmaları için gönderilmişlerdir. Gezi süresi öncekilerden bir ay daha uzatılarak üç aya çıkartılmıştır. 2. Dünya Savaşı’nın bitişi ile birlikte hızını azaltan Yurt Gezileri Sergilerinin sonuncusu, Eylül 1943’te “Cumhuriyet Halk Partisi Resim Sergisi” adıyla açılmış, altıncısı düzenlenen sergide, tüm gezilerde yapılan eserler teşhir edilmiştir. Bu sergi, altı yıl boyunca devam eden çalışmaların bir arada değerlendirilmesi açısından önem taşımaktadır.⁴⁷

43 Refik Epikman, “Cumhuriyet Halk Partisi’nin Türk Ressamları Arasında Tertip Ettiği Yurt Gezisi”, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, S 79, (Eylül 1939), s. 73-74.

44 Mustafa Berk, (1938-43) *Yurt Gezileri ve Resim Sanatına Yansımaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 69.

45 “Güzel Eserlere Mükâfat, Halk Partisi’nin Hazırladığı Esaslar”, *İkdam*, 29 Eylül 1941.

46 “Millî Şef Halkevleri Sergisine Şeref Verdi”, *Cumhuriyet*, 4 Mart 1942.

47 Zehra Canan Bayer, “Cumhuriyet Dönemi Türk Ressamlarının Türk Resim Sanatının Gelişimine Yazıları ile Katkıları”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi, İstanbul 2009, s. 35.

İnkılâp Sergilerinin devlet-devrim ilişkisi içerisinde devlet güdümlü olduğuna dair eleştirilere ve Yurt Gezilerinin parti ideolojisini barındırdığına dair söylemlere rağmen, sistemli bir program dâhilinde sanatçıların verimini arttırmasını amaçlayan geziler, ülkenin sanat gündemini genişleterek özgün ve nitelikli bir sanat üretimi beklentisine karşılık gelmekteydi. Gezilerin sanatsal kaygılara yönelik eleştirilere karşın, ülke gerçeklerini yakından gözlemleyen ve köylere ilk giden aydınlar arasında sanatçıların yer almaları, bu gezilerin sanatçı ve halk arasında kurulan bağ ile insani yönünü de göstermektedir. Yurt Gezilerine katılan ressamların eserlerinin resmî kurumlarca satın alınması, sanat eseri alıcısının kısıtlı olduğu bir ülkede, sanatçıların mesleki saygınlığını arttırmak adına devletin öncül rol oynadığını göstermektedir.

Sonuç

Çağdaş-uygar bir Türk Devleti kurmayı hedefleyen Cumhuriyet Dönemi'nin kurucu kadrosunun, devletin kültür politikası kapsamında diğer sanat dallarında olduğu gibi resim sanatının ülke genelinde tanıtılmasında ve yaygınlaştırılmasında önemli katkıları olmuştur. Bu amaçla düzenlenen devlet destekli İnkılâp Sergileri ve Yurt Gezileri bu etkinlikler kapsamında yer almıştır. Cumhuriyetin kuruluş kutlamaları için resim ve heykel sergileri düzenlenmesine karar verilmiş, sanatın ülke genelinde yaygınlaştırılma amacı ön planda tutularak Cumhuriyetin ilanının 10. Yıl Dönümü adına 29 Ekim 1933 tarihinde başlayan, 1936 yılına kadar devam eden İnkılâp Sergileri düzenlenmiştir. Sergilerinin açılış tarihinin Cumhuriyet Bayramı olarak seçilmesi büyük anlam taşımaktadır. Devletin sanatın öncüsü olma rolünü üstlendiği İnkılâp Sergileri için güdümlü sanatçı polemikleri ya da sanatın özgünlüğü gibi eleştirilerle karşılaşılrsa da toplum ve sanatın iç içe geçmesi adına devletin rolünün toplum ve sanatçı arasında bağ kurmada bir aracı olma amacı taşıdığı değerlendirilirse, dönemin çabalarını ve samimiyetini anlamlandırmada daha makul bir yorum olabilir. Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki tüm bu çabaların amacı, sanatın devletin tüm desteğiyle halka uzanması ideali olmuştur.

Devlet desteğiyle gerçekleştirilen diğer bir sanatsal faaliyet ise 1938-1943 yılları arasında düzenlenen Yurt Gezileri olmuştur. Giderlerinin devlet tarafından karşılandığı ressamlar, yerleşim yerlerini resimleriyle belgelemiş aynı zamanda toplumun sanatla karşılaşmasına aracı olmuşlardır. Yurt gezileri, İstanbul ile Ankara dışında sanatsal faaliyetlerden uzak halkın resim sanatını yakından tanınmasına, ressamların da Anadolu coğrafyasını, kültürünü yansıtan resimler yapmalarına imkân sağlamıştır. Devlet destekli bu geziler sonucunda, Ankara'da ödüllü sergiler düzenlenerek resimler tanıtılmış, resim sanatının ve ressamların himaye edilmesi ve desteklenmesi adına resimlerin bir bölümünün devlet kurumlarınca satın alınması kararı uygulanmış, ressamlar çalışmaya ve eser üretmeye sevk edilmiştir.

Atatürk'e göre güzel sanatlar, bir milletin hayat kaynaklarından birini oluşturmaktadır, bu nedenle sanattan ve sanatçıdan mahrum olan bir milletin bütünüyle bağımsız bir yaşam sürmesine imkân yoktur. Bu yaklaşım doğrultusunda yüzyıllarca ihmal edilen, dar bir çevrenin içinde kalmış sanat dallarına eğilen Atatürk, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren sanatsal faaliyetlerin

İstanbul dışında Anadolu'ya yayılmasına, ülkeyi kapalı toplum yapısından çıkarmak için modern eğitim kurumlarının açılmasına önyak olmuştur. Bu eğitim kurumlarından kısa bir süre içinde birçok değerli sanatçı yetişmiş, musikide, tiyatrodaki, sinemada, operada, balede, resimde, heykelde, mimaride, edebiyatta, dansta gelişim sağlamak amaçlanmıştır. Atatürk, her alanda sanatçıları teşvik etme çabası göstererek onlara rahat çalışabilecekleri imkânlar sunmuştur.

Dönemin kültür ve sanat politikası, ülkeyi çağdaş uygarlık düzeyine çıkarma hedefine yönelik olarak sanatsal faaliyetlerle millî duyguları güçlendirmeyi aynı zamanda sanatçının daha fazla eser üreterek sanatın halka ulaşmasını sağlamayı amaçlamıştır. Dönemin Türkiye'sinin Türk resim sanatının kurumsallaşması ve gelişimi için kalıcı çözüm yolları bulmak uğruna verdiği tüm bu kararlı çalışmalar, devrim ruhunun gelecek nesillere aktarımını esas aldığı gibi halkın sanat zevkini yükseltmek, ulusal bir sanat geliştirmek aynı zamanda uluslararası bir değere ulaştırmak idealiyle Türk resim sanatının kendi yolunu bulmasına kapı açan önemli bir adım da oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 30.18.1.1 / 18.24.9.

Muamelat Genel Müdürlüğü, 30.10.0.0 /146.43.12.

Genel, 180.9.0.0 / 86.416.18.

Genel, 180.9.0.0 / 14.77.1.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Şura-yı Devlet, 231 / 25.5.

Gazeteler

Cumhuriyet

Hakimiyeti Milliye

İkdam

Milliyet

Vakit

Araştırma ve İnceleme Eserler

Ahmed, Vecdi, “Halkevleri”, *Yeni Türk Mecmuası*, 29 Teşrinievvel 1933.

Asaf, Burhan, “İnkılap Sanatına Varmak Yolları”, *Kadro*, 29 Mayıs 1934.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009.

Bayer, Zehra Canan, “Cumhuriyet Dönemi Türk Ressamlarının Türk Resim Sanatının Gelişimine Yazıları ile Katkıları”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi, İstanbul 2009.

Baysal, Abidin Müslüm, “D Grubu'nun Türk Resim Sanatında Özgünlük Açısından Önemi”, *Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, C 3, S 1, (Ankara 2002), s. 29-46.

Belge, Burhan, “İnkılap Resim Sergisi”, *Aydın Tarihi*, S 12, (1-30 İkinci Teşrin 1934).

Berk, Mustafa, (1938-43) *Yurt Gezileri ve Resim Sanatına Yansımaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.

Dolmacı, Sevil, *1939-1950 Yılları Arasında Devlet Resim ve Heykel Sergileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.

Eliri, İsa, “Batılılaşma Sürecinde Askeri Okullar ve Askeri Ressamların Türk Resim Sanatına Etkileri”, *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, S 9, (Ankara 2010), s. 139-150.

Epikman, Refik, “Cumhuriyet Halk Partisi'nin Türk Ressamları Arasında Tertip Ettiği Yurt Gezisi”, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, S 79, (Eylül 1939).

Epikman, Refik, “Türk Ressamların Yurt Gezisi”, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, S 77, (Temmuz 1939).

Giray, Kıymet, *Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara 1988.

İnan, Afet, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007.

Katoğlu, Murat, “Cumhuriyet Türkiye'sinde Eğitim, Kültür, Sanat”, *Türkiye Tarihi*, C 4, Cem Yayınları, İstanbul 2000.

Kocatürk, Utkan, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

La Turquie Kemaliste, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2014.

Mahir, Banu “Minyatür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 30, (2005), s. 118-123.

- Naci, Elif, “1923’ten 1938’e kadar Türkiye’de Plastik Sanat,” *Ülkü Halkevleri Dergisi*, S 69, (İkinci Teşrin 1938).
- Olgun, Çağatay, *1930-1940 Yılları Arasında Türk Resim Sanatında Eleştirel Yaklaşımlar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2017.
- Özcan, Şehnaz Biçer, “Uygur Minyatürlerinde Metin-Resim İlişkisi ve Sonrası”, *İstem*, (31 Haziran 2018), s. 125-145.
- Özdeniz, Engin, *Türk Deniz Subayı Ressamları*, Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, İstanbul 2000.
- Rahmi, Bedri, “Resim ve Heykel”, *Bugün Gazetesi*, 1 Kasım 1938.
- _____, “Ressamlarımızın Seyahati”, *Bugün Gazetesi*, 16 Ekim 1938.
- Renda, Günsel, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İstanbul’da Batı Tarzında Resim*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara 2020.
- Sami, Ali, “Türk İnkılabının Beklediği Sanat”, *Ülkü Halkevi Mecmuası*, S 10, (İkinciteşrin 1933).
- Tollu, Cemal Sait “Cumhuriyet Devrinde Sanat”, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, S 32, (İkinci Teşrin 1935).
- Tollu, Cemal Sait, “Zafer Bayramı ve Resim Sergisi”, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, S 32, (Birinci Teşrin 1935).
- Uluskan, Seda Bayındır, *Atatürk’ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010.
- Yolun, Murat, “Türkiye’de Ulus Devletin İnşa Sürecinde İnkılapları Görselleştirmek: İnkılap Müzesi Arayışları”, *Belgi Dergisi*, S 24, (Ankara 2022).

REVOLUTION EXHIBITIONS AND COUNTRY TOURS IN THE CONTEXT OF REPUBLICIAN PERIOD POLICIES OF CULTURE AND ARTS (1923-1943)

Malike BİLEYDİ KOÇ*

Gazi Mustafa Kemal Atatürk was a successful soldier, statesman and also a man of culture. After the armed struggle phase of the War of Independence, Atatürk moved on to the second phase of the struggle and aimed to raise Turkish culture above the level of contemporary civilization. Protecting the cultural heritage of the Ottoman Empire, Atatürk improved the cultural heritage with the innovations he brought to the cultural life of the Republic of Turkey. Atatürk, who saw the basis of the Republic of Turkey as culture and showed the Turkish nation its new goal, did everything for the Turkish people. Educating the public and raising its cultural level has been the main goal. Proclaiming “The foundation of the Republic of Turkey is culture,” Atatürk directed the works in the field of fine arts, giving special importance to cultural and artistic activities that aim to establish a relationship between artists and the public, and enable artists to transfer revolutions to future generations through their works.

One of Atatürk’s most important steps regarding culture and national policy within the framework of building a nation-state was the Unification Education (Tevhide-i Tedrisat). Thus, Sanâyi-i Nefise Mektebi (The School of Fine Arts), the first high-level school dedicated to fine arts was transformed into the State Academy of Fine Arts in 1927. In addition, it was decided to send students to Europe to be trained in the fields of science, technology and art. In order for the revolutions to reach the Turkish people, organizations such as Turkish Hearths and People’s Houses were founded. In People’s Houses branches, each branch of art was given special attention and efforts were made to educate citizens.

The principles of revolutionism, populism and secularism, which are at the basis of Atatürk’s cultural policy, were the most effective methods of his struggle and also determined the direction of the country’s art policy. In the context of cultural policies based on national sovereignty, the program targeted to bring art education activities all over the country. Atatürk saw that the institution that would best support the artist in line with this goal would be the state. This view of his was supported as the state policy of the Republic of Turkey. Knowing the importance of art in

---

* Lecturer, Assoc. Dr., Marmara University Department of Atatürk’s Principles and History of Revolution, Istanbul / Turkey, malike.koc@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4118-286X

the development and modernization of a country, Atatürk supported art to raise Turkish culture and present Turkish art to the public, and was the protector of art throughout his life. While the most important center of art and cultural movements was Istanbul, after 1923, Ankara, as the capital of the republic, was made the focus of such activities.

Among the activities aimed at establishing a bond between artists and the public were the “Revolution Exhibitions”, which were organized for the first time in 1933 celebrating the 10th Anniversary of the Republic and continued in the following years until 1938. Although criticisms were made about the Revolution Exhibitions supported by the state that the originality of art was restricted, the state aimed to establish a bond between society and the artist. The aim of all these efforts during the Republican Era was the ideal of extending art to the public with all the support of the state.

Another artistic activity carried out with state support was the Country Tours organized between 1938 and 1943. Painters, whose expenses were covered by the state, documented the settlements with their paintings and this visits also enabled the society to encounter art. Country Tours enabled people who were far from artistic activities in Istanbul and Ankara to get to know the art of painting closely. Following state-supported Country Tours, award-winning exhibitions were held in Ankara and the paintings were introduced, in order to support the painters, a decision was made to purchase some of the paintings by public enterprise, painters were given the opportunity to paint.

With all these determined efforts to support the country’s cultural and artistic life, it was aimed to transfer the revolutions to future generations, it was desired to develop a national art, At the same time, it is aimed to introduce Turkish painting to an international audience.

The aim of this study is to determine how the Revolution Exhibitions and the country tours aiming to establish a relationship between the artist and the public contributed to the cultural policies of the period. The study shows the support given by the state to culture and art policies in order to transfer the revolutionary spirit to future generations, in addition, state-sponsored exhibitions and trips are important in terms of being the first examples symbolizing to the artistic projection of the first decade of the republic.

YUSUF KEMAL BEY'İN LONDRA MÜMESSİLLİĞİ ÇERÇEVESİNDE TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

TURKISH-ENGLISH RELATIONS IN THE FRAMEWORK OF YUSUF KEMAL BEY'S THE LONDON REPRESENTATION

Aydın ÇAKMAK^{ID}

Öz

Millî Mücadele döneminde önemli vazifelerde bulunmuş olan Yusuf Kemal Bey, 1923 yılı Kasım ayında Londra Mümessili olarak tayin edildi. Türkiye'nin ağustos ayında onayladığı Lozan Barış Antlaşması henüz İngiltere tarafından tasdik edilmediği için iki devlet arasında olağan diplomatik ilişkiler kurulamamıştı. Bu yüzden kendisi elçi veya büyükelçi değil de mümessil olarak atanmıştı. Ancak bir diplomatik temsilci gibi Türkiye'yi İngiltere nezdinde temsil edip ikili ilişkileri yürüttü.

Yusuf Kemal Bey, Türk-İngiliz ilişkilerinin yeniden tesis edilmeye çalışıldığı bir dönemde göreve başladı. Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi ve Musul Meselesi gibi hususlar iki ülke arasındaki en önemli konu başlıklarıydı. Bu yüzden kendisi de faaliyetlerini daha çok bu alanlarda yoğunlaştırdı. Aynı zamanda İngiltere'nin siyasî, bürokratik ve sosyal çevreleriyle temaslar kurdu. Türkiye'yi en iyi şekilde temsil etmeye çalıştı. Yoğun geçen günlerin ardından mayıs ayı içerisinde görevinden istifa etti. Zira 1924 Anayasası uyarınca mebuslukla bir başka resmî görev bir arada yürütülemeyecekti. Bundan sonra meclis faaliyetlerine devam eden Yusuf Kemal Bey, ilerleyen yıllarda siyaset, hukuk ve eğitim gibi alanlarda çalışmalar yaptı.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, Londra, Yusuf Kemal Bey, mümessillik, diplomasi, Lozan Antlaşması, Musul Meselesi

Abstract

Yusuf Kemal Bey, who had served in important positions during the National Struggle, was appointed as the London Representative of the new Turkish Republic in November 1923. Since the Lausanne Peace Treaty, which Turkey had ratified in the August of the same year, was not ratified by the United Kingdom, ordinary diplomatic relations between the two states had not yet been established. Therefore, he was appointed as a representative, not as an envoy or ambassador. However, he represented Turkey in Britain as a diplomatic representative and conducted bilateral relations.

Yusuf Kemal Bey took office at a time when Turkish-British relations were tried to be re-established. The Treaty of Lausanne and the Mosul Question were the most important subject matters between the two countries. Therefore, he concentrated his activities mostly in these topics. At the same time, he established contacts with political, bureaucratic and social circles of England. He tried to represent Turkey in the best way possible. After intense times, he resigned from his post in May 1924. Because pursuant to the 1924

* Öğr. Gör., Dr., İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul / Türkiye, aydin.cakmak@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2413-7760

Constitution, no other official duty could be carried out together with the deputyship and he chose to serve in the parliament. Yusuf Kemal Bey continued his activities in the parliament and worked in fields such as politics, law and education in the following years.

Keywords: England, London, Yusuf Kemal Bey, representation, diplomacy, Treaty of Lausanne, Mosul Question

Giriş

Osmanlı Devleti'nin yurtdışında kurduğu ilk daimî elçilik olan Londra Sefareti, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte kapandı. Zira savaşta birbirine karşı mücadele eden Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin diplomatik ilişkileri kesildi. İngiltere'nin içinde bulunduğu İtilaf Devletleri bloğunun savaşı kazanması ve Osmanlı Devleti'nin yer aldığı İttifak Devletleri bloğunun kaybetmesi iki ülke ilişkilerini derinden etkiledi. Mondros Mütarekesi sonrasında ülkenin çeşitli bölgelerini işgal eden Müttefikler ve özellikle İngiliz yönetimi, Türk toplumunun hafızasında gayet olumsuz bir yer aldı. Millî Mücadele'nin başlangıcında Anadolu hareketine olumsuz ve önemsiz bir gözle bakan İngiltere'nin bu bakış açısı zamanla değişmeye başlasa da¹ taraflar arasındaki anlaşmazlık ve soğukluk uzun süre devam etti.

İngiltere ile Osmanlı Devleti, daha sonra da Türkiye arasındaki savaş hali ve diplomatik ilişkilerin kesik olma durumu dokuz yıldan fazla sürdü. Bununla birlikte ilişkileri yürütmek amacıyla farklı yollar tatbik edildi. Mesela İstanbul hükümeti, eski Hariciye nazırlarından Mustafa Reşid Paşa'yı *mahsus delege* veya *murahhas-ı mahsus* unvanıyla ve 1920 yılı sonlarında Londra kabinesi nezdinde görevlendirdi. Kendisi bir nevi siyasî mümessil vazifesini yerine getirdi.² Fransa ve İtalya gibi Batı ülkelerinde mümessillik adı altında temsilcilikler açan Ankara hükümeti ise İngiltere nezdinde böyle bir girişimde bulunmadı. Sadece Dr. Nihad Reşad [Belger] Bey'i Mudanya Mütarekesi öncesinde özel görevle Londra'ya gönderdi. Resmî bir sıfatı olmamakla beraber kendisine Ankara hükümetinin mümessili gözüyle bakanlar oldu. Saltanatın kaldırılmasından sonra yurtdışındaki temsilciliklerin yönetimini üzerine alan Hariciye Vekâleti, Osmanlı döneminden intikal eden Londra Sefaretini Paris Mümessilliğine bağladı.³ Lozan Konferansı sürecinde ise zaten daha önce bu sefarette görev yapan Mehmed Ali Şevki [Alhan] Paşa'yı Londra Sefareti muhafızı olarak görevlendirdi.⁴ Ankara hükümeti, bu arada İstanbul Mebusu Dr. Adnan [Adivar] Bey'i İstanbul'da bulunan fevkalade komiser, yabancı elçi ve mümessillerin vekâletle olan işlemlerinin yürütülmesine memur etti.⁵ İngiltere temsilciliğiyle olan işlemleri de yürüten ve Dr. Adnan Bey idaresinde oluşturulan kurum, *Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM] Hariciye Vekâleti Dersaadet Murahhaslığı* veya kısaca *İstanbul Murahhaslığı* unvanına sahipti.⁶

1 Elif Uyar, *Türk-İngiliz Siyasal İlişkileri (1929-1936)*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya 2007, s. 34-36.

2 *BOA, İ.DUİT.*, 50/12, lef 1-2; *BOA, İ.DUİT.*, 37/42, lef 1-2; *BOA, İ.DUİT.*, 13/44.

3 Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ve Cumhuriyet*, İleri Yayınları, İstanbul 2006, s. 150-158.

4 *BOA, HR.İM.*, 48/18; *BOA, HR.İM.*, 18/145; *BOA, HR.İM.*, 85-19, lef 1-2.

5 *BCA*, Kurum: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 6-40-10. 9 Kanun-ı Evvel 1338/1922 tarihli kararname.

6 *BCA*, Kurum: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 6-42-18; *BOA, HR.İM.*, 4/4, lef 2. 31 Kanun-ı Evvel 1338/1922 tarihli kararname.

İngiltere, hiç kuşkusuz Lozan Konferansı döneminde Türkiye'nin en çok mücadele ettiği devlet oldu. Konferansın birinci döneminde heyet başkanlığını yapan Lord Curzon, hemen her meselede İsmet [İnönü] Paşa heyetinin karşısında yer aldı. Bununla birlikte Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmış olması, Türk-İngiliz ilişkilerinde yeni bir dönemin habercisi sayılabılırdi. Esasen ilişkilerin gelişmesi açısından uygun bir ortam da ortaya çıkmıştı. Fakat bu uygun ortama rağmen hemen normale dönülemedi. İngiltere'nin yeni Türk Devleti ile kurulacak eşit ilişkileri yadırgadığı çok geçmeden görüldü.⁷ Son yıllarda yaşanan gelişmeler kapanması zor yaralar açmıştı. Yaşanan hatıralar ve kırgınlıkların ötesinde Musul Meselesi de halledilmeden bir köşede durmaktaydı.⁸

Türk-İngiliz ilişkilerinin yeniden kurulmasına yönelik girişimler, aslında Lozan Antlaşması'nın hemen ertesinde filizlenmeye başladı. İstanbul'daki İngiltere Fevkalade Komiserliği, barış antlaşmasının TBMM tarafından onaylanmasını müteakip İzmir Başkonsolosluğu'nu tekrar açmak niyetinde olduğunu bildirdi.⁹ Buna karşılık Türk hükûmeti, antlaşmanın tasdik ve teatisi sonrasında bölgeye bir konsolos atanmasını uygun buldu.¹⁰ Aynı zamanda benzer bir adımı da kendisi attı. Londra yönetiminin talebinde olduğu gibi yarı resmî nitelikli şebender ikamesi isteğini ilettili. İsteği değerlendiren İngiliz yönetimi, Londra ve diğer şehirlerdeki yabancı konsolosların hak ve ayrıcalıklarına sahip olmak üzere şebenderlik memurları tayinini kabul etti.¹¹ İngiltere'ye gönderilecek memurlar, üçüncü bir devletin aracılığına gerek kalmadan Türk vatandaşlarının işleriyle doğrudan doğruya meşgul olabilecek¹² ve hatta İngiltere Dışişleri Bakanlığı ile doğrudan temas kurabilecekti.¹³ Şebender atamasından sonra ise sıra bir nevi diplomatik ilişki tesisi denilebilecek aşamaya gelecekti.

Bu çalışma, yeni Türk Devleti'nin İngiltere'ye ilk defa resmi temsilci olarak atadığı Yusuf Kemal [Tengirşenk] Bey'in mümessillik döneminde yaşanan olaylar çerçevesinde Türk-İngiliz ilişkilerinin tesis ve gelişim sürecini merkeze almaktadır. Konu, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniğiyle ayrıntılı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın ana malzemesini Türk Diplomatik Arşivi oluşturmakla beraber ilgili diğer arşivler, süreli yayımlar ve telif eserlerden de yararlanılmıştır.

7 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1978, s. 289.

8 P. Philip Graves, *İngilizler ve Türkler – Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1789-1939)*, trc. Yılmaz Tezkan, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 1999, s. 153.

9 BOA, HR.İM., 79/79, lef 2 ve 4. İstanbul Murahhaslığından Hariciye Vekaletine çekilen 4 Ağustos 1339/1923 tarihli şifre.

10 BOA, HR.İM., 79/79, lef 5. Hariciye Vekaletinden İstanbul Murahhaslığına çekilen 6 Ağustos 1339/1923 tarihli ve mahrem ibareli cevabı şifre.

11 BOA, HR.İM., 21/68; BOA, HR.İM., 21/83.

12 BOA, HR.İM., 22/14. İstanbul Murahhaslığından Hariciye Vekaletine çekilen 20 Teşrin-i Evvel 1339/1923 tarihli şifre.

13 BOA, HR.İM., 86/56, lef 2. İstanbul Murahhaslığından Hariciye Vekaletine çekilen 25 Teşrin-i Evvel 1339/1923 tarihli şifre.

Yusuf Kemal Bey'in Göreve Başlaması

Yukarıda açıklandığı üzere, Türk-İngiliz ilişkileri, Lozan Antlaşması'nın imzalanması sonrasında normalleşme yoluna girdi. İngiltere yeni dönemde Türkiye aleyhinde bazı faaliyetlerde bulunmaya devam etse de reel politik şartlar ilişkileri iyileştirmesini zorlar hale getirmişti.¹⁴ Türkiye açısından bazı sorun kaynakları, güvensizlik ve şüpheler olsa da yakınlaşma arayışları ve ilişkileri iyileştirme niyeti mevcuttu.¹⁵ İşte bu yüzden diplomatik ilişkilerin yeniden başlaması yolunda girişimler yapıldı. Zaten İngiliz hükûmeti de bir Türk temsilcisinin Londra'ya gönderilmesini uygun görmüştü.

İstanbul Murahhası Dr. Adnan Bey, bu ortamda İngiltere Yüksek Komiser Vekili Nevile Henderson ile görüştü. Kendisi Yusuf Kemal Bey'in Londra'ya mümessil olarak atanması hususunda bilgi verdi. Söz konusu agreman talepleri teamül yönünden sözlü olmasına rağmen bunu hususî ve mahrem bir mektupla, yani yazılı olarak yaptı. Dönemin tartışma konularından biri de İngiltere dahil pek çok devletin diplomatlarını yeni başkent Ankara'ya göndermek istememesiydi. Dr. Adnan Bey aynı görüşmede bu konuya da değindi. N. Henderson, öncelikle konu hakkında resmî bir bilgisi olmadığını ifade etti. Görüşmenin ilerleyen dakikalarında ise gizli kalması kaydıyla meselenin Londra, Paris, Roma ve Tokyo kabineleri arasında görüşülmekte olduğunu söyledi. Türk hükûmeti yabancı diplomatların Ankara'da ikametinde ısrar ettiği takdirde kendilerinin bir elçi gönderme fikrinde olduğunu, yani temsil seviyesini düşüreceklerini belirtti. Sefaretin İstanbul'da kalıp Ankara'da bir irtibat memuru görevlendirilmesine razı olunursa büyükelçi gönderileceğini kaydetti. Buna karşılık Dr. Adnan Bey büyükelçi gönderilmesi ve Ankara'da ikamet konularındaki ısrarını sürdürdü. İstanbul Murahhaslığı uygulamasını sürdürmenin imkânı olmadığı, Hariciye Vekâleti ile temas etmenin daha büyük kolaylık sağlayacağı şeklinde cevaplar verdi.¹⁶

Dr. Adnan Bey ile N. Henderson arasında geçen görüşmeyi iki temel başlığa ayırmak mümkündür. Evvla yeni Türk Devleti, daha önce Roma ve Paris'te olduğu gibi Batı ülkeleri nezdinde siyasi temsilcilik açma niyetini göstermişti. Londra Mümessilliği için agreman talebinde bulunulan isim ise eski Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey idi.¹⁷ Kendisi İsmet Paşa'nın Lozan Konferansı'nda Türkiye'yi temsil edecek heyet başkanlığına seçildiği sırada sağlık sebepleri dolayısıyla vekillikten istifa etmişti. Bundan sonra herhangi bir resmî görev almayıp

14 Ebru Boyar, "Türk-İngiliz İlişkilerinde Prestij Faktörü (1923-1938)", *Belleten*, LXXVIII/283, (Aralık 2014), s. 1160-1172.

15 *İngiliz Yıllık Raporları'nda Türkiye (1924)*, der. Ali Satan, çev. Nilgün Engin, Tarihi Kitabevi, İstanbul 2013, s. 49-56; Salâhi R. Sonyel, *Atatürk – The Founder Of Modern Turkey*, Publications Of Turkish Historical Society, Ankara 1989, s. 137; Feyza Kurnaz Şahin, "Lozan Antlaşması Sonrasında Türk-İngiliz İlişkilerinde Çatışmanın Devamına Bir Örnek: Haydarpaşa İngiliz Mezarlığının Tahribi Meselesi", *Selçuk Türkiyat*, 57, (Nisan 2023), s. 151-152.

16 *BOA*, HR.İM., 22/81. İstanbul Murahhaslığından Hariciye Vekâletine gönderilen 6 Teşrin-i Sani 1339/1923 tarihli kişiye özel ve gayet mahrem ibareli cevabî telgraf.

17 Yusuf Kemal Bey'in hayatı ve siyasi kariyeri için bkz. *TBMM Arşivi*, HT., 265-1-2; *TBMM Arşivi*, HT., 265-2-2; Ömer Akdağ, "Millî Mücadele Şahsiyetlerinden Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIV/40, (1998), s. 115-132; Hüsnü Özlü, "Kastamonu Milletvekili Yusuf Kemal Bey'in Millî Mücadele Döneminde Avrupa Eksenli Dış Politika Çalışmaları", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, VI/10, (2020), s. 144-145.

mebusluk faaliyetlerini sürdürdü. Zaten ağır bir sağlık sorunu vardı. Londra'da mümessillik açılmasına karar verildiği günlerde göreve kendisi talip oldu.¹⁸ Böylece diplomatik ilişkilerin tesisi yolunda önemli bir adım atıldı. Hatta bu sırada Londra Şehbenderliği dahi teşkil edilerek Türk vatandaşlarının konsolosluk işlemlerinin daha sağlıklı yürütülmesi amaçlandı.¹⁹

Görüşmede ikinci olarak İngiliz yönetiminin Türkiye'de temsili, daha doğrusu diplomatik temsilciliğin seviyesi ve Ankara'da ikamesi konusu tartışıldı. Türk tarafının hassasiyetle yaklaştığı mesele, bir nevi "varlığını kabul ettirme mücadelesi" halini aldı. Buna karşılık İngiltere, geçici olacağını düşündüğü Ankara'nın başkent oluşunu tanımayarak bir baskı unsuru oluşturmak istemekteydi.²⁰ Neticede bu konu, iki taraf ilişkileri ve hatta diğer devletlerle olanlar açısından uzun süre çözümsüz olarak kaldı.

13 Kasım günü mümessillik konusunda hükûmetinin cevabını ileten N. Henderson, Dr. Adnan Bey'e bir mektup gönderdi. Burada İngiltere Kralı'nın, Yusuf Kemal Bey'in Londra'da Türkiye Devleti'nin mümessilliğine tayinini kabul ettiği bilgisi mevcuttu.²¹ AGREMAN talebine bir hafta gibi kısa bir zamanda olumlu cevap verilmesi dikkate değerdi. Bu durum İngiltere'nin konuya verdiği önemi gösteriyordu. Hızlı hareket eden Türk hükûmeti de Sinop Mebusu Yusuf Kemal Bey'in Londra Mümessilliğine atanmasına ilişkin kararnameyi ertesi gün yayımladı.²² Böylece Yusuf Kemal Bey hem mebusluk hem de temsilcilik vazifelerini bir arada üstlendi. Zira o sıradaki kanunî hükümlere göre iki farklı vazifeyi bir arada yürütmesi mümkündü.

Tayin haberi aynı günlerde basına yansdı. Haberi ilk duyuran *İkdam* ve ardından *Akşam* gazeteleri, İngiltere'nin barış antlaşmasının onaylanmasından önce sefir gönderilmesine olumlu yaklaştığını kaydettiler. Bir başka deyişle Yusuf Kemal Bey'in sefir olarak atandığını belirttiler.²³ Ancak bu bilgi yanlış olup uluslararası ilişkilerdeki teamül ve uygulamalara aykırıydı. İki taraf arasındaki savaş hali hala devam etmekteydi ve bunun ortadan kalkması için Lozan'ın tasdiki gerekmektedir. Türkiye onay prosedürünü kısa zamanda yerine getirirken, İngiltere tarafında seçim ve iktidar değişikliği gibi beklenmedik gecikmeler meydana gelmişti. Yusuf Kemal Bey bu yüzden mümessil unvanıyla ve Türk hükûmetinin İngiltere nezdindeki hak ve çıkarlarını korumakla görevlendirilmişti. Antlaşmanın tasdikinden sonra unvanının sefirliğe dönüşmesi ve Türkiye'yi temsilde devam etmesi mümkündü.²⁴ Zaten Dr. Adnan Bey ile yaptığı bir görüşmede

18 Yusuf Kemal Tengirşek[n]k, *Vatan Hizmetinde*, Bahar Matbaası, İstanbul 1967, s. 285-289.

19 BOA, HR.İM., 48/156. Hariciye Vekaletinden İstanbul Murahhaslığına gönderilen 8 Teşrin-i Sani 1339/1923 tarihli tahrirat. Londra Şehbenderliğine atanan Sadullah Bey'in memuriyetine başlaması bürokratik işlemlerden dolayı biraz gecikmişti. Bkz. BOA, HR.İM., 22/144; BOA, HR.İM., 90/58, lef 3-4.

20 Ufuk Erdem, "İngiltere'nin Yeni Başkent Ankara'yı Kabullen(emeye)işi ve İngiliz Büyükelçilik Binasının İnşası", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, VI/5, (2017), s. 2222-2223.

21 BOA, HR.İM., 22/111. İstanbul Murahhaslığından Hariciye Vekaletine 13 Teşrin-i Sani 1339/1923 tarihli kişiye özel ve gayet acele ibareli şifre.

22 BCA, Kurum: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 8-40-8. 14 Teşrin-i Sani 1339/1923 tarihli kararname.

23 "Londra Sefaretine Yusuf Kemal Bey Tayin Edildi", *İkdam*, S.9562, 15 Teşrin-i Sani 1339/1923, s. 1; "Yusuf Kemal Bey Londra Sefaretine Tayin Edildi", *Akşam*, S.1835, 16 Teşrin-i Sani 1339/1923, s. 1.

24 "Yusuf Kemal Bey", *Vakit*, S.2114, 16 Teşrin-i Sani 1339/1923, s. 1; "Yusuf Kemal Bey Londra Mümessiliği", *Vatan*, S.215, 16 Teşrin-i Sani 1339/1923, s. 1; "Paris ve Londra Mümessillerimiz", *İkdam*, S. 9563, 16 Teşrin-i

bu konuya değinen N. Henderson da Kral tarafından agreman verilmesinin siyasî ilişkilerin iadesinden sonra aynı kişinin Londra'ya elçi atanması halinde ikinci bir işleme gerek kalmaması için kolaylaştırıcı bir muamele olduğunu vurguladı. İtimatname, yani güven mektubu takdimine şimdilik lüzum olmadığını ve hatta bir mektupla kendisini Lord Curzon'a takdim etmesinin bile yeterli geleceğini belirtti.²⁵

Hariciye Vekâleti, atama ve bürokratik işlemlerin ardından misyonun kadrosunu şekillendirdi. Londra Mümessilliği Müsteşarlığı'na Hariciye Vekâleti Umur-ı Siyasiye Umum Müdürü Hikmet [Bayur] Bey, Başkitabetine aynı müdüriyet Birinci Şube Müdürü Kemal Bey, İkinci Kitabetine Babialı döneminde Londra Sefareti İkinci Kâtibi olup şu anda sefarethane muhafızlığını yerine getiren Mehmed Ali Şevki Paşa ve Üçüncü Kitabetine İngilizce Mütercimi Orhan Bey tayin edildi.²⁶ Bu şekilde İngiltere'de kurulan yeni misyon için etkili ve tecrübeli bir diplomatik heyet oluşturuldu.

Yusuf Kemal Bey, 31 Aralık günü Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, Başbakan ve Hariciye Vekili İsmet Paşa ile bazı vekilleri ziyaret ederek veda görüşmesinde bulundu.²⁷ Bu sırada İsmet Paşa, başta İngiltere olmak üzere Rusya, İran, Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan, Fransa, İtalya, Amerika ve İslam devletleriyle ilişkiler açısından Türk dış politikasının panoramasını yapan bir talimatı kendisine tevdi etti. Talimatta, İngiltere ile karşılıklı güven ve dostluk tesisinin savunulduğu ve şimdiden daha ileri bir hedef görmeye imkân olmadığı belirtilmekteydi. İngilizlerin henüz hilafet ve Kürtlük meseleleriyle ekonomik ilişkilerde güven verecek bir durum almadıkları vurgusu da vardı. Bu yüzden Türkiye'ye müdahale fikrinden vazgeçtiklerine ve eşit muamele düşüncesinde olduklarına kanaat etmek lazım geleceği düşüncesi mevcuttu.

Talimatın devamında İngilizlerle ilişkileri ittifak derecesine götürmenin esasen şahsî arzusu dahilinde olduğuna değinen İsmet Paşa, bu arzunun açığa vurulmasının zaaf sebebi sayılmaması, Türkiye'ye yönelik olumsuz davranışlarda bulunmaktan vazgeçeceklerine inanılması ve kaynakları sınırlı bir ülkenin büyük devletlerle ittifakını zaten tehlikeli ve teslimiyetçi bulduğu için bu fikrin gerçekleşmesini şimdilik uzak bulmaktaydı. Talimatın bundan sonraki kısımları da oldukça önemliydi. Nitekim İngilizlerin gerek Musul'da gerekse İran sınırındaki Kürt ve Nesturiler üzerinde yürüttüğü siyasetin Türkiye aleyhinde olduğuna dikkat çekildi. Türkiye'nin

Sani 1339/1923, s. 3; "Turks and Mosul", *The Daily News*, 28 November 1923, s. 8. Bu sırada *Tanin* gazetesi, İngiltere'deki seçimler dolayısıyla onay konusunun gecikeceğini dikkate alan Ankara hükûmetinin Türk-İngiliz münasebetlerinin daha fazla gecikmeye uğramaması adına böyle bir girişimde bulunduğunu ve İngiltere'nin bu görüşe iştirak ettiğini belirtti. Bk. "Londra Mümessilliğine Yusuf Kemal Bey Tayin Edildi", *Tanin*, S. 393, 16 Teşrin-i Sani 1339/1923, s. 3.

25 *BOA*, HR.İM., 22/126. İstanbul Murahhaslığından Hariciye Vekaletine çekilen 18 Teşrin-i Sani 1339/1923 tarihli cevabî şifre. Görüşmeyi Lord Curzon'a aktaran N. Henderson, Türk hükûmetinin Yusuf Kemal Bey'e bir çeşit itimatname verilmesi konusundaki ısrarına dikkat çekti. Söz konusu ısrardan, Türk Hükûmeti'nin, kendisinin Londra'da karşılanması hususunda endişe taşıdığını çıkaran N. Henderson, bu nedenle göreve başlamasının İngiltere'deki seçimlerden sonraya ertelenmesi ihtimalini aktardı. Bk. *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, C. V, haz. Bilâl N. Şimşir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 357-358.

26 *BCA*, Kurum: 30-11-1, Yer Bilgisi: 1-5-12. 3 Kanun-ı Evvel 1339/1923 tarihli tezkire.

27 "Yusuf Kemal Bey", *Vatan*, S.261, 1 Kanun-ı Sani 1340/1924, s. 5.

Rusya ile ilişkilerinin dostane ve bağımsız gösterileceğine, hiçbir yerde sınır dışı politikalar izlenmediğine, Fransa ile yaşanan kuponlar ve Düyun-ı Umumiye İdaresi meselelerinde İngiltere'nin desteğinin aranmasına değinildi. Talimatın son maddesinde ise “İngilizlere siyasetimizin millî olduğuna kanaat verilecektir” ifadesi vardı.²⁸

2 Ocak günü Ankara treni ve ailesi ile birlikte İstanbul'a gelen Yusuf Kemal Bey'i İstanbul Murahhaslığı Kalem-i Mahsus Müdürü Macid Bey karşıladı.²⁹ Yusuf Kemal Bey, 4 Ocak sabahı İstanbul Murahhası Dr. Adnan Bey'i ziyaret etti. Bu sırada bir gazetecinin Londra'daki vazifesi ve Türk-İngiliz siyasî ilişkilerine dair sorduğu suale, “bir sefirin vazifesi ne ise onu yapacağım” dedi. Bunun yanı sıra Musul Meselesi için delege tayin edilmediğine değindi. İtimatname takdimine ilişkin soruya “şimdilik mümessil olarak gidiyorum” cevabını verdi.³⁰ Dr. Adnan Bey'i gördükten sonra İngiltere Sefarethanesine giderek N. Henderson'la bir süre görüştü. Öte yandan Türk basınında İngiliz resmî çevrelerinin görevlendirmeden memnuniyet duyduğu bilgisi vardı.³¹ Türkiye'nin uzun süre sonra Londra'da temsil edilmek üzere olduğu bir sırada kendisinin İngiltere nezdine tayininin olumlu bir şekilde karşılandığını söylemek mümkündür. İstanbul'da bulunan yetkili bir İngiliz ricali de Yusuf Kemal Bey'in İngiltere'yi tanıdığını, bir temsilcide bulunması lazım gelen vasıflara sahip ve mantıklı düşünen makul biri olduğunu belirtmişti.³²

Neticede mümessillik heyeti 6 Ocak Pazar akşamı Simplon treniyle İstanbul'dan Londra'ya doğru hareket etti.³³ Heyet, Balkanlarda çok kar yağdığından Paris'e sekiz saat kadar bir gecikmeyle vardı. Tren gece yola çıkacağı için moladan istifade eden Yusuf Kemal Bey, Franklin Bouillion ve *Le Temps* Başyazarı Herbertte ile on beşer dakika kadar görüştü. Görüşmelerin ana mevzu, Lozan Antlaşması'nın Fransa tarafından onaylanması oldu. Paris'ten de rötarla ayrılan Türk heyeti, Londra'ya ancak cuma akşamı saat 18.00'de varabildi. İndikleri Victoria İstasyonu'nda kendilerini karşılamaya gelen herhangi bir İngiliz yetkilisi yoktu. Yaşanan 27 saatlik gecikmenin buna sebep olduğunu düşünen Yusuf Kemal Bey, sefarethanede ikamet etmek mümkün olmadığından yakınlardaki Langham Hotel'e geçti.³⁴ Bununla birlikte *Türkiye Cumhuriyeti Londra Mümessilliği* veya *Republique Turque Mission Diplomatique de Londres* olarak isimlendirilen temsilcilik, yıllarca Osmanlı Sefarethanesi olarak kullanılan *Portland Place, 69, London W.1.* adresindeki binada hizmet görecekti.³⁵

28 *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl – Cumhuriyetin İlk On Yılı Ve Balkan Paktı (1923-1934)*, haz. Şükran Güneş – Ali Hikmet Alp, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, [Ankara 1974], s. 77-79.

29 “Yusuf Kemal Bey”, *Vakit*, S. 2162, 3 Kanun-ı Sani 1340/1924, s. 1.

30 “Yusuf Kemal Bey Pazar Günü Londra'ya Gidiyor”, *Akşam*, S. 1884, 4 Kanun-ı Sani 1340/1924, s. 1. Bu sırada *Reuter Ajansı*, yanlış bir şekilde Musul'la ilgili müzakerelere katılmak üzere İngiltere'ye doğru yola çıktığını duyurmuştu. Bk. “Future Of Mosul”, *The Daily Herald*, 4 January 1924, s. 1.

31 “Yusuf Kemal Bey İngiltere Sefaretinde”, *Vakit*, S. 2164, 5 Kanun-ı Sani 1340/1924, s. 2.

32 G. M., “Yusuf Kemal Bey'in Hareketi Arifesinde”, *Vakit*, S. 2164, 5 Kanun-ı Sani 1340/1924, s. 1-2.

33 “Yusuf Kemal Bey”, *Vakit*, S. 2166, 7 Kanun-ı Sani 1340/1924, s. 1.

34 *TDA*, 534/36983-148657-5. Londra Mümessilliğinden Hariciye Vekaletine gönderilen 26 Kanun-ı Sani 1340/1924 tarihli rapor.

35 *TDA*, 534/37679-151480-58; *TDA*, 539/219.568.213379-108.

Yusuf Kemal Bey'in yola çıktığı günlerde, İngiltere tarafından Türkiye'ye gönderilecek diplomatik temsilci konusu açığa kavuştu. N. Henderson, Lord Curzon'dan aldığı bir telgrafta Dışişleri Bakanlığı müsteşarlarından ve ortaelçi payeli Ronald Lindsay'ın mümessil sıfatıyla işe başlamak ve resmî ilişkilerin iadesini müteakip elçi unvanıyla kalmak üzere atandığını bildirdi. Sözlü bildirim yeterli olmadığını anlatan Dr. Adnan Bey, tıpkı Türk hükümetinin yaptığı gibi agreman talebinde bulunulması gereğini tebliğ etti. Bunun karşılıklı bir muamele olduğu düşüncesini ekledi. Telgrafta agremana dair bir açıklama olmadığını söyleyen N. Henderson ise yeni temsilcinin Lord Curzon tarafından Hariciye Vekiline hitaben yazılmış bir mektupla gelecek akredite olacağını kaydetti.³⁶

İngiltere'nin Türkiye'ye temsilci gönderme kararı alması kısa sürede basına yansdı.³⁷ R. Lindsay'ın Türk hükümeti nezdinde şimdilik Yusuf Kemal Bey'in Londra'daki vazifesine benzer bir mevki olacağı üzerinde duruldu.³⁸ *Anadolu Ajansı*, Madrid Elçiliği'ne atanan Sir Horace Rumbold'un yerine asaleten İngiliz Mümessilliği vazifesinde bulunacağını duyurdu.³⁹ Bununla beraber Yusuf Kemal Bey, R. Lindsay'ın, "bize aleyhtar olduğu, bize karşı eski zihniyetle hareket etmesi muhtemel bulunduğu istihbar kılınmıştır. Tayinine mâni olmağa imkân dairesinde çalışılacaktır" demiş ve fakat bu mümkün olmamıştı.⁴⁰

Dr. Adnan Bey, bu sırada İngiliz temsilcisine uygulanacak protokolü gündeme getirdi. Agreman verilen R. Lindsay yakınlarda İstanbul'a geleceğinden şehre varışında kendisini karşılamak için "fazla veya eksik" bir şey yapmamak üzere Londra'da uygulanan karşılama merasimini sual etti.⁴¹ Bunun üzerine Yusuf Kemal Bey'e başvuran Türk Dışişleri, söz konusu muamelenin bildirilmesini istedi.⁴² Ancak Yusuf Kemal Bey ve heyetini İngiliz Dışişleri'nden kimse karşılamaya gelmemişti. Yani herhangi bir karşılama merasimi yapılmamıştı. Türk heyeti Londra'ya adım attıktan sonra İkinci Kâtip vasıtasıyla açıklama istese de büyükelçiler dışındaki diplomatların karşılanması için resmen memur gönderilmediği cevabını almıştı.⁴³

Hakikaten Yusuf Kemal Bey Londra'ya gelişinden üç gün sonra İkinci Kâtip Mehmed Ali Şevki Paşa'yı Dışişleri'ne gönderip karşılama için memur görevlendirilmemesinin nedenini sordurdu. Dışişleri müşavirlerinden Mister Oliphant, resmî olarak yalnızca büyükelçileri karşılamak için memur gönderildiğini söyledi. Mısır Elçisi'nin karşılanmasına bir kişi gittiği

36 *BOA*, HR.İM., 237/60. İstanbul Murahşahlığından Hariciye Vekaletine çekilen 7 Kanun-ı Sani 1340/1924 tarihli ve gayet acele ibareli şifre.

37 "İngiltere Hükümeti Bir Mümessil Gönderiyor", *Tanin*, S. 453, 15 Kanun-ı Sani 1340/1924, s. 1.

38 "Yeni İngiliz Sefiri ve (Musul) Meselesi", *Tevhid-i Efkâr*, S. 925-3953, 20 Kanun-ı Sani 1340/1924, s. 1.

39 "Yeni İngiliz Mümessili Hakkında", *İkdam*, S. 9628, 21 Kanun-ı Sani 1340/1924, s. 1.

40 *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, C. II, haz. Bilâl N. Şimşir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 290.

41 *TDA*, 534/37418-150327-20. İstanbul Murahşahlığından Hariciye Vekaletine gönderilen 21 Kanun-ı Sani 1340/1924 tarihli tahrirat.

42 *TDA*, 534/37418-150327-19. Hariciye Vekaletinden Londra Mümessilliğine çekilen 22 Kanun-ı Sani 1340/1924 tarihli şifre.

43 *TDA*, 534/37418-150327-15. Londra Mümessilliğinden Hariciye Vekaletine çekilen 23 Kanun-ı Sani 1340/1924 tarihli cevabı şifre.

cevabını veren Mehmed Ali Şevki Paşa'ya, onun hususî olarak gitmiş olacağını beyan etti. Şimdilik bu izahatla yetinen Türk misyonu, yapılacak mütekabil işlemin takdirini merkeze bırakmayı uygun buldu.⁴⁴ Alınan cevabî telgrafı derhal Dr. Adnan Bey'e tebliğ eden Vekâlet ise İngiliz temsilcisinin gelişinde aynı şekilde hareket edilmesini ve sorulması halinde aynı cevabın verilmesini bildirdi.⁴⁵ Devletlerarası ilişkilerde eşitliğe azamî hassasiyet gösteren yeni Türk Hariciyesi, bu şekilde dış politika esaslarından biri olan mütekabiliyet ilkesinin güzel bir örneğini sergiledi.

Yusuf Kemal Bey'in Mümessillik Günleri

Türk-İngiliz ilişkileri, 1924 yılının başlarında çeşitli belirsizlikler içerisinde kalmıştı. Yusuf Kemal Bey'in Londra'daki mümessillik görevi bu belirsizliklerin çözümlenmesi açısından büyük bir öneme sahipti. Bu yüzden kendisinin göreve başlaması Türk tarafında olduğu gibi karşı tarafta da beklenir durumdaydı. Nitekim yerel bir İngiliz gazetesinin aşağıdaki değerlendirmeleri, bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktaydı:

Savaş sonrası ortaya çıkan ve hala çözülememiş olan sorunlardan biri de yeni Türk temsilcisinin tam olarak hangi statüde olması gerektiğidir. Savaştan önce, tabii ki eski Türk İmparatorluğu'nun Londra'da tam teşekküllü bir büyükelçisi vardı. Ancak eski Türk İmparatorluğu artık coğrafî olarak mevcut değil ve ayrıca çoğu insan muhtemelen şimdiye kadar unutmuş olsa da teknik olarak hala Türkiye ile savaş halindeyiz ve Lozan Antlaşması tüm taraflarca onaylanana kadar da öyle kalacağız. Bu koşullar altında yeni Türk temsilcisinin önümüzdeki birkaç gün içinde Londra'ya varması epey merakla bekleniyor. Kendisi Yusuf Kemal Bey'dir ve biz onu Türkiye'nin eski bir dışişleri bakanı olarak tanıyoruz. Normalde büyükelçi unvanına sahip bir diplomata düşen tüm görevleri muhtemelen yerine getirme hakkına sahip olacak ya da belli bir oranda buna izin verilecektir. Ama bir [İngiltere] Dışişleri Bakanlığı uzmanı, sohbet sırasında Yusuf [Kemal] Bey'in büyükelçi olmayacağını ve diplomatik teamüllere göre Lozan Antlaşması'nın tüm taraflarınca Türkiye ile normal ilişkiler yeniden kurulana kadar da olamayacağını açıkça ifade etti. Bunun ne zaman gerçekleşeceğini kimse bilmiyor, çünkü antlaşmadaki bazı maddelerin hem Londra hem de Paris'teki parlamentolar tarafından ele alınması gerekiyor.⁴⁶

Aynı günlerde İngiliz iç siyasetinde büyük bir hareketlilik yaşanmaya başladı. Son yapılan seçimler neticesinde büyük güç kaybeden Baldwin kabinesinin ve dolayısıyla Muhafazakâr Parti'nin iktidardan düşmesi an meselesi halini aldı.⁴⁷ Bu sırada N. Henderson ile görüşen Dr. Adnan Bey, Musul Meselesi ile ilgili müzakerelere barış antlaşmasının tasdikinden önce

44 TDA, 534/36983-148657-5. Londra Mümessilliğinden Hariciye Vekaletine gönderilen 26 Kanun-ı Sani 1340/1924 tarihli rapor.

45 TDA, 534/37418-150327-16. Hariciye Vekaletinden İstanbul Murahhaslığına çekilen 24 Kanun-ı Sani 1340/1924 tarihli cevabî şifre telgraf.

46 "Still At War", *The Western Daily Press*, 3 January 1924, s. 5.

47 TDA, 534/36979-148192-43. Londra Şehbenderliğinden Hariciye Vekaletine gönderilen 8 Kanun-ı Sani 1924 tarihli rapor.

başlanılamayacağını ima etti. Buna karşılık N. Henderson, hükûmet yerinde kalsa da İşçi Partisi işbaşına gelse de onay işleminin muhakkak sayılabileceğini söyledi.⁴⁸

Görüşmeden anlaşılacağı üzere Yusuf Kemal Bey'in ilk karşılaşacağı mesele Lozan Antlaşması'nın İngiltere tarafından tasdiki olacaktı. Bu durum Türkiye açısından büyük önemi haizdi. Türkiye'de faaliyet gösteren bazı yabancı şirketlerin tescil işlemlerinde yaşanan sorunlar yüzünden kapatılmaları da sorun doğurma potansiyeline sahipti. Zira Dr. Adnan Bey'e göre bu durumun antlaşmanın tasdiki öncesinde Türkiye karşıtı fikirleri kuvvetlendirmesi mümkündü.⁴⁹ Diğer taraftan iki ülke arasında bir süredir devam eden Birinci Dünya Savaşı esirlerinin iadesi meselesi dahi gündeme gelen konular arasındaydı.⁵⁰

İngiliz basını, aynı günlerde Yusuf Kemal Bey'in *Reuter Ajansı*'na yaptığı bir açıklamaya odaklandı. Açıklamaya göre daha yeni Londra'ya ulaşan Mümessil, Lozan Antlaşması'nda öngörülen Musul konusundaki müzakerelerin kısa süre içinde başlayacağını beyan etmişti.⁵¹ Buna karşılık gelişmeleri yakından takip eden Türk basını ise hükûmet buhranının dağılmasına kadar ilişkilerin olduğu gibi kalacağı yorumunda bulundu.⁵² Bir başka deyişle kabine meselesi çözümlenmedikçe resmî ilişkilerin kesin bir safhaya girmesi beklenmiyordu.⁵³ Sürecin yavaş ilerlediği günlerde İngiltere Kralı'nın açıklamaları durumu açıklığa kavuşturdu. Parlamento'yu açış konuşmasında çeşitli konulara değinen V. George, "Türkiye ile Lozan Muahedesi'nin tatbik ve icrası zımında bir layiha-i kanuniye tevdi edilecektir. Bu layiha reye konur konmaz muahede tasdik edilecek ve Türkiye ile yeni bir münasebat-ı müsalemet-kârane devresi açılacaktır" ifadelerini kullandı.⁵⁴ Bu şekilde iki devlet ilişkilerinin normalleşmesi yolunda en yetkili ağızdan ümit verici açıklamalar gelmiş oldu.

Türkiye'nin Londra Mümessili Yusuf Kemal Bey, 17 Ocak günü Dışişleri Bakanlığı'nda Lord Curzon tarafından kabul edildi.⁵⁵ Hariciye Vekilinin yazdığı güven mektubunu burada kendisine takdim etti.⁵⁶ Lord Curzon, görüşme sırasında Türk temsilcisine gayet iyi ve gönül alıcı

48 *BOA*, HR.İM., 238/2. İstanbul Murahhaslığından Hariciye Vekaleti'ne çekilen 10 Kanun-ı Sani 1340/1924 tarihli cevabi şifre.

49 *TDA*, 541/44272-210585-128; *BOA*, HR.İM., 238/6. İstanbul Murahhaslığından Hariciye Vekaleti'ne çekilen 12 Kanun-ı Sani 1340/1924 tarihli ve acele ibareli şifre.

50 *TDA*, 534/37174-149192-36; *TDA*, 534-37174-149192-21; *TDA*, 534/37174-149192-1; *TDA*, 534/37174-149193-35; *TDA*, 534/37679-151480-214; *TDA*, 534-37174-149193-17. Hariciye Vekâletinin mümessilliğe gönderdiği bir tahriratta, İngiliz Mümessilliği tarafından İngiltere'de hiçbir Türk esiri kalmadığı beyan edilmekle beraber daha önce Londra'nın göndermiş olduğu listelerde esir sayısının 190.278 kişi gösterildiği bilgisi mevcuttu. Bunlardan 41.548 esirin geri dönmediği anlaşılmaktaydı. Bu bakımdan İngiltere hükûmetinin dikkatinin çekilmesi ve gerekli girişimlerde bulunulması talep edildi. Bk. *TDA*, 534-37174-149192-18.

51 "Mosul Negotiations", *The Daily Herald*, 14 January 1924, s. 2.

52 "İngiltere ile Münasebatımız", *Vakit*, S. 2174, 15 Kanun-ı Sani 1340/1924, s. 1.

53 "İngiltere ile Münasebatımızda Değişiklik Yoktur", *Vakit*, S. 2176, 17 Kanun-ı Sani 1340/1924, s. 1.

54 "İngiltere Kralı Nutkunda Türkiye Hakkında Ne Diyor?", *Akşam*, S.1900, 20 Kanun-ı Sani 1340/1924, s. 1; "Muahedemiz ve İngiltere", *Tevhid-i Efkâr*, S. 925-3953, 20 Kanun-ı Sani 1340/1924, s. 1. Nutuk için ayrıca bk. "İngiltere Kralı'nın Nutk-ı İftitahisi", *İkdam*, S. 9627, 20 Kanun-ı Sani 1340/1924, s. 1.

55 "Yusuf Kemal Bey", *Tanin*, S. 457, 19 Kanun-ı Sani 1340/1924, s. 1; "Londra Sefirimiz ve Lord Curzon", *Vatan*, S. 279, 19 Kanun-ı Sani 1340/1924, s. 1.

56 "Yusuf Kemal Bey'in Hariciye Vekaletine Telgrafi", *Vakit*, S. 2179, 20 Kanun-ı Sani 1340/1924, s. 1.

şekilde davrandı. Yakında vazifesinden ayrılacağını, geçici bir zaman için İşçi Partisi'nin iktidara geleceğini, çekilmesinin Türkiye'yi ilgilendiren meselelerin çözümlenmesinde olumsuz bir durum oluşturmakla beraber antlaşmanın mutlaka onaylanacağını ve gerekirse Lordlar Kamarası'nda bütün nüfuzunu kullanacağını dile getirdi. Mustafa Kemal Paşa'nın geçirdiği kalp krizi sonrasındaki sağlık durumundan ve İsmet Paşa'nın dostluğundan bahsetti. Yusuf Kemal Bey, bunun üzerine antlaşmanın tasdikine ilişkin vaade teşekkür etti. Rıza Nur Bey'in askıda kalan bazı işler için Moskova'ya gideceğini söyleyen Lord Curzon'a bu konuda bilgisi olmadığı cevabını verdi.⁵⁷

Söz konusu görüşme hakkında İngiliz basınında dikkat çekici değerlendirmeler yapıldı. Muhafazakâr Parti tarafından hayata geçirilen yumuşama politikasında yeni bir aşamaya işaret ettiği, Yusuf Kemal Bey'in diplomatik ilişkilerin yeniden başlatılması gereken “son düşman devleti” temsil ettiği şeklindeki tespitler kayda değerdi.⁵⁸ Yine İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın “ilginç bir ziyaretçisi” diye tanımlandıktan sonra statüsü belirlenmemiş olsa da kabul edilmiş bir Türk temsilcisi olarak gelişinin *bir olay* niteliği taşıdığı vurgulandı. Dahası, Türkiye'nin “eski düşman ülkeler” arasında Büyük Britanya ile diplomatik ilişkileri yenileyenlerin sonuncusu olduğuna işaret edildi.⁵⁹ Yusuf Kemal Bey'in siyasî meselelere değinen bir beyanatu da basında yer aldı. *Morning Post* gazetesine göre Musul Meselesi hakkındaki bir soruya, ayrılmadan önce N. Henderson ile görüştüğü ve Türkiye'nin müzakerelerin İstanbul'da yapılmasına taraftar olduğu cevabını vermişti. *Daily Telegraph*'ın politika yazarı ise kendisinin Musul Meselesi'ni müzakereye yetkisi olmadığı konusunu ön plana çıkarmıştı. Bir de müzakerelerin yeri konusundaki açıklamasının kötü bir etki uyandırdığına dikkat çekmişti.⁶⁰

Daha ilk resmî temaslarda Türk-İngiliz ilişkilerinin bir diğer önemli maddesi gündeme gelmişti: Musul. Bilindiği üzere Musul Meselesi ile ilgili konferansın nerede ve ne zaman toplanacağı yolunda farklı görüşler vardı. İngiliz hükûmeti müzakerelere hemen başlanmasını isterken, Ankara görüşmelerin Lozan Antlaşması'nın onaylanmasından sonra yapılmasına taraftardı. Yine İngiliz çevreleri İstanbul'un tahliyesinden itibaren dokuz ay zarfında sorun halledilemediği takdirde hakeme gidilmesi düşüncesine sahipti. Halbuki Türk tarafı antlaşmanın uygulamaya girmesi tarihini dikkate almaktaydı. Aradaki görüş ayrılığı, Lozan'ın araziyle ilgili üçüncü maddesinin farklı yorumlanmasından kaynaklanmaktaydı.⁶¹

Diğer taraftan İngiliz siyasetinde beklenen gelişme oldu ve bir buçuk sene bile sürmeyen Muhafazakâr Parti hükûmetinin yerine Liberallerin bir kısmının da desteğini alan İşçi Partisi iktidara geldi. Konuyu değerlendiren *Tevhid-i Efkâr* gazetesine göre bu değişiklik hiç kuşkusuz evrensel önemi haiz bir siyasî olay, daha doğrusu inkılaptı. Bu durum sadece İngiltere'nin iç siyasetini değil,

57 *TDA*, 534/36983-148657-6. Londra Mümessilliğinden Hariciye Vekaletine çekilen 18 Kanun-ı Sani 1340/1924 tarihli şifre. İki gün sonra cevap veren Hariciye Vekâleti, Rıza Nur Bey'in Moskova'ya gideceği haberinin aslı olmadığını bildirdi. Bk. *TDA*, 534/36983-148657-7.

58 “Turkish Treaty”, *Sheffield Daily Telegraph*, 18 January 1924, s. 6.

59 “The Envoy Of Turkey”, *Newcastle Daily Chronicle*, 18 January 1924, s. 6.

60 “Londra Mümessilimizin Beyanatu”, *Vatan*, S. 279, 19 Kanun-ı Sani 1340/1924, s. 1.

61 “Musul Meselesi Etrafında Tahkikatımız”, *Akşam*, S. 1903, 23 Kanun-ı Sani 1340/1924, s. 1.

dış politikasını da etkileyecekti. İngiliz dış politikası içerisinde Lozan Antlaşması'nın onaylanması ve Musul Meselesi'nin çözümlenmesi gibi Türkiye'yi ilgilendiren konular vardı.⁶² Üç ay önce İstanbul'a seyahat düzenleyen Başbakan, Hazine Lordu ve Dışişleri Bakanı Ramsay MacDonald ise Türk kamuoyunda gayet olumlu izlenimler bırakmıştı. İstanbul'da yaptığı bir konuşma esnasında, "Amele Fırkası [İşçi Partisi] *şimdikinden fazla kuvvet sahibi olursa ve hükümet teşkil ederse şimdi muhalefet sıfatıyla ne gibi prensipleri müdafaa etmiş ise hükümet sıfatıyla da aynı prensiplere sadık kalacaktır*" ifadelerini kullanması büyük bir beklenti oluşturmuştu.⁶³

Yusuf Kemal Bey, Türk-İngiliz ilişkileri hakkındaki ilk raporunu 26 Ocak günü kaleme aldı. Raporuna Türkiye'den ayrılışı, Paris'teki görüşmeleri ve İngiltere'ye gelişi gibi hususları açıklayarak başlayan Londra Mümessili, bundan sonra siyasî ve diplomatik temaslarına dair bilgiler verdi. Nitekim Lord Curzon ile geç bir tarihte görüşmesini onun çok meşgul olması şeklinde açıkladı. Kendisinin istifa edecek kabineyle çekilmesi kesin olduğundan, mülakatın mühim siyasî meselelerle ilgili değil de daha ziyade hususî bir mahiyet aldığını dile getirdi. Ayrıntılı bir şekilde açıkladığı mülakatın yanı sıra parlamentonun açılışı için iki davetname verildiğini belirtti. Bu yüzden İkinci Kâtip ile beraber Lordlar Kamarası'ndaki açılışa katılarak Kral'ın nutkunu dinlemişti. Fakat davetnameler saraydan geldiğinden ve kendisi henüz Kral tarafından kabul edilmediğinden elçiler arasında yer alamamıştı.

Mümessilliğin ilk ziyaretçileri arasında aslen Macar olan Valyi isimli bir kişi de vardı. Bu kişi öteden beri Doğu ülkeleri ve Müslümanlık gibi konularla meşguldü. Ziyarete geldiğinde Ağa Han ve Seyyid Emir Ali'nin halifelikle ilgili yazdıkları mektup konusunda ikincisinin kabahati bulunmadığını, mektubun Ağa Han tarafından yazıldığını söyledi. Emir Ali'nin mektubu gafil bir surette imzalamış ve hatta meydana getirdiği tesiri görünce hastalanmış olduğunu aktardı. Bundan sonra kendisiyle görüşüp görüşmeyeceğini sordu. Soruya "hayır" şeklinde cevap veren Yusuf Kemal Bey, söz konusu eylemin TBMM adına yargılama yapan İstiklal Mahkemesi'nce büyük bir suç sayıldığını ve bu durum ortadayken hiçbir Türk memurunun görüşme yapamayacağını dile getirdi. Mektup dolayısıyla işlenen suçun vahametini anlatmak üzere *Bombay Chronicle* gazetesine bir mülakat vermesi ısrarı karşısında, şimdilerde daha acil işler olduğunu belirtti. Yusuf Kemal Bey, raporunun son kısmında dönemin politik görüşünü yansıtan önemli bir değerlendirme de yaptı. Şöyle ki bir Türk temsilcisinin Londra'ya gelişinin ardından ilk yaptığı siyasî girişimin eskiden olduğu gibi Hindistan meseleleriyle meşguliyet olmasını aslen uygun bulmadığını vurguladı.⁶⁴

Londra Mümessili, yeni hükûmetin teşkilinin ardından R. MacDonald'a tebrik amaçlı bir kartvizit bırakmıştı. Göreve başlamasının ertesi günü de mülakat talep etti. Kendisi, Lord Curzon kadar uzatmaksızın 28 Ocak günü saat beş buçukta Başbakanlık konutunda randevu verdi. Gayet olumlu bir havada cereyan eden görüşme yirmi dakika kadar sürdü. Yusuf Kemal Bey'e göre

62 "İngiliz Amele Fırkası, İlk Defa Mevki-i İktidara Geldi", *Tevhid-i Efkâr*, S. 929-3957, 24 Kanun-ı Sani 1340/1924, s. 1-2.

63 "MacDonald Türkler Arasında", *Tevhid-i Efkâr*, S. 929-3957, 24 Kanun-ı Sani 1340/1924, s. 2.

64 *TDA*, 534/36983-148657-5. Londra Mümessilliğinden Hariciye Vekaletine gönderilen 26 Kanun-ı Sani 1340/1924 tarihli rapor.

İngiliz lideri ona karşı samimi bir tavır ve lisanla hareket etmişti. Nitekim yerine oturur oturmaz söze başlayan R. MacDonald, Türkiye Mümessilini gördüğünden dolayı memnun olduğunu söyledi. Yusuf Kemal Bey de aynı şekilde karşılık verdikten sonra hükümeti adına tebriklerini sundu. R. MacDonald, Lozan Antlaşması'nın onay işleminin gecikmesinin son seçimlerden ileri geldiğini ve parlamento açılır açılmaz acil bazı işlerle ilgilendikten sonra konuyu ele alacağını belirtti. Yusuf Kemal Bey, Türk halkının beklemekte olduğu bu haberi verdiğinden dolayı teşekkür etti. İstanbul'u ziyareti dolayısıyla Türkiye'yi tanıdığını, bu ziyaretinin o zaman da şeref verdiğini ve Ankara hükümetinin ilişkilerin daha iyi ve dostane bir hal alması beklentisini dile getirdi. Esasen aslı vazifesi olan bu husus için var gücüyle çalışacağını ve sözlerini samimi olarak söylediğini ilave etti. Kendisinin de diplomat olmadığını vurgulayan R. MacDonald ise Türkiye ile iyi ilişkiler tesisini gönülden arzu ettiğini kaydetti.

Daha sonra Yusuf Kemal Bey, hükümete bilgi vermek amacıyla antlaşmanın tasdik edilme zamanını öğrenmek istedi. Parlamantonun açılmasının ardından üç hafta zarfında tasdik muamelesinin son bulacağı öngörüsünü aktaran R. MacDonald, Türkiye ile münakaşa edilecek ne gibi meseleler olduğunu sordu. Musul Meselesi cevabı üzerine hiçbir tafsilata girmeden "evet" dedi. Bu sırada Yusuf Kemal Bey, Musul'un kuzeyindeki bazı aşiretlerin silahlandırılarak sınıra yönlendirildiğine ve antlaşma hükümlerine aykırı olan bu hareketin kötü etki bıraktığına dikkat çekti. R. MacDonald, konu hakkında bir memorandum verilirse araştırma yaptırıp istenmeyen olayları önleyeceğini bildirdi. Dahası, "Kemal Paşa'ya benim hüsn-i niyetimi ve iki memleket arasında hüsn-i münasebat tesisi hususundaki arzumu bildiriniz" dedi. Yusuf Kemal Bey, *Kemal Paşa* ifadesindeki maksadın Ankara hükümeti olduğu kanaatine sahipti. Türk halkının esas itibarıyla İngilizlere düşmanlık beslemediğini, Türkiye'de meydana gelen büyük değişimi, yani "yeni adamlarla ve yeni zihniyetle" yönetilmesini Başbakan'ın çok iyi bildiğini ifade etti. Daha önceki üzücü hadiselerin yanlış bakma neticesi olduğunu, İşçi Partisi hükümetinin ve İngiliz milletinin artık Türkiye'yi olduğu gibi görmesi ümidini ekledi. Başbakan, buna cevaben "ben mevki-i iktidarda kaldıkça samimi ve açık bir anlaşma olacaktır" ifadesini kullandı. Bu ifadesine teşekkür eden Yusuf Kemal Bey, yeni Türkiye'nin çabasının bilhassa ekonomik alana yönelmiş olduğuna değindi. R. MacDonald ise iktisadî çabanın "spekülatörlerin ellerine düşmeyerek muhkem esaslar üzerine" olması gereğinden bahsetti.⁶⁵

R. MacDonald, özetle, iki ülke arasındaki ilişkileri sağlamlaştırmaya çalışacağını beyan etti.⁶⁶ Aslında Türk Hariciyesi de bu yolda çaba göstermekteydi. Kendisinin İstanbul'da bulunduğu sırada Lozan Antlaşması ve Musul Meselesi hakkında Türkiye lehine açıklamalar

65 TDA, 534/36983-148656-8. Londra Mümessilliğinden Hariciye Vekaletine gönderilen 30 Kanun-ı Sani 1340/1924 tarihli rapor. Yusuf Kemal Bey, 30 Ocak günü Türk-İrak sınırındaki gelişmelere ilişkin İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bir nota verdi. Notada, İngiliz uçaklarının sınırın Türk tarafında keşif uçuşları yaptıklarına ve Türkiye topraklarını bombaladıklarına dikkat çekti. Hem bu eylemlerin hem de aralık ayında Süleymaniye'nin bombalanmasının statükonun çiğnenmesi anlamına geldiğini kaydetti. Fakat savları reddeden İngiliz yönetimi, asıl statükoyu çiğneyenin Türkiye olduğunu ileri sürdü. Bk. İhsan Ş. Kaymaz, *Musul Sorunu – Emperyalizm ve Kürtler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014, s. 319-320.

66 CA, 01008647-33/33a. "İstütlâat-ı Siyasiye Hülâsasıdır".

yaptığını hatırlatan Vekâlet, iktidarda da aynı hislerle dostluk belirtileri göstereceği ümidinin yeri geldiğinde söylenmesi talimatını verdi.⁶⁷ Gerçekten Türk hükûmeti, yeni yönetimin işbaşına gelmesiyle beraber olumlu gelişmeler yaşanacağı kanaati edinmişti. Öte yandan İsmet Paşa da Lozan Konferansı sırasında yakından tanıdığı Lord Curzon'un görevden ayrılması dolayısıyla yaşadığı üzüntüyü ve hürmetlerinin devamını yansıtan bir mektubu eski bakana iletmek üzere mümessilliğe gönderdi.⁶⁸

Yusuf Kemal Bey'in R. MacDonald ile yaptığı görüşme Abdurrahman Adil [Eren] Bey'in kaleme aldığı ayrı bir makalenin konusu oldu. Üstelik makalede, ayrı bir Türk devleti olarak tanımlanan Estonya Elçisi'nin aynı günlerde mümessilliği ziyaret ettiği de yazılıydı. Bu iki durum, "Londra Sefarethanesi daha küşadının ilk günlerinde bir devr-i cedidin resm-i küşadını icra ve tarihe ihda ediyor denilse yeridir" şeklinde değerlendirildi. Bunun yanı sıra R. MacDonald'ın her türlü gösterişten uzak ve geleneksel teşrifat uygulamalarına gerek olmadan samimi bir şekilde görüştüğü Yusuf Kemal Bey'le bir diplomat gibi değil, sade bir kişi gibi konuştuğu ifade edildi. İngiliz diplomasisi ve dışişleri teşkilatında yaşanan değişikliklere değinen yazıda, Türkiye'nin söz konusu dönüşümden yararlanmaya aday olduğuna dikkat çekildi.⁶⁹

Londra Mümessilliğinin 6 Şubat günkü misafirleri, İngiltere'de yaşayan Türk vatandaşı Ermeniler adına gelen bir heyetti. Yarım saat süren ziyarette Dava Vekili Parsih Gülbenkyan Efendi tarafından bir nutuk irat edildi. Nutkun belki de en önemli kısmı, cumhuriyetin payidar ve Mustafa Kemal Paşa ile yeni devlet erkânının mutlu olmaları temennisinin ardından, Türkiye'de yaşayan Ermeniler hakkında gösterilen "himaye-i pederane ve muamele-i adalet-perveraneden" dolayı şükran ve minnet hislerinin ifadesiydi. Buna karşılık Yusuf Kemal Bey, milliyetçi bir hükûmet şekline sahip olan Türkiye'de yaşayan herkesin ayırım gözetmeksizin kanunlar ve hükûmet tarafından himaye göreceğini vurguladı. Ermeni muhacirlerin ülkeye dönüşleri için elinden geleni yapacağını vadetti. Daha sonra heyet üyelerinden İngiltere ve Londra'daki Ermenilere dair bilgiler aldı.⁷⁰ Yusuf Kemal Bey, aynı günlerde ünlü tarihçi Arnold Toynbee'ye iş teklifinde dahi bulundu. Zira Ankara'dan gelen bir talimatta, Türkiye ve Türkler lehinde yayınlar yapmasından dolayı Londra Üniversitesi'ndeki görevinden istifaya zorlanan A. Toynbee'nin bilgi ve tecrübelerinden eğitim alanında istifade edilmek üzere girişimde bulunması bildirilmişti.⁷¹

67 TDA, 534/36983-148657-2. Hariciye Vekaletinden Londra Mümessilliğine gönderilen 30 Kanun-ı Sani 1340/1924 tarihli tahrirat.

68 TDA, 534/36983-148656-53; TDA, 534/36983-148656-51. Hariciye Vekaletinden Londra Mümessilliğine çekilen 5 Şubat 1340/1924 tarihli şifre. Mektuba birkaç gün sonra cevap veren Lord Curzon, İsmet Paşa'ya karşı beslediği hürmet hislerini ve antlaşmanın onaylanmasının ardından iki toplum arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için elden geldiği kadar çalışacağını ifade etti. Bk. TDA, 534/36983-148656-48.

69 Abdurrahman Adil, "Londra Sefaretimiz ve İngiltere Siyaseti", *Vatan*, S. 302, 11 Şubat 1340/1924, s. 3.

70 "Londra Ermenileri", *Akşam*, S.1927, 16 Şubat 1340/1924, s. 3. Ermenice *Jogovurti-Tzayn* gazetesi Londra muhabirinin yaptığı mülakat şeklinde aktarılan benzer bir haber için bkz. "Londra Mümessilimiz", *İkdam*, S. 9654, 16 Şubat 1340/1924, s. 2.

71 TDA, 534/37647-151361-34. Hariciye Vekaletinden Londra Mümessilliğine gönderilen 8 Şubat 1340/1924 tarihli tahrirat. İlgili konuda Arnold Toynbee ile bizzat görüşen Yusuf Kemal Bey, bir enstitüdeki geçici vazifesi dolayısıyla şimdilik olumsuz cevap verdiğini nakletti. Bk. TDA, 534/37647-151361-38.

İngiltere Dışişleri, iki taraf arasındaki bazı anlaşmazlık konularına dair birbirinin devamı olan iki notayı bu sırada mümessillğe gönderdi. Notalarda, yabancılardan alınan Harp Kazançları Vergisi, Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye ve yabancılardan intikal muamelesinin yasaklanması gibi konularda şikâyetler öne sürülerek Lozan Antlaşması'nın görüşüleceği bir sırada ortaya çıkan bu şikâyetlerin olumsuz etki yapacağı beyan edildi.⁷² Böylece Türkiye'deki Müttefik Devletler vatandaşlarına Lozan Antlaşması ile belirlenen taahhütlere aykırı şekilde bazı mecburiyet ve yasaklar getirilmeye çalışıldığı üzerinde duruldu. Durumun hassasiyetini dikkate alan Yusuf Kemal Bey ise antlaşmanın İngiliz parlamentosuna gönderilmesinden evvel cevap verilmesinin önemine dikkat çekti.⁷³

Yusuf Kemal Bey, İngiltere'nin İstanbul Mümessilliğine tayin ettiği R. Lindsay ile de bir görüşme yaptı. Mümessillikte gerçekleşen görüşmede, öteden beri Türkiye'ye karşı yapılan davranışı değiştirmek ve büsbütün yeni bir bakışla görmek gereğini ayrıntılı bir şekilde anlattı. Bu arada Baştercüman Ryan'ın değiştirilmesi örneğini verdi. R. Lindsay, bu gibi isteklerin yerine getirilmesine millî gururları engel olmakla beraber mümkün olan şeylerin yapılacağını vadetti. Geçici bir süre için olsun Ankara'ya gidip gitmeyeceği sorusuna yer sorununu karşılık gösterdi. Özel işleri için İngiltere'ye dönüşü sonrasında Ankara'ya gideceğini bildirdi. İlerideki temsil seviyesine yönelik bilgisi olmadığını beyan etti. Bunun yanı sıra Lozan Antlaşması'nın parlamentonun açılışından üç hafta sonra, yani Mart'ın ilk haftasında tasdik edileceğini adeta müjdeledi. Olumlu geçen görüşme sonrasında Yusuf Kemal Bey, daha önceki ifadesinin aksine, kendisini nazik ve yeni memuriyetinde başarılı olmak için en hayati konuları öğrenmeye istekli buldu. Hatta Mondros Mütarekesi'nden beri doğuda yapılmış olan hataya ve hatanın tamiri imkânına inanmış gibi görüldüğünü kaydetti.⁷⁴

Yeni İngiliz Mümessili R. Lindsay, 12 Şubat günü İstanbul'a gelerek görevine başladı. Kendisinin işbaşına geçişi, hiç kuşkusuz iki ülke arasındaki barışçı ilişkilerin geri gelmek üzere olduğuna canlı bir delildi.⁷⁵ İki gün sonra rahatlığa giden R. Lindsay, Dr. Adnan Bey'e ilk ziyaretini gerçekleştirdi. İsmet Paşa'ya hitaben yazılan ve itimatname mahiyetindeki mektubu takdim etti. Nazik ve içten bir atmosferde geçen görüşmede, aldığı talimat uyarınca Türkiye ile İngiltere arasındaki dostluk münasebetlerini takviyeye çalışacağını ve aynı yolda yardım göreceği ümidini belirtti. Görüşmenin sonlarına doğru da Halife Abdülmecid Efendi'yi ziyaret etmek arzusunu dile getirdi.⁷⁶ Bir süre sonra yine rahatlığa giden İngiliz temsilcisi, Musul Meselesi süratle halledilirse karşılıklı ilişkilerin girdiği gelişim yolunda daha hızlı mesafe kat edileceğini ekledi.⁷⁷

72 TDA, 534/37646-151358-191. Londra Mümessilliğinden Hariciye Vekaletine çekilen 8 Şubat 1340/1924 tarihli ve acele ibareli şifre. Hariciye Vekâleti'nin intikal konusunda ve "tam bir muamele-i müteakabile" esasına dayalı cevabı için bk. TDA, 534/37652-151355-1.

73 TDA, 534/37652-151353-2. Londra Mümessilliğinden Hariciye Vekaletine gönderilen 8 Şubat 1340/1924 tarihli tahrirat ve ekleri.

74 TDA, 534/36983-148656-50. Londra Mümessilliğinden Hariciye Vekaletine çekilen 8 Şubat 1340/1924 tarihli şifre. Görüşmenin özeti için ayrıca bk. CA, 01008647-31.

75 Ahmed Emin [Yalman] Bey, "İngiltere ile Münasebetlerimiz", *Vatan*, S. 304, 13 Şubat 1340/1924, s. 1.

76 BOA, HR.İM., 238/130; BOA, HR.İM., 238/132.

77 BOA, HR.İM., 239/2. İstanbul Murahhashıgından Hariciye Vekaletine çekilen 25 Şubat 1340/1924 tarihli ve gayet acele ibareli şifre.

Yusuf Kemal Bey, 19 Şubat Salı akşamı Oxford Asiatic Club'ın davetlisi olarak Oxford Üniversitesi'ni ziyaret etti. Buradaki Balliol Koleji'nin tarihî salonunda yaklaşık 50 üyenin oluşturduğu topluluğa "Yeni Türkiye" başlıklı bir konuşma yaptı. Başkan kendisini takdim ederken Türkiye, Yunanistan ve İtilaf Devletleri arasında Şubat 1921'de Londra'da yapılan ve başarısızlıkla sonuçlanan konferansta Ankara Hükûmeti'ni temsil eden kişi olduğunu söyledi. Bilindiği üzere bu bilgi yanlıştı. Konferansta Türkiye'yi Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyet temsil etmişti. Tanıtım kısmından sonra geçilen konferansta çok durgun bir İngilizce ile konuşan Yusuf Kemal Bey, birkaç giriş cümlesinin ardından konuşmasını kendisine eşlik eden bir personeline okuttu.⁷⁸

Konferansın ana teması, yeni Türkiye'nin eskisinden farklı olduğunu göstermekti. Buna göre Türk halkı dört yıldır TBMM tarafından yönetilmekteydi. Meclis, yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplamıştı. Yasama gücünü doğrudan doğruya ve yürütmeyi vekilleri marifetiyle kullanmaktaydı. Vekiller, meclis adına ve meclisin denetimi altında vazife görmekteydiler. İcraatlarından dolayı meclise karşı sorumluydular. Meclis etkin bir denetim yetkisine sahip olduğundan, yeni Türkiye ulusal egemenlik esasını en sağlam şekilde uygulayan ülkelerden biriydi. Türk halkı, geçmişte her şeyi padişah ve hükûmetten bekledi. Bu zihniyet önce münevver zümrede ortadan kalkmış; halk kitlesinde ise gayet zayıf bir halde kalmıştı. Son yıllardaki hadiselerin gelişim tarzı halka kendi hak ve menfaatlerini bizzat idare ve kontrol ihtiyacını telkin etmişti. Millet Meclisi teşkili için ilk girişim de halktan gelmişti. Diğer yandan bugünkü Türkiye'ye herkes tam bir güven duyabilirdi. Zira Türkiye'nin diğer ülkelere karşı hiçbir saldırı fikri yoktu. Türk milletinin yegâne emeli, ekonomik ve kültürel alanlarda gelişmek ve tamamen çağdaşlaşmak gayesine doğru barış yolunda yürümekti. Mazide gelişmesine engel olan etkenlerden kendini kurtarıp mukadderatına bizzat hâkim olduğundan, dünyaya bir barış demokrasisi şeklinde çıkmaktaydı.⁷⁹

Konferans metnini Londra muhabirinden temin eden *Vatan* gazetesi, Fransızca irat edilen uzun konuşmanın diğer kısımlarını ertesi gün sayfalarına taşıdı. Burada Tanzimat'tan beri Türkiye'nin siyasî tarihi özetlendikten sonra bu kadar değişikliğin ardından Türk halkının ruhunun değiştiği ve bu değişimler ruhuna işlediği için de daimî olduğu belirtildi. Bunun ardından Türk toplumunun artık müteşebbis olduğuna, Kuva-yı Milliye teşkilatının halkın kalbinden koptuğuna ve bu eserin yalnızca Türk münevverlerinin girişimleri neticesi olmadığına dikkat çekildi. Yabancı düşmanlığı söylentileri reddedilerek yeni Türkiye'nin ne şovenist ne de yabancı aleyhtarı bulunduğu kaydedildi. Eskiden Türkiye'deki yabancılara ayrıcalıklı bir mevki verildiği, artık bu ayrıcalıkların ortadan kaldırıldığı vurgulandı. Türk toplumunun, coğrafi özellikler ve aynı zamanda Müslüman ve ilerici bir millet olması dolayısıyla doğuyu batıya ve batıyı doğuya tanıtacak bir mevkide olduğu dile getirildi. Son olarak Türkiye'nin, Müslüman

78 "Turkish Charge d'Affaires at Oxford", *The Oxford Chronicle and Reading Gazette*, 22 February 1924, s. 15.

79 "Londra'da Yusuf Kemal Bey'in Konferansı", *İkdam*, S. 9663, 25 Şubat 1340/1924, s. 1. Konferans hakkında ayrıca bk. "Yusuf Kemal Bey", *Vatan*, S. 316, 25 Şubat 1340/1924, s. 1; "Yusuf Kemal Bey", *Tevhid-i Efkâr*, S. 961-3989, 25 Şubat 1340/1924, s. 1; "Yusuf Kemal Bey", *Vakit*, S. 2215, 25 Şubat 1340/1924, s. 1.

ve Hristiyan ya da doğu ve batı milletleri arasında karşılıklı bir anlaşma meydana getirmek hususunda önemli bir etken olacağına değinildi.⁸⁰

Lozan Antlaşması'nın onaylanmasına ilişkin kanun layihası, şubat ayı sonlarında İngiliz parlamentosuna sevk edildi.⁸¹ Lordlar Kamarası'ndaki müzakerelerde layihanın yapısından bahseden Komisyon Başkanı Lord Parmoor, "bu muahedename, filhakika 1923 Temmuz'u gibi uzak bir zamanda imza edildiğinden tasdik zamanı geldiğini" haklı bir şekilde dile getirdi.⁸² Bu arada R. MacDonald, Avam Kamarası'nda Türk-İrak sınırı, daha doğrusu Musul Meselesi hakkında sorulan bir soru üzerine, dokuz ay zarfında Türkiye ile İngiltere arasında dostane bir uyuşma sağlanamazsa meselenin Milletler Cemiyeti'ne havale edileceğini söyledi. Dokuz aylık sürenin İstanbul'un tahliyesinin tamamlandığı 5 Ekim tarihinden itibaren başladığını belirtti. İki ülke murahhaslarının yakında İstanbul'da toplanacakları beklentisini de ilave etti.⁸³

Yusuf Kemal Bey, mart ayı içerisinde uluslararası ilişkilere dair arka arkaya raporlar gönderdi. 13 Mart tarihli raporunda, Mussolini'nin son açıklamaları çerçevesinde İngiltere-İtalya ilişkilerini değerlendirerek Türkiye'ye yönelik muhtemel etkilere değindi. Burada İngiltere'nin İtalya'ya karşı gittikçe daha fazla uyuşmacı hareket ettiğini vurguladı. Roma kabinesinin Türkiye aleyhine Rusya ile birleşmesini ve macera peşinde koşmasını İngiltere'nin hoş karşılamayacağına işaret etti. İtalya'nın aktif diplomasi faaliyetleri içerisinde Ankara'ya karşı hareketsiz görünmesine de dikkat çekti.⁸⁴ Bir hafta sonraki raporunda ise İngiltere'nin Yunanistan, İtalya, İran, Ermeni yurdu ve Yahudi siyaseti gibi konularda malumat verdi.⁸⁵ Bu sırada İsmet Paşa, hem Londra Mümessili Yusuf Kemal Bey'e hem de İstanbul Murahhası Dr. Adnan Bey'e birer telgraf çekti. Söz konusu telgrafta, Yunan Başbakanı'nın Türkiye'ye ittifak önerdiği bilgisi verildikten sonra İngiltere'nin bir Türk-Yunan itilafını destekleyip desteklemeyeceği konu edildi.⁸⁶

İncelemelerde bulunmak üzere Avrupa ülkelerine bir seyahat düzenleyen Miralay Muzaffer [Ergüder] Bey başkanlığındaki Türk havacılık heyeti, 25 Mart günü Londra'ya geldi. Ziyaret süresince sefarethanede konuk edilen heyet için İngiltere Havacılık Bakanlığı askerî birlik ve fabrikaları içeren bir program hazırlamıştı.⁸⁷ Ertesi gün bakanlığı ziyaret eden Muzaffer Bey,

80 "Londra'daki Konferans", *Vatan*, S. 317, 26 Şubat 1340/1924, s. 3.

81 *TDA*, 534/37646-151358-192. Londra Mümessilliğinden Hariciye Vekaletine çekilen 22 Şubat 1340/1924 tarihli şifre. Parlamentoda Irak, Musul Meselesi, borçlar, Lozan Antlaşması (Boğazlar Mukavelesi), mandaterlik, Necid gibi Türkiye'yi de ilgilendiren konular hakkında müzakere ve münakaşalar yapılmaktaydı. Bk. *TDA*, 534/36983-148656-38; *TDA*, 534/36983-148656-40.

82 *TDA*, 534/36973-148629-5; *TDA*, 534/36973-148629-4. Hariciye Vekâleti, zabıtnamelerde yer alan ve Paris'te 23 Kasım'da imzalanan mukavelenameye dair bilgi verilmesini istemişti. Bk. *TDA*, 534/36973-148629-1.

83 *TDA*, 534/36983-148656-39. Londra Mümessilliğinden Hariciye Vekaletine gönderilen 20 Mart 1340/1924 tarihli tahrirat ve eki.

84 *TDA*, 541-44107-208842-70. Londra Mümessilliğinden Hariciye Vekaletine gönderilen 13 Mart 1340/1924 tarihli cevabî tahrirat.

85 *TDA*, 534/36983-148656-46. Londra Mümessilliğinden Hariciye Vekaletine gönderilen 20 Mart 1340/1924 tarihli tahrirat.

86 *BOA*, HR.İM., 23/80. Hariciye Vekaletinden İstanbul Murahhaslığına çekilen 5 Nisan 1340/1924 tarihli şifre.

87 *TDA*, 525/38585-155981-8. Miralay Muzaffer Bey tarafından Hariciye Vekaletine çekilen 26 Mart 1340/1924 tarihli şifre.

birkaç gün sonra da heyetle birlikte Hava Kurmay Başkanı Sir Hugh Trenchard'ın yanına gitti. Havacılık Bakanlığı Konseyi, yani Air Council 2 Nisan'da heyet şerefine bir öğle yemeği verdi ve ziyafetin sonunda Havacılık Bakanlığı Müsteşarı tarafından bir nutuk irat olundu. Zikrolunan nutukta, iki ülke ilişkilerinin gelişimi ve gelinen süreç hakkında önemli ifadeler vardı:

Türk tayyare heyetini burada istikbal ettiğimden dolayı pek ziyade memnunum ve İngiltere'ye tettebbuat için geldiklerinden dolayı da ayrıca iftihar ederiz. Bugün şereflerine içiyorum. Bundan altı sene mukaddem böyle bir nümayışte bulunsaydım kendimi elbette hapiste bulurdum. Hatta ihtimaldir ki sofrada bulunan zevat arasında biri birine kurşun atan da olmuştur, lakin çok şükür ki o günler geçti. Her taraftan Türkiye ile şimdi münasebat-ı dostane tesis etmek arzu olunuyor. Bunun en büyük delili de dün gece kamaradaki müzakeredir. Sulh muahedesinin tasdiki mukarrerdir ve pek az bir zamanda tasdik olunacaktır. Tasdikinden sonra İngiltere ile Türkiye el ele çalışmalıdırlar...⁸⁸

Türk heyeti, netice itibarıyla Londra ve Bristol gibi şehirlerde incelemelerde bulundu.⁸⁹ Yusuf Kemal Bey, tam da bu sırada 12 Nisan tarihli bir şifreyle İngiltere'nin Lozan Barış Antlaşması'nı onayladığını müjdeledi. Ona göre Başbakan'ın parlamentodaki sözlerinden de anlaşılacağı üzere artık iki hükümet arasında bir faaliyet devresi başlayacaktı. Dahası hem esas hem de Musul Meselesi gibi münferit konularda yeni bilgiler alıp İngiltere'deki gözlemlerini aktarmasının büyük faydası olacaktı. Haberleşme vasıtalarına güven duyulamayacağı gibi kâtiplerden birini göndermek de amacı temin edemezdi. Bu yüzden paskalya tatilinden ve antlaşmanın yürürlüğe girmesi için geçecek zamandan istifadeyle birkaç günlüğüne ülkeye dönüşüne izin verilmesini istedi.⁹⁰

İzin konusu kendisine bildirilen İsmet Paşa, paskalya tatilindeki boşluk sırasında gelmesini uygun buldu.⁹¹ Yusuf Kemal Bey de bakanlıktan verilen izin üzerine dönüş hazırlıklarına başlayacaktı. Ama Dışişleri Bakanlığı vazifesini de yürüten R. MacDonald tatil dolayısıyla seyahatte olup 29 Nisan günü geri dönecekti.⁹² İngiltere'deki belirsiz durumun devamı üzerine görevini sürdüren Yusuf Kemal Bey, bu sırada toplantı halinde olan İngiliz-Rus Konferansı'nı dikkatle takip etti.⁹³

88 *TDA*, 525/38585-155981-2. Londra Mümessilliğinden Hariciye Vekaletine gönderilen 8 Nisan 1340/1924 tarihli tahrirat ve eki.

89 *TDA*, 525/38585-155981-4. Miralay Muzaffer Bey tarafından Hariciye Vekaletine çekilen 11 Nisan 1340/1924 tarihli şifre.

90 *TDA*, 534/36983-148656-44. Londra Mümessilliğinden Hariciye Vekaletine çekilen 12 Nisan 1340/1924 tarihli şifre.

91 *TDA*, 534/36983-148656-45. Hariciye Vekaletinden Londra Mümessilliğine çekilen 20 Nisan 1340/1924 tarihli cevabî şifre.

92 *TDA*, 534/36983-148656-43. Londra Mümessilliğinden Hariciye Vekaletine çekilen 24 Nisan 1340/1924 tarihli şifre.

93 *TDA*, 534/37145-148335-56. Londra Mümessilliğinden Hariciye Vekaletine gönderilen 24 Nisan 1340/1924 tarihli rapor. Gizli nitelikli bu malumatın şifre ve postaya güvenilemediğinden bir süre ertelendiğini belirten Yusuf Kemal Bey, mümessillğe buna benzer bilgi getirenlerin taltifinin devamlılık açısından elzem olduğuna dikkat çekti. Bk. *TDA*, 534/37145-148335-57.

Londra Mümessilliği döneminde sosyal girişimlerin içerisinde olan Yusuf Kemal Bey, aynı zamanda malî ve ekonomik meselelerle de ilgilendi.⁹⁴ Yine Anadolu'daki imar ve inşaa çalışmaları dolayısıyla yurt dışından malzeme alımı için araştırma yapması istenilen temsilciliklerden biri Londra Mümessilliği oldu.⁹⁵ Kendisi, Ankara hükümetinin incelemek amacıyla gerekli görüp talep ettiği bilgi, kanun ve düzenlemelerin merkeze iletilmesinde önemli bir görev üstlendi.⁹⁶

Daha önce de geçtiği üzere, Ankara hükümeti, Musul müzakerelerinin başlaması için barış antlaşmasının tasdikini ön koşul olarak ileri sürmüştü. Parlamentodaki onay işleminin ardından iki taraf arasındaki görüşme süreci hızlandı. İngiliz kabinesi zaten Sir Percy Cox'u murahhas tayin etmişti. Harekete geçen İsmet Paşa kabinesi de Türk murahhas heyetini belirledi. TBMM Başkanı Ali Fethi [Okyar] Bey'in başkanlığını yaptığı heyette Diyarbakır Mebusu Feyzî [Pirinçcioğlu] ve Ordu Mebusu Faik [Günday] beyler müşavir olarak yer aldı.⁹⁷

Vazifesinin son günleri konferans atmosferine tesadüf eden Yusuf Kemal Bey, görüşmeler arifesinde İngiliz Dışişleri'ne giderek Musul'un bombardımanı, yerel aşiretlere baskı yapılması, Nesturilerin silahlandırılması ve saldırgan faaliyetlere sevki gibi konularda uzun bir protesto notası verdi. Buna karşılık İngiliz Dışişleri, notaya kestirme bir cevap verilmesini, Nesturiler konusunda ilgileri olmadığından sorumluluk kabul etmeyeceklerini ve olayın geçiştirilmesini yeterli bir savunma olarak gördü.⁹⁸ İngiliz yönetiminin Musul Meselesi'ne yönelik olumsuz tavrını gözlemleyen Yusuf Kemal Bey ise Başbakan R. MacDonald'ı ziyaret etti. Türk milletinin, daha önce yaptığı vadin gerçekleşmesini beklediğini söyledi. Buna mukabil İngiliz Başbakan, "evet, vaktiyle bir söz söylemişim. Fakat *şimdi* kendimi hariciye makinesine kaptırdım. Onun birtakım ananeleri (tradition) var. Ben o sözü yapamıyorum" demekle yetindi.⁹⁹

Aynı günlerde Yusuf Kemal Bey'in görevden ayrılacağı haberleri basında görülmeye başladı.¹⁰⁰ Zira 1924 Anayasası'nın öngördüğü şekilde mebuslukla başka bir resmî görevin aynı kişi üzerinde toplanamaması sebebiyle mebusluğu tercih etti.¹⁰¹ Bir başka deyişle ilk başta geçici olarak izin almakla beraber, değişiklik sonrası istifasını verip Londra Mümessilliğinden ayrıldı.

94 TDA, 534/37660-151533-25; TDA, 539/219.568.213379-108; TDA, 534/37668-151433-120; TDA, 534/37661-151563-3.

95 TDA, 534/37646-151358-146. Hariciye Vekaletinden Londra, Paris, Brüksel, Berlin, Roma mümessillikleriyle Madrid Maslahatgüzarlığı ve İstanbul Murahhaslığına gönderilen 24 Nisan 1340/1924 tarihli tahrirat.

96 TDA, 534/37660-151531-65; TDA, 508-43953-212099-20; TDA, 534/37660-151531-67.

97 BCA, Kurum: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 9-23-12. 26 Nisan 1340/1924 tarihli kararname.

98 Mim Kemâl Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, İz Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 233.

99 Yusuf Kemal Tengirşen[n]k, *Vatan Hizmetinde*, s. 289; Ayhan Aydın, *Musul Meselesi 1900-1926*, Turan Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 66.

100 "Yusuf Kemal Bey", *Vatan*, S. 384, 4 Mayıs 1340/1924, s. 1; "Yusuf Kemal Bey", *İkdam*, S. 9731, 4 Mayıs 1340/1924, s. 1; "Yusuf Resigns", *Westminster Gazette*, 5 Mayıs 1924, s. 1; "Sefir Mebuslarımız", *Hakimiyet-i Milliye*, S. 1116, 11 Mayıs 1340/1924, s. 1.

101 Edip Semih Yalçın, "Yusuf Kemal Tengirşen (1878-1969)", *Kurtuluş Savaşına Yön Verenler – Cumhuriyet'in Kuruluşunun 70. Yıl Armağanı*, Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara 1994, s. 114.

Yusuf Kemal Bey'in mümessillikten çekileceği haberleri üzerine *Times* gazetesinin bir muhabiri kendisiyle görüşme talep etti.¹⁰² O, ünlü İngiliz gazetesine şu şekilde bir açıklamada bulundu:

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu nokta-i nazarından vaziyet basittir. Kendim Sinop mebusuyum. Londra'ya sefir tayin edildiğim zaman Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda buna cevaz vardı.

Fakat Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yeni kabul olunan bir maddede bir mebusun sefir olmasına müsaade yoktur. Binaenaleyh Londra'da sefir kalmak yahut mebusluğa veda [mebusluğu muhafaza] etmek şıklarından birinin ihtiyarı lazım gelmiştir. Ben Fethi Bey'e Sinop mebusluğunun mahfuz kalmasını yazdım ve diğer taraftan hükümetten vaziyeti görüşmek üzere avdet etmekliğime müsaade edilmesini sordum. Fakat henüz cevap alamadım. Londra'yı terk etmek istemiyorum. Buradaki resmî ve gayiresmî münasebattan kendimi tamamıyla bahtiyar addederim.¹⁰³

Netice itibarıyla Yusuf Kemal Bey mayıs ayı ortalarına kadar vazifesine devam etti.¹⁰⁴ 21 Mayıs sabahı Şark Ekspresi treniyle İstanbul'a ulaştığında ailesi ve dostları tarafından Sirkeci İstasyonu'nda karşılandı. Bu kişiler arasında Denizli Mebusu Mazhar Müfid [Kansu] ve Seyr-i Sefain Umum Müdürü Sadullah beyler de vardı.¹⁰⁵ Kendisini karşılayanlar arasında yer alan gazetecilere verdiği beyanatta, merkezin bildirim üzerine mebusluğu tercih ettiği için geldiğini ve Londra'ya kimin atanacağını bilmediğini söyledi. Musul Meselesi hakkında neticeden ümitli olduğunu beyan etti. İngilizlerle siyâsî ilişkilerin nasıl olduğu sorusuna gayet iyi diye cevap verdi. İki taraf arasında daha önce halledilmiş müzakere ve itilafname mevcut olup olmadığına "sormak istediğiniz şeyi anlıyorum. Fakat malumatım yok" ifadesini kullandı. R. Lindsay'ın İngiltere'ye gidişinin özel bir nedeni olabileceğini söyledikten sonra Hamdi Bey'in başkanlığı altında Londra'da bulunan bahriye heyetinin vapur alımıyla meşgul olduğunu, Seyr-i Sefain Müdürü ile görüşüp bazı açıklamalarda bulunacağını kaydetti.¹⁰⁶

Yusuf Kemal Bey İngiltere'den ayrılırken tanınmış bir diplomat olan Müsteşar Yusuf Hikmet [Bayur] Bey'i vekil olarak bırakmıştı. Yusuf Hikmet Bey, bundan sonra bir süre *Londra Mümessilliği Maslahatgüzarı* unvanıyla vazife gördü.¹⁰⁷ Bu sırada Lozan Antlaşması Kral tarafından da onaylandı. Ağustos ayı sonlarına gelindiğinde ise Ziraat Vekili ve Aydın Mebusu olan Zekai [Apaydın] Bey boş durumda bulunan Londra Ortaelçiliği'ne büyükelçi unvanını haiz olarak tayin edildi.¹⁰⁸ Böylece Londra'daki Türk temsilciliği mümessillikten elçilik seviyesine getirilmiş oldu.

102 "Londra Mümessilimiz", *İkdam*, S. 9736, 11 Mayıs 1340/1924, s. 1.

103 "Yusuf Kemal Bey", *Tevhid-i Efkar*, S. 1034-4062, 11 Mayıs 1340/1924, s. 3.

104 *TDA*, 534/37668-151433-107; *TDA*, 534/37145-148335-55; *TDA*, 534/36983-148656-42.

105 "Londra Mümessilimiz Geldi", *Cumhuriyet*, S. 16, 22 Mayıs 1340/1924, s. 2.

106 "Yusuf Kemal Bey Dün Geldi", *İkdam*, S. 9747, 22 Mayıs 1340/1924, s. 2; "Yusuf Kemal Bey Dün Sabah Şehrimize Gelmiştir", *Tanin*, S. 578, 22 Mayıs 1340/1924, s. 1.

107 *TDA*, 534/37631-151271-49; *TDA*, 534/37145-148335-43; *CA*, 01012275-4/6. B. N. Şimşir, Yusuf Kemal Bey'in ardından Dr. Rıza Nur ile Dr. Adnan Adıvar beylerin mümessillğe atamaları yapıldıysa da göreve başlamadıklarını ifade etmektedir. Bk. Bilâl N. Şimşir, *İlk Dönem Türk Diplomasisi Üzerine İncelemeler (1878-1946)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, s. 325.

108 *BCA*, Kurum: 30-18-1-1, Yer Bilgisi: 10-41-12. 30 Ağustos 1340/1924 tarihli kararname.

Sonuç

Millî Mücadele döneminin en önemli siyasî figürlerinden birisi olan Yusuf Kemal Bey, 1923 yılı kasım ayı ortalarında atanmış olduğu Londra Mümessilliğinde dört aydan fazla bir süre bilfiil görev yaptı. Aslen diplomat olmamakla beraber devletlerarası ilişkiler, hukuk ve diplomasi konularında engin bir birikim ve tecrübeye sahipti. Bu yüzden İngiliz siyasî çevreleri ve kamuoyunda tanınan bir isimdi. Zaten göreve atanması da memnuniyetle karşılandı. Bu arada yeni tesis edilen mümessillik için önemiyle orantılı olarak etkili ve tecrübeli bir diplomatik heyet oluşturuldu.

Ele alınan dönemde Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkiler pek de iyi değildi. Daha Londra'ya geldiği ilk gün bir protokol kriziyle karşılaşan Yusuf Kemal Bey, uzun süredir kesilmiş durumdaki siyasî ve diplomatik ilişkilerin yeniden geliştirilmesi yolunda çalışmalar yaptı. Lozan Antlaşması'nın İngiltere tarafından onaylanmasının ertelenmesi bu konudaki en önemli engeldi. Sürecin ilerlemesi için faaliyet gösteren Yusuf Kemal Bey, aynı zamanda Musul Meselesi konusunda aktif bir siyaset izledi. Aslında İngiltere'de 1923 yılı sonlarında yapılan seçimler sonucunda hükümet değişikliğine gidilmesi ve İşçi Partisi iktidarının kurulması Türkiye'de olumlu bir biçimde değerlendirilmişti. Bu durum iki taraf arasındaki ilişkiler ve özellikle de Musul Meselesi'nin Türkiye lehine çözümlenmesi konusunda bir beklenti doğurmuştu. Ancak Musul müzakerelerinin başlamasıyla birlikte muhabatının bakış açısında pek de değişiklik olmadığı anlaşıldı.

Yusuf Kemal Bey, iki devlet arasında ortaya çıkan siyasi sorunların çözümlenmesi konusunda gayret sarf ettiği gibi sosyal ve kültürel etkinliklerin içerisinde de oldu. Mesela İngiltere'de yaşayan Türk vatandaşı Ermenilerden oluşan bir heyeti mümessillik binasında kabul ederek birlik mesajı verdi. Oxford'da yaptığı bir konuşmada eski ve yeni Türkiye arasındaki farklılıkları ön plana çıkararak bir anlamda yeni Cumhuriyet yönetiminin tanıtımını yaptı. Ünlü tarihçi Arnold Toynbee ile bizzat görüşüp Türkiye'de çalışması için teklifte bulundu. Aynı zamanda idarî, malî ve ekonomik meselelerle meşgul oldu. Sonuçta Yusuf Kemal Bey, 1924 Anayasası gereği mebusluğu tercih ederek mayıs ayı ortalarında görevinden ayrıldı. Kendisinden sonra bir süre vekaletle yönetilen Londra Mümessilliği, ağustos ayında elçilik seviyesine getirildi. Fakat büyükelçilik seviyesine yükseltilmek için bir süre daha gerekecekti.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA)

Türk Diplomatik Arşivi (TDA)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi (TBMM Arşivi) Hal Tercümelere (HT.)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR.İM.)

Sürelili Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Hakimiyet-i Milliye

İkdam

Newcastle Daily Chronicle

Sheffield Daily Telegraph

Tanin

Tevhid-i Efkâr

The Daily Herald

The Daily News

The Oxford Chronicle and Reading Gazette

The Western Daily Press

Vakit

Vatan

Westminster Gazette

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akdağ, Ömer, “Milli Mücadele Şahsiyetlerinden Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIV/40, (1998), s. 115-132.

Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, C. II, haz. Bilâl N. Şimşir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001.

Aydın, Ayhan, *Musul Meselesi 1900-1926*, Turan Yayıncılık, İstanbul 1995.

Boyar, Ebru, “Türk-İngiliz İlişkilerinde Prestij Faktörü (1923-1938)”, *Belleten*, LXXVIII/283, (Aralık 2014), s. 1157-1194.

Erdem, Ufuk, “İngiltere’nin Yeni Başkent Ankara’yı Kabullen(emeye)işi ve İngiliz Büyükelçilik Binasının İnşası”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, VI/5, (2017), s. 2193-2227.

Graves, Philip, *İngilizler ve Türkler – Osmanlı’dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1789-1939)*, trc. Yılmaz Tezkan, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 1999.

İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), C. V, haz. Bilâl N. Şimşir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

İngiliz Yıllık Raporları’nda Türkiye (1924), der. Ali Satın, çev. Nilgün Engin, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2013.

Kaymaz, İhsan Ş., *Musul Sorunu – Emperyalizm ve Kürtler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.

- Kurnaz Şahin, Feyza, “Lozan Antlaşması Sonrasında Türk-İngiliz İlişkilerinde Çatışmanın Devamına Bir Örnek: Haydarpaşa İngiliz Mezarlığının Tahribi Meselesi”, *Selçuk Türkiyat*, 57, (Nisan 2023), s. 133-160.
- Kürkçüoğlu, Ömer, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1978.
- Öke, Mim Kemâl, *Musul-Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, İz Yayıncılık, İstanbul 1995.
- Özlu, Hüsnü, “Kastamonu Milletvekili Yusuf Kemal Bey’in Millî Mücadele Döneminde Avrupa Eksenli Dış Politika Çalışmaları”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, VI/10, (2020), s. 141-167.
- Sonyel, Salâhi R., *Atatürk – The Founder Of Modern Turkey*, Publications Of Turkish Historical Society, Ankara 1989.
- Şimşir, Bilâl N., *Atatürk ve Cumhuriyet*, İleri Yayınları, İstanbul 2006.
- _____, Bilâl N., *İlk Dönem Türk Diplomasisi Üzerine İncelemeler (1878-1946)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017.
- Tengirşe[n]k, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, Bahar Matbaası, İstanbul 1967.
- Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl – Cumhuriyetin İlk On Yılı Ve Balkan Paktı (1923-1934)*, haz. Şükran Güneş – Ali Hikmet Alp, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, [Ankara 1974].
- Uyar, Elif, *Türk-İngiliz Siyasal İlişkileri (1929-1936)*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya 2007.
- Yalçın, Edip Semih, “Yusuf Kemal Tengirşenk (1878-1969)”, *Kurtuluş Savaşına Yön Verenler – Cumhuriyet’in Kuruluşununun 70. Yıl Armağanı*, Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara 1994, s. 103-117.

TURKISH-ENGLISH RELATIONS IN THE FRAMEWORK OF YUSUF KEMAL BEY'S THE LONDON REPRESENTATION

Aydın ÇAKMAK*

Turkish-British relations, which have a long history, faced major problems in the first quarter of the 20th century. Especially after the defeat of the Ottoman Empire in the First World War, relations came to a breaking point. The occupation of the Ottoman lands by the Entente Powers led by Britain caused a great outrage in the Turkish public opinion. At the same time, Britain was the leader of the activities aimed at preventing the Anatolian movement during the National Struggle. It was the most important state with which the Ismet Pasha delegation fought at the Lausanne Conference. In this respect, the state of war and the breakdown of diplomatic relations between Britain and the Ottoman Empire and then Turkey continued for more than nine years. Turkish-British relations normalized only after the signing of the Treaty of Lausanne.

At the end of 1922, the Ankara government had established an institution under the responsibility of Doctor Adnan Bey with the title of Delegation in Istanbul of the Ministry of Foreign Affairs. The said institution was in charge of conducting the transactions of the extraordinary commissioners, foreign ambassadors and representatives in Istanbul, including the British representation, with the Ministry of Foreign Affairs. However, after the Treaty of Lausanne, it was deemed necessary to send a representative to the other parties to ensure direct relations. In mid-November 1923, it was decided to open an office representation in England. This was an important step towards the establishment of bilateral relations. An effective and experienced delegation was organized for the mission, which was named as the Representation to London of the Republic of Türkiye. Yusuf Kemal Bey, one of the most important political figures of the National Struggle period, was deemed suitable for the leadership of the mission. Yusuf Kemal Bey, who undertook the duties of both parliamentarian and representative at the same time, had served as the Minister of Foreign Affairs for a long time, although he was not originally a diplomat. He had knowledge and experience in interstate relations, law and diplomacy. Therefore, his appointment was welcomed by Britain. At the same time, the London cabinet also appointed a representative to Turkey.

---

* Lecturer, Dr., Istanbul University Institute of Atatürk's Principles and History of Turkish Revolution, Istanbul / Turkey, aydin.cakmak@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2413-7760

During the period when Yusuf Kemal Bey, who was assigned to protect Turkey's rights and interests before the England, was appointed as the representative, relations between the two countries were not very good. There were various issues of disagreement such as the ratification of the Treaty of Lausanne, the Mosul Question, the status of diplomatic representation, problems with foreign companies operating in Turkey and the release of First World War prisoners. Moreover, it was understood that the British side, which was going through an active process in domestic politics, was thinking of maintaining its old point of view. In this environment, it was of great importance to maintain stable and regular relations.

Yusuf Kemal Bey, who encountered protocol problem on the first day of his arrival in London, made efforts to improve political relations. In this context, he held official meetings with statesmen and bureaucrats such as Lord Curzon, Ramsay MacDonald and Ronald Lindsay. He carried out activities on the disputes that arose between the two countries. He was intensely interested in issues such as the entry into force of the Treaty of Lausanne and the Mosul Question. He protested the activities carried out by Britain in Mosul in violation of the treaty with notes. In addition, he carried out social and cultural activities and was interested in administrative, financial and economic issues. He was busy with the activities of the Turkish delegations travelling to England to make various investigations. He followed the issues concerning Turkey in terms of international relations. Yusuf Kemal Bey, who was appointed as a representative but acted as a diplomatic representative, tried to represent Turkey in the best possible way before England. After less than a year however, in accordance with the 1924 Constitution, he left his post as the London Representation in mid-May, preferring to become a parliamentarian. Afterwards, the representation was managed by deputy for a while and in August it was raised to the level of embassy.

In this study, we discuss the development process of Turkish-British relations within the framework of the events that took place during the representation period of Yusuf Kemal Bey, who was appointed as the first official representative of Turkey to England. The subject was analyzed with the document analysis method, one of the qualitative research methods. Although the main material of the study is the Turkish Diplomatic Archives, other related archives, periodicals and copyrighted works are utilized as well.

ATATÜRK DÖNEMİNDE İPEK BÖCEKÇİLİĞİNİN GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK ATILAN ADIMLAR (1923-1938)

STEPS TAKEN TOWARDS THE DEVELOPMENT OF SERICULTURE DURING THE ATATURK ERA (1923-1938)

Ayşegül İNGİNAR KEMALOĞLU^{*}

Öz

İpek böceği bakımı ve koza üretiminin oldukça eski tarihlere dayandığı Türkiye’de, üreticiler elde ettikleri bu ürünleri uzun yıllar işlemeden Avrupa pazarlarına ihraç etti. İkel yöntemlerin dışında fabrikalarda kozaların işlenmesi ise ancak 19. yüzyılda mümkün oldu. Alınan vergilerin ve dolayısıyla üretimin artırılmasına yönelik girişimlerde bulunan Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi, ipek böceği bakımı, dut ağaçlarının yetiştirilmesi ve koza üretimi üzerine eğitimler vermek için “Harir Darüttalimi” adı altında bir müessese açtı. Bu sayede 20. yüzyılın hemen başında üretim 1888 yılındaki seviyesine kıyasla 4 kattan fazla artış gösterdi. Ancak takip eden süreçte peş peşe yaşanan savaşlar, erkek nüfusun askere alınması, dutlukların tahrip edilmesi ve göçler üretim seviyesinin yaklaşık 72 kat düşmesine neden oldu. Cumhuriyet Dönemi’ne gelindiğinde ise ipek böcekçiliğinin ve ipek üretiminin yeniden ihya edilmesi üzerinde duruldu. Bu bağlamda Bursa’da bir “Böcekçilik Enstitüsü”nün kurulmasına karar verildi ve ardından Cumhuriyet öncesi koza üretiminin revaçta olduğu yerlerde ipek böcekçiliği mektepleri ve kursları açıldı. Yeni dutlukların oluşturulması için halka dut fidanları dağıtıldı. Atılan tüm bu adımlar sayesinde koza üretiminde yakalanan ivme, modern anlamda kurulan ilk ipek fabrikası olan “İpekiş” ile taçlandırılarak ülke içinde üretilen kozanın yine ülke içinde işlenerek nihai ürün haline getirilmesi sağlandı. Bu çalışmada Türkiye’de 1923-1938 yılları arasında ipek böcekçiliği ve koza üretimini artırmak için atılan adımlar ile bu girişimler neticesinde alınan sonuçlar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İpek böceği, ipekiş, böcekçilik enstitüsü, ipek böcekçiliği mektepleri, koza

Abstract

In Turkey, the tradition of silkworm care and silk cocoon production dates back to ancient times. Historically, producers exported their silk products to European markets without any processing. It was only in the 19th century that the processing of silk cocoons in factories became possible. To promote tax revenues and production, the Ottoman Public Debt Administration, known as Düyûn-ı Umûmiyye, established an institution called “Harir Darüttalimi” (Institute of Sericicole). This institute aimed to provide training in silkworm care, mulberry tree cultivation and cocoon production. As a result of these efforts, by the early 20th century, silk production increased more than fourfold compared to the levels in 1888. However,

* Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü/Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, İstanbul / Türkiye, aysegul.kemaloglu@marmara.edu.tr; ORCID: 0000-0002-1409-0161

subsequent wars, conscription of the male population, destruction of mulberry groves, and migration led to a significant decline in production, plummeting by approximately seventy-two times.

During the Early Republican Period, there was a strong emphasis on reviving sericulture and silk production. To achieve this, the government decided to establish an “Institute of Sericulture” in Bursa. Additionally, sericulture schools and courses were opened in places where cocoon production had been prevalent before the republic was founded. Mulberry saplings were distributed to the public to encourage the growth of new mulberry fields. These initiatives led to significant progress in cocoon production, ultimately resulting in the establishment of “İpekiş”, the first modern silk factory in Turkey. İpekiş enabled the domestic processing of the country’s silk cocoons, transforming them into finished products.

This study examines the measures implemented during the Early Republican Period to enhance sericulture and cocoon production in Turkey and explores the outcomes of these initiatives.

Keywords: Silkworm, ipekiş, institute of sericulture, sericulture schools, cocoon

Giriş

İpek böcekçiliğinin tarihi MÖ 2600 yılına dayandırılır. Çin İmparatoru Ho Angt’ın eşi bir gezi esnasında dut ağaçlarının üzerinde bulunan ipek böceği kozalarını görür ve bunları toplayarak sarayına götürür. Böylece Çin’de ipek böcekçiliği sanatı ortaya çıkar ve zamanla gelişir. Asırlar boyunca Çin’de gizli tutulan ipek, MÖ 200’de Asya’dan Avrupa’ya geçer ve Avrupa’da ipek ve ipekli kumaşlar ilgiyle karşılanır. MS 551-552 yıllarında Bizans İmparatoru Doğu’nun bu gizemli sırrının Batı’da altın gibi değerli olması sebebiyle kendi ülkesinde de ipek böceği yetiştirilmesini ister ve iki papazını Çin’e gönderir. Çin’de ipek böceği ve dut tohumu kaçırmamanın cezasının idam olması ve dut ağacının da ipek böceğinin de kutsal sayılması sebebiyle ancak içini deldikleri bastonlara doldurabildikleri kadar dut ve ipek böceği tohumu kaçırabilen bu papazlar vasıtası ile ipek böcekçiliği ilk defa İstanbul, İzmit, İzniç, Gemlik ve Bursa civarında yayılma gösterir.¹

İpek böceği ve dut tohumunun Çin’in dışına çıkarılması yönünde girişimler bu kadarla kalmaz. MS 914’te Çin İmparatoru’nun kızı düğün hediyesi olarak eşine babasından habersiz ipek böceği ile dut tohumu götürür. Bunu öğrenen Çin İmparatoru ise damadına savaş ilan eder ve damadının topraklarını Çin’e dâhil ederek bu sanatın ülkesinin dışına yayılmasının önüne geçer. Ancak tüm bu çabalara rağmen MS 1432 yılında ipek böceği tohumu İstanbul’dan İtalya’ya, 63 yıl sonra da Fransa’ya götürülür ve Fransa’da kral ve kraliçelerin ipek üretimini teşvik etmeleri üzerine ipek böcekçiliği ülkede hızla gelişir. Şiddetli soğuk nedeni ile 1709 yılında kuruyan kestane ağaçlarının yerine daha hızlı yetişen dut ağaçlarının dikilmesi üzerine ipek böcekçiliğinin gelişimi hız kazanır ve 1853 yılında Fransa’da 26 milyon kilo yaş koza elde edilir.²

1 Aziz Duru, *İpek Böcekçiliği Koza-İpek-Dut*, Bursa Koza Tarım Satış Kooperatifleri Birliği Yayınları, İstanbul (ty). Başka bir anlatımda ise İranlı iki tüccar bambu ağacından yapılmış bir boru içerisine gizledikleri ipek böceklerini kaçırarak Çin hudutlarını geçmiş ve ganimetlerini İstanbul’a getirerek Bizans İmparatoru’na takdim etmişler ve böylece İstanbul Avrupa’nın ipek ticareti merkezi haline gelmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. “İpeğin Esrarı 2000 Sene Nasıl Gizli Kaldı?”, *Haber*, 4 Ocak 1937, s. 6; “Çinlilerin İpek Sırrı”, *Türk Dili*, 6 Ocak 1937, s. 3.

2 Fikri Karaesmen, *İpekböcekçiliği İpekböceği Tohumculuğu ve Dutçuluğu*, Doğuş Matbaası, Ankara, 1950, s. 11-12. İpek böceklerinin yaşam süreleri 4 döneme ayrılır. Bunlar sırasıyla yumurta-larva (turtul)-krizalit ve kelebek dönemleridir. Beslendikleri dönem larva (turtul) dönemidir. İpek böcekleri ilkbahar ve sonbahar olmak üzere yılda iki kez dut yaprakları

İpek üretiminin Çin'in dışına yayılmasının ardından sanayide işlenen ham ipek Doğu ülkelerinden ithal edilmeye başlandı ve İpek yolu bu ticarete takip edilen güzergâh oldu. Doğu-Batı arasında gerçekleşen ipek ticaretinde Buhara, Hindistan, İran ve Yunanistan bu ticaretin en önemli durakları arasında sayıldı.³

İpek ticaretinin gelişmesi ile Avrupa'da ilk ipek borsası İtalya-Milano'da 1930 yılında açıldı. Bu tarihe kadar Milano'da sadece koza borsası mevcuttu. 1927 yılında açılan bu borsada ayda 500.000 ila 2.000.000 kilo koza muamele görmekteydi. İpek borsasının açılması ile şehir, standartların tespit edildiği bir merkez haline geldi ve bu da İtalyan ipeğinin standartlara ve teknolojiye uygun bir şekilde gelişmesine katkıda bulundu.⁴

Diğer tırtıllar gibi zararlı bir haşere olmayan ve sadece dut yaprağı ile beslenen ipek böceği, 30 gün gibi oldukça kısa bir sürede insanlık tarihine yüzyıllardır altın gibi kıymetli bir hediye vermektedir. Bilim ve tekniğin oldukça geliştiği günümüzde dahi ipek ipliğine eşdeğer bir dokuma hammaddesi hala bulunamadı. Bundan ötürü de yetişmesi oldukça uzun yıllar alan dut ağacı⁵ Uzakdoğu'da kutsal ağaç, Avrupa'da altın ağaç olarak adlandırılmış ve kesilmesi hiçbir zaman hoş karşılanmamıştır.⁶

Dünyada ve Türkiye'de ipek böcekçiliğinin gelişimini tarihsel süreç içerisinde ele alan bu makalenin odak noktası, cumhuriyetin ilanından önce ipek böcekçiliği ve koza üretiminde yaşanan düşüşü tersine çevirmek için Erken Cumhuriyet Dönemi'nde atılan adımlardır. Nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan "doküman inceleme" veri toplama tekniğinin kullanıldığı çalışmada, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivinden elde edilen belgelerden, dönemin gazetelerinden ve araştırma eserlerden yararlanıldı.

Türkiye'de İpek Böcekçiliğinin Tarihi

İpeğin Çin'in tekeline kurtulup Avrupa başta olmak üzere dünya pazarına yayılmasında İstanbul'un önemi hiç şüphesiz yadsınamaz.⁷ Bununla birlikte Osmanlı'da ipek böcekçiliğinin gelişmesi ancak 1840'lı yıllara tekabül eder. O dönemde daha henüz ipek çekme fabrikaları açılmadığından elde edilen kozalar işlenmeden Avrupa pazarlarına ihraç edildi. Kozalar her ne kadar bu pazarlarda rağbet görse de evlerde elde kullanılan manciniklerle basit şekilde de olsa ipek çekilmeye başlandı. Ancak bu ipekler

---

ile beslenmektedir. Uygun şartlarda beslenen ipek böcekleri 26-27 günde koza örmeye başlar. Beslenme şartları uygun değilse bu süre 45-50 güne kadar çıkabilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. İpekböcekçiliği, ed. Cemalettin Gülseren, Orhan Sipahioğlu, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Yaygın Çiftçi Eğitimi Projesi, Ankara (ty), s. 2-3.

- 3 Okan Ceylan, *20. Yüzyılda Edirne İpekböcekçiliğinin Tarihsel Serüveni*, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara 2023, s. 11.
- 4 "İngiltere Ağır Gümrük Koymayacak-Cihan Ticareti ve Almanya-İlk İpek Borsası", *Akşam*, 6 Şubat 1930, s. 5.
- 5 Dut ağacı neredeyse her iklime uyum sağlayabilen bir ağaçtır. Yalnız çok kurak ve aşırı soğuk iklimlerde ömrü az olmaktadır. Dut ağacı için en iyi toprak ise ülkemizde oldukça yaygın görülen, buğday toprağı da denilen mineraller açısından orta derecede zengin, kumlu, killi ve humuslu topraklardır. Ayrıntılı bilgi için bk. Sabiha Ogankulu, *İpek Böcekçiliği ve Hastalıkları*, Tarım Vekâleti Ankara Vilayeti Teknik Ziraat Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1956, s. 3.
- 6 *İpekböcekçiliği*, İpekböcekçiliği Araştırma Enstitüsü Yayınları, Bursa 1986, s. 2.
- 7 A. Schenk, "İpekböcekçiliğinin Ziraat Kolu Olarak Gelişmesi", *Türkiye İkinci İpekböcekçiliği Kongresi*, Türkiye Ticaret Odaları-Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara 1974, s. 105.

oldukça ilkel şartlarda üretildiğinden kozalar gibi Avrupa pazarında rağbet görmedi. Bunun üzerine 1844 yılında Fransa'dan usta getirilerek 4 mançınıklı bir fabrika kuruldu ve burada Türk ustalar bu sanatı öğrenerek başta Bursa olmak üzere memlekete yaydılar. Böylece devletin de desteğiyle sayıları her geçen gün artan fabrika ve mançınıklarda daha düzgün ipek çekilmeye başlandı.⁸

19. yüzyılın ilk yarısında elde edilen mahsulün önemli bir kısmı Avrupa'ya ihraç edildi. Uluslararası piyasada artan talep ile de iç piyasada üretim gitgide arttı. Ancak 1856 yılında Fransa'da başlayıp oradan İtalya ve Türkiye'ye yayılan karataban hastalığı, ipek böcekçiliğinin yaygın olarak yapıldığı Bursa ve çevresine de sirayet etti. Hastalık Marmara Bölgesi'nde bulunan böcekleri sarstı ve dutluklar dökülmeye başladı. Hastalığın çaresi Fransa'da Pastör tarafından bulundu ve hastaliksız tohum üretimi Pastör'ün çabaları ile sağlandı. Bu dönemde Türkiye'de beslenecek olan ipek böceği tohumları Fransa ve İtalya'dan getirildi. Ancak birkaç yıl içinde gerekli itinanın gösterilmemesi nedeniyle tohumlarda yeniden hastalık görüldü. Bunun üzerine kozalar üzerinden vergi alan Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi "Harir Darüttalimi" adı altında bir müessese açarak sağlam tohum üretimini gerçekleştirmek için eğitimler verilmesini sağladı. Böylece gündün güne önemini yitiren ipek böcekçiliği yeniden canlandı. 1888 yılında alınan mahsul 4.104.000 kilo iken 1896 yılında 11.300.000 kiloya yükseldi. 1903 yılında 16.000.000 kilo mahsul alınırken, takip eden yıllarda ise bu miktar 18.000.000'e çıktı. Bu hızlı yükseliş I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın yaşandığı yıllarda tersine döndü ve 1921 yılında tüm Türkiye'de koza üretimi 200.000 ila 250.000 kilo gibi bir miktara denk gelecek kadar azaldı.⁹

Tablo 1. 1888'den 1918'e Türkiye'de Elde Edilen Yaş Koza Miktarı

Yılı	Yaş Koza Miktarı (Kg)	Yılı	Yaş Koza Miktarı (Kg)	Yılı	Yaş Koza Miktarı (Kg)
1888	4.104.000	1907	18.000.000	1915	2.943.000
1889	5.730.000	1908	18.300.000	1917	1.522.000
1891	8.000.000	1909	15.320.000	1918	1.340.000
1896	11.300.000	1912	7.158.000		
1903	16.000.000	1914	3.516.000		

Kaynak: Aziz Duru, *İpek Böcekçiliği Koza-İpek-Dut*, Bursa Koza Tarım Satış Kooperatifleri Birliği Yayınları, İstanbul (ty), s. 7.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ipek böcekçiliğine en elverişli yer Bursa olduğundan öncelikle Bursa'daki dutlukların ve fabrikaların yeniden ihya edilmesi üzerine çalışmalar başlatıldı. Bu yıllarda Bursa'daki dut ağaçları bodur ve dutluklarda çok sık olduğundan dikildikten yaklaşık dört yıl sonra yaprak vermeye başladı. Bursa'da dut ağaçlarının sayısındaki bu artış koza üretimine de aynı nispette yansdı. 1924 ile 1927 yılları arasında gerçekleşen koza üretimi, 1928 yılı ile kıyaslandığında arada oldukça önemli fark olduğu görülmektedir. I. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılında tüm Türkiye'de koza üretimi 3,5 milyon kilo iken, 1924 yılından 1928 yılına kadar üretim her yıl yaklaşık 100.000

8 Fikret Karaesmen, *İpekböcekçiliği İpekböceği Tohumculuğu ve Dutçuluğu*, s. 12.

9 "İpekböcekçiliğinin Türkiye'deki Vaziyeti", *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1939, s. 8. 1909 yılı itibarıyla yaş koza üretiminin yapıldığı yerler İstanbul, Çatalca, Edirne, Adana, Ankara, Aydın, Biga, Bitlis, Bolu, Diyarbakır, Erzurum, Bursa, İzmit, Kastamonu, Konya, Elâzığ, Sivas, Trabzon ve Urfa'dır. Ayrıntılı bilgi için bk. Tevfik Güran, *Resmî İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 222-223.

kilo artış gösterdi ve 1928 yılına gelindiğinde üretim 2 milyon kiloyu buldu. Böylece cumhuriyetin daha beşinci yılında koza üretimi açısından çok önemli bir ilerleme kaydedilmiş oldu.¹⁰ Aşağıdaki tabloda 1928 yılında koza üretiminin illere göre dağılımı yer almaktadır.

Tablo 2. 1928 Yılında Türkiye’de Koza Üretiminin İllere Göre Dağılımı

İller	Üretim Miktarı (Kilo)
Bursa ve Çevresi	1.500.000
Edirne ve Çevresi	120.000
Amasya	75.000
Diyarbakır	70.000
Malatya	35.000
Elâzığ	30.000
Antalya ve Muğla	75.000

Kaynak: “İpek İstihsal ve İhracatı Her Sene Artmaktadır”, *Akşam*, 6 Ekim 1929, s. 7.

Türkiye’de üretilen ipek, Bağdat ipeği cinsindedir. 1929 yılı itibarıyla Türkiye’de 13 ipek fabrikası mevcut olup bunlardan 11’i Bursa’da, biri Söke’de, biri de Osmaneli’ndedir. Bu fabrikalarda üretilen ham ipekler 100 kiloluk balyalar halinde sipariş veren ülkelere ihraç edilmekteydi. Bu tarihte ham ipek ihracatının en önemli kısmı İtalya-Milan ve Almanya-Bonn’a yapıldı. İstanbul ise Doğu ülkeleri arasında ipek ticaretinin yapıldığı en önemli merkez oldu.¹¹

Tablo 3. 1925 Yılında Türkiye’nin Ham İpek İhracatının Ülkelere Göre Dağılımı

Ülke	Kilo	Kıymet (TL)
Fransa	53.319	962.182
İtalya	9.694	117.447
İngiltere	299	7.776
Suriye	918	4.471
Almanya	11	220
Toplam	64.241	1.092.096

Kaynak: “İpek İstihsal ve İhracatı Her Sene Artmaktadır”, *Akşam*, 6 Ekim 1929, s. 7.

Tablo 4. 1923-1928 Yılları Arasında Türkiye’nin İpek, İpek İpliği ve İpek Mensucatı İthalat ve İhracat Miktarı

Yıllar	İthalat		İhracat	
	Miktar (Kilo)	Kıymet (Lira)	Miktar (Kilo)	Kıymet (Lira)
1923	111.225	754.718	232.814	2.055.393
1924	240.214	1.955.242	169.338	1.685.605
1925	445.581	4.670.978	421.004	2.567.330
1926	431.395	5.096.703	464.915	2.818.452
1927	378.935	4.424.430	319.947	1.641.400
1928	378.093	3.960.818	606.422	2.294.349

Kaynak: 1928 *İstatistik Yıllığı*, C. I, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1928, s. 119-122; 1929 *İstatistik Yıllığı*, C. II, Cumhuriyet Matbaası, Ankara 1929, s. 150-152.

10 “İpek İstihsal ve İhracatı Her Sene Artmaktadır”, *Akşam*, 6 Ekim 1929, s. 7.

11 “İpek İstihsal ve İhracatı Her Sene Artmaktadır”, *Akşam*, 6 Ekim 1929, s. 7.

Teşviki Sanayi Kanunu'ndan sonra birçok yeni tezgâh açıldı ve Türkiye'de üretilen ipek Avrupa ile rekabet edebilecek seviyeye geldi. 1921 yılında toplam üç fabrikada 18 dokuma tezgâhi mevcutken bu sayı 1931 yılında Bursa'da ipek işleyen 600 tezgâhlı 48 fabrikaya, İstanbul'da 612 tezgâhlı 21 fabrikaya çıktı. Bunlar son teknoloji ile donatılmış tezgâhlar olup bunlardan başka eski sistem ilkel tezgâhlar bu sayıya dâhil değildir. Yine aynı tarihte kozayı ipek haline getiren filatör fabrikalarının sayısı ise 15'tir ve bunların içerisinde 750 mancınık¹² bulunmaktadır.¹³ Bu sayede Türkiye'nin işlenmek üzere Avrupa'ya gönderdiği ham ipek miktarı önemli ölçüde azaldı. Bu tarihte motorlu tezgâhlarda günde 16-19 metre, manuel tezgâhlarda ise günde 9-10 metre kumaş üretildi.¹⁴

Dünyada ipek üretimini tehdit eden ve hatta üretimi kökten yok edebilecek ilk gelişme 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan "Pebrin" adı verilen hastalık buhranı oldu. Bunu takip eden dönemde üretimin azalmasının en önemli nedeni I. Dünya Savaşı ve Türkiye için devamında yaşanan Kurtuluş Savaşı'dır. 1930-1935 yıllarında bir Fransız tarafından icat edilen filoştan üretilen suni ipek, 1929 Ekonomik Buhranı ile birlikte ipek üretiminde büyük düşüşlere neden oldu.¹⁵ Savaşlar sırasında aldığı ağır kayıpların ardından ipek üretimi cumhuriyetin ilk yıllarında hızla toparlanma sürecine girdi. Bununla birlikte II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile sektör yeni bir kriz ile karşı karşıya kaldı. Özellikle savaşın ilk günlerinde şiddetlenen ekonomik kriz ipek fabrikalarını da etkiledi ve bankaların kredi vermeyi durdurması kredi ile iş yapan yatırımcıları olumsuz etkiledi. Bunun ilk neticesi olarak birçok fabrika faaliyetlerini azalttı ya da tamamen durdurdu. Özellikle 1938 yılının stoklarını henüz ellerinden çıkaramamış olan ipekli dokuma fabrikaları, savaşın getirdiği durgunluk ile işletmelerini tasfiye etme tehlikesi ile karşı karşıya kaldı. Ancak belirsizlik ortamı kısa sürede yerini siyasi istikrarın sağlanacağına dair beklentilere bıraktı ve bu da fabrikaların yeniden faaliyete geçmeleri ile sonuçlandı. İpek ve koza ihracatı özellikle Bursa'da bir süre hareketsiz olan piyasayı hızla canlandırdı. Fransa, İngiltere, Romanya ve İsviçre Türkiye'den ipek ve koza almaya devam etti.¹⁶

Fabrikaların yeniden faaliyete geçmesinde etkisi olan bir diğer gelişme ise II. Dünya Savaşı'nın en çok etkilediği Avrupa ülkelerinin, özellikle savaş sanayiinde ipeğe olan

12 Mancınık, kozadan ipek elde etmekte kullanılan aletin adıdır. Diğer bir ifade ile ipekçi çıkırığı. Ayrıntılı bilgi için bk. *Türkçe Sözlük*, C 2, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 985.

13 "Bursa'da İpek Mahsulü", *Hakimiyeti Milliye*, 19 Mayıs 1931, s. 2.

14 "İpek İstihsal ve İhracatı Her Sene Artmaktadır", *Akşam*, 6 Ekim 1929, s. 7.

15 A. Schenk, "İpekböcekçiliğinin Ziraat Kolu Olarak Gelişmesi", s. 106. Türk ipekli ürünlerindeki kaliteyi muhafaza etmek ve daha iyi bir hale getirmek Cumhuriyet döneminin önemli mevzularından bir oldu. Bu maksatla 6 Mart 1924'de kabul edilen 433 Sayılı Kanun ile suni ipekten mensucat imalî men edildi. Kanunun istisnası ise ticaret maksadı ile üretilen halılar oldu. Ancak iki yıl sonra 8 Haziran 1926'da onaylanan 933 Sayılı Kanun ile 433 Sayılı Kanun yürürlükten kaldırıldı. Bu durum ipekten üretilen ürünlerin yüksek maliyetinden ve alım gücünün düşük olmasından kaynaklanmış olsa da ipek üretimini olumsuz etkiledi. Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmed Gökhan Polatoğlu, İsmail Eyyüpoğlu, "Erken Cumhuriyet Dönemi'nde İpekli Dokuma Sanayi ve Gelişimi (1923-1938)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S 24, (Aralık Özel Sayısı 2020), s. 355.

16 "Bursa İpek Fabrikaları Harbin Doğurduğu Krizi Atlattı", *Akşam*, 4 Aralık 1939, s. 7.

ihtiyaçlarının artmasıdır. Böylece ipek kozası üretebilen ülkelerdeki bu üretimler daha da önemli hale geldi. Bu dönemde Türkiye'deki üretim potansiyelin altında olmasına rağmen, kalite olarak Avrupa ülkelerinin savaş sanayiinde ve özellikle de top hartuçlarında, uçak ve paraşüt imalatında kullandıkları kalitede ipek Türkiye'de yetiştirilen kozalardan elde edilebiliyordu. Nitekim Fransa, Bursa ipek kozalarına 1938 yılında yüksek fiyat teklif etti ve Avrupa piyasalarında Bursa kozası diğer ülkelere nazaran yaklaşık iki katı fiyata satılmaya başlandı.¹⁷ 1941 yılına gelindiğinde ise savaşın da etkisiyle Türkiye'de koza fiyatlarındaki artış yaklaşık 3 katına çıktı. Bu yükselme ülke içinde ipekli kumaş üretim maliyetlerini olumsuz etkiledi ve ipek kumaşların fiyatları bir metrede yaklaşık 200-250 kuruş arttı.¹⁸ Koza fiyatlarındaki bu artışın bir nedeni de II. Dünya Savaşı nedeni ile seferberlik ilan eden Türkiye'de dut ağaçlarının kesilmesidir.¹⁹ Bu durum, 1939 yılında Türkiye'de ipek böcekçiliği ile uğraşan 48.600 aile için oldukça önemli bir gelişme oldu. Aile başına yıllık koza istihali ise bu dönemde yaklaşık olarak 40 kilo yaş kozaya denk geldi.²⁰

Tablo 5. II. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'nin Delikli Koza İhracatının Ülkeler Bazında Miktarı ve Kıymeti

Yıllar		Fransa	İsviçre	İtalya	Diğer	Toplam
1939	Miktar (Ton)	8	-	-	1	9
	Kıymet (Lira)	9.000	-	-	1.000	10.000
1940	Miktar (Ton)	-	-	3	-	3
	Kıymet (Lira)	-	-	3.000	-	3.000
1941	Miktar (Ton)	-	11	-	-	11
	Kıymet (Lira)	-	12.000	-	-	12.000
1942	Miktar (Ton)	-	-	-	22	22
	Kıymet (Lira)	-	-	-	3.000	3.000
1943	Miktar (Ton)	-	1	-	15	16
	Kıymet (Lira)	-	9.000	-	131.000	140.000
1944	Miktar (Ton)	-	-	-	7	7
	Kıymet (Lira)	-	-	-	63.000	63.000
1945	Miktar (Ton)	-	1	-	-	1
	Kıymet (Lira)	-	7.000	-	-	7.000
1946	Miktar (Ton)	-	-	-	-	-
	Kıymet (Lira)	-	-	-	-	-

Kaynak: 1942-1945 İstatistik Yıllığı, C 15, Hüsniyatı Basımevi, İstanbul 1946, s. 381.

17 "İpekçiliğimizin İstikbali", *Anadolu*, 5 Ocak 1938, s. 5.

18 "Koza Fiyatları Yükseliyor", *Vatan*, 30 Haziran 1941, s. 2.

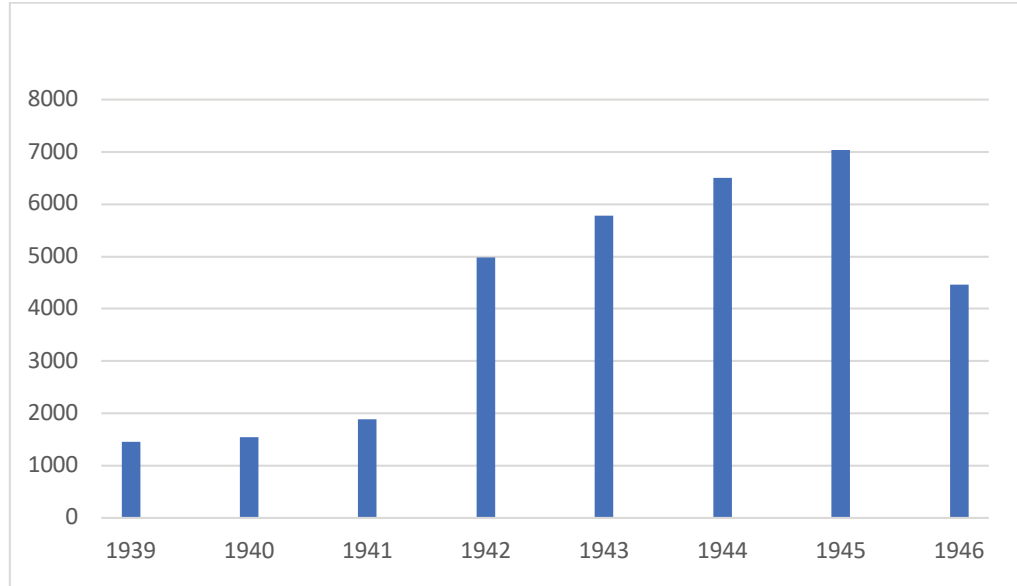
19 "İpek Rekoltemiz Bu Sene Noksan", *Haber*, 5 Kasım 1940, s. 2.

20 A. Schenk, "İpekböcekçiliğinin Ziraat Kolu Olarak Gelişmesi", s. 105-106.

Tablo 6. II. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'nin İpek ve İpek Döküntüsü İhracatının Ülkeler Bazında Miktarı ve Kıymeti

Yıllar		Almanya	İngiltere	İsviçre	İtalya	Diğer	Toplam
1939	Miktar (Ton)	71	-	5	-	59	135
	Kıymet (Lira)	94.000	-	7.000	-	96.000	197.000
1940	Miktar (Ton)	-	30	69	72	10	181
	Kıymet (Lira)	-	77.000	104.000	73.000	25.000	279.000
1941	Miktar (Ton)	6	40	124	-	-	170
	Kıymet (Lira)	30.000	127.000	164.000	-	-	321.000
1942	Miktar (Ton)	5	38	9	5	99	156
	Kıymet (Lira)	53.000	255.000	19.000	25.000	425.000	777.000 ²¹
1943	Miktar (Ton)	28	192	30	24	-	274
	Kıymet (Lira)	223.000	973.000	167.000	220.000	-	1.583.000
1944	Miktar (Ton)	33	73	-	-	-	106
	Kıymet (Lira)	188.000	502.000	-	-	-	690.000
1945	Miktar (Ton)	-	75	16	-	-	91
	Kıymet (Lira)	-	536.000	104.000	-	-	640.000
1946	Miktar (Ton)	-	81	69	21	7	178
	Kıymet (Lira)	-	457.000	164.000	157.000	15.000	793.000 ²²

Kaynak: 1942-1945 İstatistik Yıllığı, C 15, Hüsniyat Basımevi, İstanbul 1946, s. 381.

Şekil 1. 1939-1946 Yılları Arasında Türkiye'nin İhraç Ettiği İpek ve İpek Döküntüsünün Bir Tonuna Karşılık Ödenen Meblağdaki Değişimi Gösterir Grafik ²³

21 Kaynakta toplama işleminin sonucu yanlış yazıldığından excelde elde edilen sonuç tabloda kullanıldı.

22 Kaynakta toplama işleminin sonucu yanlış yazıldığından excelde elde edilen sonuç tabloda kullanıldı.

23 Hesaplamalar Tablo 6'daki veriler kullanılarak yapıldı ve grafik haline getirildi.

İpek Böcekçiliğini Geliştirmek için Atılan Adımlar

Türkiye’de yıllarca önemli gelir kaynaklarından biri olan ipek böcekçiliği, az bir sermaye ile peşin ve yüksek gelir getiren ve oldukça geniş bir kesim tarafından yapılan sadece 35-40 günlük bir uğraştır. İpek böceğinin beslenmesi için ihtiyacı olan tek şey ise dut yaprağıdır. Türkiye’de genel olarak iklimle uyumlu olan dut ağacı, bir yandan ipek böceklerini beslemekte kullanılırken diğer yandan meyvesi oldukça sağlıklı bir besindir ve kerestesi de oldukça kıymetlidir. İpek ise pek çok kültürde asalet ve zarafeti temsil eder. Tekstil malzemelerinin yapımında kullanıldığı gibi ülkemizde halı üretiminde de kullanılır ve oldukça önemli bir döviz kaynağıdır.²⁴

Türkiye’de cumhuriyetin ilk yıllarında ipek böcekçiliğinin en fazla geliştiği yerler Marmara sahilleri ve özellikle de Bursa, Bilecik, Günan, Söke, İnegöl, Yenişehir, Edirne, Uzunköprü, Mürefte, Antalya, Muğla, Elâzığ²⁵, Diyarbakır, Amasya, Malatya’dır. Türkiye’de 1923-1938 yılları arasında ipek böcekçiliğinin gelişmesine yönelik atılan adımlardan en önemlileri ipek böcekçiliği mektepleri ve kursları, İpekîş Fabrikası’nın açılması ve devletin bu sektöre sağladığı desteklerdir. Bunun yanında özellikle Makedonya bölgesinden gelip tütüncülük ile meşgul olan mübadil ve muhacirlere koza üretiminin öğretilmesi, ipek böcekçiliğinden daha kısa sürede daha iyi kazanç elde edilmesi, üretimde sağlanan artışın en önemli nedenleri arasında sayılabilir.²⁶

Ülkenin köklü sanayilerinden olan ipekçiliğin cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yersiz bir rekabetin tesiri altında kalması, kalitenin bu durumdan zarar görmesine neden oldu. İpek sanayiini bu tehlikeden kurtarmak, yerli ipekte kalite ve sürümü artırmak için rekabetten ziyade standartların artırımını sağlamak, ticarete taşışın men’i ve ihracatın kontrolü amaçlandı.²⁷

Bu kapsamda Türkiye ipek üretiminin önemli bir kısmını karşılayan Bursa’da ipekçiliğın geliştirilmesi yönünde 1933 yılında önemli bir adım atıldı. Bu tarihe kadar Koza Borsası, koza satışlarından önce muhtelif ipek fabrikalarına prova numuneleri göndermekte ve fabrikalar bu numunelerden ipek çekerek kozanın kaç kilosundan bir kilo ipek alınabileceğini tespit etmekteydi. Fabrikalar bu tespitten sonra açık arttırmaya iştirak etmekte ve aldıkları neticeye göre bir fiyat vermekteydi. Ancak söz konusu fabrikalar yaptıkları değerlendirmelerin sonuçlarını ticari sır olarak sakladıklarından kozadan kaç kilo ipek elde edildiği fabrika yetkililerinin dışında kimse tarafından bilinmemekteydi. Bursa Ticaret Odası Meclisi 1933 yılında bu çelişkili durumu değiştirecek bir karar aldı. Buna göre numune kozalardan kaç kilo ipek alınacağını tespitini Koza Borsası’nın yapmasına ve alınan neticeye göre kozanın rayiç fiyatının tespit edilip ilan edilmesine karar verildi. Böylece koza sahipleri ve fabrikası olmayan alıcılar da güvence altına alındı.²⁸

24 Cahit Topmeşe, *İpekböcekçiliği*, T.C. Devlet Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 7-8.

25 Türkiye’de ipek ve pamuk üretimini artırmak amacı ile merkezi Elâzığ’da olmak üzere 50 sene müddet ve 100.000 Türk lirası sermaye ile “Elâzığ İpek ve İpek Mensucat Türk Anonim Şirketi” kurulmasına karar verilmiş ve İktisat Vekâletine gönderilen esas mukavelename layihası ve sermayenin %10’nun tedarik edilmesi ile İcra Vekilleri Heyetinin 12 Eylül 1929 tarihli kararı ile söz konusu şirket kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı, *BCA*, 030. 18. 01. 02 / 5. 45. 17.

26 “İpek İstihsal ve İhracatı Her Sene Artmaktadır”, *Akşam*, 6 Ekim 1929, s. 7.

27 *BCA*, 030. 18. 01. 02 / 67. 65. 17.

28 “İpek Sanayiinde İnkışaf”, *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1933, s. 5.

1934 yılında İktisat Vekili Celal Bayar, ipek ve dokuma sanayii ile ipek böceği yetiştirenlerin sorunlarını ve beklentilerini tespit etmek maksadıyla Bursa'ya bir ziyarette bulunarak üreticilerin sorunlarını ve temennilerini dinledi. Buna göre koza fiyatlarının uluslararası piyasanın yaklaşık iki katı olmasına rağmen ithalata uygulanan kota neticesinde ülkeye ipekli girişlerinin kısıtlanması sektörün ülke içinde gelişmesine hizmet etmekteydi. Ancak yine de imalatın sürüm azlığı nedeni ile azalması, hileli imalat mahsullerinin piyasaya sunulması, ipek üreticilerini endişelendiren hususlar arasında sayılmaktaydı. Üretilen ipek kumaşların fiyatının oldukça pahalı olması ve ithalata uygulanan kotanın yavaş yavaş kaldırılacak olması ise bir başka sorun olarak üreticinin gündemine geldi. İktisat Vekili bu durum karşısında üreticilerin bir an önce birleşerek çözüm aramalarını ve bir yandan maliyetlerini düşürmek için diğer yandan da üretim teknolojilerini geliştirmek için çalışmalar başlatmalarını önerdi. Ayrıca Ankara'da bu sorunları ele alan uzmanlardan oluşan bir komisyon kuruldu.²⁹

İpek üretimini hilelerden korumak amacıyla Sanayi Umum Müdürlüğü 1937 yılının Ağustos ayında bir nizamname hazırladı. Buna göre ipekli ürünler arasında sayılan krepdöşin³⁰, krep birman³¹, krepmaroken³², krep saten³³ ve Bursa krepdöşin³⁴ cinslerinin kalitesi başta maliyetleri ucuzlatmak için karışık iplik kullanılması, kumaş eninin daraltılması ya da çözgü ve atkı ipliklerinin azaltılması olmak üzere muhtelif sebeplerle bozulmuştu. Piyasada ipekli kumaş adı altında karışık kumaşlar imal edilmekte bu da ipekli kumaş sanayiini olumsuz etkilemekteydi. Bu bağlamda Bakanlar Kurulu kararı ile kabul edilen nizamnamede ipekli adı altında satılan kumaşlar üçe ayrılarak yüzde yüz doğal ipekten üretilen kumaşlara "ipek", yüzde yüz suni ipekten üretilenlere "suni ipek", karışık olanlara ise "ipek karışımı" ibaresinin kumaşın kenarına açık bir şekilde damgalanması zorunlu hale getirildi. Ayrıca ipekli kumaşın üretildiği fabrikanın adının ya da rumuzunun da kumaşlara basılmasına karar verildi. Nizamnamenin kabulünden önce üretilmiş olup kararın alındığı tarihte halen stoklarda satılmayı bekleyen kumaşların ise satılabilmesi için kurşunla damgalanması şartı getirildi.³⁵

1938 yılının Eylül ayında "Ziraat Maddelerinin Islahı ve Millî Mahsul Kalitelerinin Yükseltilmesi Hakkında Kanun" kapsamında ipek böceği tohumu yetiştirilmesi, satılması, mübadelesi ve herhangi bir suretle ele geçirilmesi Ziraat Vekâletinin idare ve kontrolü altına

29 "İpekçiler Ne istiyorlar?" *Cumhuriyet*, 6 Mart 1934, s. 3.

30 İnce dokunmuş değerli bir tür ipekli kumaş. Ayrıntılı bilgi için bk. TDK Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr>, [Erişim tarihi: 7 Eylül 2023].

31 Krep birman, 1 cm'de asgari tel adeti 120 ve yine en az ağırlığı 70 gr olan bir tür kumaştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Ahsen Günbulut, *Cumhuriyet Döneminde Antalya'da İpekböcekçiliği Eğitimi (1926-1960)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Antalya 2013, s. 11.

32 Metre gramajı 200-300 gram ağırlığında olan, bahar ve kış aylarında kullanımı daha uygun olan bir tür kumaş. Ayrıntılı bilgi için bk. <https://izmirnehirkumascilik.com/maroken-kumas-nedir/>, [Erişim tarihi: 7 Eylül 2023].

33 İpekli, parlak ve kaygan bir tür ince kumaş. Ayrıntılı bilgi için bk. TDK Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr>, [Erişim Tarihi: 7 Eylül 2023].

34 İnce dokunmuş, değerli bir tür ipekli kumaş. Ayrıntılı bilgi için bk. TDK Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr>, [Erişim Tarihi: 7 Eylül 2023].

35 "İpekli Kumaşlarda Yapılan Hile", *Türk Dili*, 13 Ağustos 1937, s. 2.

alındı. Böylece ipek böceği yetiştireceklerin yüksek veya orta ziraat okulları ya da lise tahsilini bitirmiş olmaları ya da Türkiye’de İpek Böcekçiliği Enstitüsünde müddeti Ziraat Vekâletince tespit olunan kurslara devam edip, kurs sonunda yapılan imtihanları başarı ile geçmiş olmaları veya ipek böcekçiliği ile ilgili müesseselerde en az bir yıl müdür veya üç yıl teknik memur sıfatı ile çalışmış olmaları şartı getirildi. Bu şartları taşıyan kişilerden tohum yetiştirmek isteyenler her yılın mart ayı sonuna kadar bir dilekçe ile buldukları bölgedeki ipek böcekçiliği müessesesi müdürlüğüne müracaat ederek söz konusu yıl için ruhsat almalıydı. İpek böceği tohumu yetiştirenlerin her beş yılda bir ipek böceği enstitüsünde açılan kurslara devam etmeleri ve kurs sonunda yapılan sınavda başarılı olmaları zorunlu hale getirildi. Ayrıca tohumların Pastör (kese) yönteminden başka bir yöntem ile yetiştirilmemesi ve yetiştiricilerin her yıl en az 1000 ons³⁶ tohum yetiştirmeleri de zorunluydu. Tohumluk koza yetiştirmek üzere tohum dağıtacak olan yetiştiricilere dağıtacakları tohumun cinsini, miktarını, çıkacak böceğin nerede ve kimin tarafından besleneceğini beyanname ile bölgesindeki müessese müdürlüğüne bildirmeleri yükümlülüğü getirildi.³⁷ Ayrıca muhtelif yerlerde ipek böcekçiliği istasyonları açılmasına ve ipekböcekçiliği ile ilgili bilimsel ve teknik araştırmaların buralarda yapılmasına karar verildi.³⁸ Bu kapsamda Şarköy-Eriklice’de bir tohum yetiştirme evi açılırken, Bursa, Edirne, Denizli, Antalya ve Diyarbakır’da da ipek böcekçiliği istasyonları kuruldu.³⁹ 1940 yılında alınan bir kararla da ipekböceği yetiştirme, satın alma ve dağıtma işlerinde harcanmak üzere Ziraat Vekâletine döner sermayeden 50.000 liralık ödenek verildi.⁴⁰ Yine aynı yıl Ticaret Vekâletine üreticiden ipek kozası satın almak için kullanılmak üzere 500.000 liraya kadar kredi tahsis edilmesi İcra Vekilleri Heyetince kabul edildi.⁴¹

Türkiye’de ipek böcekçiliğini geliştirmek için atılan tüm bu adımların neticesinde 1932 yılında 1.461.877 kilo olan yaş koza miktarı 1937 yılı hariç her yıl bir önceki seneye göre artış göstererek 1939’da 3.010.412 kiloya yükseldi.

Tablo 7. 1932-1939 Yılları Arasında Türkiye’de Elde Edilen Yaş Koza Miktarı

Yıllar	Koza Miktarı (Kg)	Yıllar	Koza Miktarı (Kg)
1932	1.461.877	1936	2.500.000
1933	1.819.113	1937	2.276.267
1934	1.963.666	1938	2.667.657
1935	2.134.616	1939	3.010.412

Kaynak: Aziz Duru, *İpek Böcekçiliği Koza-İpek-Dut*, Bursa Koza Tarım Satış Kooperatifleri Birliği Yayınları, İstanbul (ty), s. 9.

36 Bir ons 25 grama denk gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. “İpek Böcekçiliği de Tam Bir Devlet Kontrolüne Alınıyor”, *Ulus*, 23 Eylül 1938, s. 2.

37 “İpek Böcekçiliği de Tam Bir Devlet Kontrolüne Alınıyor”, *Ulus*, 23 Eylül 1938, s. 2.

38 “İpekböcekçiliğini Teşvik İçin Yeni Esaslar Hazırlandı”, *Son Telgraf*, 7 Temmuz 1937, s. 3.

39 Nadir Yurtoğlu, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de İpek Böcekçiliği”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVII/34, (Bahar 2017), s. 166.

40 *BCA*, 030. 18. 01. 02 / 91. 65. 15.

41 *BCA*, 030. 18. 01. 02 / 92. 82. 06.

Cumhuriyet öncesi ipek böcekçiliği alanında önemli merkezlerden bir olan Hatay'da I. Dünya Savaşı öncesi yaklaşık 1 milyon kilo ipek kozası elde edilmiş ancak savaşın ardından üretim aynı seviyede devam ettirilemeyerek 210 bin kiloya düşmüştü. 1928 yılında bu miktar 600 bin kiloya çıkarılmışsa da dutlukların yerini meyve bahçeleri aldığından savaş öncesi üretim miktarına ulaşmak mümkün olmadı. 1938 yılında 210 bin olan yaş koza miktarı 1939'da ancak 250 bin kiloya çıktı.⁴² 29 Haziran 1939'da Hatay'ın anavatana katılmasının ardından ipek böcekçiliğini yeniden ihya etmek amacıyla Hatay için de bazı planlamalar yapıldı. Bunlardan en önemlisi Ziraat Vekâletinin Hatay'da ihtiyaç sahiplerine ücretsiz tohum dağıtması oldu. Bu bağlamda 1941 yılının Şubat ayında 3.000 kutu tohum Hatay'a gönderildi. Böylece buradaki ipek kozası istihsalâtı teşvik edildi.⁴³ Ayrıca 26 Mart 1940 tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararı ile Hatay'ın ekonomik hayatında mühim bir yeri olan ipek böcekçiliğinin gelişmesine katkıda bulunmak amacıyla Fransa'dan ithali zaruri olan 10.500 kutu sarı ipek böceği tohumununun 100 kilosundan alınan 3.000 lira gümrük vergisinin 300 liraya indirilmesine karar verildi.⁴⁴ Bununla birlikte yılda 200 bin kilo kozayı işleyebilme kapasitesine sahip 100 mancıklı bir filatür fabrikası kuruldu. Ayrıca bölgede daha çok Süveydiye'de bulunan mihnak adı verilen koza kurutma fırınlarına Tarsus'ta kurulan 3 mihnaklı bir tesis daha ilave edildi.⁴⁵

2.1. Şakir Beyefendi bin Ahmed Vefik Bey Vakfı

Cumhuriyet öncesinde Edirne'de Rumların elinde olan İpek böcekliği ve bağcılık, Lozan Antlaşması'ndan sonra Rumların bölgeden ayrılması ile büyük bir darbe aldı. Özellikle ipek böcekçiliğinin bölgede yeniden canlandırılması için cumhuriyet döneminde özel çaba harcandı. Bu alanda birçok kurs açıldı ve ipek böceği yetiştirenlere destek verildi.⁴⁶ 1923 yılında Edirne Valisi Şakir Bey (Kesebir) tarafından kurulan Şakir Beyefendi bin Ahmed Vefik Bey Vakfı, ipek böcekçiliğinin ıslah edilip bilimsel yöntemlerle geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması, Yüksek Ziraat Mektebi'ne yardım amacıyla tarıma zararlı ve yararlı böceklerle ilgilenen bir istasyon kurulması, evcil kuş türlerinin yetiştirilmesi ve bakımı amacıyla kuruldu. Adeta bir ziraat fakültesi gibi çalışan vakfın bu amaçları vakıf şartında aşağıdaki gibi ifade edildi:

Meblağ-ı mevkuf, maksad-ı *âtiyyenin* te'minine münhasırdır:...Böcekçiliğin tamim ve ıslahına ve tuyuru ehliyye mubâyeasına ve ecnasının teksir ve ıslâhına, gerekli mekteplerde ziraate nafî veya muzır haşerât istasyonlarının yapılmasına...⁴⁷

Şakir Bey tarafından bölgede ipek böcekçiliğini geliştirmek için kurulan vakıf bu amaç doğrultusunda önemli hizmetlerde bulundu. Trakya'da cumhuriyetin ilk yılında kurulan bu vakıf ve açılan kurslar sayesinde 1928 yılında Edirne'de yaklaşık 25.000 kilo⁴⁸ olan koza üretimi 1933 yılında 215.044 kiloya yükseldi.⁴⁹

42 Aktaran, Nadir Yurtoğlu, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de İpek Böcekçiliği", s. 165.

43 "Fakir ipek Kozası Müstahsillerine", *Yeniğün Antakya*, 25 Şubat 1941, s. 1.

44 *BCA*, 030. 18. 01. 02 / 90. 28. 08.

45 Nadir Yurtoğlu, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de İpek Böcekçiliği", s. 165.

46 Önemli bir kısmı ziraat alanında olan bu kurslardan bazıları için bk. *BCA*, 030. 10. 0. 0 / 73. 481. 6.

47 *Tarihte İlginç Vakıflar*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2012, s. 20.

48 "Yeni Mahsul Koza Fiyatları", *Edirne Postası*, 20 Haziran 1927, s. 1.

49 *Trakya İstatistik Yıllığı*, C II, İstatistik Genel Direktörlüğü Trakya Umum Müfettişliği Basım İstatistik Bürosu Yayınları, Ankara 1939, s. 128.

2.2. Bursa Böcekçilik Enstitüsü

I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sırasında dutlukların tahrip edilmesi, savaş yıllarında kozaların para etmemesi, kozacılıkla meşgul olan erkek nüfusun önemli bir kısmının askere alınması, savaş sırasında yaşanan göçler, 18 milyona kadar çıkan koza üretiminin 1918 yılında 1.340.000'e düşmesi ile sonuçlandı. 1921 yılında tüm Türkiye'nin koza üretimi ancak 200-250 bin kilodur. Aynı yıl Bursa'da üretilen koza miktarı ise 70-80 bine düştü. Düyûn-ı Umûmiyye İdaresinin lağvı ile ipek böceği yetiştirilmesi, muayenesi ve satılması hakkında kanun Büyük Millet Meclisi'nde kabul edildi. Takip eden süreçte ise 1930 yılında Bursa İpek Böcekçiliği Mektebi'nde bu işin bilimsel bir çerçevede yapılması için "Böcekçilik Enstitüsü" kuruldu. Enstitü kurulduktan sonra ipek böcekçiliği ve bilhassa tohum üretimi daha teknik ve bilimsel yöntemlerle yürütülmeye başlandı. Enstitünün kurulmasından önce özellikle üretilen tohumların fennî bir surette kışı geçirebilecekleri yerler olmadığı için zayıf tırtıllar ortaya çıkmaktaydı ve bunlarda hastalıklara direnemeyerek ölmekte ya da zayıf koza vermekteydiler. 1931 yılında ülkedeki tohumları fennî surette muhafaza edebilmek için enstitü bünyesinde 200.000 kutu tohum alabilecek ipek böceği tohumu kışlağı yapıldı. "Tohum Yetiştirilmesi, Muayenesi ve Satılması" hakkındaki kanun hükümlerine göre açıldığı günden itibaren Türkiye'de bulunan tohumlar bu kışlak müessesinde muhafaza edilmeye başlandı. Böylece bir taraftan tohum üretimi teknik bir hale koyulurken, tohumların fennî şartlar altında kışlatılması ipek böcekçiliğinin gelişmesi ve mahsulün ıslahını sağladı.⁵⁰ Enstitü bünyesinde yer alan tohum kışlatma müessesinin son sistem teknoloji ile donatılmış olan makinelerini çalıştırmak için 1934 yılının Şubat ayında Alman uzman Georg Reinhard'ın Bursa'ya getirtilmesine karar verildi.⁵¹

Enstitü aynı zamanda ipek mensucatu için hammadde olan kozanın ticari değerinin artmasını ve iklime dayanıklı cinsler yetiştirilmesini sağladı. Bunun yanında enstitü, mahsulün her geçen yıl daha da artmasını sağlamak ve yeni dutluklar meydana getirmek için Koza Borsası ve Ticaret Odaları ile iş birliği içerisinde çalışarak, yüzbinlerce dut fidanının halka bedava dağıtılmasını sağladı. Ayrıca enstitü her yıl bir bölgede kurs açarak ipek böcekçiliğinin ülkenin her yerinde yaygınlaşmasına ve bilimsel kurallara uygun bir şekilde yapılmasına katkı sağladı.⁵²

Enstitü sayesinde bir taraftan tohumlar daha teknik ve bilimsel usullerle elde edilirken diğer taraftan ürünler ıslah edilerek verim artırıldı. İpek böceği iklim ile uyumlu hale getirildi ve bulunduğu ortama intibak edebilen böceklerin seçilmesi suretiyle mevcut hastalıklar ve zayıflıklar bertaraf edildi. Her yıl dut fidanlarının dağıtılması; besleme, fişkirtma usullerinin besleyiciye öğretilmesi; ipek böcekçiliğini geliştirmek için broşürler bastırılması, konferanslar verilmesiyle kutu başına elde edilen koza miktarı 30-35 kilolardan 45-50 kilolara yükseldi.⁵³

50 "İpekböcekçiliğinin Türkiye'deki Vaziyeti", *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1939, s. 8.

51 *BCA*, 030. 18. 01. 02. 42. 10. 05.

52 "İpekböcekçiliğinin Türkiye'deki Vaziyeti", *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1939, s. 8.

53 Aziz Duru, *İpek Böcekçiliği Koza-İpek-Dut*, s. 9. Belirli miktarda dut fidanı her ilin Teknik Ziraat Müdürlüklerinden veya Bursa İpekböcekçiliği Enstitüsü tarafından herhangi bir ücret talep edilmeden sağlanmıştır. Eğer bunun üzerinde dut ağacı yetiştirilmek isteniyorsa Bursa İpekböcekçiliği Enstitüsüne fidan, ambalaj ve nakil masraflarının gönderildiği taktirde fidanlar temin edilerek ilgiliye gönderilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Halûk Seven, *Dutçuluk ve İpekböcekçiliği*, Güven Matbaası, Ankara 1960, s. 4.

2.3. İpek Böcekçiliği Mektepleri ve Kursları

Cumhuriyet döneminde açılan ipek böcekçiliği mekteplerinin temeli aslında 19. yüzyılın sonunda Düyûn-ı Umûmiyye tarafından Bursa’da açılan Harîr Dârüttâlîmi’ye dayanır. Fransa ve İtalya’da ortaya çıkan “Karabatan” ve “Baygınlık” olarak adlandırılan ipek böcekçiliği hastalıkları 1860 yılında önce Edirne ardından İzmit ve Bursa civarında yayıldı. Pastör, 1867 yılında hastalığa karşı çözümü, tohumları mikroskop ile inceleyerek hastaliksız tohumları seçmek ve bir sonraki yıl üretime sokmakta buldu. 1881 yılında Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi’nin ipek öşrü vergilerini toplama hakkını alması ile vergi gelirlerini artırmak için hastaliksız tohum ithalatına önem verildi ancak yine de hastalığın önüne geçilemedi. Bunun üzerine Düyûn-ı Umûmiyye Meclisi İdaresi Başkanlığı Pastör ile yazıştı ve gümrükte tohumları inceleyerek sağlıklılarını ayıracak bir memur talep etti. Ancak yapılan görüşmelerde oldukça maliyetli bulunan bu seçenek yerine Montpellier Zirâat Mektebi’nde Osmanlı Devleti adına eğitim almış bir öğrencinin bu işle görevlendirilmesine karar verildi ve bu görev Kevork Torkomyan Efendi’ye verildi.⁵⁴

Torkomyan Efendi, oldukça masraflı olan ipek böceği yumurtasının ithali yerine Pastör’ün kullandığı teknik ile ipek böceği beslenmesinin, ülke içinde yumurta üretiminin sağlanmasının ve yetiştiricilerin eğitimi ile de yaygınlaştırılmasının daha uygun olacağını savundu. Kozacılığın Osmanlı’da yeniden hayat bulmasını sağlayan bu fikir Düyûn-ı Umûmiyye Meclisi’nde kabul edildi ve 14 Nisan 1888’de İpek Böcekçiliği Mektebi kuruldu.⁵⁵

Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi tarafından “Harîr Darüttalîmi” adı ile Bursa’da açılan İpek Böcekçiliği Mektebi, cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren İktisat Vekâleti tarafından Türkiye’nin Edirne, Diyarbakır, Antalya, Denizli gibi pek çok yerinde açıldı. Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilen “İpekböceği Yetiştirilmesi, Muayene ve Satılması Hakkındaki Kanun” ile açılan bu mektepler diplomalı tohum üreticileri yetiştirerek, Türkiye’de ipek böcekçiliğinin gelişmesine katkıda bulundu.⁵⁶ 1938 yılına geldiğinde ise bu mekteplere “İpek Böcekçiliği İstasyonları” adı verildi.⁵⁷

Türkiye’de ipek böcekçiliğinin ilerlemesi için faaliyet gösteren İpek böcekçiliği mektepleri bu amaca ulaşabilmek için çeşitli faaliyetlerde bulundular. Hiç şüphesiz bu faaliyetlerden en önemlileri kurslar açarak ipek böceği üreticileri yetiştirmek, buldukları bölgedeki böcek ve kozaları ıslah etmek, konferanslar vererek yeni teknikler hakkında üreticiyi bilgilendirmek ve üretimi teşvik edici yarışmalar düzenlemek ya da ödüller vermektir.⁵⁸ Örneğin Ziraat Müdürlükleri ipek böceği yetiştiriciliği yapan ve 5 yaşına gelmiş 400 dut ağacı olan üreticileri tespit ederek bu üreticileri İktisat

54 Cafer Çiftçi, “Hudâvendigâr Vilâyetinde İpekböcekçiliğinin Canlandırılmasında Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi’nin Rolü”, *Belâten*, C 76, S 277, (2012), s. 913-914.

55 Mehmet Ali Yıldırım, “Osmanlı’da İpekböcekçiliği Eğitimi: Bursa Harir Dârüttalîmi ve Dârülharirlerin Açılması”, *Turkish Studies*, Vol 8/5, (Spring 2013), s. 978-979.

56 Ahsen Günbulut, *Alanya İpekböcekçiliği Mektebi*, Alanya Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Alanya 2013, s. 7.

57 Aziz Duru, *İpek Böcekçiliği Koza-İpek-Dut*, s. 7.

58 Ahsen Günbulut, *Alanya İpekböcekçiliği Mektebi*, s. 51.

Vekâletine bildirmekte ve ödüllendirilmelerini sağlamaktaydı.⁵⁹ Cumhuriyet Dönemi'nde ipek böcekçiliğini geliştirmek için atılan en önemli adımlardan biri olan bu mektepler ve kurslar, öncelikle I. Dünya Savaşı'ndan önce ipek böcekçiliğinin gelişmiş olduğu yerlerde açıldı. Böylece teknik ve bilimsel yöntemler ile üretimin artırılması ve halkın bu alana yeniden ilgi duyması sağlandı.

İpek böcekçiliği eğitimlerinde mevcut yetiştiriciler ile bu işe sıfırdan başlayanlara verilen eğitimler genelde farklı sonuçlar doğurdu. Mevcut yetiştiricilerin eğitilmesinde kazandıkları alışkanlıklara bağlılıkları bazı güçlükler ortaya çıkardı. Kazanılmış alışkanlıkların yeni teknikler ile değiştirilmesinde ikna kabiliyeti ve güven oldukça önemli bir unsur olarak görüldü. Nihayetinde ise eğitimler verimin ve dolayısıyla kazancın artırılması yoluyla ipek böcekçiliği ile uğraşan aile sayısının artmasını sağladı.⁶⁰

Cumhuriyetin ilk ipek böcekçiliği mekteplerinden biri 28 Nisan 1928'de Tekirdağ'a bağlı Şarköy-Eriklice'de açıldı. Mektepte eğitim alabilecekler 14 yaşın altında olmamak kaydıyla ilk eğitimini tamamlamış kişilerden oluştu. Bir eğitim dönemi her sabah bir saat olmak üzere 3 ay devam etti. Okula devam eden öğrencilere böcekçilik, tohumculuk ve dutçuluk hakkında kuramsal ve uygulamalı eğitimler verildi. Sene sonunda ilgili derslerden sınav yapıldı ve minimum 5 alan öğrencilere diploma verildi.⁶¹

İpek böceği ve dut ağacı yetiştirilmesine iklimi oldukça elverişli olan Edirne'de "İpek Böcekçiliği Okulu" 4 Mayıs 1931'de açıldı. Dersler 4 aylık zaman dilimine günde 2 saat olacak şekilde yayıldı. Eğitim ilkbahar ve sonbahar olmak üzere iki farklı periyotta yapıldı. Okulda; dut ağacı yetiştirme usulleri, tohum kutularının açılma usulleri, ipek böceği hastalıkları ve ipek böceği besleme teknikleri dersleri verildi. 1932 yılında okula kayıt yaptıran 42 öğrenciden ancak 20'si diploma alabildi. 1933 yılından itibaren ise okulda daha çok ipek böcekçiliği ile uğraşan ailelerin çocukları eğitim aldı.⁶²

I. Dünya Savaşı'ndan önce ipekçiliğin oldukça geliştiği Tire ve Ödemiş çevresinde yılda yaklaşık 500.000 kilo ipek kozası üretilmekteydi. Ancak savaş sırasında ve sonrasında yaşanan gelişmeler dutlukların tahrip edilmesine ve üretimin düşmesine neden oldu. Bölge ipek böcekçiliğine elverişli olduğundan, cumhuriyet döneminde üretimin artırılması hedeflendi. Bilimsel kurallara uygun şekilde üretim yapılması için kurslar açıldı, konferanslar verildi ve böylece bölge halkının eğitilmesi hedeflendi. 1938 yılının Mayıs ayında Ödemiş Halkevi'nde açılan ipek böcekçiliği kursuna katılan 25 kişi, başarılı olarak diploma almaya hak kazandı.⁶³

59 A. Özgür Ağırman, Mehtap Ağırman, Mehmet Ağırman, *Osmanlıdan Günümüze Trakya'da İpek ve İpek Böcekçiliği*, Ceren Yayınları, Edirne 2016, s. 19.

60 Tahsin Kesici, "Türkiye İpek Böcekçiliğinin Gelişmesinde Eğitim ile İlgili Sorunların Çözülmesi", *Türkiye İkinci İpekböcekçiliği Kongresi*, Türkiye Ticaret Odaları-Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Yayınları, Ankara 1974, s. 210.

61 "Memleket Haberleri", *Edirne Postası*, 24 Nisan 1928, s. 1; "Memleket Haberleri", *Edirne Postası*, 17 Mayıs Nisan 1928, s. 1.

62 Okan Ceylan, *20. Yüzyılda Edirne İpekböcekçiliğinin Tarihsel Serüveni*, s. 67.

63 "Ödemiş'te İpek Böcekçiliği" *Akşam*, 10 Temmuz 1938, s. 6.

1928 yılında açılan bir diğer ipek böcekçiliği mektebi Antalya'dadır. 1931 yılında mektebin yakınında bir böcekthane ve kışlak yapılmasına ve dut fidanlığı eklenmesine karar verildi. Dut fidanlığında kısa sürede 60.000 dut fidanı yetiştirildi ve burada yetiştirilen fidanlar isteyenlere bedava dağıtıldı.⁶⁴ Antalya'da İpek Böcekçiliği Mektebi'nin üretimi artırması bölgede ipek böceği yetiştiriciliğine daha fazla önem verilmesi ile sonuçlandı ve 31 Mart 1938'de alınan bir kararla Alanya Kaymakamlığına bir yazı gönderilerek Ziraat Vekaletince İpek Böcekçiliği Mektebi'nin Alanya'da açılmasının karara bağlandığı bildirildi.⁶⁵

Cumhuriyet öncesi ipek böceği yetiştirmenin mühim bir sanat olduğu Erzincan ve Diyarbakır I. Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkım ile bu alanda neredeyse üretim yapılamaz hale geldi. Bu sanati yeniden canlandırmak için her iki şehirde de bir ipek böcekçiliği mektebi açıldı ve böylece ipek böcekçiliğinin bölgede ihyası amaçlandı. Mekteplerin açılmasından önce bölgede oldukça sınırlı sayıda olan tohum kutuları, halka verilen eğitimlerden sonra hızla artış gösterdi. Diyarbakır'da başlangıçta kiralık bir binada eğitim verilirken sonrasında Ziraat Vekâleti şehirde modern bir mektep binası yaptırdı. İpekli kumaş ve koza sergilerinin de zaman zaman sergilendiği bu bina, ipek böcekçiliğine uzun yıllar hizmet etti.⁶⁶

2.4. Bursa İpekiş Fabrikası

Cumhuriyetten önce yaklaşık 3 milyon kilo yaş koza üretimi ile Avrupa ülkelerine her yıl külliyetli ipek kozası ihraç edilmesini sağlayan Bursa'da ipek üretimi, I. Dünya Savaşı'nın ardından dutlukların parçalanarak odun olarak kullanılması ve fabrikaların harap olması dolayısıyla büyük darbe aldı. Kurtuluş Savaşı'nın ardından ise neredeyse tüm Türkiye'de ölmeye yüz tutan bu zanaat yeniden canlandırılmaya çalışıldı.⁶⁷ Cumhuriyetin ilk yıllarında Bursa'da üretim yapabilen ipek fabrikaları mevcut olmasına rağmen bunların hiçbiri Avrupa'da faaliyet gösteren fabrikalar seviyesinde değildi. Özellikle de Avrupa'daki gibi modayı takip ederek kumaş üreten fabrika yoktu.⁶⁸

Cumhuriyetin ilanından 2 yıl gibi kısa bir süre sonra Bursa ve civarındaki ipek böcekçiliği ve koza üretiminin gelişmesine katkıda bulunmak amacıyla 1 Ekim 1925'de bizzat Atatürk'ün temelini atmasıyla İpekiş Fabrikası'nın yapımına başlandı. Cumhuriyet döneminde modern sanayiinin kurulmasına öncülük eden fabrikaların ilki olma özelliği gösteren İpekiş Fabrikası, anonim şirket yapısıyla ve İş Bankası'nın girişimleriyle kuruldu. Aynı zamanda Cumhuriyet tarihinin ilk ihracatını yapan fabrika olma özelliğini de gösteren İpekiş, Türkiye'de ipek böcekçiliğinin gelişmesinde öncü kurumlardan biri oldu.⁶⁹ Üretime başladıktan sonra Atatürk

64 Ahsen Günbulut, *Alanya İpekböcekçiliği Mektebi*, s. 52.

65 Ahsen Günbulut, Menekşe Suzan Teker, Nilgün Akman, "İpekböcekçiliğinin Yaşatılması Bağlamında 1920'lerden Günümüze Alanya'da Verilen Eğitimler", *Kültürel Mirasın Korunması ve Yaşatılması*, 24-25 Nisan 2018, s. 20.

66 "Erzincan'da Böcekçilik Yeniden Canlanıyor", *Akşam*, 20 Kasım 1932, s. 10; "Diyarbakır İpek Böcekçiliği Mektebi", *Akşam*, 29 Eylül 1938, s. 8.

67 "Bursalılara Senede İki Kere Deli...Olurlarmış!"; *Milliyet*, 29 Nisan 1932, s. 3.

68 "İpekiş Sanayiimize Büyük Hizmetler Edecek", *Akşam*, 3 Mart 1932, s. 7.

69 İpekiş Fabrikası'nın kuruluşu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. <https://www.ipekis.com.tr/hakkimizda/>, [Erişim tarihi: 1 Temmuz 2023].

fabrikayı ziyarette bulundu ve hemen her kısmını dolaşarak fabrikanın nasıl çalıştığı ile ilgili izahat aldı. Fabrikadan ayrılırken de fabrikanın anı defterine “İpekiş fabrikasında gördüklerimden çok sevinç duydum” yazdı.⁷⁰

Kurulduğu ilk yıllarda fabrika yönetimi bir genel müdür, bir fen mühendisi ve ikisi Türk ikisi İsviçreli dört uzmandan oluşmaktaydı.⁷¹ İsviçreli uzmanlar dokuma, boya ve şarj kısımlarında çalışmaktaydı.⁷² Ancak 1933 yılına gelindiğinde fabrikada çalışan yabancı uzman kalmadı ve her bölümde sadece Türk uzmanlar çalıştılar.⁷³ Fabrikanın ilk genel müdürü Reşat Bey, 7 yıl Almanya’da ve İngiltere’de dokumacılık alanında tahsil yapmış bir dokuma mühendisiydi. Fabrikanın fen mühendisi de Türk olmakla birlikte Almanya’da 3 yıl fen mühendisliği eğitimi almış sonrasında dokuma tezgâhı inşa eden bir fabrikada işçi sıfatı ile çalışmış, ipekli dokuma sanayiinde ise 4 yıl görev almıştı.⁷⁴ Fabrika büküm bölümü, dokuma bölümü, pişirme-boya bölümü, kumaşı ağırlaştırma işleminin yapıldığı şarj bölümü ve kumaşın toplandığı cilalandığı, ütülendiği apretür bölümü olmak üzere toplam beş bölümden oluşmaktaydı. Fabrikanın en mühim kısmı açıldığı tarihte dünyada da sayıları üçü dördü geçmeyen şarj bölümüydü. Türkiye’de ilk şarj bölümü İpekiş Fabrikası’nda kuruldu. Fabrika kendi şarj işlerini yapmanın yanında diğer ipek fabrikalarının şarj işlemlerini de yaparak ülkedeki ipliklerin ıslahını sağladı.⁷⁵

Kurulduğu dönemde son sistem üretim teknolojisine sahip olmasının yanında fabrika, bölgede ipek üretimine rehberlik ederek küçük sanayi kuruluşlarına da hem yardım etti hem de yol gösterici oldu. İpekiş Fabrikası, üretimini yapmadığı krep, döşen gibi ipekli kumaşları üreten üreticilere yol gösterici ve destek olmanın yanında hiçbir komisyon almadan bu kumaşların kendi satış yerlerinde satılmasını sağladı. İpek üretimi ile ilgilenen sanatkârların müşküllerinin giderilmesinde önemli rol oynayan fabrika, ipek üretiminin nasıl tesis edilmesi gerektiğini her zaman göz önünde bulundurarak yaygınlaştırılmasına katkıda bulundu.⁷⁶

İpekiş; 21 Mayıs 1932’de İstanbul Beyoğlu’nda, 25 Aralık 1932’de Eskişehir’de⁷⁷ ardından İzmir’de, Ankara’da ve 7 Ocak 1933’de de İstanbul Sultan Hamamı’nda bir satış mağazası açtı.⁷⁸ Böylece fabrika⁷⁹ sadece ipekli ürünlerin ve kumaşların üretilmesinde değil aynı zamanda satış ve dağıtımında da faaliyetlerde bulundu.⁸⁰ 1934 yılında Uluslararası Selanik Panayırı’nda ürettiği ürünleri sergileyen İpekiş, dikkatleri üzerine topladı ve sergi idaresi bir diploma ve madalya ile fabrikanın bu

70 “Bursa’da Gazi Hz. nin Tetkikleri”, *Vakit*, 20 Ocak 1933, s. 3.

71 “İpekiş Sanayiimize Büyük Hizmetler Edecek”, *Akşam*, 3 Mart 1932, s. 7.

72 “Bursa İpekiş Fabrikası Fennin Bir Harikasıdır”, *Akşam*, 22 Şubat 1932, s. 10.

73 “Bursa’da Gazi Hz. nin Tetkikleri”, *Vakit*, 20 Ocak 1933, s. 3.

74 “Bursa İpekiş Fabrikası Fennin Bir Harikasıdır”, *Akşam*, 22 Şubat 1932, s. 10.

75 “İpekiş Sanayiimize Büyük Hizmetler Edecek”, *Akşam*, 3 Mart 1932, s. 7.

76 “İpekiş Sanayiimize Büyük Hizmetler Edecek”, *Akşam*, 3 Mart 1932, s. 7.

77 “İpekiş Eskişehir’de Güzel Bir Mağaza Tesis Etti”, *Son Posta*, 26 Aralık 1932, s. 1.

78 “İpekiş İstanbul Şubesi Açıldı”, *Vakit*, 8 Ocak 1933, s. 7; “İpekiş Ankara Mağazası”, *Hakimiyeti Milliye*, 14 Mayıs 1933, s. 1.

79 “İpekiş Dün Gezildi”, *Milliyet*, 23 Mayıs 1932, s. 3.

80 “İpekten Bu Kadar Enfes Şey Yapılabilir”, *Milliyet*, 22 Mayıs 1932, s. 1-6.

başarısını taçlandırdı.⁸¹ Ayrıca reklam konusuna da üretime başladığı ilk günden itibaren yoğun mesai harcayan fabrika yönetimi, üretilen ürünlerin tüm Türkiye'ye tanıtılmasını sağladı.⁸² Kısa sürede ürettiği ürünler oldukça rağbet gören fabrika, 1933 yılında 400 bin lira olan sermayesini 1 milyon liraya çıkartma kararı aldı. Böylece faaliyet sahasını da genişletme imkânı elde etti.⁸³

Markalaşma ve tanıtımın yerli üretimin en önemli eksiği olarak kabul edilen bu dönemde İpekiş, koşulların elverdiği ölçüde bu soruna çözüm getirdi.⁸⁴ Açıldığı günden itibaren yüksek kalitede ve özel ürünler üretmeyi başaran fabrika, bu özelliği ile sadece Türkiye'de değil Balkanlarda da eşsiz bir konuma geldi ve Türk sanayisi açısından elde ettiği başarılar devrim olarak nitelendirildi. Modayı takip eden fabrikanın tasarım ekibi kısa bir süre içinde üretilen ürünler ile moda yön vermeye ve her bakımdan Avrupa'daki muadillerinden daha üstün kumaşlar üretmeye başladı.⁸⁵ Üretilen kumaşlardan maroken birmar isimli kumaşı üretebilmek için Paris'ten farklı farklı numuneler getirildi ve bu kumaşları inceleyen Türk uzmanlar içlerinden en beğendiklerini üretim hedefi olarak belirledi. Sekiz ay süren çalışmaların ardından üretilen kumaşın laboratuvarında yapılan nitelik incelemeleri Paris'ten gelen kumaştan %3 daha iyi olduğunu gösterdi. Maliyet fiyatı 3 lira 85 kuruş olan kumaşın satış fiyatını uzman personel 4 lira 25 kuruş olarak tespit etti. Ancak buna rağmen fabrika yönetimi maliyetleri kısa sürede düşürmeyi hedefleri arasına aldı ve bu özel kumaşı Türk halkının daha geniş bir kesiminin kullanımına sunmak için 3 lira 25 kuruştan satışa sundu. Fabrika yönetimi maliyetin altında yapılan bu satışlarla ilgili şöyle bir açıklama yaptı:

Bu fiyat inşinin bu sene zarfında İpekiş bilançosunda aleyhimize hiç olmazsa otuz beş kırk bin liralık bir fark tevlit edeceğini biliyoruz, fakat takip ettiğimiz 'halka hizmet' siyasetinin icap ettirdiği bütün fedakârlıkları daima memnuniyetle yapıyoruz ve yapacağız. Çünkü bu siyasetin yaptığımız fedakârlıkları ileride bize belâğan mabelâğ telafi edecek neticeler vereceğini muhakkak telakki ediyoruz.⁸⁶

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere fabrikanın hedefleri arasında kaliteli üretim ve kârlılığı artırmanın yanında halka hizmette vardı.

Sonuç

Dünyân-ı Umûmiyye İdaresinin yaptığı çalışmalar neticesinde, 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde koza üretiminin ülkede 4 kat artmasının belki de en önemli sonucu, bu alanda Türkiye'nin ne kadar büyük bir potansiyeli olduğunu göstermesiydi. Böylece yaşanan savaşlar neticesinde dutlukların

81 "İpekiş Mamulâtı Selanik Sergisinde Takdir Edildi", *Vakit*, 6 Kasım 1934, s. 4.

82 İpekiş'in gazetelere verdiği reklamlardan bazıları için bk. "Bu Güzel Çocuk İpekiş'te Giyindi", *Cumhuriyet*, 24 Nisan 1933, s. 8; "İpekiş", *Akşam*, 24 Şubat, 1932, s. 12.

83 "İpekiş", *Akşam*, 25 Ekim 1933, s. 3.

84 "İpekiş Numune Olmalıdır", *Son Posta*, 24 Mayıs 1932, s. 3.

85 "Bursalılara Senede İki Kere Deli...Olurlarmış!", *Milliyet*, 29 Nisan 1932, s. 3.

86 "İpekiş Fabrikasını Ziyaret ve Bir Mülâkat", *Akşam*, 30 Mart 1933, s. 13.

tahrip edilmesi, kaybedilen topraklar, göçler ve salgın hastalıkların neden olduğu işgücü kaybı ile ülkede ipek böcekçiliği gittikçe gerilediğinde, bu tecrübe idarecilerin harekete geçmesini sağladı. Bu bağlamda gelişmeye açık, potansiyeli olan, üretim hacmi artırılabilir sektörlerin “yeniden ihya edilmesi” felsefesine dayanan bir ekonomi modelinin izlendiği 1923-1938 yılları arasında canlandırılmaya çalışılan alanlardan biri de ipek böcekçiliği ve koza üretimi oldu.

1923-1938 yılları arasında Türkiye’de ipek böcekliğini geliştirmek için vakıflar kuruldu, potansiyeli yüksek şehirlerde “İpek Böcekçiliği Mektepleri” açıldı ya da kurslar düzenlenerek halkın daha bilimsel yöntemlerle üretim yapması sağlandı. 1930 yılında kurulan “Böcekçilik Enstitüsü” ise daha ulusal bazda uygulanabilecek kararlara imza attı. Enstitü tohumların bilimsel açıdan uygun şartlarda kışlatılmasını, ipek böceğinin ve mahsulün ıslahını, dut fidanları yetiştirilerek halka dağıtılmasını, besleyicinin kurslar ve konferanslar yoluyla eğitilmesini sağladı. Cumhuriyet döneminde hedeflenen modern sanayiinin kurulmasının öncülerinden olan İpekiş Fabrikası ise aynı zamanda ülkede ipek böcekçiliğinin gelişmesine de katkıda bulundu. Üretilen kozaları daha çok işlemeden hammadde olarak ihraç eden Türkiye, Avrupa’dan ipek kumaş ve ipek iplik ithal ediyordu. İpekiş Fabrikası sayesinde Türkiye’nin kozaları işleyerek iplik ve kumaş üretme kapasitesi arttı. Fabrikanın kurulduğu 1925 yılında 445.581 kilo olan ipek, ipek ipliği ve ipek mensucatı ithalatı sadece üç yıl sonra 378.093 kiloya düştü. Yine 1925 yılında 421.004 kilo olan ipek, ipek ipliği ve ipek mensucatı ihracatı ise 1928 yılında 606.422’ye yükseldi. Türkiye’de ipek halı dokumacılığının ülkeye döviz kazandıran önemli faaliyet kollarından biri olması, kozadan ipek iplik üretim kapasitesinde yaşanan bu artışı daha da önemli hale getirdi. Böylece sadece katma değeri yüksek ürünler elde edilmekle kalmadı aynı zamanda gümrük ve lojistik maliyetlerinden de tasarruf edildi.

Yukarıda saydığımız alınan tüm bu önlemlere ve atılan adımlara rağmen Türkiye’de ipek böcekçiliği 20. yüzyılın başındaki üretim seviyesini bir daha yakalayamadı. Tabii bu durumun aslında en önemli sebebi kaybedilen topraklar nedeni ile yaşanan üretim kaybıdır. 1908 yılında 18.300.000 kilo olan yaş koza üretimi Balkan Savaşlarının başladığı 1912 yılında 7.158.000’e, savaşın sona ermesinin ardından ise 3.516.000 kiloya düştü. Yine I. Dünya Savaşı’nın sona erdiği 1918’de ise yaş koza üretimi 1.340.000 kiloya geriledi. Cumhuriyetin ilanından itibaren ipek böcekçiliğini geliştirmek için alınan önlemler 1930’lu yıllardan itibaren daha sistematik ve ulusal bazda alınmaya başladı. Böylece 1932 yılında 1.461.877 kilo olan yaş koza üretiminin 1939 yılında yaklaşık iki kat artış göstererek 3.010.412’ye yükselmesi sağlandı.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BCA, 030. 10. 0. 0 / 73. 481. 6.

BCA, 030. 18. 01. 02 / 5. 45. 17

BCA, 030. 18. 01. 02 / 42. 10. 05.

BCA, 030. 18. 01. 02 / 67. 65. 17.

BCA, 030. 18. 01. 02 / 90. 28. 08.

BCA, 030. 18. 01. 02 / 91. 65. 15.

BCA, 030. 18. 01. 02 / 92. 82. 06.

Gazeteler

Akşam

“İpek İstihsal ve İhracatı Her Sene Artmaktadır”, *Akşam*, 6 Ekim 1929.

“İngiltere Ağır Gümrük Koymayacak-Cihan Ticareti ve Almanya-İlk İpek Borsası”, *Akşam*, 6 Şubat 1930.

“Bursa İpekiş Fabrikası Fennin Bir Harikasıdır”, *Akşam*, 22 Şubat 1932.

“İpekiş”, *Akşam*, 24 Şubat, 1932.

“İpekiş Sanayiimize Büyük Hizmetler Edecek”, *Akşam*, 3 Mart 1932.

“Erzincan’da Böcekçilik Yeniden Canlanıyor”, *Akşam*, 20 Kasım 1932.

“İpekiş Fabrikasını Ziyaret ve Bir Mülakat”, *Akşam*, 30 Mart 1933.

“İpekiş”, *Akşam*, 25 Ekim 1933.

“Ödemiş’te İpek Böcekçiliği” *Akşam*, 10 Temmuz 1938.

“Diyarbakır İpek Böcekçiliği Mektebi”, *Akşam*, 29 Eylül 1938.

“Bursa İpek Fabrikaları Harbin Doğurduğu Krizi Atlattı”, *Akşam*, 4 Aralık 1939.

Anadolu

“İpekçiliğimizin İstikbali”, *Anadolu*, 5 Ocak 1938.

Cumhuriyet

“Bu Güzel Çocuk İpekiş’te Giyindi”, *Cumhuriyet*, 24 Nisan 1933.

“İpek Sanayiinde İnkişaf”, *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1933.

“İpekçiler Ne istiyorlar?” *Cumhuriyet*, 6 Mart 1934.

“İpekböcekçiliğinin Türkiye’deki Vaziyeti”, *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1939.

Edirne Postası

“Yeni Mahsul Koza Fiyatları”, *Edirne Postası*, 20 Haziran 1927.

“Memleket Haberleri”, *Edirne Postası*, 24 Nisan 1928.

“Memleket Haberleri”, *Edirne Postası*, 17 Mayıs Nisan 1928.

Haber

“İpeğin Esrarı 2000 Sene Nasıl Gizli Kaldı?”, *Haber*, 4 Ocak 1937.

“İpek Rekoltemiz Bu Sene Noksan”, *Haber*, 5 Kasım 1940.

Hakimiyeti Milliye

“Bursa’da İpek Mahsulü”, *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Mayıs 1931.

“İpekiş Ankara Mağazası”, *Hakimiyet-i Milliye*, 14 Mayıs 1933.

Milliyet

“Bursalılara Senede İki Kere Deli...Olurlarmış!” , *Milliyet*, 29 Nisan 1932.

“İpekten Bu Kadar Enfes Şey yapılabilir” , *Milliyet*, 22 Mayıs 1932.

“İpekiş Dün Gezildi” , *Milliyet*, 23 Mayıs 1932.

Son Posta

“İpekiş Numune Olmalıdır” , *Son Posta*, 24 Mayıs 1932.

“İpekiş Eskişehir’de Güzel Bir Mağaza Tesis Etti” , *Son Posta*, 26 Aralık 1932.

Son Telgraf

“İpekböcekçiliğini Teşvik İçin Yeni Esaslar Hazırlandı” , *Son Telgraf*, 7 Temmuz 1937.

Türk Dili

“Çinlilerin İpek Sırrı” , *Türk Dili*, 6 Ocak 1937.

“İpekli Kumaşlarda Yapılan Hile” , *Türk Dili*, 13 Ağustos 1937.

Ulus

“İpek Böcekçiliği de Tam Bir Devlet Kontrolüne Alınıyor” , *Ulus*, 23 Eylül 1938.

Vakit

“İpekiş İstanbul Şubesi Açıldı” , *Vakit*, 8 Ocak 1933.

“Bursa’da Gazi Hz. nin Tetkikleri” , *Vakit*, 20 Ocak 1933.

“İpekiş Mamulâtı Selanik Sergisinde Takdir Edildi” , *Vakit*, 6 Kasım 1934.

Vatan

“Koza Fiyatları Yükseliyor” , *Vatan*, 30 Haziran 1941.

Yeniğün Antakya

“Fakir ipek Kozası Müstahsillerine” , *Yeniğün Antakya*, 25 Şubat 1941.

İstatistik Yıllıkları

1928 *İstatistik Yıllığı*, C I, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1928.

1929 *İstatistik Yıllığı*, C II, Cumhuriyet Matbaası, Ankara 1929.

1939 *Trakya İstatistik Yıllığı*, C II, İstatistik Genel Direktörlüğü Trakya Umum Müfettişliği Basım İstatistik Bürosu Yayınları, Ankara 1939.

1942-1945 *İstatistik Yıllığı*, C 15, Hüsniyatı Basımevi, İstanbul 1946.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Ağırhan, A. Özgür-Ağırhan, Mehtap-Ağırhan, Mehmet, *Osmanlıdan Günümüze Trakya’da İpek ve İpek Böcekçiliği*, Ceren Yayınları, Edirne 2016.

Ceylan, Okan, *20. Yüzyılda Edirne İpekböcekçiliğinin Tarihsel Serüveni*, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara 2023.

Çiftçi, Cafer, “Hudâvendigâr Vilâyetinde İpekböcekçiliğinin Canlandırılmasında Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi’nin Rolü” , *Bellekten*, C 76, S 277, (2012), s. 905-950.

Duru, Aziz, *İpek Böcekçiliği Koza-İpek-Dut*, Bursa Koza Tarım Satış Kooperatifleri Birliği Yayınları, İstanbul (ty).

Günbulut, Ahsen, *Alanya İpekböcekçiliği Mektebi*, Alanya Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Alanya 2013.

_____ *Cumhuriyet Döneminde Antalya’da İpekböcekçiliği Eğitimi (1926-1960)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Antalya 2013.

- Güran, Tevfik, *Resmî İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- İpekböcekçiliği*, ed. Cemalettin Gülseren, Orhan Sipahioğlu, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Yaygın Çiftçi Eğitimi Projesi, Ankara (ty).
- İpekböcekçiliği*, İpekböcekçiliği Araştırma Enstitüsü Yayınları, Bursa 1986.
- Karaesmen, Fikri, İpekböcekçiliği İpekböceği Tohumculuğu ve *Dutçuluğu*, Doğu Matbaası, Ankara 1950.
- Kesici, Tahsin, “Türkiye İpek Böcekçiliğinin Gelişmesinde Eğitim ile İlgili Sorunların Çözülmesi”, *Türkiye İkinci İpekböcekçiliği Kongresi*, Türkiye Ticaret Odaları-Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Yayınları, Ankara 1974, s. 207-214.
- Ogankulu, Sabiha, *İpek Böcekçiliği ve Hastalıkları*, Tarım Vekâleti Ankara Vilayeti Teknik Ziraat Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1956.
- Polatoğlu, Mehmed, Gökhan-Eyyüpoğlu, İsmail, “Erken Cumhuriyet Dönemi’nde İpekli Dokuma Sanayi ve Gelişimi (1923-1938)”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S 24, (Aralık Özel Sayısı 2020), s. 351-369.
- Schenk, A., “İpekböcekçiliğinin Ziraat Kolu Olarak Gelişmesi”, *Türkiye İkinci İpekböcekçiliği Kongresi*, Türkiye Ticaret Odaları-Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara 1974, s. 103-122.
- Seven, Halûk, *Dutçuluk ve İpekböcekçiliği*, Güven Matbaası, Ankara 1960.
- Tarihte İlginç Vakıflar*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2012.
- Teker, Menekşe-Günbulut, Ahsen-Suzan-Akman, Nilgün, “İpekböcekçiliğinin Yaşatılması Bağlamında 1920’lerden Günümüze Alanya’da Verilen Eğitimler”, *Kültürel Mirasın Korunması ve Yaşatılması*, 24-25 Nisan 2018, s. 18-22.
- Topmeşe, Cahit, *İpekböcekçiliği*, T.C. Devlet Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.
- Türkçe Sözlük*, C 2, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- Yıldırım, Mehmet Ali, “Osmanlı’da İpekböcekçiliği Eğitimi: Bursa Harir Dârüttalimi ve Dârülharirlerin Açılması”, *Turkish Studies*, Vol 8/5, (Spring 2013), s. 975-994.
- Yurtoğlu, Nadir, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de İpek Böcekçiliği”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVII/34, (Bahar 2017), s. 159-189.

Elektronik Kaynaklar

<https://www.ipekis.com.tr/hakkimizda/>, [Erişim tarihi: 1 Temmuz 2023].

<https://sozluk.gov.tr>, [Erişim tarihi: 7 Eylül 2023].

<https://izmirnehirkumascilik.com/maroken-kumas-nedir/>, [Erişim tarihi: 3 Temmuz 2023].

STEPS TAKEN TOWARDS THE DEVELOPMENT OF SERICULTURE DURING THE ATATURK ERA (1923-1938)

Ayşegül İNGİNAR KEMALOĞLU*

The production of cocoons by silkworms, which exclusively feed on mulberry leaves, has several advantageous characteristics. These include the completion of the production phase within a relatively short period of 35-40 days and the presence of favorable climates in Turkey for the growth of mulberry trees. These factors make cocoon production an area with significant potential for improvement. Historically, the Ottoman Public Debt Administration, known as Düyûn-ı Umûmiyye, played a crucial role in advancing sericulture in Turkey. The establishment of “Harir Daruttalimi” under their auspices led to a peak in sericulture production during the early 20th century. However, beginning in 1912, cocoon production faced a rapid decline due to various factors, including wars, migrations and epidemics. By 1921, the sector had fallen considerably below its potential, which had been estimated to be between 200,000 and 250,000 kilograms. These challenges highlighted the need for concerted efforts to revive and enhance cocoon production in Turkey.

To achieve production levels comparable to those achieved in the late 19th and early 20th century, numerous crucial local and national measures were implemented. One of the initial steps taken was the establishment of “Şakir Beyefendi bin Ahmed Vefik Bey Foundation” in the same year as the proclamation of the Republic. The foundation was based in Edirne, a region where sericulture had faced significant challenges due to the migrations of Greek and Bulgarian populations and the local community as well as the destruction of mulberry trees during wars. The primary objective of the foundation was to revitalize sericulture in the Edirne region. In practice, the foundation operated much like a school of agriculture, aiming to provide education and training to promote and improve sericulture in the area.

Bursa stood out as one of the regions sericulture and cocoon production thrived during the Ottoman period, and similar significant advancements occurred in this area during the Republican era. In response to the destruction of the old mulberry groves during the wartimes years, new mulberry groves were established in Bursa. The establishment of the “Sericulture Institute” in 1930 played a pivotal role in the promotion of sericulture across the country. The

---

* Assist Prof., Marmara University Atatürk Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences Education, Department of History Education, Istanbul / Turkey, aysegul.kemaloglu@marmara.edu.tr, ORCID: 0000 0002 1409 0161

institute made decisions and implemented practices that had a nationwide impact. It successfully managed the overwintering of seeds under scientifically appropriate conditions, improving sericulture methods and products, cultivated mulberry saplings, distributed them to the public, and conducted training programs for breeders through courses and conferences.

In addition to the efforts in Bursa, sericulture courses and schools were established in regions suitable for silkworm rearing throughout Turkey. These institutions contributed significantly to the training of breeders through conferences and educational materials, while also promoting the enhancement of caterpillar and cocoon production using technical and scientific methods. During this period, new looms were introduced under the Law for the Encouragement of Industry and studies were conducted to improve the quality of silk fabrics woven on these looms. Furthermore, the workforce engaged in sericulture and cocoon production expanded with the arrival of immigrants from Thessaloniki and its surroundings. These individuals, who had previously been involved in tobacco farming, were taught the art of cocoon production and silkworm care. The efficient completion of silkworm and cocoon production in a relatively short time allowed some families to engage in this work as an additional source of income.

Sericulture schools, especially those located in regions where the sericulture sector had a historical presence prior to the Republic, fell under the jurisdiction of the “Law on Rearing, Examining, and Selling Silkworms.” These schools played a crucial role in advancing sericulture by facilitating the training of certified seed producers who had received scientific education in this field. Additionally, efforts were made to standardize production, and measures were implemented to control exports, aiming to prevent unfair competition and safeguard the industry’s interests. In 1933, another significant decision was made, wherein the Cocoon Market was designated to determine the market price of cocoon and assess how many kilograms of silk could be obtained from sample cocoons.

In 1937, the General Directorate of Industry published a regulation, which was later approved by Cabinet Decree, to categorize fabrics sold under the name “silky” into three distinct categories. This regulation aimed to ensure transparency and accuracy in labelling: fabrics composed of 100% silk were required to bear the ‘silk’ mark; fabrics made entirely from artificial silk were obligated to carry the ‘artificial silk’ mark; mixed fabrics containing a blend of silk and other materials were mandated to feature the label ‘silk mixture’. Furthermore, in 1938, the “Law on the Improvement of Agricultural Materials and Raising the Quality of National Crops” was enacted. This law brought the rearing and selling of silkworm seeds under the control of the Ministry of Agriculture. To engage in silkworm breeding, individuals were obliged to meet specific educational requirements, which included being a high school graduate, having graduated from a secondary or high school of agriculture, or successfully completing the courses offered by the Sericulture Institute. Sericulture stations were established in various locations throughout the country with the aim of conducting scientific and technical research related to sericulture. These measures, collectively implemented, yielded significant results.

Fresh cocoon production, which stood at 1,461,877 kilograms in 1932, more than doubled by 1939, reaching an impressive 3,010,412 kilograms.

A crucial step taken to enhance sericulture in Turkey was the establishment of the “İpekiş” factory, whose foundations were laid in 1925. İpekiş was established as a corporation through the initiative of İş Bank. During this period, Turkey primarily exported raw cocoons and imported processed silk and silk yarn from Europe. İpekiş played a pivotal role in Turkey’s sericulture industry as it became the first exporting factory of the Republic era. Beyond its historical significance, İpekiş significantly contributed to the national economy by employing advanced techniques to produce silk and silk yarn, products that were previously imported. Given that silk carpet weaving was a major foreign currency-earning activity for Turkey, it became increasingly important to boost domestic production capacity for silk yarn made from cocoons. This not only resulted in the creation of high-value-added products but also led to cost savings in customs and logistics.

Furthermore, the factory recognized the importance of fashion in fabric production and prioritized branding and promotion. İpekiş actively engaged in sales and marketing, establishing stores in various parts of Turkey. This approach not only facilitated the sale of its own fabric production but also provided a platform for small producers to sell their fabrics without commission. The factory distinguished itself by producing high-quality and fashionable fabrics, placing a special emphasis on branding and promotion. As a result of these efforts, the factory’s capital increased significantly from 400,000 lira in 1933 to 1 million lira in the same year.

1924 BAHİRİYE BÜTÇESİ GÖRÜŞMELERİ İŞİĞINDA CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA TÜRK DONANMASI

TURKISH NAVY IN THE FIRST YEARS OF THE REPUBLIC IN THE LIGHT OF 1924 NAVAL BUDGET NEGOTIATIONS

Burcu ÖZCAN ERDAL

Öz

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte deniz güvenliği ve savunması, devletin yeni yönetiminin öncelikli meselelerinden biri haline gelmiş, 1924 Bahriye Bütçesi görüşmeleri ile Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki deniz gücünün oluşturulmasında ve geliştirilmesindeki temel adımlardan biri atılmıştır. Bu makale, 1924 Bahriye Bütçesi görüşmelerinin, Türk Deniz Kuvvetlerinin erken dönemdeki evrimi ve donanmanın ulusal bağımsızlıktaki rolü açısından önemini incelemektedir.

Görüşmelerin odak noktası, Türk donanmasının güncel ihtiyaçlarının karşılanarak modernizasyonunun gerçekleştirilebilmesi için ayrılacak bütçeyi belirlemektir. Donanmanın ihtiyaçlarının tespit edilmesi, teknolojik altyapısının güçlendirilmesi ve personel eğitimi gibi hayati meselelerin ele alındığı TBMM'deki bu görüşmeler sırasında alınan kararlar, donanmanın gelişimi açısından belirleyici bir rol oynadı.

Bu çalışmada, 1924 Bahriye Bütçesi görüşmelerinin ardından Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk Deniz Kuvvetlerinin nasıl yeniden yapılandırıldığı ve modern bir donanmanın temellerinin atıldığı ele alınmış, Bahriye Vekâletinin kuruluşu ve kurumsallaşması ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Bu çerçevede TBMM Gizli Celse Zabıtları, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi başta olmak üzere çeşitli resmi yayınlar ile birçok araştırma ve inceleme eserinden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: bahriye, bütçe, TBMM, Cumhuriyet Donanması, Bahriye Vekâleti

Abstract

With the establishment of the Republic of Turkey, maritime security and defense became one of the priority issues of the new administration and with the 1924 Naval Budget negotiations, one of the basic steps was taken in the creation and development of a naval force in the first years of the Republic. This article examines the importance of the 1924 Naval Budget negotiations for the early evolution of the Turkish Naval Forces and the role of the navy in national independence.

The focus of the discussions was to determine the budget to be allocated for the modernization of the Turkish navy by meeting its current needs. The decisions taken during these meetings in the Grand National Assembly of Turkey, where vital issues such as determining the needs of the navy, strengthening

* Dr. Araştırma Görevlisi, Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul / Türkiye, burcu.ozcan@marmara.edu.tr; ORCID: 0000-0001-9511-581X

its technological infrastructure and personnel training were discussed, played a decisive role in the development of the navy.

In this study, we discuss how the Turkish Naval Forces was restructured in the first years of the Republic and the foundations of a modern navy were discussed following the 1924 Naval Budget negotiations, and the establishment and institutionalization of the Naval Ministry is explained in detail. In this context, the Secret Session Minutes of the Grand National Assembly of Turkey, various official publications, especially those of the Presidency of the Presidency of State Archives, Republic Archive, as well as secondary literature and monographs have been used.

Keywords: navy, budget, Grand National Assembly of Turkey, Navy of the Republic, Ministry of the Navy

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923 yılında kurulmasıyla birlikte birçok alanda köklü bir dönüşüm sürecine girilmiş, bu dönemde sadece siyasi ve toplumsal alanda değil, aynı zamanda askerî alanda da büyük atılımlar gerçekleştirilmiştir. Bu reformist hareketin öncüsü Mustafa Kemal Atatürk ve O'nun önderliğindeki kadro, Osmanlı Devleti'nin yıkılışının ardından modern ve bağımsız bir Türkiye'nin temellerini atmışlardır. Bu bağlamda, 1924 Bahriye Bütçesi Görüşmeleri, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki deniz güvenliği ve savunma stratejilerinin şekillenmesindeki önemli bir kilometre taşını temsil eder. Bu dönemde, yeni kurulan Cumhuriyet idaresi, ulusal savunma becerilerini güçlendirme ve modern bir ordunun temellerini atmaktaki kararlılığını açıkça ortaya koymuştur. Bu çerçevede 1924 Bahriye Bütçesi Görüşmeleri de Türk Deniz Kuvvetlerinin Cumhuriyetin ilk yıllarındaki evriminin ve kurumsallaşmasının önemli bir adımını ifade etmektedir.

I. Dünya Savaşı'nın ardından Türk donanması hareket kabiliyetinden yoksun ve atıl bir durumda Haliç'te yatmakta, birçok parçası bakım ve onarıma muhtaç bir halde beklemekteydi. Cumhuriyet'in kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, ülkenin deniz güvenliğini sağlama ve savunma yeteneklerini güçlendirme hedefine her fırsatta vurgu yaparak donanmaya gereken önemin verilmesini istemiş, 1924 Bahriye Bütçesi görüşmeleri ile de Türk Deniz Kuvvetlerinin iyileştirilmesi ve modernize edilmesinin yolu açılmıştır.

Bu makalenin amacı, 1924 Bahriye Bütçesi görüşmeleri çerçevesinde Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk donanmasının nasıl şekillendiğini ve modern bir deniz gücü haline geldiğini ortaya koymaktır. Görüşmelerin sonunda alınan kararların donanmanın sonraki yıllardaki gelişimi üzerindeki etkileri bu çalışmada ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Görüşmelerin yapıldığı tarihsel ve stratejik bağlamı anlamak, Türk donanmasının modernizasyonunun ve ulusal savunma stratejisinin nasıl şekillendiğini kavramamıza yardımcı olacaktır. Ayrıca, görüşmelerin ardından bahriyede gerçekleşen önemli gelişmeler ve Türk Deniz Kuvvetlerinin kurumsallaşma süreci de ele alınmıştır.

Türk Deniz Kuvvetlerinin modernizasyon sürecinin bir nevi başlangıcı sayılabilecek olan 1924 Bahriye Bütçesi görüşmeleri ve ardından yaşanan gelişmeler kısıtlı imkanlarla çıkılan yolda gelişen Türk denizciliğinin geldiği noktanın temeli olması açısından da ayrıca önem arz etmektedir.

Millî Mücadele Dönemi'nde Türk Donanması ve Bahriyenin Kurumsallaştırılması Adına Yürütülen İlk Çalışmalar

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında donanmaya gereken önemin verilmemesi ve gemilerin atıl durumda bırakılması etkilerini 1897 Yunan, 1911-1912 Trablusgarp, 1912-1913 Balkan Harpleri sırasında göstermiş, I. Dünya Savaşı'nda sınırlı faaliyet gösteren Osmanlı donanması Cumhuriyet'e son derece zayıf ve kuvvetsiz bir miras bırakmıştır. 30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı Devleti'nin tek deniz üssü olan Haliç, müttefik devlet temsilcilerinden oluşan bir heyetin kontrolüne girmiştir. İtilaf Devletleri gemilerinin gözetiminde Haliç'te yatmakta olan Türk donanması ise enterne edilmiş vaziyettedir.

Kurtuluş Savaşı boyunca Türk gemilerinden lojistik, nakliyat ve istihbarat faaliyetleri dışında harpte yararlanılamamıştır.¹ Karadeniz sahillerindeki Türk gemilerine İtilaf Devletleri'nce abluka uygulanmış, Anadolu sahillerinde bulunan teknelere ya el konulmuş ya da batırılmıştır.² Buna rağmen gizlice yapılan sınırlı kaçak taşımacılık faaliyetiyle Kurtuluş Savaşı boyunca irili ufaklı 26 tekne ile Karadeniz'den toplam 300.000 ton malzeme Sovyetler Birliği'nden Türk limanlarına taşınarak Anadolu'da sürmekte olan kara harbi desteklenmiştir.³

Bu dönemde yetişmiş bahriyeli personel sıkıntısı da göze çarpmaktadır. Osmanlı bahriyesinde görev yapan bir kısım denizci subayın I. Dünya Savaşı'nda şehit olması, Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın yaşlı ve vazifesini ihmal eden subayları ordudan atmak suretiyle orduyu gençleştirme yoluna gitmesi ve Kurtuluş Savaşı'na katılmadığı gerekçesiyle 729 üst rütbeli bahriyelinin emekli edilmesi gibi sebepler yüzünden yetişmiş denizci personel sayısı gözle görülür şekilde azalmış, en üst deniz subayı sayıları oldukça az olan yarbay rütbesindekiler olmuştur. Bununla birlikte İstanbul'dan kaçarak tekneleriyle Ankara Hükümeti'ne katılan bir avuç Türk denizciyle Cumhuriyet Donanması'nın temelleri atılmıştır denilebilir.⁴

Ankara'da TBMM'nin açılmasıyla Müdafaa-i Milliye Vekâleti kurulmuş, bahriye ile ilgili işlerle ayrıca ilgilenmek lüzumu ortaya çıkınca 10 Temmuz 1920'de bu vekâlet bünyesinde

1 Mustafa Hergüner, "Denizciliğimizin Kurtuluş Savaşı'ndaki Yeri", *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1997, s. 136.

2 Erol Mütercimler, *Kurtuluş Savaşı'na Denizden Gelen Destek; Sovyetler Birliği'nden Alınan Yardımlar ve Kuva-yı Milliye Donanması*, Yaprak Yay., İstanbul 1992, s. 42.

3 Cem Gürdeniz, Erdoğan Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*, Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 2000, s. 6.

4 Hikmet Özdemir, *Fahri S. Korutürk*, Deniz Kuvvetleri Yay., Ankara 2006, s. 45.

“Umur-u Bahriye Müdürlüğü” adı altında bir birim tesis edilmiştir. Müdürlük beş kadar küçük rütbeli deniz subayı ile başlarında Kıdemli Yüzbaşı Trabzonlu Şevket (Doruker) Bey olduğu halde faaliyete başlamış ve özellikle Karadeniz’den yapılan nakliyatın merkezi haline gelmiştir.⁵

1 Mart 1921’de Umur-u Bahriye Müdürlüğü’nün teşkilatı genişletilerek *Bahriye Dairesi Reisliği* kurulmuştur.⁶ Deniz Kuvvetleri’nin tüm işlerinden sorumlu olan ve Ankara’nın Samanpazarı semtinde kiralanan bir handa çalışmaya başlayan Bahriye Dairesi,⁷ idari açıdan Müdafaa-i Milliye Vekâletine, eğitim ve harekât işlerinde ise Eskişehir’deki IV. Kolordu kanalıyla Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine tabi idi.⁸ Teşkilatında; Personel, Harekât, Levâzım, Limanlar ve Muhasebe olmak üzere beş daire bulunmaktaydı.⁹

11 Ekim 1922’de Mudanya Mütarekesi’nin imzalanmasından sonra Kasımpaşa’daki Bahriye Nezareti binası İstanbul Bahriye Kumandanlığı karargâhı haline getirildi¹⁰ ve hızla küçük tonajlı harp gemilerinin bakım ve onarımlarının yapılması için çalışmalara başlandı.¹¹

Cumhuriyete İntikal Eden Türk Donanması ve İlk Faaliyetleri

24 Temmuz 1923’te TBMM Hükümeti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti’nin ulusal bağımsızlığı ve egemenliği uluslararası düzeyde ve kesin bir biçimde kabul edilmiş, modern bir ulus devleti olarak temelleri atılan ve uluslararası alanda tanınan bir aktör olarak yükselen yeni bir devletin doğuşu belgelenmiştir. Antlaşmanın imzalanmasının ardından 6 Ekim’de Şükrü Naili Paşa komutasındaki III. Kolordu İstanbul’a girerek yaklaşık 5 yıl süren işgali sonlandırmış, böylece Türk Donanması İtilaf Devletleri kuvvetlerinin gözetiminden çıkarak TBMM Hükümeti’nin emrine girmiştir.

Bu antlaşmanın hükümleri uyarınca Türk Boğazları savaş tehlikesi karşısında veya Türkiye’nin savaşa girmesi durumunda silahlandırılabilir, Boğazların her iki yakasında 15 km’lik bir bölge silahsız bırakılacaktı. Boğazların idaresi uluslararası bir kuruluş olan “*Boğazlar Komisyonu*”na devredilerek savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi çeşitli kurallara bağlanmaktaydı.¹² Yine bu antlaşmayla, Türk limanları arasında yük ve yolcu taşımacılığı hakkını yalnız Türk gemilerine tanıyan kabotaj hakkı elde ediliyor, bununla birlikte Boğazların askerden arındırılmasına karar veriliyordu.¹³

5 Erol Mütercimler, *age.*, s. 85.

6 Cem Gürdeniz, Erdoğan Yüceliç, *age.*, s. 6.

7 Bahriye Dairesi, eski Bahriye Nezareti’nden Liman Reislikleri, Seyr-i Sefain İdaresi, Fenerler ve Tahlisiye İdareleri’ni de devralmış, ancak bunlar 1924 yılında Bahriye Dairesi bünyesinden çıkarılmışlardır.

8 Afif Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması*, C IV, Deniz Basımevi Yay., İstanbul 1984, s. 606.

9 Afif Büyüktuğrul, *age.*, s. 603.

10 Şerafettin Erdem, Anılarda Gölçük, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, S 551, (Kasım 1991), s. 28.

11 Soner Polat, *Denizin Koruyucuları Deniz Kuvvetleri Tarihi*, Deniz Kuvvetleri Basımevi, İstanbul 2008, s. 132.

12 Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C I, Kaya Yay., İzmir 2000, s. 368.

13 Fahri Çoker, “Cumhuriyet Bahriyesi Nasıl Kuruldu”, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, S 560, (Temmuz 1994), s. 64.

Uluslararası siyasi konjonktür donanmanın kısa sürede güçlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktaydı. 2753 km olan kara sınırlarına karşın, 8272 km'lik kıyı şeridi ile Türkiye'nin kıyılarının tüm sınırlarına oranının yaklaşık %75 olması yeni kurulan devletin güçlü bir deniz devleti olmasını gerektiriyordu. Mustafa Kemal Atatürk, henüz I. Dünya Savaşı sırasında güçlü bir donanmanın eksikliğini ve gerekliliğini ciddi ölçüde hissederek 1915 Çanakkale Muhabereleleri'nin ardından şunları söylemişti:

Boğazları kapadım, Çarlık Rusyası'nı çökmeye hükümlü ettim. Ne çare ki aynı akıbet bizi de beklemektedir. Çünkü karşımızda düşman kuvvetlerine her türlü stratejik manevra yapmak imkânını hazırlayan bir İngiliz Donanması var. Bizim de bu donanmayı durduracak bir deniz kuvvetimiz yok.¹⁴

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edildiğinde Türk donanması, Osmanlı Devleti'nden devralınan sınırlı sayıda, harekât imkân ve kabiliyeti kısıtlı şu gemilerden oluşmaktaydı:¹⁵

Yavuz¹⁶, Turgut Reis, Hamidiye, Mecidiye Kruvazörleri.
Berk-i Satvet¹⁷, Peyk-i Şevket¹⁸ Torpido Kruvazörleri.
Muavenet-i Milliye, Numune-i Hamiyet Destroyerleri.

Taşoz, Basra, Samsun, Sultanhisar, Sivrihisar, Yunus, Akhisar, Draç, Berk-i Efşan, Musul Torpidobotları.

Burak Reis, Hızır Reis, Kemal Reis, İsa Reis, Aydın Reis, Preveze, Sakız Gambotları.
Zuhaf, Muin-i Zafer, İclaliye, Necm-i Şevket Korvetleri.
İntibah, Nusret, Tir-i Müjgan Mayın Dökücülerini.
9 adet Mayın Toplayıcı Motor.
Ertuğrul ve Söğütlü Yatları.

Bu gemilerin o zamanki durumunu kısaca şöyle özetlemek mümkündür; Yavuz Kruvazörü, I. Dünya Savaşı sırasında aldığı mayın yarası sebebiyle hareketten yoksun, hasarlı ve neredeyse çalışamaz bir halde İngilizler tarafından Tuzla'ya çekilmiş,¹⁹ Almanlar gemiyi terk etmeden önce birçok cihazını sökmüş, geminin işleyişi ile ilgili talimatnameleri yanlarında götürmüşlerdir.

14 Afif Büyüktuğrul, *Atatürk ve Türk Denizciliği*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1975, s. 5.

15 Afif Büyüktuğrul, *age.*, s. 81; İ. Bülent Işın, *Cumhuriyet Bahriyesi Kronolojisi 1923-2005*, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul 2006, s. VI.

16 Yavuz Kruvazörü, Osmanlı Devleti tarafından Almanya'dan satın alınarak donanmanın amiral gemisi olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra da Türk donanmasının en güçlü gemisi olarak hizmete devam etti.

17 1924 yılında ismi "Berk" olarak değiştirilmiştir.

18 1924 yılında ismi "Peyk" olarak değiştirilmiştir.

19 Rasim Ünlü, "I. Dünya Harbinden Önce Cumhuriyet'in Kuruluşundan Sonra Türk Bahriyesinin Yeniden Organizasyonu; Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın Oluşumu ve Askeri Sonuçları (1923-1949)", *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1997, s. 166.

Yukarıda adı geçen diğer gemiler Kasımpaşa'da Haliç Tersanesi önünde kıçtan kara²⁰ ve hurda halde beklemektedirler. Harekâta hazır gemi yok denecek kadar azken en iyi durumdaki gemilerden biri olan ve Balkan Savaşları'nda süvarisi Hüseyin Rauf (Orbay) Bey'in yaptığı akın hareketiyle ünlenen Hamidiye Kruvazörü²¹ tamir ve bakıma, donanma personeli eğitim ve tatbika muhtaç durumdadır. Osmanlı donanması Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından Cumhuriyet'in ilanına kadar olan zaman boyunca tek bir faaliyette bulunmamıştır.

Lozan Barış Anlaşması gereği Bozcaada ve Gökçeada'yı teslim almak üzere Hızır Reis Gambotu'nun denize indirilmesiyle Türkiye Cumhuriyeti donanması ilk kez faaliyete geçmiştir.²² Ardından İsa Reis ve Kemal Reis gambotları İzmir ve Samsun'a gönderilmiş, Hamidiye Kruvazörü okul gemisi olarak kullanılmak üzere bakımı yapılarak denize çıkarılmıştır. 15-22 Şubat 1924 tarihleri arasında İzmir'de Reis-i Cumhuriyet Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde Millî Mücadele'nin tüm komuta kademesinin katıldığı askerî taktik geliştirme oyunları tertip edilmiştir.²³

Yeni kurulan devletin ekonomik kapasitesinin sınırlı olması donanmanın belirli bir plan çerçevesinde kademeli olarak güçlendirilmesi ve geliştirilmesi fikrini doğurmuş, öncelikle eldeki gemilerin onarımı ve modernize edilmesi düşünülmüştür. Türk gemilerinin denizlerde seyretmeye başlamasının ardından Bahriye Dairesi Reisliği öncelikli olarak Yavuz ve Turgut Reis'in onarılmasına, Peyk, Berk, Taşoz, Samsun ve Basra gemilerinden bir filotilla oluşturulmasına ve onarılmayacak durumda olan gemilerin feshedilmesine karar vermiştir.

Bu dönemde Bahriye Dairesi Reisliğine Kalyon Kaptanı Albay Abdürrahim (Hamamcıoğlu) Bey getirilerek Türkiye Cumhuriyeti donanmasının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi için çalışmalar hızlandırılmış, Cumhuriyetin ilk Donanma Komutanı ise aynı zamanda İstanbul Mebusluğu yapmakta olan Kalyon Kaptanı Albay Ahmet Hamdi (Denizmen) Bey olmuştur.²⁴ 1924 yılı başlarında kendisinin başkanlığında bir komisyon kurularak Cumhuriyetin donanmaya dair devraldığı bir başka mesele olan sınırlı sayıdaki bahriyelinin eğitim ve tatbikattan mahrum bir halde oluşu ele alınmıştır. Komisyon, donanma personelinin Kurtuluş Savaşı sırasındaki vaziyetleri, sağlık durumları, mesleki meziyetleri gibi konularda tahkikat yapmış, ilk etapta çeşitli sınıflardan 749 subay emekliye ayrılmıştır. Çalışmalarının sonunda komisyonca 4 Liva Amiral (Tuğamiral), 8 Kalyon Kaptanı (Albay), 34 Fırkateyn Kaptanı (Yarbay), 155 Korvet

20 Geminin arka kısmı iskeleye gelecek şekilde yanaşık olarak bulunması.

21 Detaylı bilgi için bk. Ersan Baş, Arif Emre Kara, *Gazi Hamidiye ve Akın Harekâtı*, Piri Reis Araştırma Merkezi Yay., İstanbul 2006.

22 Soner Polat, *Denizin Koruyucuları Deniz Kuvvetleri Tarihi*, s. 12.

23 Cevat Ülkekel, "Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurt Gezileri, Bahriye ve Cumhuriyet Döneminin İlk Deniz Tatbikati", *Deniz Kuvvetleri Dergisi Eki*, S 587, (Temmuz 2003), s. 4.

24 1873 yılında İstanbul'da doğan Ahmet Hamdi Bey, Bahriye Mektebi'nden Güverte Mühendisi olarak mezun olduktan sonra Seyr-i Sefâin Umûm Müdür Yardımcılığı, Reşadiye Zırhlısı İkinci Süvari Birliği ve İnşaat Heyeti Başkan Yardımcılığı, Bahriye Nezâreti III. Daire Başkanlığı, Cumhuriyet döneminde ise İstanbul Mebusluğu ve Donanma Kumandanlığı görevlerinde bulunmuş, 1959 yılında vefat etmiştir. Bk. *TBMM Albümü 1920-2010*, C I (1920-1950), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., Ankara 2010, s. 399.

Kaptanı (Binbaşı), 413 Kıdemli Yüzbaşı, 191 Yüzbaşı, 107 Mülazım (Teğmen), 107 Mühendis olmak üzere 1019 subay, 120 gedikli subay, 470 astsubay, 47 deniz talebesi, 80 bahriye mektebi talebesi kadrosu bulundurulması uygun görülmüştür. Ayrıca aynı yıl çıkarılan bir genelge ile personele donanmada yeni bir ruh ve dirençle işe başlamak gerektiği, personelin yetenek ve gücüne inanıldığı, önemli olanın çok çalışıp çok okuyarak bunları ortaya çıkarmak olduğu tebliğ edilmiştir.²⁵

Cumhuriyet ilan edildiğinde Bahriye Mektebi deniz subayı yetiştirmeye devam ediyorken, 3 Mart 1924 tarihli ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulünden sonra burada da bir kısım değişikliğe gidilerek Kasımpaşa'daki Bahriye Nezareti binası içinde İstanbul Deniz Komutanlığı'ndan bağımsız olarak *Deniz Okulları Müfettişliği* kurulmuş ve başına Albay Şevket Şakir Bey getirilmiştir.²⁶ Ayrıca okulun müfredatında da değişiklik yapılarak on bir yıl olan okul süresi on iki yıla çıkarılmıştır.

1924 Yılı TBMM Bahriye Bütçesi Görüşmeleri ve Alınan Kararlar

Cumhuriyetin ilan edilmesine kadar olan süreçte TBMM, donanmanın finansmanını geçici bütçe avans kanunları aracılığıyla sağlama yoluna gitmiştir. 1924 yılının Mart ayında gerçekleştirilen bütçe görüşmeleri ile donanmanın ihtiyaçlarını karşılayacak özel bir bahriye bütçesi oluşturulmasına çalışılarak deniz kuvvetlerinin modernizasyonu ve gelişme sürecine yönelik önemli bir adım atılmıştır.

Bahriye bütçesi görüşmelerinden önce henüz 24 Ekim 1923'te Denizli Mebusu Mazhar Müfit, Kırşehir Mebusu Yahya Galip, Trabzon Mebusu Ahmet Muhtar, İstanbul Mebusu Ahmet Hamdi, Kastamonu Mebusu Ali Rıza ve Zonguldak Mebusu Yusuf Ziya Beylerden oluşan "Bahriye Encümen-i Mahsusu" adlı bir komisyon kurularak bahriyenin ihtiyaçlarına dair ayrıntılı bir rapor hazırlanmıştır.²⁷ Bu rapor doğrultusunda komisyon üyeleri Meclis'teki bütçe müzakereleri sırasında diğer mebuslarla bilgi paylaşımında bulunmuşlardır.

24 Şubat 1924'te Maliye Bakanı Abdülhaluk (Renda) Bey'in konuşmasıyla başlayan TBMM bütçe görüşmelerinde, diğer kamu kurumlarının bütçe müzakerelerinin tamamlanmasının ardından 25 Mart'ta bahriye bütçesi görüşülmeye başlanmıştır.²⁸ İlk olarak Bahriye Encümen-i Mahsusu adına İstanbul Mebusu Ahmet Hamdi Bey komisyonun bahriye bütçesi hakkındaki tespitlerini izah etmek üzere söz alarak bu kadar geniş sahillere sahip olup donanmasını ihmal edenlerin uğradığı akıbetlerin örneklerinin tarihten görülebileceğini, Türkiye'nin denizlerde cihangirlik ya da fütühatçılık iddiasında olmadığını, bahriye siyasetinin amacının millî sınırlar

25 Zeki Arıkan, İdris Bostan, Salih Özbaran, *Türk Denizcilik Tarihi*, C II, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yay., İstanbul 2009, s. 131; Fahri Çoker, agm., s. 60.

26 Afif Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması*, C IV, s. 643.

27 Fahri Çoker, "Cumhuriyet Bahriyesi Nasıl Kuruldu", s. 60.

28 TBMM Gizli Celse Zabıtları, 25 Mart 1340 (1924), D II, C IV, s. 391-409.

dâhilinde güvenliğin temini ile muhtemel düşman tecavüzlerine karşı koyabilecek bir donanma tesis etmek olduğunu ifade etmiştir. Yunanistan'ın güçlü bir deniz kuvvetine sahip olma arzusunun altını çizen Ahmet Hamdi Bey bir bahriye programına duyulan ihtiyacı vurgulamıştır.²⁹

Bunun üzerine Kütahya Mebusu Recep (Peker) Bey kendisine izlenmesi planlanan bahriye bütçesi politikasının genel hatlarını sormuş, Ahmet Hamdi Bey de Lozan Barış Antlaşması'nın Boğazları serbest bir hale ve Ege adalarıyla Batı illerinin sınırlarının Yunan sınırıyla hemen hemen bağırılınca işitilecek bir vaziyete getirdiğini hatırlatmıştır. Bunlara karşı Türkiye'nin hazırlıksız bulunması, iç siyasette ufak bir muhalefet ya da gerginlik anında denizden baskına uğrama riskini barındırmaktadır. Bu sözlerden sonra Ahmet Hamdi Bey meselenin maddi tarafına vurgu yaparak Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâletinin o yıl arzu ettiği bütçenin 60-65 milyon lira olduğunu, en azından 45-50 milyon lira sarf edilmesinin zaruri görüldüğünü ve bu miktarın bir anda verilmesinin gerekmediğini söylemiştir. Komisyona göre hükümet ilgili müesseselerle anlaşarak bunu taksitle on senede ödeyebilir ve dolayısıyla bütçeye her sene 4-5 milyon kadar daha para ilavesi lazımdır.³⁰

Ahmet Hamdi Bey ardından sözü donanmanın amiral gemisi Yavuz'a getirerek;

Eğer bir sene daha bekleyecek olursak elimizde bulunan geminin kıymet-i harbiyesi mahvoluyor. Bugünkü hal-i hazır ile enkaz halinde, satılığa çıkarılırsa şüphesiz bir milyon liradan fazla etmez. Çünkü harp gemisi halinde kimseye satılamaz. Ancak tamir edilirse bugün kıymet-i harbiyesi mevcuttur. Kıymet-i harbiyesini tekrar iktisap edecek olursa 45-50 milyonluk bir gemi olur ve bu geminin İngiliz donanmasında bulunan emsali gemilerden gayri Bahr-i Sefid'de eşti yoktur. Rusya'da da kıymet-i harbiyesi bu kadar yüksek bir gemi yoktur. Mükemmel bir gemidir ve bu gemi tasavvur ettiğimiz müdafaa tertibatının kuvvetimizin 3/4'ünü tenkil eder ki bahsetmek istediğim gemi Yavuz'dur. Bunu bu sene tamir etmeyelim, tehir edelim o bir sene tamir edelim diyecek olursanız, bunun su altında bulunan aksamında iki rahnesi vardır, bu rahneler sular vasıtasıyla çürüyor. Adam girip tamir edemiyor. Bir sene daha geçerse o perdeler de patlayarak o bir perdeler geçecektir. Binaenaleyh bu senede geçerse tamir edilmek için hem ziyade paraya ihtiyaç hâsıl olacaktır, hem de kıymet-i harbiyesini kaybedecektir.³¹ demiştir.

Son olarak sözü bahriye personeli meselesine getirerek hal-i hazırda sayılarının en işe yarayanları olmak şartıyla 1300 kadar kaldığını, bahriye zabiti yetiştirmek işinin çok zahmetli ve zaman alan bir iş olduğunu ifade etmiştir. Ahmet Hamdi Bey sözlerini neticede asıl meselenin bahriyeye ayrılacak bütçe ve bunun hükümetçe usulü dairesinde taksitlerle beş on yıl bir zamanda ödenmek şartıyla bahriyeyi takviye etmek şeklinde olduğunu belirterek sonlandırmıştır.³²

29 TBMM Gizli Celse Zabıtları, 25 Mart 1340 (1924), D II, C IV, s. 391.

30 TBMM Gizli Celse Zabıtları, 25 Mart 1340 (1924), D II, C IV, s. 392.

31 TBMM Gizli Celse Zabıtları, 25 Mart 1340 (1924), D II, C IV, s. 392-393.

32 TBMM Gizli Celse Zabıtları, 25 Mart 1340 (1924), D II, C IV, s. 393.

Bundan sonra Heyet-i Vekile adına söz alan Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım (Özalp) Paşa hem kendi düşüncelerini hem de hükümetin nokta-i nazarından tespit edilmiş hususları ortaya koyarak ellerinde bulunan gemilerden hiçbirinin açık denizde harp edebilecek kudret ve kabiliyette olmadığını söylemiştir. Bahriye personelinin I. Dünya Savaşı boyunca denizde çok az faaliyette bulunduğunu, Kurtuluş Savaşı'nda ufak motorlarla büyük harp gemilerine karşı fedakârca çalıştıklarını, ancak o gün için donanmayı idare edebilecek sayıda fenni zabitan bulunmadığını eklemiştir. Uzun zamandan beri işlevsiz, faaliyetsiz, buldukları rütbede kalmış ve terfi edememiş olan personelden bazıları mesleklerini dahi unutmuşlardır ve bu bakımdan Kâzım Paşa, bahriyenin bazı kısımları için yurt dışından getirilecek uzmanlara ihtiyaç olabileceği görüşündedir.

Kâzım Paşa'nın değindiği bir diğer husus da donanmayı büyük donanmalar seviyesinde tutacak deniz üsleri, limanlar ve tersaneler inşa etmenin gerektiğidir. Aksi takdirde milyonlarca lira sarf edilerek alınacak ya da inşa edilecek olan gemiler, denizlerde uğrayacakları olası hasar ve zedelenmeler sonrası kullanılmaz hale gelecektir. Bu yüzden İstanbul'daki tersanenin yerine yeni ve olası bir savaşta daha işlevsel konumda bulunan bir tersane yapılmasını teklif etmiştir. Hem kendisinin hem de uzman arkadaşlarının fikirleri, izlenecek yeni bahriye siyasetini tersane esası üzerine kurmak üzerinedir. Bütçe meselesine de değinerek Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin bir bahriye siyaseti programı yaptığını ve bu programın on sene için 54 milyon liralık bir meblağda olduğunu, 1924 yılı için bunun 7 milyon lirasının istendiğini, Hükümet ve Meclis karşılığını bulup verirse derhal işe başlayabileceklerini şu sözlerle ifade etmiştir;³³

Buyuruyorsunuz ki millet donanma istiyor. Ben istemiyor muyum? Teşekkür ederim, Meclisi Âli bugün kâğıt üzerinde değil, hakikatte ne kadar para verilse bu sene zarfında hepsini sarf etmeğe çalışırım ve mükemmel bir şey yaparım. Hangi vekildir ki kendisine para verecekleri, tahsisat verecekleri zaman istemem der. Veriniz ve ne verirsiniz ona göre yaparım.³⁴

Kâzım Paşa sözlerine devam ederek Erkânı Harbiye-i Umumiye ve Müdafaa-i Milliye Vekâletleri ile Bahriye dairelerinin iştirakiyle yapılan beş senelik Bahriye programını anlatmaya başlamıştır. Bu beş sene içinde planlananlar Yavuz Kruvazörü'nün tamiri, iki filo oluşturulması, iki adet 700 tonluk tahtelbahir, 6 adet 400 tonluk tahtelbahir, iki adet 200 tonluk tahtelbahir, 6 adet 400 tonluk torpido muhribi, 4 adet torpido, 2000 adet torpil malzemesi satın alınması, mevcut gemilerin onarımı ve Anadolu'da bir tersane inşasıdır³⁵. 1924 yılı programı ise 7 milyon liralık bir bütçe ile Yavuz'un tamirine başlanması, iki adet 750 tonluk tahtelbahir, iki adet

33 TBMM Gizli Celse Zabıtları, 25 Mart 1340 (1924), D II, C IV, s. 395-396.

34 TBMM Gizli Celse Zabıtları, 25 Mart 1340 (1924), D II, C IV, s. 398.

35 Lozan Barış Antlaşması uyarınca Boğazlar, özel bir komisyon tarafından idare edilerek tarafsız bir statüde olacağından Marmara Denizi içinde başka bir mevkiye bir bahriye üssü yapılmasına karar verilerek en uygun yer olan İzmit Körfezi'nde keşif çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Ardından 1923 yılında İzmit'te "Marmara Üssü Bahri ve Kocaeli Müstahkem Mevki Kumandanlığı" adı altında yeni bir komutanlık teşkil edilmiştir.

500 tonluk torpil gemisi alınması, mevcut gemilerin tamir ve tadilat işleri ile Anadolu'da inşa edilecek tersane inşaatının başlatılmasıdır.³⁶

Kâzım Paşa, Batı sahillerindeki Yunan tehlikesine de dikkat çekerek milletin ve memleketin şerefi, haysiyeti ve Yunanlıların bir kez daha Türk sahillerine sokulmaması için gereken fedakârlığın gösterilmesini, Encümen-i Mahsusa komisyonunun tespit ettiği 6 milyon 800 bin liralık bahriye bütçesinin kabulünü Meclis'ten rica etmiştir.³⁷

Çetin geçen müzakereler neticesinde 25 Mart akşamı 1924 yılı bahriye bütçesi 6.582.631 lira olarak kabul edilmiştir. Bahriye bütçesinin ifasına dair kanun 20 Nisan 1924'te TBMM'de kabul edilerek 24 Mayıs 1924 gün ve 71 sayılı resmî gazete ile yürürlüğe girmiştir.³⁸ Bu miktarın yaklaşık 1 milyon lirası, liman idaresi ve sahil koruma gemilerinin giderleridir. Geriye kalan ödenekle personel giderlerinin (maaşlar, giyecek, yiyecek, kırtasiye, ısınma, aydınlatma, kira, yolluk, ilaç, sağlık vb.) yanı sıra gemilerin tamiri ve yenilenmesi işi de görülecektir.

Böylece bahriyenin iyileştirilmesi için işe başlanmış, kadrolarda değişiklikler yapılmış, gemiler tamire alınmıştır. 5 Nisan 1925 günü çıkarılan 599 sayılı *Bahriye Fevkalade Bütçe Kanunu* ile beş yıl içinde ve her yıl eşit miktarda harcanmak ve o yıl harcanamayan kısmı ertesi yıla aktarılmak üzere 15 milyon 45 bin liralık olağanüstü bir ödenek oluşturulmuştur.³⁹ Ardından Hollanda'dan Foye North isimli şirkete iki denizaltı sipariş edilerek bunlara tayin edilen personel de eğitim için Hollanda'ya gönderilmiştir.⁴⁰

Bu ödenek dışında bahriyeye 18 Nisan 1925 gün ve 627 sayılı 1925 bütçe kanunu ile 5 milyon 130 bin 380 lira, 24 Mayıs 1926 gün ve 848 sayılı bütçe kanunu ile de 5 milyon 105 bin 158 lira ayrılmıştır. Bu bütçelerle Yavuz'un tamirine, Gölçük'te yüzer havuzun inşasına ve bir mayın fabrikası kurulması çalışmalarına başlanmıştır.

Bahriyenin Kurumsallaşmasında Son Aşama: Bahriye Vekâletinin Kurulması

Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında gerçekleştirdiği yurt içi gezileriyle ülkenin dönüşümünü ve modernleşme çabalarını halkla birebir paylaşma imkânı bulmuş, bu geziler halkla arasındaki bağın güçlenmesini sağlamış ve yeni Türkiye'nin inşasında halkın katılımının ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Bunlardan biri de 29 Ağustos'tan 18 Ekim 1924'e kadar süren ve Türkiye'nin farklı bölgelerini kapsayan "*Sonbahar Gezisi*" olarak anılan

36 TBMM Gizli Celse Zabıtları, 25 Mart 1340 (1924), D II, C IV, s. 399.

37 TBMM Gizli Celse Zabıtları, 25 Mart 1340 (1924), D. II, C. IV, s. 400.

38 Fahri Çoker, agm., s. 72.

39 M. Engin Uzun, *Atatürk Dönemi Türk Bahriyesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2004, s. 13.

40 T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-10-0/62-418-1. Bu denizaltılar I. ve II. İnönü isimleriyle 1928 yılında Deniz Kuvvetleri'ne katılmışlardır. Bk. Afif Büyüktuğrul, *Cumhuriyet Donanması (1923-1960)*, Deniz Basımevi, İstanbul 1967, s. 8.

yurt gezisidir.⁴¹ 51 gün süren bu seyahatte ilk durak, Büyük Zafer'in ikinci yıldönümünde Meçhul Asker Anıtı'nın temel atma törenlerine katılmak üzere 30 Ağustos'ta eşi Latife Hanım ile beraber gittiği Dumlupınar olmuştur. Onlar Afyon, Eskişehir, Bursa'nın ardından Hamidiye Kruvazörü'yle İstanbul Boğazı'ndan geçerek Trabzon'a gitmişlerdir.⁴² Eylül ayında gerçekleşen bu deniz yolculuğu esnasında Gazi Mustafa Kemal Paşa donanmayı yakından tanımak ve incelemek fırsatı bulmuştur. Gemi komutanı Binbaşı Hüsamettin Üsel ve subaylarına sık sık söylediği "Donanmasız Anadolu olmaz" sözü ile bu gezi sonunda Hamidiye'nin hatıra defterine yazdığı aşağıdaki ifadeleri kendisinin donanmayla ilgili temel teorik felsefesini açıklar niteliktedir:⁴³

Hudutlarının mühim ve büyük aksamı deniz olan Türk Devleti'nin donanması da mühim ve büyük olmak gerektir. O zaman Türkiye Cumhuriyeti daha müsterih ve emin olacaktır. Mükemmel ve kaadir bir Türk Donanmasına mâlik olmak gayedir. Bunun ilk azimet noktası, sefain-i harbiye tedarikinden evvel onları muvaffakiyetle sevk ve idareye muktedir kumandanlara, zabıtlere, mütehassıslara malikiyettir. Bu gezinin ardından 1 Kasım 1924'te TBMM'nin yeni dönem açılış nutkunda; Efendiler! Bahriyeyi esaslı ve ciddi bir biçimde geliştirip, düzenlemek düşünülmelidir. Bu konuda başlangıç noktası, özellikle seçkin elemanları hak ettikleri gibi yetiştirip, onlardan memleketin ivedi gereksinimlerinde yararlanmak ve herhalde memleketin gücünün üzerinde hayallerden de uzak durmak olmalıdır.⁴⁴

diyerek deniz gücünün önemini ve bahriye işlerinin bir vekâlet bünyesinde örgütlenmesinin gerekliliğini vurgulamıştır.⁴⁵ Böylece denizciliğe ait müstakil bir vekâletin kurulması meselesi ön plana çıkmıştır.⁴⁶

Konu, Meclis'te ilk olarak Kastamonu mebusu Ali Rıza Bey ve arkadaşları tarafından gündeme getirildiyse de⁴⁷ asıl görüşmeler 20 Aralık 1924'te Giresun Mebusu Kâzım (Okay) ve Ordu Mebusu Recai (Baykal) Beylerin Bahriye Vekâleti teşkili hakkında kanun teklifinde

41 Yüksel Özgen, "Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurt Gezileri (1923-1938)" *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 1, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cumhurbaskani-mustafa-kemal-ataturkun-yurt-gezileri-1923-1938/> [Erişim tarihi: 08.07.2023].

42 Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Küçüköğlü, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Hamidiye Kruvazörü ile Çıktığı Karadeniz Seyahati" *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, S 588, (Kasım 2003); Rasim Ünlü, "Atatürk'ün Hamidiye Savaş Gemisi ile Karadeniz Seyahati (11-24 Eylül 1924)", *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1999.

43 Raşit Metel, *Atatürk ve Donanma*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yay., İstanbul 1966, s. 90-91.

44 TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Teşrin-i Sâni 1340 (1 Kasım 1924), D II, C VII, s. 4; *TBMM Tutanak Dergisi*, D II, C X, S 1; Necmettin, Olgaç, *Türk Deniz Tarihi Özeti*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yay., İstanbul 1952, s. 92.

45 Falih Rıfık Atay, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, Sel Yay., İstanbul 1988, s. 42.

46 Raşit Metel, *age.*, s. 70-71; Coşkun Güngen, "Bahriye Vekâleti", *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, S 531, (Kasım 1984), s. 23.

47 TBMM Zabıt Ceridesi, 6 Aralık 1340 (1924), D II, C XI; TBMM Zabıt Ceridesi, 3 Ocak 1341 (1925), D II, C XI. Bu dönemde Başbakan İsmet Paşa ile Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, bahriyenin bağımsız bir birim halinde örgütlenmesinin Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bütünlüğüne zarar vereceğinden endişe etmekteydiler. Bk. Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C II, Remzi Kitapevi, İstanbul 1966, s. 311.

bulunarak müzakeresini istemeleriyle başladı.⁴⁸ Meclis'teki tartışmalar neticesinde “Bahriye Vekâleti Teşkiline Dair Kanun” 22 Aralık 1924'te kabul edilerek vekâletın başına 31 Aralık'ta Cebelibereket Mebusu İhsan (Eryavuz) Bey getirildi.⁴⁹

Kanun, 14 Ocak 1925 tarih ve 82 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girdi ve böylece Bahriye Vekâleti, Milli Müdafaa Vekaletinden bağımsız bir kurum olarak Ali Fethi (Okyar) Bey Hükümeti'nin bir bakanlığı olarak faaliyete geçti.⁵⁰ Güverte Binbaşılığında emekli olan Ordu Mebusu Mehmet Recai, İstanbul mebusu Ahmet Hamdi, Kastamonu mebusu Ali Rıza ve Bolu mebusu Yusuf Ziya Beyler vekaletın kuruluş aşamasında önemli hizmet ve yararlılıklar gösterdiler.

Bahriye Kanunu 4 maddeden oluşmaktaydı:⁵¹

1. Bahriye Umuru Müdafaa-i Milliye Vekâletinden tefrik edilerek, bu umurla meşgul olmak üzere, Bahriye Vekâleti teşkil edilmiştir.
2. Bahriye Erkân-ı Harbiyesi, bir Bahriye Erkan-ı Harb Reisi'nin emrinde olarak re'sen, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'ye raptedilmiştir.
3. İşbu kamın neşri tarihinden mer'idir.
4. İşbu kanunun icrasına icra vekilleri memurdur.

Personel, Donanma, Teçhizat, Levazım, İmalat ve Sıhhat Daireleri'nden oluşan Bahriye Vekâleti, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisliğine bağlı idi. Bahriye personeli ise eğitim, harekât ve strateji bakımından Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisliğine, idari ve mali açıdan da Bahriye Vekâletine bağlandı.⁵²

Bahriye Vekâleti kurulur kurulmaz devletin ekonomik koşulları da göz önüne alınarak bir donanma meydana getirilmesi, tesislerin ve eğitim kurumlarının düzenlenmesi işine girildi. Öncelikli olarak Yavuz Kruvazörü'nün onarılması, Turgut Reis Zırhlısı, Hamidiye ve Mecidiye Kruvazörleri, Peyk ve Berk Torpido Kruvazörleri ile Samsun, Basra ve Taşoz Muhripleri'nden oluşan bir filotilla kurulması, iki denizaltı sipariş edilmesi, Gölcük'te bir tersane kurulması ve yabancı bir uzman heyetinin Türkiye'ye getirilerek personelin eğitilmesi konuları gündeme alındı.

Yavuz Kruvazörü'nün onarımı için İstanbul'da gemiyi havuzlamak adına yeterli büyüklükte bir havuz bulunmuyordu. Bu yüzden Alman Flender Şirketi ile anlaşarak Gölcük'te yüzer bir

48 TBMM Zabıt Ceridesi, 22 Aralık 1340 (1924), D II, C XI, s. 226.

49 TBMM Zabıt Ceridesi, 31 Aralık 1340 (1924), D II, C XI, s. 307.

50 Rasim Ünlü, “I. Dünya Harbinden Önce Cumhuriyet'in Kuruluşundan Sonra Türk Bahriyesinin Yeniden Organizasyonu; Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın Oluşumu ve Askeri Sonuçları (1923-1949)”, *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1997, s. 168.

51 TBMM Zabıt Ceridesi, 29 Aralık 1340 (1924), D II, C II, s. 287-294.

52 Zeki Arıkan, İdris Bostan, Salih Özbaran, *Türk Denizcilik Tarihi*, C II, s. 201.

havuz yapılmasına karar verildi.⁵³ Ardından yine Gölcük'te bu şirketle ortaklaşa olarak çeşitli tamir atölyeleri, barınma alanları, mayın, akümülatör ve torpido fabrikaları inşa edildi.⁵⁴ Yavuz, 1927 yılında Gölcük'te havuzlanarak bu kez Fransız menşeli Saint Nazar Şirketi⁵⁵ tarafından onarılıp yenilendi.⁵⁶

Donanmanın ve personelin ıslahı için bir yabancı uzman heyetine ihtiyaç duyulunca Musul meselesi sebebiyle devam eden gerginliğe rağmen Temmuz 1925'te İngiltere ile bazı temaslar gerçekleştirildi. Ancak muvazzaf İngiliz deniz subaylarının Türkiye'den yüksek maaş talep etmelerinden dolayı vazgeçildi. Bu kez makul bir ücret karşılığında emekli İngiliz subayların getirilmesi fikri ortaya atıldıysa da⁵⁷, Eylül 1925'te Türkiye ile Almanya arasında Türkiye'ye gönderilecek Alman subayların isimleri üzerine mutabakata varıldı.⁵⁸ Heyet, 1926 yılının mart ayında İstanbul'a gelerek eğitim faaliyetlerine başladı. Bir taraftan da çeşitli talimatnameler hazırlanarak basıldı. Cumhuriyet Donanması'nın ilk talimnameleri muhabere, sevk ve idare, keşif hizmetleri ve muhriplere yönelikti. Bu çalışmalar modern deniz kuvvetlerinin oluşumuna büyük katkılar sağladı ve Cumhuriyet'in kuruluşundan II. Dünya Savaşı'na değin Türk bahriyesi yapılandırılırken ağırlıklı olarak Almanya modeli örnek alındı.⁵⁹

Gemilerdeki genel onarım ve yenileme işleri 1927 yılına kadar sürmüş, donanma ancak bu tarihten sonra toplu olarak harekât yapabilmıştır. 19 Nisan 1927 gün ve 1011 sayılı bütçe kanunu ile belirlenen 5 milyon 624 bin 680 liralık yeni ödenekle planlanan girişimlerin sonuca bağlanması düşünülürken, Bahriye Vekili İhsan (Yavuzer) Bey için TBMM'de açılan yolsuzluk soruşturması nedeniyle Vekâlet, 1927 yılı sonunda Başbakan İsmet İnönü tarafından verilen bir önerge ile 16 Ocak 1928'de lağvedilmiştir.⁶⁰ Böylece kuruluşundan bu tarihe kadar her türlü denizcilik faaliyetini yürüten vekâletin işleri yeniden Millî Savunma Bakanlığı'na bağlanmıştır.

Bahriye Vekâleti faaliyette bulunduğu süre boyunca deniz gücünün geliştirilmesi için önemli girişimlerde bulunmuş, tesisler ve personel eğitimi gibi meselelere eğilmiştir. Yavuz Kruvazörü'nün onarımı yapılmış, yurt dışına 3 hücumbot, 4 denizaltı ve 4 muhrip siparişi

53 Afif Büyüktuğrul, *Büyük Atatürk ve Türk Denizciliği*, Deniz Kuvvetleri Basımevi, İstanbul 1969, s. 258.

54 BCA, 30-10-0/62-418-1; Celal Eyiceoğlu, "Geçmişte ve Şimdi Gölcük Deniz Fabrikaları", *Donanma Dergisi*, İstanbul, (Ekim 1962), s. 12.

55 BCA, 30-18-1-1/26 – 57-7.

56 Yavuz Kruvazörü'nün tamir edilerek yenilenmesine karar verilince, Yunan Deniz Kuvvetlerince Ege Denizi'nde üstünlüğü sağlamak için alınacak tedbirleri tespit etmek üzere bir komisyon kurulmasına yönelik adım atılmıştır. Bk. BCA, 30-10-0/63-422-7.

57 Dilek Barlas, Serhat Güvenç, *Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939) Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları*, Koç Üniversitesi Yay., İstanbul 2014, s. 102-103.

58 Resul Alkan, "Alman Belgelerine Göre Erken Dönem Cumhuriyet Dönemi Bahriyesi Bağlamında Türk Alman İlişkileri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXV I, 2, (2021), S 427.

59 Raşit Metel, *Türk Denizaltıcılık Tarihi*, Deniz Basımevi, İstanbul 1970, s. 181.

60 İhsan Yavuzer, Yavuz Zırhlısı'nın onarımı sırasında Fransız Şirketi'nden rüşvet aldığı iddiasıyla Yüce Divan'da yargılanarak 1928 yılında hüküm giymiş, olay tarihe "Yavuz-Havuz Yolsuzluğu" olarak geçmiştir. Bk. *Ceride-i Adliye*, S 71-72, (Temmuz 1928), s. 80-84.

verilmiş, Gölcük donanmanın yeni üssü haline gelmiştir.⁶¹ Ancak bu girişimler vekâletin kapatılmasıyla akamete uğramıştır.

Sonuç

I. Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecine girmesiyle Anadolu'da Millî Mücadele hareketi başlamış, bu hareket 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla sonuçlanmıştır. Yeni devlet, Osmanlı Devleti'nin diğer kurumlarıyla birlikte deniz gücü ve bahriyesini de devralmıştır. Ancak, bu miras Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki zorlu koşulların etkileri nedeniyle sınırlı kaynaklara sahiptir. Harekât imkânından yoksun, tamire ve bakıma muhtaç, yıllardır atıl bir vaziyette Haliç'te demirlemiş olan Osmanlı donanması, 6 Ekim 1923'te İtilaf Devletleri kuvvetlerinin gemilerine binerek İstanbul'u terk etmeleriyle TBMM Hükümeti'nin emrine geçmiştir.

1925 yılına kadar çeşitli daire ve müdürlüklerle idare edilen Türk donanmasının bütçesi de geçici çözümlerle bütçe avansları şeklinde belirlenmekteydi. 1924 yılında TBMM bütçe görüşmeleri dahilinde bahriye bütçesi esaslı ve detaylı bir çalışmanın ardından belirlenerek Türk deniz kuvvetlerinin gelişiminin önü açılmıştır. Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın da yönlendirmeleriyle aynı yılın sonunda kurulmasına karar verilen Bahriye Vekâleti ile denizcilik ve donanma işleri tek kurum altında toplanmış, kurumsallaşma planlı ve programlı bir bahriye politikasını da beraberinde getirmiştir. 1928'de kapatıldığı zamana kadar Türk denizciliğinin gelişmesi, donanmanın yenilenerek büyütülmesi, çeşitli tesislerin kurulması ve personel yetiştirilmesi için girişimlerde bulunan Vekâlet, Cumhuriyet'in ilk yıllarının kısıtlı ekonomik gücünün de etkisiyle önce eldeki kaynakların değerlendirilmesi işine öncelik vermiştir.

Sonuç olarak, 1924 bahriye bütçesi görüşmeleri ve bahriyenin kurumsallaştırılması çabaları Türk Donanması'nın dönüm noktalarından birini temsil etmektedir. Bu dönemde yapılan çalışmaların sonuçları, Türk Deniz Kuvvetleri'nin modernleşme sürecine yön verirken, Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal güvenliği ve bağımsızlığının teminatı olarak önemli bir rol oynamıştır.

---

61 Mustafa Hergüner, "Atatürk Döneminde Denizciliğimiz", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S 195, (2011), s. 26.

KAYNAKÇA

T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30-10-0-0/62-418-1.

BCA, 30-10-0-0/62-418-1.

BCA, 30-10-0-0/63-422-7.

BCA, 30-18-1-1/26 – 57-7.

TBMM Gizli Celse Zabıtları

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 25 Mart 1340 (1924), D. II, C. IV.

TBMM Zabıt Ceridesi

TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Teşrinisani 1340 (1924), D. II, C. VII.

TBMM Zabıt Ceridesi, 6 Aralık 1340 (1924), D. II, C. XI.

TBMM Zabıt Ceridesi, 22 Aralık 1340 (1924), D. II, C. XI.

TBMM Zabıt Ceridesi, 29 Aralık 1340 (1924) D. II, C. II.

TBMM Zabıt Ceridesi, 31 Aralık 1340 (1924), D. II, C. XI.

TBMM Zabıt Ceridesi, 3 Ocak 1341 (1925), D. II, C. XI.

TBMM Tutanak Dergisi

TBMM *Tutanak Dergisi*, D II, C X, S 1.

Ceride-i Adliye

Ceride-i Adliye, (Temmuz 1928), S. 71-72.

Araştırma İnceleme Eserler

Alkan, Resul, “Alman Belgelerine Göre Erken Dönem Cumhuriyet Dönemi Bahriyesi Bağlamında Türk Alman İlişkileri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXV I, 2, S. 427, (2021), s. 421-442.

Arıkan, Zeki, İdris Bostan, Salih Özbaran, *Türk Denizcilik Tarihi*, C II, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yay., İstanbul 2009.

Atay, Falih Rıfki, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, Sel Yay., İstanbul 1988.

Aybars, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C I, Kaya Yay., İzmir 2000.

Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, C II, Remzi Kitapevi, İstanbul 1966.

Barlas, Dilek, Serhat Güvenç, *Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939) Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları*, Koç Üniversitesi Yay., İstanbul 2014.

Baş, Ersan, Arif Emre Kara, *Gazi Hamidiye ve Akın Harekâtı*, Piri Reis Araştırma Merkezi Yay., İstanbul 2006.

Büyüktuğrul, Afif, *Cumhuriyet Donanması (1923-1960)*, Deniz Basımevi, İstanbul 1967.

_____, *Atatürk ve Türk Denizciliği*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1975.

_____, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması*, C IV, Deniz Basımevi Yay., İstanbul 1984.

Çoker, Fahri, “Cumhuriyet Bahriyesi Nasıl Kuruldu”, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, S 560, (Temmuz 1994), s. 60-78.

Erdem, Şerafettin, Anılarda Gölcük, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, S 551, (Kasım 1991), s. 28-40.

Eyiceoğlu, Celal, “Geçmişte ve Şimdi Gölcük Deniz Fabrikaları”, *Donanma Dergisi*, (Ekim 1962), s. 1-17.

Güngen, Coşkun, “Bahriye Vekâleti”, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, S 531 (Kasım 1984), s. 23-26.

Gürdeniz, Cem, Erdoğan Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*, Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 2000.

- Hergüner, Mustafa, “Denizciliğimizin Kurtuluş Savaşı’ndaki Yeri”, *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1997, s. 135-149.
- _____, “Atatürk Döneminde Denizciliğimiz”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S 195, (2011), s. 23-40.
- Işın, İ. Bülent, *Cumhuriyet Bahriyesi Kronolojisi 1923-2005*, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul 2006.
- Küçüköğlü, Ahmet, “Mustafa Kemal Atatürk’ün Hamidiye Kruvazörü ile Çıktığı Karadeniz Seyahati” *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, S 588, (Kasım 2003), s. 1-16.
- Metel, Raşit, *Atatürk ve Donanma*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yay., İstanbul 1966.
- _____, *Türk Denizaltıcılık Tarihi*, Deniz Basımevi, İstanbul 1970.
- Mütercimler, Erol, *Kurtuluş Savaşı’na Denizden Gelen Destek; Sovyetler Birliği’nden Alınan Yardımlar ve Kuva-yı Milliye Donanması*, Yaprak Yay., İstanbul 1992.
- Olgaç, Necmettin, *Türk Deniz Tarihi Özeti*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yay., İstanbul 1952.
- Özdemir Hikmet, *Fahri S. Korutürk*, Deniz Kuvvetleri Yay., Ankara 2006.
- Polat, Soner, *Denizin Koruyucuları Deniz Kuvvetleri Tarihi*, Deniz Kuvvetleri Basımevi, İstanbul 2008.
- TBMM Albümü 1920-2010*, C I (1920-1950), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., Ankara 2010.
- Uzun, M. Engin, *Atatürk Dönemi Türk Bahriyesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2004.
- Ülkekul, Cevat, “Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün Yurt Gezileri, Bahriye ve Cumhuriyet Döneminin ilk Deniz Tatbikatı”, *Deniz Kuvvetleri Dergisi Eki*, S 587, (Temmuz 2003), s. 1-16.
- Ünlü, Rasim, “I. Dünya Harbinden Önce Cumhuriyet’in Kuruluşundan Sonra Türk Bahriyesinin Yeniden Organizasyonu; Deniz Kuvvetleri Komutanlığı’nın Oluşumu ve Askeri Sonuçları (1923-1949)”, *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1997, s. 161-179.
- _____, “Atatürk’ün Hamidiye Savaş Gemisi ile Karadeniz Seyahati (11-24 Eylül 1924)”, *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1999, s. 549-555.

Elektronik Kaynaklar

- Özgen, Yüksel, “Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’ün Yurt Gezileri (1923-1938)” *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cumhurbaskani-mustafa-kemal-ataturkun-yurt-gezileri-1923-1938/> [Erişim tarihi: 08.07.2023].

TURKISH NAVY IN THE FIRST YEARS OF THE REPUBLIC IN THE LIGHT OF 1924 NAVAL BUDGET NEGOTIATIONS

Burcu ÖZCAN ERDAL*

With the collapse of the Ottoman Empire at the end of the First World War, the National Struggle movement started in Anatolia, and this movement resulted in the establishment of the Turkish Republic in 1923. The new state took over the naval power and navy along with the other institutions of the Ottoman Empire. However, this legacy had limited resources due to the effects of the difficult conditions in the last period of the Ottoman Empire. The Ottoman navy, which was deprived of operational capabilities, in need of repair and maintenance, and has been anchored in the Golden Horn in an idle state for years, came under the command of the GNAT Government on 6 October 1923, when the Entente forces left Istanbul by boarding the ships.

The budget of the Turkish navy, which was administered by various departments and directorates until 1925, was also determined in the form of budget advances with temporary solutions. In 1924, within the budget negotiations of the Grand National Assembly of Turkey, the naval budget was determined after a and detailed research, thus paving the way for the development of the Turkish naval forces. With the Ministry of Navy, which was decided to be established at the end of the same year with the guidance of the Chief of the Republic, Gazi Mustafa Kemal Pasha, maritime and navy affairs were brought together under a single institution, and institutionalization resulted in a planned and programmed naval policy. Until the time it was closed in 1928, the Ministry, which took initiatives for the development of Turkish maritime, the renewal and enlargement of the navy, the establishment of various facilities and the training of personnel, gave priority to the evaluation of the resources at hand, due to the limited economic power of the first years of the Republic.

This article aims to examine the effects of the 1924 naval budget negotiations on the change and strengthening of the Turkish Navy in the first years of the Republic. Considering the historical context in which the negotiations took place, a more accurate view will be obtained on how the modernization process of the Turkish Naval Forces has been shaped through these negotiations.

In conclusion, the 1924 naval budget negotiations and the efforts to institutionalize the navy represent one of the turning points of the Turkish Navy. The results of the studies carried out in

---

* Dr, Research Assistant, Marmara University Faculty of Humanities and Social Sciences Department of History, Istanbul / Turkey, burcu.ozcan@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9511-581X

this period played an important role in shaping the modernization process of the Turkish Naval Forces, as well as the guarantee of the national security and independence of the Republic of Turkey.

TEVFİK RÜŞTÜ (ARAS) BEY'İN ATİNA TELGRAFLARINDA MUHTELİT MÜBADELE KOMİSYONU VE FAALİYETLERİ (1923-1924)

THE MISCELLANEOUS EXCHANGE COMMISSION AND ITS ACTIVITIES IN
TEVFİK RÜŞTÜ (ARAS) BEY'S TELEGRAPHS FROM ATHENS (1923-1924)

Yusuf SARINAY*
Recep KARACAKAYA**

Öz

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında başlayan ve Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında hızlanan kitlesel göçler, Birinci Dünya Savaşı sonunda kurulan yeni Türk devletinin de en önemli meselelerinden biri haline gelmiştir. 30 Ocak 1923 tarihinde Lozan'da "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi" sözleşmesi imzalanmıştır. Türkiye'de yaşayan Ortodoks Rum azınlık ile Yunanistan'da yaşayan Müslüman Türk azınlığın değişimi kararlaştırılmıştır. Bu sözleşmenin hükümlerini uygulaması için de Muhtelit Mübadele Komisyonu kurulmuştur.

Muhtelit Mübadele Komisyonu, karşılıklı göçü denetlemiş, kolaylaştırmış ve taşınır taşınmaz malların tasfiyesi ile ilgilenmiştir. Mübadillerin bırakacakları mallara değer biçerek, bırakılan mala karşılık, borç tutarının yazılı olduğu belgeyi mübadile vermek gibi görevleri yerine getirmiştir. Türkiye ve Yunanistan'ın resmi temsilcileri olan komisyon üyeleri, bütün muhaceret işleri ile alakadar olmuşlar, çalışmalarını daha etkin ve yerinden sürdürmek için Tali Komisyonlar kurmuşlardır.

Türk ve Yunan Nüfus Mübadelesine ilişkin oluşturulan Muhtelit Mübadele Komisyonu'nda Türkiye'yi Tevfik Rüştü (Aras) başkanlığında bir heyet temsil etmiştir. Komisyonun Atina'daki faaliyetleri sırasında, Tevfik Rüştü Bey sürekli olarak Ankara'ya komisyon toplantıları hakkında bilgi vermiş, tartışma konusu olan hususlarda Ankara'dan talimat beklemiştir. Tevfik Rüştü Bey, Yunanistan'daki Müslüman Türklerin, Türkiye'ye nakilleri esnasında uğradıkları haksızlıkların giderilmesi ve mal ve mülklerinin mübadele sözleşmesine aykırı olarak ellerinden zorla alınması sürecinde onların haklarını korumuş, bu konularda gerek komisyonun tarafsız üyeleriyle gerek Yunan üyeleriyle gerekse Yunanistan Hükümeti yetkilileriyle büyük bir mücadele vermiştir. Konuyla ilgili olarak sürekli Ankara'ya, – çoğunlukla Başvekâlete, bazen de Hariciye Vekâletine ve Mübadele, İmar ve İskân Vekâletine – ayrıntılı telgraflar göndermiştir.

* Prof. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Ankara / Türkiye, ysarinay@etu.edu.tr; ORCID: 0000-0002-6486-3417

** Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul / Türkiye, recepkarakakaya@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1640-7596

Bu makalede, Muhtelit Mübadele Komisyonunun Türk Heyeti'nin reisi Tevfik Rüştü Bey'in, Atina'dan Ankara'ya gönderdiği telgraflar incelenmiş, mübadelenin gerçekleştiği dönemin bir kısmı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: mübadele, Tevfik Rüştü, muhtelit komisyon, tali komisyon, mübadele imar ve iskan vekaleti

Abstract

The mass migration phenomenon gained momentum during the final years of the Ottoman Empire and emerged as an important question in the newly established Turkish State following World War I. On 30 January 1923, the Turkish-Greek Population Exchange agreement was signed in Lausanne. According to this agreement, Orthodox Rums residing in Turkey were to be exchanged with Muslim Turks living in Greece. To oversee the implementation of these provisions, a Mixed Population Exchange Commission was established.

This commission was tasked with supervising the population exchange and addressing the liquidation of assets. They assessed the value of the belongings of those undergoing the exchange and provided them with documentation specifying the worth of what they were leaving behind. The commission was comprised of official representatives from both Turkey and Greece, with Tevfik Rüştü (Aras) Bey serving as the head of the Turkish delegation.

During the commission's activities in Athens, Tevfik Rüştü Bey regularly sent reports to Ankara detailing meetings with the Greek delegation and seeking specific instructions on sensitive matters. He defended the rights of Muslim Turks who were immigrating to Turkey, as many Turkish exchangees were being deprived of their possessions by Greek officials in violation of the agreement. To safeguard the Turkish exchangees, Tevfik Rüştü Bey engaged in discussions with neutral commission members and Greek delegates. The majority of Tevfik Rüştü Bey's reports were forwarded to the Office of the Prime Minister, but some were also shared with the Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of Exchange, Public Works and Housing.

This article delves into the telegrams sent from Athens to Ankara by Tevfik Rüştü Bey, shedding light on a segment of the period during which this population exchange occurred.

Keywords: population exchange, Tevfik Rüştü, mixed commission, Subsidiary Commission, ministry of exchange

Giriş

Osmanlı Devleti'nin başta Balkanlar olmak üzere, birçok bölgedeki savaşlarda yenilmesi ve toprak kaybetmeye başlamasıyla birlikte sayısı milyonları bulan Türk ve Müslüman, Anadolu ve Doğu Trakya'ya göç etmek zorunda kalmıştır.¹ Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında hızlanan bu göçler, Birinci Dünya Savaşı sonunda kurulan yeni Türk devletinin de en önemli meselelerinden biri haline gelmiştir.² Türkiye Cumhuriyeti, bir taraftan yeni bir devlet inşa

---

1 Geniş bilgi için bk. Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994; Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 1994; Justin Mc. Carthy, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi (1821-1922)*, çev. Bilge Umar, İnkılap Yayınları, İstanbul 1998; H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Mâkus Talihi Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001; Bilal N. Şimşir, *Rumeliden Türk Göçleri*, C I-III, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 1989; Musa Gürbüz-Ayşe Özkan, "Bosna-Hersek'ten Anadolu'ya Göçler", *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi*, S 2, (2006).

2 Yusuf Sarınay, "Cumhuriyet Döneminde Balkan Ülkelerinden Ankara'ya Yapılan Göçler (1923-1930)", *Atatürk*

ederken, diğer taraftan da yıllarca süren savaşların yarattığı sosyal ve ekonomik yıkım sebebiyle nüfusun büyük kısmının yaralarının sarılmasıyla uğraşmaktaydı.

Yunan Ordusu'nun Büyük Taarruz'la yenilmesinden sonra, 1922 yılının Eylül ayından itibaren Türkiye Rumlarının büyük bir kısmı ülkeyi terk etti. İlk düzenli Rum göçü 9 Eylül 1922'de İzmir'in geri alınmasıyla başladı. 8 Ekim'e kadar olan bir aylık sürede 300 bin Rum göç etti. Mudanya Mütarekesi'nden sonra da Trakya ve İstanbul'dan 60 bin Rum göç etti.³ 1922 yılının sonlarında Türkiye'den göç eden Rum sayısı 1.000.000'u geçmişti. Bu durum Yunanistan'da nüfus yoğunluğuna sebep olurken orada yaşayan Türklere karşı da bir baskı unsuru haline geldi.⁴

Türkiye'den ayrılarak Yunanistan'a gidenler, Yunanistan'da yaşayan Türklerin de huzurlarını bozdu. Rum eşkıyalar ve yerli Yunanlar çeşitli yerlerde Türklere karşı zulümler yapmaya başlamışlardı. Yunanistan'da yaşayan Türklere karşı saldırılar özellikle Türkiye'den Rumların gelmesiyle artmıştı. Selanik ile Manastır'ın kasaba ve köylerinde – daha çok Kayalar, Kozana, Karaferye gibi yerleşimlerde – saldırılar görülmüştü. Benzer şikâyetler Midilli adası İslam ahalisinden de gelmiş, halk mallarını terk edip hayatlarını kurtarmak kaygısıyla kasabaya iltica etmiş, köylerine dönememiş, evleri Rum muhacirler tarafından işgal edilmiştir.⁵

Azınlıklar arasında başlayan Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız devlet kurma düşünceleri, bu düşüncelerin Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele döneminde işgalci devletler tarafından desteklenmesi, azınlıkların onlarla iş birliği yapması ve bu iş birliği sebebiyle Türk halkının zarar görmesi, mübadelenin yolunu açan belki de en önemli sebeptir.

Yunan ordusunun Anadolu'yu işgal ettiği zamanlarda özellikle Marmara, Ege ve Karadeniz bölgelerinde yaşayan Rumlar, bu işgalin etkili bir parçası haline gelmişler, işgalcilerle iş birliği yapmışlar, onların zulümlerine ortak olmuşlardır. Millî Mücadeleyi kazananlar, kurmak istedikleri millî devletin mümkün olan etnik homojenliğini sağlama çabası çerçevesinde, Anadolu'daki Rumları mübadele yoluyla Yunanistan'a göndererek oradaki Müslümanların Türkiye'ye gelmesini sağlamaya çalışmışlardır. Böylece savaşlarda kaybedilen nitelikli nüfus kaybı telafi edilecekti. Ayrıca nüfus olarak en önemli azınlık olan Rumların sayısı azalacak, Yunanistan'ın Anadolu üzerindeki emellerinin somut gerekçesi ortadan kaldırılacak, aynı zamanda büyük devletlerin Hıristiyan azınlığa ait konularda müdahale imkânları ortadan kalkacaktı.⁶

Araştırma Merkezi Dergisi, C XXVII, S 80 (Temmuz 2011), s. 351-388; Ayşegül İnginar Kemaloğlu, *Trakya Bölgesi'ne İskân Edilen Göçmenler (1923-1960)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022.

3 Yıldırım Ağanoglu, *Bir Tasfiye ve Örtülü Sürgün Metodu Olarak Balkanlar'dan Türkiye'ye Göçler, (1923-2004)*, Kızılay Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2023, s. 59-62.

4 Kemal Arı, *Büyük Mübadelede Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 2. bs., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 8; Bedriye Uzuner, "100. Yılında Türk-Yunan Nüfus Mübadelesine Yeni Bir Bakış (1923-1925)", *100. Yılında Mübadele*, İhlamur Kitap, İstanbul 2023, s. 17.

5 H. Yıldırım Ağanoglu, *Bir Tasfiye ve Örtülü Sürgün Metodu Olarak Balkanlar'dan Türkiye'ye Göçler*, s. 59-62.

6 Faruk Sönmezoglu, *Türkiye'nin Bağımsızlık Mücadelesi ve Dış Politika (1919-1923)*, Der Yayınları, İstanbul 2022, s. 486.

Yunanistan'da Türklere karşı uygulanmaya başlanan baskı ve yıldırma politikası devam ederken, Lozan'da mübadele alt komisyonunda yaşanan tartışmalardan sonra, Türkiye ile Yunanistan arasında 30 Ocak 1923 tarihinde on dokuz madde ve bir ek protokolden oluşan "Türk ve Rum Ahali Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol"⁷ imzalanmış ve bu protokol çerçevesinde, Türkiye'deki Ortodoks Rumlar ile Yunanistan'daki Müslüman Türkler 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren zorunlu mübadeleye tabi tutulmuşlardır.⁸

Yunanistan'da mübadele kapsamına giren ve Türkiye'ye getirilmeyi bekleyenlerin ulaşımını sağlayacak taşıma araçlarının belirlenmesi, yerleşecekleri yörelerin saptanması ve saptanan yörelerde, başta ev onarımı ve yeni köylerin yapımı olmak üzere pek çok hazırlığın tamamlanması çabaları uzun sürmüştür.⁹

Mukavelenamenin yürürlüğe girmesinden itibaren bir ay içinde göçü denetlemek, kolaylaştırmak ve taşınır-taşınmaz malların tasfiyesini gerçekleştirmek amacıyla bir Muhtelit Mübadele Komisyonu kurulacaktı. Bu komisyon gerekli gördüğü yerlerde bir Türk bir Yunanlı ve tarafsız başkandan oluşacak, alt komisyonlar kurmaya yetkili olacaktı. Mallara ve haklara ilişkin tüm itirazlar komisyonca karara bağlanacaktı.

Mukavelenamenin uygulanmasını düzenleyen talimatname ile ekleri, İcra Vekilleri Heyeti'nin 17 Temmuz 1923 tarihli toplantısında görüşülerek kabul edilmiştir. Bu talimatnamenin ilk dokuz maddesinde, Muhtelit Mübadele Komisyonunun kurulması ve görevleri ile ilgili hususlar vardı.

Birinci maddede ilk olarak, umumi muameleleri düzenlemek ve mübadeleyi gerçekleştirecek esasları tespit ve anlaşmazlıkları halletmek için bir muhtelit komisyon kurulacağı yer alıyor, ikinci olarak da bu komisyonun kararlarını yerine getirecek, mübadele olunacak ahalinin işlerini ve müracaatlarını kolaylaştırmak üzere alt komisyonlar kurulacağı belirtiliyordu.

Talimatnamenin ikinci maddesinde, sözleşmeye uygun olarak Birinci Dünya Savaşı'na katılmayan devletler tebaasından seçilecek üç üyeden birinin başkanlığında teşekkül edecek olan muhtelit komisyonda dört Türk üye bulunacağı, bu üyelere birinin Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye, ikincisinin Dâhiliye, üçüncüsünün Evkaf ve dördüncüsünün Maliye Vekâletince seçileceği ve yanlarına Adliye ve İktisat Vekâletlerinden birer müşavir tayin edileceği yer alıyordu.¹⁰

7 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983, s. 177-183.

8 Zorunlu göç ile ilgili yapılan çalışmaların bazıları için bk. Kemal Arı, *Büyük Mübadelede Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 2. Bs., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000; Cahide Zengin Aghatabay, *Mübadele'nin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923 – 1930*, Bengi Yayınları, İstanbul 2009; İbrahim Erdal, *Mübadele Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923 – 1925*, IQ Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul 2012; Yıldırım Ağanoğlu, *Bir Tasfiye ve Örtülü Sürgün Metodu Olarak Balkanlar'dan Türkiye'ye Göçler (1923-2004)*, Kızılay Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2023.

9 Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 2. Bs., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 71.

10 Talimatnamenin diğer maddelerinde özetle şu hususlar yer almaktaydı: Üçüncü maddede, alt komisyonlarda üye olarak bulunacak Türk üyelerin Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâletince tayin edileceği; Dördüncü maddede,

Muhtelit Mübadele Komisyonunun faaliyetlerine konuyla ilgili yapılan birçok çalışmada değinilmiş, fakat Tevfik Rüştü Bey'in telgraflarıyla ilgili çok ayrıntı verilmemiştir.¹¹ Komisyonunun Türk heyetinin başkanı olan Tevfik Rüştü Bey, Atina'dan, İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine 40, İskân Vekâletine de 11 adet telgraf gönderildiğini daha 13 Kasım'da bildirilmektedir.¹² Telgrafların sayısının arttığı, telgraflara verilen numaralardan anlaşılma ile beraber bu telgrafların tamamına arşiv kataloglarında ulaşılamamıştır. Fakat 1923 yılının Ekim ayından itibaren gönderilmeye başlanan bu telgrafların yoğunluğu 1924 yılının ocak ve şubat aylarına kadar arşiv belgelerinden takip edilebilmektedir.

Bu makalede, konuyla ilgili literatüre katkıda bulunabilmek düşüncesiyle Muhtelit Mübadele Komisyonunun Türk Heyetinin faaliyetleri, bizzat komisyon başkanının ulaşabildiğimiz telgrafları üzerinden değerlendirilmiştir. Komisyonunun faaliyetleri ile ilgili olarak zaman zaman dönemin basınında da yazılar çıkmıştır. Mübadele ile ilgili basına dayalı olarak yapılan çalışmalarda Tevfik Rüştü Bey'in açıklamaları yer aldığından bu makalede dönemin basınından istifade edilmemiştir.

---

muhtelit komisyonlarda yer alacak dört Türk üyenin bu tür işlere vakıf kişilerden seçileceği ve çalışmaların düzenlenmesi ve birlikte hareket edilebilmesi için içlerinden birisinin reis olarak tayin edileceği; Beşinci maddede, muhtelit komisyona sunulacak teklifleri hazırlama, kararları tespit ve vekâletlere sunulacak nüshaları çoğaltma, mazbataları kayıt ve muhafaza etmek üzere Sıhhiye Vekâletince ihtiyaç nispetinde bir kalem ve hesap heyeti tayin edileceği; Altıncı maddede, gerek muhtelit komisyon gerek alt komisyonlarla bunların istihdam edeceği memurların ücretlerinin ve diğer masrafların Lozan Antlaşması gereğince nispet dairesinde Sıhhiye Vekâletince ödeneceği; Yedinci maddede, muhtelit komisyonla alt komisyonların ve bunların istihdam edeceği memurlarla, muhacir nakliyatının ihtiyaç duyacağı masrafların oranı, muhtelit komisyonca tayin edildikten sonra Türk ve Yunan hükümetlerince ödeneceğinden, gerekli paraların alınıp harcanması ve bunların kayıtlarının tutulduğu defterlerin hazırlanmasının hesap memurunun vazifelerinden olduğu ve Türk üyelerinin reisin onayı olmaksızın hiçbir tarafa harcama yapılmayacağı; Sekizinci maddede, Türkler dışında Yunanistan'dan çıkarılmak istenen başka devletlerin tebaasının, mensup buldukları devletlerin toprağına gönderilmeleri hususunun muhtelit komisyon nezdinde savunulması ve bu kişilerin Türkiye'ye gönderilmemesi; Dokuzuncu maddede, Sıhhiye Vekâletine bağlı olarak alt komisyonlarda lüzumu kadar hususi memur bulundurulacağı ve bu memurların, nakil ve iae işlerini takip ve sıhhiyeye ait hususları yerine getireceği yer almaktaydı. bk. Lozan Antlaşması uyarınca 1.5.1339 Tarihinde Yunanistan'la Malların ve Ahalinin Mübadelesine Dair Sözleşmenin Uygulanmasına Ait Talimatname. bk. BCA. 30-18-1-1_7-25-2.

- 11 Kemal Arı, *Büyük Mübadelede Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995; Cahide Zengin Aghatabay, *Mübadelelerin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923 – 1930*, Bengi Yayınları, İstanbul 2009; İbrahim Erdal, *Mübadele Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2018; Yıldırım Ağanoğlu, *Bir Tasfiye ve Örtülü Sürgün Metodu Olarak Balkanlar'dan Türkiye'ye Göçler (1923-2004)*, Kızılay Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2023. "Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Oluşturulan Komisyonlardan Muhtelit Mübadele Komisyonu ve Faaliyetleri" başlığıyla Ercan Çelebi'nin yazdığı makale, konuyla ilgili yeni bilgiler vermiştir. Fakat bu makale de komisyonun faaliyetleri ile ilgili Tevfik Rüştü Bey'in telgrafları, raporları az kullanılmıştır. Ercan Çelebi, "Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Oluşturulan Komisyonlardan Muhtelit Mübadele Komisyonu ve Faaliyetleri", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, C 8, S 1, (2006), s. 107-120.
- 12 Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Hey'eti Riyaseti Kalem-i Mahsûs Müdüriyetinden Hariciye Vekâletine gönderilen 8 Ekim 1923 tarihli tezkire, BCA. 30-10-0-0_123-873-17; İbrahim Baş, "Muhtelit Mübadele Komisyonu", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/muhtelit-mubadele-komisyonu/?pdf=3457>, [Erişim tarihi: 2 Nisan 2023].

Muhtelit Mübadele Komisyonunun Teşkili, İdari ve Mali Yapısı

Mübadele sözleşmesinin uygulanmasını düzenleyen talimatnamenin ikinci maddesi gereğince, Ahali Mübadele Komisyonu'na 8 Ağustos 1923 tarihli kararname ile Dâhiliye Vekâleti adına Doktor Tevfik Rüştü, Sıhhiye Vekâleti adına Erzincan Mebusu Hamdi, Maliye Vekâleti adına Müfettiş İhsan, Evkaf Vekâleti adına Seniyyüddin, Hariciye Vekâleti adına Haydar ve İktisat Vekâletinden eski müsteşar Hamdi, Adliye Vekâleti adına Dersaadet Ticaret Mahkemesi üyeliğinden istifa eden Mehmet Ali Bey delege ve müşavir olarak tayin edilmiştir. Komisyona şifre kâtabi olarak, Büyük Millet Meclisi memurlarından Mustafa Bey katılmıştır.¹³ Ayrıca heyette, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ni temsilen, Dr. Ömer Lütfi Bey'in de delege olarak bulunması kabul edilmiştir.¹⁴

Muhtelit Mübadele Komisyonunda görevlendirilmek üzere, Türk hükümetinin belirlediği heyette, Tevfik Rüştü Bey¹⁵ başkanlık görevine getirildi.

Türk Hükümeti, Muhtelit Mübadele Komisyonunun bir an önce faaliyete geçebilmesi için Cemiyet-i Akvam nezdinde gerekli girişimlerde bulunup, tarafsız ve Yunanlı azaların da kısa sürede belirlenmesini talep etti.¹⁶

Eylül ayının sonlarına doğru muhtelit komisyonda Cemiyet-i Akvam'ı temsil edecek olan tarafsız azanın belirlendiği Türk Hükümetine tebliğ edildi. Muhtelit Mübadele Komisyonunda Cemiyet-i Akvam'ı temsil edecek tarafsız üyeliklere İsveç'ten Einer Ekstrand, Danimarka iş adamlarından Karl Marius Widding ve İspanya'dan Don Manuel Manrique de Lara

13 Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Hey'eti Riyaseti Kalem-i Mahsûs Müdüriyetinden Hariciye Vekâletine gönderilen 8 Ekim 1923 tarihli tezkire, BCA. 30-10-0-0_123-873-17; İbrahim Baş, "Muhtelit Mübadele Komisyonu", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/muhtelit-mubadele-komisyonu/?pdf=3457>, [Erişim tarihi: 2 Nisan 2023].

14 Çelebi, "Türk ve Rum Ahalinin Mübâdelesine Dair Oluşturulan Komisyonlardan Muhtelit Mübâdele Komisyonu ve Faaliyetleri", s. 110.

15 Tevfik Rüştü Aras, 1883 yılında Çanakkale'de doğdu. Beyrut'ta Fransız Tıbbiyesini bitirdikten sonra doktor olarak İzmir, Selanik ve İstanbul'da çeşitli görevlerde bulundu. Selanik'te görev yaparken İttihat ve Terakkî Fırkası'na girerek siyasete atıldı. Mustafa Kemal ile burada yakın arkadaş oldu. 1920'de kurulan TBMM'de Menteşe (Muğla) milletvekili olarak yer alan Aras, bir süre Kastamonu İstiklal Mahkemesi üyeliği yaptı. TBMM'nin, Rusya'ya ilk büyükelçi olarak gönderdiği Ali Fuat Cebesoy delegasyonu ile Rusya'nın iç durumunu ve uygulamalarını yerinde incelemek için Moskova'ya gitti. Döndükten sonra İzmir Milletvekili seçildi. 1923-1939 yılları arası İzmir milletvekilliği ve aynı zamanda 1925-1938 yıllarında Dışişleri Bakanlığı görevine devam etti. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünün ardından, dış politika konularında İsmet İnönü'yle anlaşamayan Aras, 1939'da kabineye giremedi ve milletvekilliğinden ayrıldı, Londra Büyükelçiliğine atandı; 1943'te de emekli oldu. Tevfik Rüştü Aras, 5 Ocak 1972'de İstanbul'da öldü. Ayşe Gökçen Yücel, "Tevfik Rüştü Aras (1883-1972)", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/tevfik-rustu-aras-1883-1972>, [Erişim tarihi: 10 Eylül 2023].; Tevfik Rüştü Bey'in hayatı ve faaliyetleri için ayrıca bk. Melih Tınal, *Bir Siyasal Kişilik Portresi Olarak Dr. Tevfik Rüştü Aras*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2001; Fadime Tosik, *Tevfik Rüştü Aras'ın Siyasal Kişiliği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Malatya 2002.

16 Çelebi, "Muhtelit Mübâdele Komisyonu ve Faaliyetleri", s. 111.

görevlendirilmişlerdir. Yunan Hükümeti ise Jean Papas, Alexander Pallis, Ankonius Calvocoressi ve P. Canaginis'i komisyon üyesi olarak belirlemiştir.¹⁷

Yunanistan'da Türklere karşı uygulanan politikaların Muhtelit Mübadele Komisyonunun bir an önce göreve başlamasında etkili olduğu söylenebilir.

Muhtelit Mübadele Komisyonunun Türk Heyeti üye ve müşavirlerinden Tevfik Rüştü, Hamdi, İhsan, Seniyyüddin, Haydar ve Mustafa beyler, 2 Ekim 1923 günü Selanik'e gitmişlerdir. Komisyona Adliye müşaviri olarak atanan Hukuk Müşaviri Kemal Atıf Bey istifa etmiş, yerine Memduh Bey tayin edilmiştir.¹⁸

Cemiyet-i Akvam'ı temsil edecek tarafsız üyelerin Atina'ya varmaları üzerine, Türk heyeti 7 Ekim'de ilk toplantıda bulunmak üzere Selanik'ten gece yarısı hareket etmiştir.¹⁹

Muhtelit Mübadele Komisyonu, gerek tarafsız gerekse Türk ve Yunan azaların Atina'da bir araya gelmesinden sonra, Arkadion Oteli'nde ilk toplantısını yapmıştır.²⁰ Başkanlığını bağımsız üye sıfatıyla General De Lara'nın yaptığı Muhtelit Mübadele Komisyonu'nda Türk heyeti başkanı Tevfik Rüştü Bey, Yunanistan heyeti başkanı da Papas olmuştur.²¹

Tevfik Rüştü Bey, aradan biraz zaman geçtikten sonra Başvekâlete gönderdiği telgrafında, buldukları Yeni Arkadion Oteli'nin oldukça pahalı olduğunu, kâtiplerin maaşlarının otel masraflarını ancak karşılayabildiğini, sürekli faaliyete mecbur olan heyetin düzenli mesailerini

17 Hariciye Vekili İsmet Paşa'dan İcra Vekilleri Hey'eti Riyasetine gönderilen 6 Ekim 1923 tarihli yazı, BCA. 30-10-0-0_123-873-11. Muhtelit Mübadele Komisyonunun Yunan azaları ise Mr. Jean Papas, Mr. Alexander Pallis, Mr. Ankonius Calvocoressi ve Mr. P. Canaginis'ten oluşmaktaydı. Çelebi, "Muhtelit Mübadele Komisyonu ve Faaliyetleri", s. 111; İbrahim Baş, "Muhtelit Mübadele Komisyonu", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/muhtelit-mubadele-komisyonu>, [Erişim tarihi: 2 Nisan 2023].

18 Hariciye Vekili İsmet Paşa'dan İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine gönderilen 6 Ekim 1923 tarihli yazı, BCA. 30-10-0-0_123-873-17.

19 Selanik'te Tevfik Rüştü Bey tarafından Heyet-i Vekile Riyasetine 7 Ekim 1923 tarihinde gönderilen telgraf, BCA. 30-10-0-0_123-873-17.

20 Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun Atina'da toplantılara başlamasından sonra, iskân meselesinin önemini kavrayan Türkiye, öncelikle göçmenlerin nakli, barınma ve beslenme sorunları ile iskân edilecek yerleri planlamak ve uygulamak amacı ile 13 Ekim 1923 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Vekâletini kurmuştur. 8 Kasım 1923 tarihinde de Mübadele, İmar ve İskân Kanunu çıkarılarak vekâletin görev ve yetkileri ayrıntılı bir şekilde tespit edilmiştir. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti mübadele göçmenlerinin yanı sıra, 1912 yılından itibaren Türkiye'ye gelmiş göçmenlerin savaştan zarar görmüş felaketzedelerin iskânları ve üretici duruma gelinceye kadar ihtiyaçlarını sağlamak gibi çok geniş ve kapsamlı bir meselenin çözümü için görevlendirilmişti. Türkiye, kısa zamanda mübadele göçmenlerinin yerleştirilmelerinde belirli bir iskân politikası tespit etmek zorunda kalmıştı. İskân politikasının belirlenmesinde öncelikle, mübadele ile Türkiye'yi terk eden Rumların hatta Ermenilerin geride bırakmış oldukları emval-i metrukenin yoğun olarak bulunduğu bölgeler göçmenlerin yerleşim alanlarının tespitinde etkili olmuştur. Mübadil göçmenleri, tütüncü, çiftçi, bağcı ve zeytinci şeklinde ağırlıklı üretim faaliyetlerine göre gruplandırılarak gelecekleri ve Türkiye'de iskân edilecekleri yerler ana hatları ile planlanmıştır. Yapılan planlamaya göre gelecek göçmen sayısı 395.000 olarak tahmin edilmekteydi. Yusuf Sarınoy, "Türk-Rum Ahali Mübadelesi ve Sonuçları", *Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri 26-28 Eylül 2012*, haz. Murat Alper Parlak, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 267.

21 Cahide Zengin, *Türkiye ve Yunanistan Devletleri Arasında Mübadele Meselesi ve Kamuoyu (1918-1930)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı*, İstanbul 1998, s. 113; Kemal Arı, *Büyük Mübadele*, s. 71.

otel odalarında iyi bir şekilde yapamadıklarını, Hariciye Vekâleti izin verirse oldukça iyi bir bina olan sefarethanede işlerin yapılmasının daha kolay olacağını, bu şekilde kâtiplerin o civarda çeşitli pansiyonlarda daha ucuz şartlarda kalabileceklerini, komisyon evrakının da daha iyi bir şekilde muhafaza edileceğini bildirmiştir.²²

Muhtelit Mübadele Komisyonunun İdari ve Mali Yapısı ile İlgili Telgraflar

Tevfik Rüştü Bey'in 13 Ekim 1923 tarihinde gönderdiği telgraftan anlaşıldığına göre; komisyonun üçüncü toplantısında komisyon üyelerinin ve memurların maaşları söz konusu olmuş, Türk ve Yunan hükümetlerinin komisyonlar emrine beşer bin İngiliz lirası avans vermesi kararlaştırılmıştır²³. Yunanistan Hükümeti komisyon emrine gereken parayı hemen ödemiştir. Tevfik Rüştü Bey, Ankara'nın bu parayı telgraf poliçesiyle göndermesini istemiştir. Heyetin kırtasiye ve diğer masraflarını yanındaki paradan karşılamıştır.²⁴ İcra Vekilleri Heyeti, 17 Ekim 1923 tarihli toplantısında Muhtelit Mübadele Komisyonu emrine beş bin İngiliz lirasının verilmesini kararlaştırmıştır.²⁵ Atina'ya giden Türk komisyon üyeleri maddi olarak zor durumdadırlar. Üstlerinde toplantılarda giyecek elbiseleri yoktur. Tevfik Rüştü, bu tür eksiklerin giderilmesi noktasında komisyondaki görevlilere gerekli ödemelerin yapılması için izin istemiştir.²⁶

Yine aynı gün Tevfik Rüştü Bey, Heyet-i Vekile Riyasetine gönderdiği telgrafta, komisyonun toplantısından bahsetmiş, Selanik'te civardan gelip toplanan ve hareket halinde olan halk için, bir Hilal-i Ahmer heyeti gönderilmesinin kabul edildiğini ve beş altı tali komisyonun derhal teşkil edilmesinin kararlaştırıldığını yazmıştır. Ayrıca, muhacirlerin nakliyatında, yalnız muhtaç olanların nakliye ücretlerinin komisyon tarafından karşılanacağını, diğer muhacirlerin nakliye ücretlerini kendilerinin karşılayacağını ilave etmiştir.²⁷

Tevfik Rüştü Bey tarafından Heyet-i Vekile Riyasetine gönderilen 21 Ekim 1923 tarihli telgrafta, Muhtelit Mübadele Komisyonunda görevlendirilenlerle ilgili değişiklik taleplerinde bulunduğu görülmektedir. Muhtelit Mübadele Komisyonunun muhasebe işlerinin Fransızca yapılmasının kararlaştırılması üzerine, Türk muhاسبinin de Fransızca bilmesinin zaruri olduğu belirtilerek, bu iş için iyi Fransızca bilen Maliye Müfettişi Matlauddin Bey'in görevlendirilmesi

22 Konuyla ilgili olarak Başvekâletin cevabına belgelerde rastlanmamıştır. Tevfik Rüştü Bey tarafından Başvekâlete 22 Kasım 1923 tarihinde gönderilen telgraf, BCA. 272-0-0-14_76-27-10.

23 Atina'da Tevfik Rüştü Bey tarafından Heyet-i Vekile Riyasetine 13 Ekim 1923 tarihinde gönderilen rapor. BCA. 30-10-0-0_121-864-3.

24 Tevfik Rüştü Bey'in Heyet Vekile Riyasetine gönderdiği 13 Ekim 1923 tarihli telgraf. BCA. 30-18-1-1_7-37-11.

25 Tevfik Rüştü Bey'in Heyet Vekile Riyasetine gönderdiği 14 Ekim 1923 tarihli telgraf. BCA. 30-18-1-1_7-37-11.

26 Tevfik Rüştü Bey'in Heyet Vekile Riyasetine gönderdiği 14 Ekim 1923 tarihli telgraf. BCA. 30-10-0-0_121-864-5.

27 Tevfik Rüştü Bey'in Heyet Vekile Riyasetine gönderdiği 14 Ekim 1923 tarihli telgraf. BCA. 30-10-0-0_123-874-10.

istenmiştir. Ayrıca adliye müşaviri ve tapu memurluklarına şimdilik gerek olmadığı, tali komisyon işe başladıktan sonra ihtiyaç duyulursa, gereken memurların isteneceği bildirilmiştir.²⁸

Ankara, Muhtelit Mübadele Komisyonunun maddi ihtiyaçlarını karşılama yönünde adımlar atmış ve bu harcamaları da takip etmiştir. Muhtelit Mübadele Komisyonu hesabına İstanbul Defterdarlığı'ndan on bin lira, heyetin mesul muhasibi Hayri Bey'e de iki bin lira olmak üzere toplam on iki bin lira verilmiştir. Ayrıca Muhtelit Mübadele Komisyonu emrine verilmek üzere de beş bin İngiliz lirası göndermiştir.²⁹ Fakat Tevfik Rüştü Bey, 26 Ekim 1923 tarihinde Heyet-i Vekile Riyasetine gönderdiği telgrafta, beş bin İngiliz lirasının gelmediğini, tali komisyonların işe başlamasının masrafları artırdığını, heyetin, talep edilen paranın gecikmesinden dolayı zor bir duruma düşeceğini yazmıştır.³⁰

Nihayet Tevfik Rüştü Bey, 10 Kasım 1923 tarihinde Başvekâletin gönderdiği beş bin İngiliz lirasını almış ve komisyonun emrine vermiştir.³¹

Muhtelit Komisyon Başkanı Ekstrand tarafından Başvekil İsmet Paşa'ya gönderilen 7 Temmuz 1924 tarihli telgrafta; Muhtelit Komisyon'un masraflarını karşılamak üzere mümkün olduğu takdirde elli bin dolarlık bir meblağın komisyon emrine gönderilmesi Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nden istemiştir. İsmet Paşa da Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun masrafları için elli bin dolar karşılığı doksan sekiz bin üç yüz yetmiş liradan, elli bin lirasını Osmanlı Bankası telgraf poliçesiyle göndermiş, kırk sekiz bin üç yüz yetmiş beş lirayı da posta ile yine Osmanlı Bankası vasıtasıyla göndermek için hazırlamıştır.³²

Muhtelit Mübadele Komisyonunun Çalışmalarına Başlaması

İsveçli tarafsız üye hariç diğer üyeler ile 7 Ekim 1923'de toplantılarına başlayan Muhtelit Mübadele Komisyonu, ilk toplantısında mübadele havalisini mıntikalara bölerek her mıntika halkının sevk tarihini tespit etmekle meşgul olmuştur.³³

Muhtelit Mübadele Komisyonu 9 Ekim 1923'te ikinci toplantısını yapmış, toplantıda komisyonun çalışma merkezinin neresi olacağı meselesi tartışılmıştır. Milletler Cemiyeti merkez olarak Selanik'i belirlemiş olmasına rağmen, Yunanistan çalışmaların Atina'da yürütülmesini

28 BCA. 30-10-0-0_121-864-11; Muhtelit Mübadele Komisyonunun muhasebe muamelelerini yapmak üzere süratle Atina'ya hareket etmesi lüzumu telgrafla Maliye Müfettiş Ziya Matlauddin Bey'e tebliğ edilmiştir. BCA. 30-10-0-0_121-864-1.

29 Tevfik Rüştü Bey'in Heyet Vekile Riyasetine gönderdiği 21 Ekim 1923 tarihli telgraf. BCA. 30-10-0-0_121-864-11.

30 Tevfik Rüştü Bey'in Heyet Vekile Riyasetine gönderdiği 26 Ekim 1923 tarihli telgraf. BCA. 30-10-0-0_121-864-12.

31 Tevfik Rüştü Bey'in Başvekâlete gönderdiği 10 Kasım 1923 tarihli telgraf. BCA. 272-0-0-14_76-27-10.

32 Muhtelit Komisyon Başkanı Ekstrand tarafından Başvekil İsmet Paşa'ya gönderilen 7 Temmuz 1924 tarihli telgraf ve Mübadele, İmar ve İskân Vekilinden Başvekâlete gönderilen 27 Temmuz 1924 tarihli tezkire. BCA. 30-10-0-0_121-864-24.

33 Tosik, *Tevfik Rüştü Aras'ın Siyasi Kişiliği*, s. 41.

istemmiştir. Tevfik Rüştü Bey, Ankara'ya gönderdiği bir yazıda görüşlerini açıklamış, komisyonun çalışma merkezinin Atina olmasını istemiş, merkezin daimi olarak Atina'dan ayrılmasının Yunan Hükümeti'ne yapılan baskıların etkisini hafifleteceğini, Atina'dan uzak olarak her taraftan bilgi alınmasının daha da zorlaşacağını, merkezin Selanik'e naklinden ziyade, karma heyetin bütün heyetle veya kısmen lüzumu görülen mevkilere gidebileceğini, ayrıca Selanik'te dahi alt komisyon kurulacağını ve Hilal-i Ahmer heyetinin murahhasının orada bulunacağını beyan etmiştir.³⁴ Bazı kitap ve makalelerde, "Komisyonun çalışma merkezinin önce Selanik olarak belirlenmesine rağmen, Yunan Heyeti'nin görüşmelerin Atina'da olmasını, Türk Heyeti'nin veya hükümetinin ise Selanik'te yapılmasını talep ettiği" şeklinde bilgiler vardır.³⁵ Fakat bizzat görüşmeleri yürüten komisyonun başkanı olan Tevfik Rüştü Bey'in komisyon toplantılarının Selanik yerine Atina'da olmasını istediği ve bu isteğinin Ankara tarafından kabul edildiği anlaşılmaktadır.³⁶

Bu arada Muhtelit Mübadele Komisyonu çalışmalarını daha sistemli hale getirmek maksadıyla komisyon içerisinde birtakım alt komisyonlar oluşturmuştur. Bu alt komisyonlar ahalinin mübadelesi, emlak, emval ve eşyanın tasfiyesi muameleleri, vergi işleri meseleleriyle ayrı ayrı ilgilenecekti. Birinci ve ikinci alt komisyonların reisi Widding olup, birinci komisyonda aza olarak Türk delegesi Hamdi Bey ve Yunan delegesi Canaginis; ikinci alt komisyonda ise Türk delegesi İhsan Bey ve Yunanlı Pallis bulunmaktaydı. Üçüncü komisyon reisi ise İsvaçlı tarafsız aza olup, Türk delegesi olarak Seniyüddin Bey ve Yunan delegesi olarak Calvocoressi yer almaktaydı. Birinci alt komisyon bütün Makedonya'yı dolaşarak Müslümanların durumunu tetkik edecek, ikinci komisyon ise Müslümanlara uygulanan mezalimi, müsadere edilen emlak ve emvalin iadesi, evlerinden çıkarılanların tekrar buralara yerleştirilmeleri meseleleriyle ilgilenecekti.³⁷

Yine Muhtelit Mübadele Komisyonu, Müslümanların hayat ve mallarının muhafazasını temin ile nakillerine nezaret etmek üzere Selanik, Kandiye, Hanya, Drama ve Kavala'da beş tali komisyon tesis etmiş ve bu komisyonların başkanlığına tarafsız devletlerden birer kişi getirilerek üyelerden biri Türk ve diğeri Yunanlı olmak üzere çalışmalarını hızlandırmıştı. Tali komisyonların en önemli görevi bu bölgelerde nakle hazır olanların ve iç bölgelerden buralara gelenlerin nakli ile ilgilenmekti. 1924 yılı başında ise bu beş tali komisyondan başka Kozana,

34 Tevfik Rüştü Bey tarafından Heyet-i Vekile Riyaseti'ne 28 Ekim 1923 tarihinde gönderilen telgraf. BCA. 30-10-0-0_121-864-9.

35 bk. Cahide Zengin, *Türkiye ve Yunanistan Devletleri Arasında Mübadele Meselesi ve Kamuoyu (1918-1930)*, s. 113; Ercan Çelebi, "Türk ve Rum Ahalinin Mübâdelesine Dair Oluşturulan Komisyonlardan Muhtelit Mübâdele Komisyonu ve Faaliyetleri", s. 115.

36 Tevfik Rüştü Bey, Selanik yerine Atina'yı tercih ederken, Selanik'te zaten bir tali komisyon teşekkül etmekte olduğunu, Hilal-i Ahmer Heyeti temsilcisinin de Selanik'te bulunduğunu, dolayısıyla Selanik'te olan biteni kontrol altına alabileceklerini düşünmüş olabilir. Ayrıca komisyon merkezi Atina'da olursa, her türlü şikâyeti Yunan hükümetine vakit kaybetmeden ileterek hemen çözüm bulunabileceğini, Yunan hükümetinin baskı altına alınabileceğini, bu şekilde işlerin hızlı bir şekilde yürüyeceğini düşünmüş olabilir. Tevfik Rüştü Bey tarafından Heyet-i Vekile Riyaseti'ne 28 Ekim 1923 tarihinde gönderilen telgraf. BCA. 30-10-0-0_121-864-9.

37 Çelebi, "Muhtelit Mübâdele Komisyonu ve Faaliyetleri", s. 116-117.

Kayalar ve Komotin'de de üç tali komisyon oluşturularak Mayıs 1924'ten itibaren çalışmalara başlamaları planlanmıştı.³⁸

Tevfik Rüşdü Bey, Heyet-i Vekile Riyasetine gönderdiği 12 Ekim 1923 tarihli raporda, Tali Komisyon'da kıymetlerin takdirinin görüşülmeye başlandığını, Türk heyetinin görüşünü açıkladığını, emlak hususunda iki tarafın vaziyetinin birbirinden pek farklı olmadığını, bununla beraber Anadolu'daki Rum emval-i metrukesinin pek mühim bir kısmının yangınlarla yok olduğunu, bugün var olan binalar hakkında bin dokuz yüz on kayıtlarının altın farkı hesap edilmek suretiyle esas kabul edilmesini teklif ettiğini, arazi ve tütün tarlaları hakkında ise Türkiye'ye geleceklerin sahip oldukları miktarın, Rumların Türkiye'de sahip oldukları miktara nispetle hayli fazla olduğu kanaatiyle, bu konuda hükümet kayıtları yerine ekili arazi veya tütün tarlası ve sair hususiyetlerin nazar-ı itibara alınmasının kabulünün daha uygun olacağını beyan etmiş,³⁹ konuyla ilgili olarak Ankara'dan görüş istemiştir.

Tevfik Rüşdü Bey, 13 Ekim 1923'te Ankara'ya gönderdiği telgrafta, Yunan delegelerin, bir buçuk milyon mülteci geldiğinden bahsederek, elli altmış binden fazla mültecinin çadırlarda ve sokaklarda bulunduğunu, mübadelenin bu sene içinde süratle tamamlanması gerektiğini ısrarlı bir şekilde talep ettiklerini belirterek prensip olarak 1924 senesi Mayıs ayına kadar yerlerinden, yurtlarından çıkmış olup Selanik'te toplanan yirmi bine yakın sığınacak yeri olmayan Langaza, Avrathisar ve civarı ahalisinin naklinin kararlaştırıldığını bildirmiştir.

Aynı zamanda yüz bin nüfus civar mıntıka ahalisinin mübadelelerinin de gelecek sene Mayıs'ına ertelenmesinin uygun görüldüğünü, Türkiye'ye nakli kararlaştırılanlar için de tali komisyonların oralarda derhal teşkil edileceğini ve mübadelenin bu komisyonların teşkilinden sonra ve gözetimleri altında yapılacağını eklemiştir.

Kışın ve ilkbahar mevsimlerinin uygun olmayan zamanlarında sevkiyat yapılmayacaktı.

Muhtelit Mübadele Komisyonunun toplantılarında tarafsız ülkelerin temsilcileri genellikle Türk heyetiyle beraber hareket etmiş, Yunan delegeleri de alınan kararlara uymuşlardır.

Tevfik Rüşdü Bey'e göre; bu sene içinde nakli söz konusu olan mıntıkanın seçilmesi önemlidir ve hızla yapılmalıdır. Bu konuda iki ihtimal vardır:

1 – Kayalar ve Florine mıntıkasının nakli ki, gerek Yunanistan'da sahile en uzak olan bu mıntıkadan halkın kışa yakın olan bir mevsimde nakline başlanması ve gerek Türkiye'de iktisadi vaziyetleri gereği kendilerine ayrılacak yerlere mevcut şartlar içinde sevkiyi faciaya sebep olabilir.

2 – Türkiye'nin iktisadi ihtiyaçlarına göre gelecek muhacirlerin yerleştirilmesi görüşü daha tercih edilebilir görünüyor.

38 Cahide Zengin, *Türkiye ve Yunanistan Devletleri Arasında Mübadele Meselesi ve Kamuoyu (1918-1930)*, s. 115; Çelebi, "Muhtelit Mübadele Komisyonu ve Faaliyetleri", s. 119.

39 Tevfik Rüşdü Bey'den Hey'et-i Vekile Riyasetine gönderilen 12 Ekim 1923 tarihli rapor. BCA. 30-10-0-0_123-876-9.

İkincisi olduğu takdirde Selanik'te yersiz bir şekilde duran 20.000 kişinin Tekirdağ'a, Drama ve Kavala ahalisinin kısmen İzmir ve ekseriyetle Samsun ve havalisine, Giritlilerin de yer varsa Ayvalık'tan başlayarak Antalya, Mersin ve havalisine kadar Akdeniz sahillerine yerleştirilmeleri uygun görülmektedir.⁴⁰

Tevfik Rüştü Bey, Ankara'dan cevap gelmezse ikinci şıkkı kabul edeceğini belirtiyor.

Tevfik Rüştü Bey'in, Muhtelit Mübadele Komisyonu Üyeleriyle ve Yunanistan Hükümeti Temsilcileri ile İlişkileri

Tevfik Rüştü Bey, Muhtelit Mübadele Komisyonu toplantılarında Yunan heyeti üzerinde bir baskı oluşturmuş, hep onları kendilerini savunur durumda bırakmıştır. Tarafsız ülke üyelerini de kendi yanına çekmeye çalışmıştır.

Tevfik Rüştü Bey, Muhtelit Mübadele Komisyonunda Yunan delegeleri ve hükümet yetkililerini, mübadeleye tabi halka uygulanan baskı ve mallarına el koyma işlerinin devam ettiği noktasında sık sık uyarılmış,⁴¹ kendisine ulaşan şikâyetleri iletmış, bunların önlenmesini istemiş, aksi takdirde görüşmelere devam etmenin mümkün olmayacağını bildirmiştir.⁴²

Yunan hükümeti yetkilileri ise gerekli tedbirleri alarak sorumluları cezalandıracağını, her şeyin yoluna gireceğini açıklamıştır. Muhtelit heyetteki Yunan temsilciler ise mukaveleye aykırı bütün hareketleri yasakladıklarını ve mukavelenin tamamıyla uygulandığını ileri sürmüşlerdir.⁴³

Tevfik Rüştü Bey, Muhtelit Mübadele Komisyonu'nda Yunan Heyeti Reisi Papas ile sık sık görüşerek problemleri çözmeye çalışmıştır. Mösyö Papas ve arkadaşlarının ilk günden beri uyuşmazlıkları ortadan kaldırmaya niyetli olduklarını ve gösterilen iyi niyetten memnun olduklarını belirtmiştir.⁴⁴

Tevfik Rüştü Bey, Atina'daki Yunanistan hükümeti yetkilileriyle de iyi ilişkiler kurmuştur. Türkiye'ye maslahatgüzar olarak atanan Polinis'in, Türk-Yunan dostluğunun tesisi ve geliştirilmesi taraftarı olduğunu ve Ankara'da kendisine ev bulunması noktasında da yardımını istediğini yazmıştır. Hariciyeye hitaben yazdığı diğer bir telgrafta da eski Osmanlı Hükümeti mebuslarından ve gazete sahiplerinden bazılarının kendisini ziyaret ettiklerini, hepsinin Türk-Yunan dostluğundan bahsettiklerini ve buradaki hallerinden şikâyet ettiklerini bildirmiştir.

40 Tevfik Rüştü Bey'in, Heyet-i Vekile Riyasetine 13 Ekim 1923 tarihinde Atina'dan gönderdiği rapor. BCA. 30-10-0-0_123-874-6.

41 Tevfik Rüştü Bey, Hariciye ve İmar ve İskân Vekâletine hitaben yazdığı 26 Ekim 1923 tarihli telgraf. BCA. 30-10-0-0_121-864-12.

42 Atina'da Tevfik Rüştü Bey tarafından Heyet-i Vekile Riyasetine 13 Ekim 1923 tarihinde gönderilen rapor. BCA. 30-10-0-0_123-876-9.

43 Tevfik Rüştü Bey'in 27 Ekim 1923 tarihinde Başvekâlete gönderdiği telgraf. BCA. 272-0-0-14_76-27-10.

44 Tevfik Rüştü Bey'in Heyet-i Vekile Riyasetine 13 Ekim 1923 tarihinde gönderdiği rapor. BCA. 30-10-0-0_121-864-4.

Tevfik Rüştü Bey, Yunan Başbakanı Gonatas ile 10 Kasım'da görüşmüştür. Tevfik Rüştü Bey, Türk hükümetinin mukavele hususundaki düşüncelerini iletmiş, Türk heyetinin bu şartlarda işine devam etmesinin artık mümkün olmadığını söylemiştir. Yunan Başbakanı Gonatas, pek çok mültecinin Yunanistan'a gelmesinden kaynaklanan sıkıntıların kati surette ortadan kaldırılacağını, bütün yolsuzluklara son verileceğini, Muhtelit Mübadele Komisyonu kararlarının kesin olarak uygulanacağını beyan etmiş, iki komşu hükümet arasında dostane ilişkilerin gelişmesine taraftar olduğunu belirtmiştir.

Tevfik Rüştü Bey, ayrıca Yunan Hükümeti'ne bir de nota vermiştir. Bu nota özetle şöyledir:

Lozan Muahedenamesinin tasdikinden ve hatta muhtelit mübadele komisyonunun me-saisine başlamasından sonra Müslümanlara ait malların zabt ve müsaderesi ve mes-kenlerin cebren tahliyesi gibi mübadele mukavelesi hükümlerine aykırı haller ve diğer çeşitli haksızlıklar Yunanistan'ın her tarafında sürekli devam etmekte ve bu ahval ni-hayet bulmak şöyle dursun günden güne daha endişe verici bir mahiyet kazanmaktadır. Türk Hükümeti bu olayları öğrendiği günden beri hükümet-i kraliye nezdinde düvel-i muazzama aracılığıyla fakat faydası olmayan protestodan geri durmamıştır.

Türk heyet-i Murahhası, yüzlerce vaka ve Yunan Hükümeti'nin mukavele ahkâmıyla tevili zor emirlerini ve talimatlarını zikrederek bu mukaveleyi ihlal eden ahval hak-kında Yunan heyet-i Murahhasının çeşitli defalar – evvela şifahen ve sonradan iki defa yazılı – dikkatini çekti. Ve durumu bir umumi toplantıda müzakere konusu yaptı.

Muhtelit Mübadele Komisyonu mukavele ahkâmına aykırı olan bu fiilleri tasvip etme-yerek bunların süratle düzeltilmesi lüzumunu kabul etmişti.

O günden beri hiçbir iade ve düzeltme haberi alınmamış, bilakis bir takım yeni müsa-dereler ve şiddetli tedbirler evvelkilere eklenmekte, Yunanistan'daki Müslümanların vaziyeti kötüleşmektedir.

Diğer taraftan komisyonun izni olmaksızın Yunanistan dışına kimsenin gitmesine izin verilmemesi hakkında ittifakla alınan karara rağmen, binlerce Müslüman komisyonun bilgisi haricinde Yunanistan'ı terke mecbur kalmıştır. Bu muhacirler Türkiye'ye acı-na-cak bir halde iltica etmişlerdir.

Vaktiyle çare bulunmadığı takdirde bu ahvalin bu kış esnasında mübadeleye tabi Türk-lerin mahvolmasına sebep olacağından şüphe etmemek gerekir. Türk heyet-i Murah-hası mübadele sözleşmesinin bölünmez bir bütün olduğunu ve Cumhuriyet Hükü-meti'nin kendi hesabına bütün hükümlerini tatbik etmekte olduğunu bu sözleşmenin hiçbir maddesine riayetsizliği kabul edemeyeceğini ilave etmeyi vacibe sayar.⁴⁵

Tevfik Rüştü Bey, mübadeleye tabi bölgelerdeki idareciler hakkında da şikâyetlerde bulunmuştur. Yunan heyetinden cemaat ve vakıf işlerini karıştıran Selanik ve Kavala müftülerinin azlini ve usulüyle İslamlar tarafından münasiplerinin seçilmesini istemiştir.⁴⁶

45 Tevfik Rüştü Bey'in 11 Kasım 1923 tarihinde Başvekâlete gönderdiği telgraf. BCA. 272-0-0-14_76-27-10.

46 Tevfik Rüştü Bey'in 1 Aralık 1923 tarihinde Başvekâlete gönderdiği telgraf. BCA. 30-10-0-0_123-876-8.

Makedonya'daki Yunan baskısının artması üzerine Müslüman halkın şikâyetleri de çoğalmış, Tevfik Rüştü Bey, Makedonya ahvaline ait öğrendiği bazı şikâyetlerden bahseden bir mektubu Yunan heyeti reisine vermiş,⁴⁷ bu şikâyetlerden henüz hükümetine bilgi vermediğini, gereğinin acilen yapılmasını, bundan sonra bu tür hadiselerin tekrarına meydan verilmemesini istemiştir. Papas mektuba verdiği cevapta, her türlü kötü hareketin kesin olarak durdurulduğunu, münferit ve küçük memurları uygunsuz davranışlarından ortaya çıkan yolsuzlukları önleyeceğini ve sorumluların cezalandırılacağını taahhüt etmiştir.⁴⁸

Aralık ayı başlarında, komisyon toplantılarının birinde, Yunan heyeti reisi, memleketi terk etmiş veya sonradan terk edecek mübadeleye tabi Rumların menkul ve gayr-ı menkul mallarının tasfiyesinin muhtelit komisyona ait olduğunu ve bugün Türkiye'de hala satış muamelesinin devam ettiğini ileri sürmüştür.

Tevfik Rüştü Bey, Türkiye'yi terk eden Rumlara ait malların muahedenin tasdikinden evvel yürürlükte olan emval-i metruke kanunu gereğince, hükümetin malları arasına girdiğini, dolayısıyla hükümetin halen kendi mallarını sattığını, mukavelenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren Türkiye'de mübadeleye ait hususlarda sözleşmenin yürürlükte olduğunu söylemiştir.

Tevfik Rüştü Bey, hükümetin emval-i metrukenin satışında haklı olmasına rağmen, şimdilik bundan vazgeçmesini, komisyonun, tasfiyeye başlamak üzere İzmir'e tali komisyon gönderebileceğini, bu hususun dikkate alınmasını istemiştir.⁴⁹

Tevfik Rüştü Bey, Atina'da bulunduğu süre içinde Yunanistan'ın eski ve yeni idarecileri ile görüşmeye devam etmiştir. 19 Şubat 1924 tarihinde Başvekâlete gönderdiği telgrafta, Atina'daki temaslarından bahsetmiş, Atina'da hürmetkârane ve samimi bir şekilde karşılandıklarını, Başbakan Mösyö Kafandaris ile görüştüğünü, Kafandaris'in menfaatleri ortak olan iki hükümet ve millet arasında kuvvetli bir dostluğun tesisine taraftar olduğunu söylediğini bildirmiştir.

Tevfik Rüştü Bey, Atina'da eski Başbakan Venizelos ile de görüşmüştür. Venizelos, iktidarda olmadığını, ama mübadele işinde yardım için her zaman nüfuzunu kullanmaya hazır olduğunu

47 Makedonya'daki Müslümanların taşınmasından önce bölgeye giderek incelemelerde bulunan Muhtelit Mübadele Komisyonu üyelerinden Hamdi Bey, bölgedeki Müslümanların yaşadığı dramı anlatmıştır. Garbi Makedonya'da halk, sefalet ve soygunculuk yüzünden perişan olmuş, ellerindeki servetleri soygunlarla alınmış, çok az kısmında para ve değerli eşya kalmıştır. Emlak, hayvan ve arazilerinin çoğunluğuna müsadere ile el konularak Rum mültecilerin eline geçmesi sağlanmıştır. Ahırlarda ve karanlık yerlerde çok zor vaziyette yaşamak zorunda kalan Türkler, Yunan hükümetinin zorla vergi tahsilatı gibi uygulamalarına da maruz kalmışlardı. bk. İbrahim Erdal, *Mübadele Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923 – 1925*, IQ Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul 2012, s. 113, 114; Erzincan Mebusu ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Azasından Hamdi Bey'in Atina, Selanik, Drama ve Kavala Seyahati ve mübadeleye tabi Türklerin vaziyeti hakkındaki raporu için bk. BCA. 272-0-0-12_40-43-15. Bu raporun ayrıntılı bir değerlendirmesi için bk. Mevlüt Yüksel, "İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Umûm Mûdûrlüğünden Berlin Büyükelçiliğine Mehmet Hamdi (Arpağ) Bey", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S 64, (Haziran 2020), s. 485-526.

48 Tevfik Rüştü Bey'in 2 Aralık 1923 tarihinde Başvekâlete gönderdiği 68 numaralı telgraf. BCA. 30-10-0-0_123-876-6.

49 Tevfik Rüştü Bey'in 5 Aralık 1923 tarihinde Başvekâlete gönderdiği 81 numaralı telgraf. BCA. 30-10-0-0_123-876-9.

beyan etmiştir. Bunun üzerine Tevfik Rüştü Bey, Selanik Valisi Mösyö Lamberos'u kendisine şikâyet etmiş, Yunan Hükümeti tarafından Selanik'e tayin edilen ve Türkiye'nin kabul etmediği müftüyü, talebimize rağmen değiştirmedini söyleyerek Lamberos'un görevden alınması konusunda desteğini istemiştir. Venizelos da bu konuda yardımcı olacağını söylemiştir. Tevfik Rüştü Bey, Venizelos'un Türkiye ile sıkı ve kuvvetli dostluğa taraftar olduğunu ve bunu her vesile ile göstermek istediğini de telgrafında bildirmiştir.⁵⁰

Tevfik Rüştü Bey, Muhtelit Mübadele Komisyonu'nda bulunan tarafsız devletlerin temsilcileriyle de iyi ilişkiler kurmuştur. Komisyonunda bulunan tarafsız devletlerin temsilcilerinin iyi niyetli olduklarını ve her iki tarafa da eşit muamelede bulduklarını, bunun Türkiye'nin lehine olduğunu, komisyonun ilk toplantısında umumi kâtip meselesini hallettiğini, bu iş için çok muktedir olduğu söylenen Danimarkalı bir adayın seçildiğini beyan etmiştir.⁵¹

Tevfik Rüştü Bey, komisyonun tarafsız reis ve üyeleriyle yakından ilgilenmiş, onları çaya davet ederek Müslüman muhacirlerin yaptıkları şikâyetler konusunda düşüncelerini öğrenmeye çalışmıştır. Tevfik Rüştü, bu üyelerin Türk tarafının haklılığını teslim ettiklerini, kendilerinin de bu yapılanlardan ıstırap duyduklarını, olayların bu şekilde devam etmesine müsaade etmeyeceklerini beyan ettiklerini söylemiştir. Komisyonun tarafsız üyelerini Türk tarafının görüşlerine yakınlaştırmaya çalışmış, Muhtelit Mübadele Komisyonunu sözleşmeye aykırı hareket edildiği ve alınan kararların uygulanmadığı konusunda uyararak şikâyet dilekçeleri vermiştir. Bu baskılar sonucu, heyetlerin Yunanistan içlerinde teftişe çıkması sağlanmış, böylece heyetler olan biteni yakından görüp fikir sahibi olmuşlardır.

Mübadillerin İçinde Bulunduğu Durumu Anlatan Telgraflar

Tevfik Rüştü Bey bazı telgraflarında, mübadeleyi bekleyen bölgelerdeki halkın durumundan da bahsetmiştir. Mübadele için bekleyen bölgelerde, en fazla ıstırap çeken ve muhtemel bir kıtlığa maruz olan mıntıkanın Kayalar ve Kozana tarafları olduğunu beyan etmiştir. Bunların sevkleri iktisadi sebeplerden dolayı tehir edilmiştir.⁵²

Aslında mübadillerin içinde bulunduğu durumu anlatan, neler çektiklerini gösteren en önemli belge, Muhtelit Mübadele Komisyonunun incelemeler yapmak için gönderdiği heyetin

50 Tevfik Rüştü Bey'in 19 Şubat 1924 tarihinde Başvekâlete gönderdiği 103 numaralı telgraf. BCA. 30-10-0-0_121-864-23; Ercan Çelebi, "Muhtelit Mübâdele Komisyonu ve Faaliyetleri", s. 116.

51 Tevfik Rüştü Bey'in Heyet-i Vekile Riyasetine 13 Ekim 1923 tarihinde gönderdiği rapor. BCA. 30-10-0-0_121-864-4.

52 Tevfik Rüştü Bey tarafından Başvekâlete gönderilen 7 Kasım 1923 tarihli telgraf. BCA. 30-10-0-0_123-875-13; Tevfik Rüştü Bey, 6 Aralık tarihli telgrafında, Selanik civarındaki izlenimlerini anlatmıştır. Selanik'te nakli kararlaştırılanların yirmi bin kişi olarak tespit edilmesine rağmen, bu sayı sürekli olarak artmıştır. Selanik civarından ve Vodine'den muhacirler Selanik'e gelmişler ve Selanik'teki harekete hazır muhacir sayısı, sevk edilen yedi bin kişinin dışında yirmi üç bini kişiyi aşmıştır. Yunan hükümetinin muhacirlere kötü davranmasından dolayı bu sayı artmıştır. Tevfik Rüştü Bey'in 6 Aralık 1923 tarihinde Başvekâlete gönderdiği telgraf. BCA. 30-10-0-0_123-876-12.

hazırladığı rapordur. Muhtelit Mübadele Komisyonu üyelerinden seçilmiş bir heyet, Atina, Selanik, Drama ve Kavala bölgelerini gezmiş, komisyonun Türk temsilcisi Hamdi Bey, mübadeleye tabi Türklerin vaziyetini ortaya koyan bir rapor hazırlayarak Tevfik Rüştü Bey'e vermiştir.

Hamdi Bey'in raporu, Yunanistan'da mübadeleye tabi Türklerin içler acısı durumunu gözler önüne sermektedir. Selanik'te, Florina'da, Surviç'te, Kayalar'da, Türk muhacirler penceresiz, zemini çamurlu ahırlarda, hayvan gübresi konulan bodrumlarda kalmışlar, sokaklarda yaşamışlar, Rum çeteleri tarafından sık sık soyulmuşlar, Yunan yetkililerin işkencelerine maruz kalmışlardır.

Yunan Hükümeti, Türklere ait çok sayıda hayvana, eşyaya, araziye, dükkâna, evlere ve mala el koymuş, Yunan askerlerinin zorla el koyduğu Türklerin evlerine Rum muhacirlerini yerleştirilmiş, bu yüzden Türkler ya sokaklarda ya da ahır ve samanlık gibi yerlerde yaşamak zorunda kalmışlardır. Türklerin mallarına Yunan Hükümeti tarafından el konulmaya devam edilmiş, hiçbir yerde iade işlemi gerçekleşmemiştir. Türkler, Yunan Hükümeti'nin Rumların kullanımına verdiği ev, mağaza ve çiftlik gibi emlaktan kira alamamışlardır.⁵³

Tevfik Rüştü Bey, bu rapordaki bilgilere dayanarak, komisyondaki toplantılarda Yunan heyetini ve hükümetini mübadele sözleşmesindeki hükümleri uygulamaya davet etmiş, el konulan mal ve eşyanın iadesini isteyerek bu tür muamelelere son verilmesini talep etmiştir.

Tevfik Rüştü Bey'in Mübadele ve Nakillerle İlgili Önerileri

Tevfik Rüştü Bey, Muhtelit Mübadele Komisyonunun Türk heyetinin başkanı sıfatıyla, yapılan toplantılarla ilgili olarak sık sık Ankara'ya bilgi vermiş ve bazen de önerilerde bulunmuştur.

Muhtelit Mübadele Komisyonu mübadelenin gerçekleşeceği mıntıkaları kararlaştırmış, gereken beyannameleri bastırıp hazırlamış, tali komisyonları görev yerlerine göndermiş, nakliyat hazırlıklarıyla uğraşmıştır. Komisyon, Türkiye'ye göç etmek için Selanik limanına yığılan halkın içinde bulunduğu durumu, mübadele hükümlerine aykırı görmüştür. Tevfik Rüştü Bey, Muhtelit Mübadele Komisyonu toplantısında bu durumu protesto etmiştir. Muhtelit Mübadele Komisyonu çalışmalarına başladıktan sonra durumu kontrolü altına almış, Selanik'te toplanan halka yeni katılımları önlemiştir. Komisyon, Selanik'ten nakledilecek muhacirlerin sayısını yirmi bin olarak kaydetmiş, bunlardan usulüne uygun olarak beyannameleri alınanların, tali komisyonlar vasıtasıyla nakillerinin yapılmasını kararlaştırmıştır. Komisyon, mayıs ayına kadar nakli kararlaştırılan mıntikalardaki halkın sayısını en fazla yüz elli bin olarak tahmin etmektedir ve bunların ancak üçte ikisinin nakledilebileceği kanaatindedir. Çünkü, henüz hazırlıklar bitmemiş ve nakliyata başlanamamıştır. Tevfik Rüştü Bey, 17 Kasım 1923'te Selanik'te beş bin kişinin göç için hazırlandığını, bu muhacirlerin Tekirdağ'a gönderileceğini ve bunların iskânı

53 BCA. 272-0-0-12_40-43-15. Bu raporun ayrıntılı bir değerlendirmesi için bk. Mevlüt Yüksel, "İskân-ı Aşâir ve Muhacirin Umûm Müdürlüğünden Berlin Büyükelçiliğine Mehmet Hamdi (Arpağ) Bey", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S 64, (Haziran 2020), s. 485-526.

için gerekli izinlerin verilmesini istemiştir. Tevfik Rüştü Bey, ayrıca Selanik ve Girit'teki tali komisyonlardan, sevkiyat için kaç vapura ihtiyaçları olduğunu, vapurların hangi tarihte, nereye hareket etmeleri gerektiğini sormuştur.⁵⁴

Muhtelit Mübadele Komisyonu 7 Ekim 1923 tarihinde göreve başladıktan sonra bilgisi dışında sevkiyata izin vermemiştir. Hatta komisyon göreve başlamadan önce yapılan sevkiyatla ilgili Yunan hükümeti ve komisyon nezdinde protestoda bulunmuştur. Yunan hükümeti, komisyonun bilgisi dışında kimsenin gitmesine izin vermediğini, çıkan karışıklıklardan dolayı başarılı olamadıklarını, fakat bundan sonra bu tür olayların olmasına izin vermemekte kararlı olduklarını açıklamıştır.⁵⁵

Tevfik Rüştü Bey, özellikle Batı Makedonya'daki halkın durumunu gördükten sonra mübadele programında değişiklikler yapılmasını Ankara'ya önermiş, nispeten iyi durumda mübadeleyi bekleyenlerin yerine, aç, açık, sefalet içinde bulunanların öncelikli olarak naklinin yapılmasını istemiştir. 5 Aralık 1923 tarihli telgrafında, Batı Makedonya'da bulunan otuz kırk bin kişinin çok zor durumda olduklarını, Selanik civarında da nakli kararlaştırılan yirmi bin kişinin dışında on-on beş bin kişinin aynı vaziyette bulduklarını, nakli kararlaştırılan Girit, Drama ve Kavala bölgesinde, komisyonların kıymet takdiri için halen daha incelemelerini yapamadığını, tasfiye muamelelerinin başlamadığını belirterek bu dönem için kararlaştırılan mübadele şeklinin ve nakil kararının değiştirilmesini önermiştir.⁵⁶

Tevfik Rüştü Bey'in önerisi, Drama ve Kavala mıntikasından, bu dönem için Sarışaban ve Drama civarındaki köylülerden yalnız otuz kırk bin kişinin nakledilmesi ve geri kalanların naklinin gelecek döneme ertelenmesidir. Girit'te de nakline başlanan muhtaç kesimin ve memleketlerinde kalmalarında bir fayda olmayanların nakledilmesi, geri kalanların naklinin ertelenmesi uygun olacaktır. Bu suretle, her türlü mal ve mülkünü kaybetmiş olanlarla, iktisadi olarak bir an önce Türkiye'ye nakli gereken muhacirleri kurtarmak mümkün olacaktır. Ayrıca nakledilenlerin toplam sayısında da bir değişme olmayacaktır.⁵⁷ Kayalar ve Kozana havalisindeki otuz kırk bin kadar muhacirin hemen Türkiye'ye naklini teklif etmiştir.

Muhtelit Mübadele Komisyonunun Çalışmalarına Yapılan Eleştiriler

Ankara'da, TBMM'de Atina'da toplanan Muhtelit Mübadele Komisyonunun faaliyetleri ciddi bir şekilde takip edilmiş, bazı icraatları eleştirilmiştir. Mecliste Mentеше Mebusu Şükrü Bey, Atina'da toplanan Muhtelit Mübadele Komisyonunun bazı icraatına dair şifahi bir takrir vermiştir. Şükrü Bey takririnde:

54 Tevfik Rüştü Bey'in 17 Kasım 1923 tarihinde Başvekâlete gönderdiği 59 numaralı telgraf. BCA. 272-0-0-14_76-27-10.

55 Tevfik Rüştü Bey'in 11 Kasım 1923 tarihinde Başvekâlete gönderdiği telgraf. BCA. 272-0-0-14_76-27-10.

56 Tevfik Rüştü Bey'in 5 Aralık 1923 tarihinde Başvekâlete gönderdiği telgraf. BCA. 30-10-0-0_123-876-10.

57 Tevfik Rüştü Bey'in 5 Aralık 1923 tarihinde Başvekâlete gönderdiği 81 numaralı telgraf. BCA. 30-10-0-0_123-876-10.

1 – Girid ve Midilli Türklerinin emval ve emlaki tespit edilmeden derhal nakillerine, 2 – Selanik’te toplanmış muhacirlerle, Drama ve Kavala havalisindeki yüz binden fazla Müslümanın Mayıs’a kadar Türkiye’ye nakil ve tehcirine, 3 – Makedonya’nın en kesif Türk kitesini ihtiva eden kırk bin nüfus miktarındaki Kayalar ahalisinin bu sene o havalide ziraat olmadığı bahanesiyle nakil ve tehcirlerine, 4 – Nakledilecek muhacirlerin emval-i menkulelerinin ve hayvanlarının nakline engel olduğu için hayvanların ve emval-i menkûlenin mahallinde satılmasına, 5 – Muhacirlerin münhasıran Yunan vapurlarıyla nakline karar verildiği, bundan başka Müslümanların göçünü çabuklaştırmak için Yunanlıların Türkler hakkındaki zulüm, baskı ve öldürme hadiselerini şiddetlendirdikleri gazetelerdeki neşriyattan anlaşıldığını

beyan ederek, bu tarz icraatın olup olmadığı ve tatbik edilip edilmediğini sorgulamakta ve Hariciye Vekilinin şifahen ve acele olarak cevap vermesini istemektedir.⁵⁸

Muhtelit Mübadele Komisyonunun faaliyetleri ile ilgili basında da eleştiri yazıları çıkmıştır. Çıkan eleştiriler üzerine Yunanistan’da bulunan heyet üyeleri, eleştirilerin haksız olduğunu, zorluklar içinde bu vazifeyi yaptıklarını belirtmiş, işin öneminin farkında olduklarını ve bu işin hemen bir iki gün içinde bitecek bir şey olmadığını beyan etmişlerdir. Muhtelit Mübadele Komisyonunun en önemli asli görevi, mübadillerin ayrıldıkları yerde bırakacakları malların kıymetinin takdiri hususuydu. Bu husus, Türk ve Yunan devletlerinin olduğu kadar mübadilleri de birinci derecede ilgilendiren en hayati işlemdi.⁵⁹

Mübadele Komisyonunun Bilgisi Dışında Ülkeye Giren Göçmenler

Muhtelit Mübadele Komisyonunun göreve başlamasına rağmen, Yunanlılar Müslüman ahaliye karşı mezalim ve baskıya devam etmişler, ülkeye her gün muhtelit komisyonun bilgisi dışında yüzlerce sefil ve perişan aile gelmeye devam etmiştir. Yunanlıların anlaşmalara ve mukavelelere aykırı olarak Müslüman halka baskıya devam ettikleri, mallarını ve mülklerini bırakarak ülkeyi terk etmeye zorladıkları anlaşılmaktadır.⁶⁰

58 Menteşe Mebusu Şükrü Bey tarafından TBMM’ye 7 Kasım 1923 tarihinde Muhtelit Mübadele Komisyonunun bazı icraatına dair verilen şifahi taktir. BCA. 30-10-0-0_6-32-12.

59 Cahide Zengin, *Türkiye ve Yunanistan Devletleri Arasında Mübadele Meselesi ve Kamuoyu (1918-1930)*, s. 114; Tevfik Rüştü Bey, Muhtelit Mübadele Komisyonunun faaliyetlerini kamuoyuna daha iyi duyurabilmek için komisyonun yanında Anadolu Ajansı’ndan bir muhabirin olmasını faydalı bulmuş, *Vatan* gazetesi adına Atina’da bulunan Lütfü Bey’in ajans adına memur edilmesini Ankara’dan istemiştir. Tevfik Rüştü Bey tarafından Heyet-i Vekile Riyasetine 13 Ekim 1923 tarihinde gönderilen rapor. BCA. 30-10-0-0_121-864-4; Tevfik Rüştü Bey, bir taraftan da Muhtelit Mübadele Komisyonunun faaliyetleriyle ilgili olarak, Atina’dan Türkiye’deki gazetelere haberler göndermiştir. İzmir’e hareket eden murahhas kâtibine yazdığı bir telgrafi heyet nezdindeki muhabir imzasıyla muhabirin gazetesine yayınlanmak üzere göndermiştir. Tevfik Rüştü Bey tarafından Heyet-i Vekile Riyasetine, Hariciye Nezaretine ve İmar ve İskân Vekâletine hitaben yazılan 24 Ekim 1923 tarihli telgraflar. BCA. 30-10-0-0_123-875-3.

60 Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti Vekili Mustafa Necati Bey’den İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine gönderilen 28 Ekim 1923 tarihli tezkire. BCA. 30-10-0-0_123-875-4.

Muhtelit Mübadele Komisyonunun bilgisi dışında Türkiye'ye farklı yollardan muhacirler gelmeye devam etmiştir. Muhtelit Mübadele Komisyonu, Midilli ve Samsun nakliyatı için emri vaki kabul etmekle yetinmiş, fakat aynı zamanda nakliyatın uygun şartlar altında yapılmasını ve mahalli hükümetlerin bu konuda bir rapor düzenleyip göndermesini istemiştir.

Komisyon, bundan sonra bilgisi dışında nakliyat yapılmamasını ve sözleşmenin gerektirdiği şekilde mübadeleyi kendisinin tanzim edeceğini açıklamıştır.

Tevfik Rüştü Bey'in 11 Kasım 1923 tarihinde Başvekâlete gönderdiği telgraftan anlaşıldığına göre, Muhtelit Mübadele Komisyonunun bilgisi dışında muhacirler, Sırbistan Makedonya'sından gelip Yunanistan üzerinden Türkiye'ye geçmektedirler. Tevfik Rüştü Bey, bu duruma müdahale etmiş, Yunan heyetinden Sırbistan ve Bulgaristan'dan Türkiye'ye gitmek üzere yola çıkan muhacirlerin Yunanistan toprağından geçmesine engel olunmasını istemiştir.

Yunan Hükümeti de Sırbistan'da bulunan şehbenderini, bundan sonra bu gibi muhacirlerin Yunanistan'a geçmemesi hususunda uyarılmış, böylece Sırbistan ve Yunanistan yoluyla Türkiye'ye göç yolu kapatılmaya çalışılmıştır.⁶¹

Sonuç

Tevfik Rüştü Bey, Muhtelit Mübadele Komisyonunun Atina'daki faaliyetleri sırasında, mübadele mukavelenamesinin uygulanmasını dikkatle takip etmiş, Tali komisyonların kurulmasını sağlayarak, mübadelenin sözleşmeye uygun olarak düzenli bir şekilde yapılmasına yardımcı olmuştur. Tevfik Rüştü Bey, Komisyonun bütün Yunanistan dâhilinde incelemeler yapmasını sağlayarak, Yunanistan'da mübadeleye tabi Türklerin içler acısı durumunu heyetlerin raporlarıyla gözler önüne sermiş, mübadele programında değişiklikler yapılmasını Ankara'ya önermiş, mübadele ile ilgili şartlar yerine getirilmeden muhacir sevkine izin vermemiştir. Mübadelenin imkân derecesinde düzenlenmesini, yavaş yavaş olmasını temin etmiş, nispeten iyi durumda bekleyenlerin yerine, aç, açık, sefalet içinde bulunanların öncelikli olarak naklinin yapılmasını sağlamıştır.

Muhtelit Mübadele Komisyonunun toplantılarında tarafsız ülkelerin temsilcilerini etkisi altına almış, onların genellikle Türk heyetiyle beraber hareket etmesini sağlamıştır. Yunan heyeti üzerinde bir baskı oluşturmuş, mübadeleye tabi halka uygulanan baskı ve mallarına el koyma işlerinin devam ettiği noktada sık sık uyarılmış, kendisine ulaşan şikâyetleri iletmış, bazen nota vermiş, hep onları kendilerini savunur durumda bırakmıştır.

Tevfik Rüştü Bey, Atina'da bulunduğu süre içinde Yunanistan'ın eski ve yeni idarecileri ile iyi ilişkiler kurmuş, Atina'da olan biteni bütün ayrıntılarıyla Ankara'ya aktarmıştır. Daha sonra iki ülke arasında gelişecek dostane ilişkilerin gelişmesinin zeminini hazırlamıştır.

61 Tevfik Rüştü Bey'in 11 Kasım 1923 tarihinde Başvekâlete gönderdiği telgraf. BCA. 272-0-0-14_76-27-10.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri*

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Araştırma ve İnceleme Eserler

Aghatabay, Zengin Cahide, *Mübadelelerin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923 – 1930*, Bengi Yayınları, İstanbul 2009.

Ağanoğlu, Yıldırım, *Bir Tasfiye ve Örtülü Sürgün Metodu Olarak Balkanlar'dan Türkiye'ye Göçler (1923-2004)*, Kızılay Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2023.

Ağanoğlu, Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Mâkus Talihi Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001.

Arı, Kemal, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 2. bs., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

Çelebi, Ercan, “Türk ve Rum Ahalinin Mübâdelesine Dair Oluşturulan Komisyonlardan Muhtelit Mübâdele Komisyonu ve Faaliyetleri”, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, C 8 S 1, (2006), s. 107-120.

Erdal, İbrahim, *Mübadele Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2018.

Sarinay, Yusuf, “Türk-Rum Ahali Mübadelesi ve Sonuçları”, *Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri* 26-28 Eylül 2012, haz. Murat Alper Parlak, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015.

Sönmezoğlu, Faruk, *Türkiye'nin Bağımsızlık Mücadelesi ve Dış Politika (1919-1923)*, Der Yayınları, İstanbul 2022.

Tinal, Melih, *Bir Siyasal Kişilik Portresi Olarak Dr. Tevfik Rüştü Aras*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2001.

Tosik, Fadime, *Tevfik Rüştü Aras'ın Siyasi Kişiliği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Malatya 2002.

Uzuner, Bedriye, “100. Yılında Türk-Yunan Nüfus Mübadelesine Yeni Bir Bakış (1923-1925)”, *100. Yılında Mübadele*, İhlamur Kitap, İstanbul 2023.

Yüksel, Mevlüt, “İşkân-ı Aşâir ve Muhacirîn Umûm Müdürlüğünden Berlin Büyükelçiliğine Mehmet Hamdi (Arpağ) Bey”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S 64, (Haziran 2020), s. 485-526.

Zengin, Cahide, *Türkiye ve Yunanistan Devletleri Arasında Mübadele Meselesi ve Kamuoyu (1918-1930)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 1998.

Elektronik Kaynaklar

Baş, İbrahim, “Muhtelit Mübadele Komisyonu”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/muhtelit-mubadele-komisyonu/?pdf=3457>, [Erişim Tarihi: 2 Nisan 2023].

Yücel, Ayşe Gökçen, “Tevfik Rüştü Aras (1883-1972)”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/tevfik-rustu-aras-1883-1972>, [Erişim Tarihi: 10 Eylül 2023].

---

* Belge numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.

Ek 2

تورکيا بويوک ملت مجلسی
اجرا وکیلاری هیئتی ریاستی
قلم مخصوص مدیریت
عدد

102

هتت ویت ریاست

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

تقسیم آید ۱۰۰۰
۱۱ - ۱۰ - ۱۹۴۹

برنامه دکترین و صورت برآورد که اهالی اسویه مقصد قراردادنامه اعطایه مخالف
کتابت صورت تقعه ده توفیق و تقریر تدبیر فله ایچره هودنه تصیه ایتم
هریکت صورت تقعه ده دو- ویرلدیقن تأمیه ایتمیر . تصدیق تقدرول لیتمیر .
توجه ده تدبیره قراردادنامه اعطایه تدبیر رشه اهللی صورت صیه ده یانه
ایتمیر هتت بیاید اهتم اونست تاین جا ایتم . اقصای اهللیست نقل
ایتمیر اهللیست متت مراجعت ایتمیر . واقع ایر تقعا قبول معلومت توفیق
هتتده اری یولینا و برعلله تدبیر یولیتقیر جا ایتم . قراردادنامه اعطایه
تتت تقعه برآوردک ناموزن تأمیه ایتمیر هتت تدبیر- قلم

توفیق شکر

۱۹۴۹
۱۰/۱۰/۱۹۴۹

ادعیه اهللیست تقعه و تقعه
ایتمیر هتتده و ایتمیر هتتده
توفیق شکر ۱۹۴۹-۱۰-۱۹

6

جواباً یازیلحق اوراتنه : جواب اولدیقن مجراناتک تاریخ و نومروستک درجی رجا اولتور .

030	10	123	8769
-----	----	-----	------

THE MISCELLANEOUS EXCHANGE COMMISSION AND ITS ACTIVITIES IN TEVFIK RÜŞTÜ (ARAS) BEY'S TELEGRAPHS FROM ATHENS (1923-1924)

Yusuf SARINAY*
Recep KARACAKAYA**

Mass migration gained momentum during the last years of the Ottoman Empire and became a significant issue in the newly established Turkish State after World War I. On 30 January, 1923, the Turkish-Greek Population Exchange agreement was signed in Lausanne. This comprehensive agreement consisted of nineteen articles and an additional protocol. According to this protocol, as of May 1, 1923, Orthodox Greeks residing in Turkey and Muslim Turks residing in Greece were subject to compulsory exchange. The agreement outlined the exchange of Orthodox Rums in Turkey with Muslim Turks in Greece. To implement these provisions, a Mixed Population Exchange Commission was established.

The Mixed Population Exchange Commission, was tasked with overseeing the population exchange and managing the liquidation of goods. They assessed the value of the belongings of those undergoing the exchange and issued certificates noting the value of the items left behind. The commission was composed of official representatives from both Turkey and Greece, with Tefvik Rüştü (Aras) Bey serving as the head of the Turkish delegation. During the commission's activities in Athens, Tefvik Rüştü Bey regularly sent reports to Ankara detailing meetings with the Greek delegation and requesting special instructions on sensitive matters. He defended the rights of Muslim Turks immigrating to Turkey, as many Turkish exchangees were being deprived of their possessions by Greek officials, which violated the agreement. In an effort to protect the Turkish exchangees, Tefvik Rüştü Bey engaged in discussions with both neutral commission members and Greek delegates. Most of Tefvik Rüştü Bey's reports were forwarded to the Office of the Prime Minister, although some were also sent to the Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of Exchange, Public Works, and Housing.

This article comprises eight chapters. The first chapter examines the establishment process of the Commission for the 1923 Turkey-Greece population exchange. The second part focuses

---

* Prof. Dr., TOBB University of Economics and Technology, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Ankara / Turkey, ysarinay@etu.edu.tr; ORCID: 0000-0002-6486-3417

** Prof. Dr., Istanbul Medeniyet University, Faculty of Letters, Department of History, Istanbul / Turkey, recepkarakakaya@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1640-7596

on the financial, administrative, and expenditure aspects of the Commission. The third chapter delves into the commencement of the commission's work, which began on October 7, 1923, with the division of the exchange area into districts and the determination of exchange dates for each district. The population exchange took into account seasonal conditions and the economic situation of regions. The fourth chapter highlights the relationship between Tevfik Rüştü Bey, a member of the exchange commission, and Greek members. Additionally, this chapter discusses Tevfik Rüştü Bey's interactions with neutral commission members and his efforts to ensure a smoother population exchange process.

In the fifth chapter, Tevfik Rüştü Bey brought attention to the dire living conditions of Turks awaiting exchange and the confiscation of their property by the Greek Government through a report. He urged the Greek delegation to adhere to the exchange agreement and demanded the return of confiscated property to refugees. The sixth chapter analyzes Tevfik Rüştü Bey's proposals. He reported on the challenging situation faced by those awaiting exchange and proposed changes to the exchange program, particularly emphasizing the priority transfer of vulnerable groups. At the outset of the commission, he protested against unauthorized shipments, leading to program adjustments. He suggested the Kayalar and Kozana region as a priority exchange area.

The seventh chapter focuses on criticisms of the exchange commission's actions, including a motion submitted to the Grand National Assembly of Turkey, which criticized the commission's activities, especially urging the acceleration of the exchange process and the transportation of goods. Criticisms through the press are also emphasized. The eighth chapter centers on refugees who arrived in Turkey without the commission's permission due to Greek oppression and persecution. Tevfik Rüştü Bey's efforts to prevent this situation are detailed in this chapter.

During his stay in Athens, Tevfik Rüştü Bey meticulously monitored the implementation of the exchange agreement and facilitated its orderly execution in accordance with the agreement by establishing secondary commissions. This article examines the telegrams sent from Athens to Ankara by Tevfik Rüştü Bey, Head of the Turkish Delegation of the Miscellaneous Exchange Commission, shedding light on a segment of the period during which the exchange took place.

While in Athens, Tevfik Rüştü Bey established positive relations with both the old and new administrators of Greece, conveying all the details of events in Athens to Ankara. He laid the groundwork for the friendly relations that would later develop between the two countries.

MİLLİ MÜCADELE'DEKİ TÜRK ZAFERİNİ İNGİLİZLER NASIL İZAH ETTİLER?

HOW DID THE BRITISH EXPLAIN THE TURKISH VICTORY IN THE NATIONAL STRUGGLE?

Ali SATAN*
Bahtiyar DEDEOĞLU**

Öz

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti İtilaf Devletlerine karşı Almanya'nın yanında savaşa girmiş ve 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi ile mağlubiyeti kesinleşmiştir. Şark Meselesine nihai bir son vermek için bir hamle daha yapılmak istenmiştir. Bu gaye ile İtilaf Devletleri, Paris Barış Konferansı'nda Yunanlıların İzmir'i işgal etmesine onay vermiş ve 15 Mayıs 1919 tarihinde bu işgal kanlı bir şekilde yapılmıştır. İtilaf Devletleri'nin Yunanlıları piyon olarak kullanması süreç içerisinde aralarında bir sorun haline gelmiştir. İngiltere, Fransa ve İtalya tarafından yalnız bırakılmıştır. İngiltere, Anadolu'da Yunanlıların tek destekleyicisi olarak kalmıştır. Yunanlıların askerî zayıflığı ve siyasi-ekonomik sıkıntıları, İngiltere'nin askerî ve ekonomik desteğinin sınırlı kalması, Ankara Hükümeti'nin askerî başarısını diplomasi ile taçlandırması Millî Mücadele'nin başarısını sağlamıştır. Bu başarı Yunan hayranı Lloyd George'un siyasi hayatına darbe vururken Yunanistan için Küçük Asya felaketi olmuştur. Bu çalışmada, dönemin İngiliz siyasi ve askerî aktörlerinin Türk zaferini nasıl açıkladıkları, hangi faktörleri öne çıkardıkları kendi ifadeleriyle ortaya konacaktır. Ayrıca bu süreçte yaşanan fikir ayrılıklarına da dikkat çekilecektir.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Ankara, İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan

Abstract

In the First World War, the Ottoman Empire entered the war on the side of Germany against the Entente States and its defeat was finalized with the Armistice of Mudros on 30 October 1918. The Entente States made another attempt to put an end to the Eastern Question. For this purpose, they approved the occupation of Izmir by the Greeks at the Paris Peace Conference, and this occupation was carried out in a bloody manner on 15 May 1919. The fact that the Entente States used the Greeks as pawns became a problem between them in the process. Britain was left alone by France and Italy. Britain remained the only supporter of the Greeks in Anatolia. The military weakness and political and economic problems of the Greeks, the limited military and economic support of Britain, and the crowning of the military success of the Ankara Government with diplomacy ensured the success of the National Struggle. This success was a blow to the political life of Lloyd George, who was a Greek admirer, and a disaster for Greece in Asia Minor. In this

* Prof. Dr. Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul / Türkiye, ali.satan@marmara.edu.tr; ORCID 0000-0001-9637-547X

** Öğr. Gör., Sivas Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Rektörlük Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Sivas / Türkiye, bdedeoglu@sivas.edu.tr; ORCID 0000-0002-3546-6594

study, we examine how the British political and military actors of the period explained the Turkish victory, and which factors they emphasized in their own statements and at what points their opinions differed. Will also. .

Keywords: National Struggle, Ankara, England, France, Italy, Greece

Giriş

İngiltere, 19. yüzyıl son çeyreğinden itibaren önce Muhafazakâr sonra Liberal Partili Başbakan Gladstone¹ ile Türkleri “Avrupa’dan çıkarmak” siyasetini izlemiştir. I. Dünya Savaşı’nın son bulması ve Osmanlı Devleti’nin kaybetmesiyle bu kez diğer bir Liberal lider olan Başbakan Lloyd George bu siyaseti takip etmiştir.² I. Dünya Savaşı sonrasında Yeni Dünya Düzeninin çizildiği 1919 Paris Barış Konferansı sırasında nisan ayında Yunan Başbakan Eleftherios Venizelos, Lloyd George’un da desteğini alarak Yunanistan’ın İzmir’e asker çıkarmasını İtalya’nın itirazlarına rağmen diğer devletlere kabul ettirmiştir.³ Nihayetinde 15 Mayıs 1919 sabahı Yunan askerleri İzmir’e çıkmıştır.

Lloyd George, Türkleri kendi topraklarında kontrol altına almak için İngiliz askerlerini Türkiye’ye gönderme riskine girmeyecekti. Ekim Devrimi’nden sonra Müttefiklerin Rusya’ya müdahalesi deneyiminden böyle bir teşebbüsün zorlukları görülmüştü. Bu yüzden Osmanlı Devleti’ne barış antlaşmasını kabul ettirmek ve millî direnişi yenmek için Büyük Yunanistan arzusu olan E. Venizelos’u kullanmayı tercih etti.⁴ Bu tercihi eleştiren İngiliz devlet adamları elbette olmuştu. Başta Dışişleri Bakanı Lord Curzon bu isimlerden birisidir. Henüz fiilen Yunanlılar İzmir’e çıkmamışken 18 Nisan 1919’da bir muhtıra yayınlarak, “Yunanlılar Selanik’e 5 mil yakın olan bir yerde bile kendilerini zapt edemedikleri halde, İzmir’de intizama nasıl hâkim olacaklar?” demiş ve planlanan işgali eleştirmiştir.⁵ Lord Curzon, işgalden 5 ay sonra bir kez daha Yunan askerinin İzmir’e çıkışını sert bir dille yanlış bulduğunu ifade etmiştir. 22 Ekim 1919’da İngiltere’nin İtalya Büyükelçisi Kennard’a yolladığı yazıda, “Yunan birlikleri, Yüksek Konsey’in bilgisi dâhilinde ve onun kararıyla İzmir’e davet edilmişti. (...) Bunun Paris’te yapılan en büyük hata olduğunu ve daha sonra ortaya çıkan sorunların çoğunun başlangıç noktası olduğunu” yazmıştır.⁶ Koloniler Bakanı Winston Churchill ise hatıratında, Yunanlıların İzmir’e çıkış haberini aldığı çok şaşırıldığını “kaynaklarımızın azaldığı bir dönemde pek çok yeni

1 William Ewart Gladstone hakkında detaylı bilgi için bk. Taha Niyazi Karaca, *İngiltere Başbakanı Gladstone’un Osmanlı’ya Yıkma Planı: Büyük Oyun*, Timaş Yayınevi, İstanbul 2011.

2 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1978, s. 63.

3 *Age.*, s. 73.

4 M. Philips Price, *A History of Turkey, From Empire to Republic*, George Allen & Unwin Ltd., London 1956, s. 119.

5 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros’tan Mudanya’ya*, 2. Bs., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 26.

6 Rohan Butler and E. L. Woodward (ed.), *Documents of British Foreign Policy, 1919-1939*, First Series, Volume IX, Her Majesty’s Stationery Office, London 1952, s. 838. (No. 560)

tehlikeye yol açan bu vahşi eylemin tedbirsizliğini mazur görmek mümkün değildi” diyerek işgalle ilgili fikirlerini açıklamıştır.⁷

Lloyd George'un Yunanlıların Anadolu'daki varlığını hem İtilaf Devletleri içerisinde hem de kabinede savunan tek isim olduğu söylenebilir. Bunu Venizelos'a açıkça beyan etmiştir. Venizelos'a, öncelikle Sevr Antlaşması'nın Türkiye'ye kabul ettirilebilmesi ve uygulanabilmesi amacıyla Fransız ve İtalyan hükümetlerinin takviye kuvvet göndermekten kaçındıklarından bahsetmiştir. Ardından İngiliz Hükümeti'nin de askerî kanadının ve Dışişlerinin bir kısmının “Türkiye yanlısı” tutumu nedeniyle Türkiye'ye yeni kuvvet gönderemeyeceğini bildirmiştir.⁸ Lloyd George'un bu yalnızlığını sekreteri şöyle açıklar:

David, Yunanlıların Türklere karşı ilerleyişiyle çok ilgileniyor. Kabinde Yunanlıları desteklemek için büyük bir mücadele verdi (sahada değil ama manevi olarak) o ve Balfour orada Yunan yanlısı olan kişilerdi. Diğerleri engellemek için ellerinden geleni yaptılar ve Dışişleri Bakanlığı iğrenç davrandı. Her ne kadar David, istediğini elde etmiş olsa da, Yunan saldırısının başarısız olmasından ve yanıldığının kanıtlanmasından çok korkuyor. Siyasi itibarının büyük ölçüde Küçük Asya'da olacaklara bağlı olduğunu söylüyor.⁹

Daily Express gazetesi 9 ve 10 Ağustos 1922 tarihli baskılarında Lloyd George'un Yunan yanlısı politikasını tenkit ediyordu. İlk olarak, “İngiliz halkı, Yunan siyasetinin tahta atı içine kapatılmaktan usanmıştır. Halk, İngiliz ordularının Yakın Doğudan çekilmelerini ve barış istiyor. Buna hangi sinsi etkenler engel oluyor?” diye sorarak aslında Lloyd George'u hedef alıyordu. Bir sonraki gün ise Başbakan'ın Yunan taraftarı bir siyaset izlemesinin devlete ve halka pahalıya mal olduğunu ve kamuoyunda güveni kalmadığını ifade ediyordu.¹⁰

Yunan Kralı Alexander, beslediği maymun tarafından ısırılmasıyla hastalanıp hayatını kaybetmişti. Tahta onun yerine Konstantin'in geçmesi ve Venizelos'un iktidarını kaybetmesiyle Fransa'nın, Yunanlılara Türklere olan savaşına verdiği siyasi destekte çekimser kalmasına yol açtı. Bunlardan dolayı iktisadi ve askerî yardımlar sınırlansa da siyaseten İngiltere, Yunanistan'ı Anadolu'daki varlığında ve Türklere olan mücadelesinde desteklemiştir. Lloyd George, 22 Aralık 1920'de Kral Konstantin'in dönüşünün İngiliz-Helen dostluğu açısından hiçbir fark yaratmayacağını açıkladı. “Yunan halkının dostluğu, “dünyanın o bölgesinde Büyük Britanya için hayati önem taşıyor, dünyadaki tüm ülkelerden daha hayati önem taşıyor.” diyordu. Fransızlar bu açıklamadan rahatsız oldular ve Lloyd George'un Kral Konstantin'i destekleme kararına karşı kendileri de İngiltere'den ayrı bir Türk politikası izleme kararı aldılar.¹¹ İngiltere kamuoyunda ve

7 Winston Churchill, *The World Crisis: The Aftermath*, Thornton Butterworth Ltd, London 1929, s. 367.

8 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Milli Hareket (1918-1922)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021, s. 91.

9 Heinz Richter, *The Greek-Turkish War 1919-1922*, Verlag, Mainz 2016, s. 118.

10 Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 263.

11 Harold Nicholson, *Curzon: The Last Phase*, Constable Company Ltd., London 1934, s. 258.

Parlamentoda milletvekillerinin Yunanistan'ın desteklendiğine dair soruları ve eleştirileri İngiliz Hükümetinin baskı hissetmesine neden olmuştur. Ayrıca Fransa ve İtalya'nın Yunanistan'ın desteklenmesindeki isteksizliği ve Ankara ile yakın ilişkileri İngiltere'nin müttefikleriyle bir adım atmasına neden oldu. İç ve dış bunalımlar sonucunda bu adım 13 Mayıs 1921 tarihinde Türk-Yunan Savaşı'nda tarafsızlık ilanı olmuştur.¹²

İngilizler, Yunanlılara ve Türklere savaş malzemesi desteğini kestiler. Fransa ve İtalya da aynı şeyi yaptı ama sadece Yunanlılar içindi. Müttefikler, Yunanlıların Türklere savaş malzemesi taşıyan Müttefik ticaret gemilerini aramasını yasakladı.¹³

Türklerin 13 Eylül 1921 Sakarya Zaferi, Müttefikler arasındaki ilişkileri derinden etkileyecek siyasi hamlelerin başlangıcı oldu. İtalyanlar zaten İzmir'e Yunanlıların çıkışıyla Ankara'ya en yumuşak davranan Müttefik devletti. Sakarya'daki sonuç ise Fransa ile Ankara arasındaki diplomatik görüşmeleri hızlandırdı. 20 Ekim'de şaşkınlık içindeki kamuoyu Fransa'nın Türkiye ile savaş durumuna son verdiğini öğrendi. Paris, Kilikya'yı boşaltmayı kabul etmiş ve İskenderun yakınlarındaki bazı Suriye bölgelerini devretmişti. Paris, Fransa'nın Suriye'deki emellerine ancak Mustafa Kemal ile yapılacak bir anlaşmayla ulaşılabileceğine inanmıştı. 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması, Sevr Antlaşması'nın iptali ile I. Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletlerinin kendi aralarında imzalanan antlaşmaların ihlali ve aynı zamanda Fransa'nın Ankara'yı resmen tanıdığı anlamına geliyordu. Londra buna öfkeyle ve şiddetle tepki gösterdi. 5 Kasım 1921'de Curzon, Fransız Hükümetine bir nota verdi: "Franklin-Bouillon Antlaşması, [Ankara Antlaşması] Müttefikler arasında Dünya Savaşı'nın başında yapılan anlaşmaları açıkça ihlal ediyordu. Dünya Savaşı'nın başında Müttefikler arasında imzalanan ve Müttefiklerin hiçbir zaman rakiplerden biriyle ayrı bir barış yapmayacaklarını taahhüt ettikleri anlaşmalar yapmıştı. Kilikya'nın boşaltılması Üçlü Antlaşma'yı ve Sevr Antlaşması'nı ihlal etmiştir. Anlaşma, Yakın Doğu'da kararlaştırılan iş birliği için zararlıydı." İngiltere'nin politikalarından rahatsızlık duyan Fransızlar kaçamak bir cevapla bu tepkiyi geçiştirmiştir.¹⁴

İngiliz basınında da İngiltere-Fransa ilişkileri ve Ankara Antlaşması yer almış ve genel siyasi durum hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. The Daily Mirror gazetesi'nin 10 Kasım 1921 tarihli "Neden Fransa ve İngiltere Birlikte Olmalı? Bir Diplomattan." başlıklı yazısı dikkate değerdir:

Fransa ve Ankara arasındaki ayrı anlaşma İtilaf Devletleri arasında gerginliğe yol açtı. Ancak durum halâ İngiltere'de yanlış anlaşılıyor. Fransa'nın ihtilafları yok etmek istediği düşünülüyor. Fransa neden böyle bir şey istesin ki? Çok fazla dostu yok ve durumu güvenli değil. Üç kelime Anadolu'daki Fransız politikasının gizemini açıklıyor. Bunlar: Faysal, Konstantin ve Kilikya. Fransızlar Yunanların Anadolu'daki emellerine karşı çok muhalifler ve haklılar. İngiltere'yi Anadolu'nun büyük bir bölümünü

12 H. Richter, *The Greek Turkish War*, s. 241.

13 *Age.*, s. 113.

14 *Age.*, s. 126-127.

ele geçirmek için Yunanları teşvik etmekle suçluyorlar. Bazı önde gelen devlet adamlarımız M. Venizelos'un taraftarlarını dinledi ve Yunan başkanının düşmesinden sonra Yunanistan için sonu çok kötü biten yeni savaşı durdurmak için hiçbir şey yapmadılar. Sonra Fransızlar Emir Faysal'ı Mezopotamya Kralı yaptığımız için bize çok kızgınlar. Fransa'nın davranışı görüldü, devletimiz tehdit edildi ancak dikkate almadılar. Fransa Faysal'ı düşmanı olarak görüyor ve Suriye'den çıkmayı düşünüyor. Bizim Arap politikamızdan son derece memnuniyetsiz, özellikle de Faysal'ın kardeşi Emir Abdullah'ın görünümü. Ayrıca Fransa birliklerini Suriye'nin kuzeyindeki Kilikya'dan çektiği için umutsuz ve gergin çünkü onları orada tutacak gücü yok. Kilikya'yı tahliye etmeden önce Kemalistlerle anlaşmak zorundaydı.¹⁵

The Daily Mirror gazetesindeki 11 Kasım 1921 tarihli "Türk Barışını Engelleyen İngiliz Hükümet Politikaları. Yunanların Anadolu'yu Terk Etmeleri İçin Uyarılması Gerekıyor." başlıklı haber ise şu şekildedir:

Birçok çevrede Türk sorununda hükümetimizin yanlış politikası nedeniyle Fransa ve İngiltere arasındaki gergin ilişkiler büyüyor. Anadolu'da Ankara'daki "Kemalist Ulusçu Türklere" tanıma hakkını ilk veren Fransızlar değil. İngiltere geçen yıl Yakın Doğu ile ilgili Londra Konferansında Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği delegasyonun bulunması gerektiği konusunda ısrar etti. Fransa Türklerle barış yapmayı defalarca istedi ancak bizim dışışleri hep erteledi. Biz hiçbir zaman Yunanistan'ı Anadolu'yu işgal etmesi için cesaretlendirmemeliyiz. Yunan bakanların Londra'daki yalvarışlarına aldırış etmemeliyiz. Bizim acilen Rumların Anadolu'yu tahliye etmeleri için ısrar etmemiz gerekir. İzmir fazlasıyla güvence altına alınabilir. Türklerin, Anadolu'nun tamamını ve deniz kıyısını geri almasına izin vermeliyiz. İstanbul onlara iade edilmeli ve bizim gülünç "Karadeniz Ordusu" derhal geri çağrılmalı. Müdahaleyi durdurun! Halâ Müslümanların ruhani lideri olan Sultan şu anda bulunduğu örtülü esaretten kurtarılmalı. Eğer Türklere müdahaleyi durdurursak Sultan ve Ulusçuların lideri Mustafa Kemal Paşa ile anlaşabiliriz. İtilaf Kuvvetleri ve İngiltere, Rusya'yı işgal eden Bolşevizm tarafından bilinçsizce desteklenen Ankara'daki Ulusçu Türklerin isyan etmesinden sorumluyuz.¹⁶

Avam Kamarasında da İngiltere'nin Türkiye politikası eleştirilir. En başta Yunanlıların İzmir'in çıkmasına izin verilmesinin hata olduğu dile getirilir. 27 Mart 1922 tarihli oturumda Albay Wedgwood, "İstanbul ve İzmir Türkler'e bırakılmalıydı. Baştan beri böyle söyledim. Ve şimdi haklı çıktım." demiştir.¹⁷ Charles Townshend de 30 Mayıs 1922 tarihli oturumda

15 Aylin Hacıhanıfoğlu, *Milli Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 174-175.

16 Aylin Hacıhanıfoğlu, *age.*, s. 175.

17 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2011, s. 93.

Yunanistan'a destek verilmesini ve Yunanlıların askerî becerilerini Curzon gibi eleştirmiştir. Townshend, bunlara dair düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir:

Yunanistan'ı desteklememizin korkunç sonuçlarını hepimiz biliyoruz. Şu da herkes için açık seçik ortadaki Yunanlılar işgali yaptıklarında bizim desteğimiz olmadan orada beş dakika bile duramayacaklarını biliyorlardı. Yunanlıların elinde muhteşem silahlar ve güç vardı ama yürekleri yoktu. Sakarya nehrinde küt diye yenildiler. Sonra Kemal'e duralım diyorsunuz. O böyle aptalca bir öneriyi kabul eder mi? Kendinizi onun yerine koyun. Biz artık burada duracağız. Daha öteye gitmeyeceğiz der misiniz?¹⁸

Büyük Taarruza giderken genel siyasi ve askeri görünüm bu haldedir. İngiltere, Yunanistan'ın hamisi durumunda Fransa ve İtalya ise çıkarlarını gözetenek Ankara yanlısı bir tavır içerisinde. İngilizler kendi aralarında dahi Yunan destekli siyasetin doğruluğunu tartışmaktadır. Ayrıca İngiliz ekonomisinin içinde bulunduğu durum, ülkenin savaş yorgunu olması Yunan desteğini zorlaştırmıştır. Lloyd George, Yunan siyasilere desteğini sadece sözlü olarak gösterebilmiştir.

Büyük Taarruz Sonrası Türk Zaferine İngiliz Tepkisi

Ömer Kürçüoğlu, Ankara'nın stratejik hamlelerinin önemini vurgulamaktadır. 26 Ağustos Türk taarruz emrinin güçlü İngiliz istihbaratından saklanması, yaşanan askeri başarıları önemsiz gibi gösterilmesi başarıyı getiren ilk hamlelerdir. Öte yandan da Yunanistan'ın Türk harekâtını bir süre gizlemeyi tercih etmesi, İngiltere'nin Anadolu'da yaşananları görmesini ve karşı hamle yapmasını geciktirmiştir. Londra, durumun ciddiyetini 2 Eylül'de kavramış ve paniğe kapıldığı, o gün İzmir Başkonsolosu Sir H. Lamb, "Yunanlıların İzmir'i boşaltmaları" şartıyla Türklerle mütareke yapılmasını teklif etmişti. Atina'daki İngiliz maslahatgüzar Mr. Bentick, aynı gün Yunan Hükümeti'nin "Anadolu'nun derhal boşaltılması" şartıyla mütareke istediklerini ve bu konuda İngiltere'nin yardımına müracaat ettiklerini bildiriyordu. Ancak İngiltere bu talebi Türkiye'ye iletmekten bir süre kaçındı. Yunanistan'ın İzmir'i koruyamayacağı ve kendi vatandaşlarını tahliye etmesi için Büyük Devletlere tedbir almaları için başvurması üzerine İngiltere harekete geçti ve 3 Eylül'de Lord Curzon Yunanistan'ın mütareke talebini İstanbul'daki Yüksek Komiserliğe bildirdi. Yüksek Komiser Sir Horace Rumbold ve General Harrington hâlâ Yunan kuvvetlerinin bir şeyler yapabileceğinden umutlu idiler. Bu yüzden Yunan mütareke talebini Türklere iletmekten imtina ediyorlardı. 4 Eylül'de Lord Curzon, Yunan talebini Fransa ve İtalya'ya bildirdi. 6 Eylül'de Yunan Orduları Başkumandanı General Trikopis'in Türkler tarafından esir alınması üzerine Rumbold harekete geçip Fransız ve İtalyan Komiserlerle beraber 7 Eylül'de resmen Ankara hükümetinin İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey'e mütareke için başvurdu¹⁹.

---

18 Murat Şahin, *age.*, s. 101.

19 Ömer Kürçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri.*, s. 235-240.

The Times gazetesinin 5 Eylül 1922 tarihli “Yunan Felaketi” başlıklı haberinde, Yunanların Anadolu’da felakete uğradıkları ve İzmir’e doğru çekildikleri yazılmıştır. Ayrıca İstanbul’daki Yüksek İtilaf Devletleri Komiserlerinin bir ateşkes düzenlenme ihtimali üzerine tartıştıkları, aksi halde Yunan Ordusu’nun çok kötü duruma düşeceği belirtilirken Yunanların aptal oldukları ancak İtilaf Devletleri tarafından direkt olarak teşvik edildikleri ileri sürülmüştür.²⁰

Aynı gün 7 Eylül 1922’de yapılan İngiliz kabine toplantısında Lord Curzon ortaya çıkan durumdan dolayı suçu Fransa’ya ve Yunanistan’a yüklemiştir. Curzon, Fransızların önerileri doğrultusunda bir barış antlaşmasına varma girişiminin, yine Fransa’nın sürekli ihaneti nedeniyle başarısızlığa uğradığını ifade etmiştir. Fransızlar yalnız çözüm çabalarını engellemekle kalmamış, aynı zamanda Türkleri gizlice cesaretlendirmiş ve onlara hedefler sağlamıştır. Ayrıca siyasi antlaşmaya hanel getirecek koşullarda ısrar ederek bir ateşkesin imzalanmasına engel olmaya çalışmıştır. Kabinede alınan kararlar ise şunlardır:

1. Dışişleri Bakanı, Türkler ve Yunanlılar arasındaki düşmanlıkların bir an önce sona erdirilmesi için her türlü çabayı gösterirken, Yakın Doğu Politikasını, Müttefikler tarafından geçen mart ayında Paris’te imzalanan antlaşmaya dayandırmaya devam etmelidir.

2. Asya ile Avrupa’yı birbirine bağlayan Boğazlar, İngiliz çıkarları için pek önemliydi. Kemalistler, Gelibolu yarımadasını işgale kalkışırlarsa, İngiltere silahla karşı koyacaktı.

2. Boğazlar bölgesindeki İngiliz deniz kuvvetleri artırılacaktı.

3. Kemalistler İzmit yarımadasına saldırırsa İngiliz kuvvetleri geri çekilecekti. Ama İstanbul’a saldırırlarsa karşı konulacaktı.

4. Ticaret Odası Başkanı, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı tarafından sınır dışı edilen İngiliz tebaası dışındaki mültecileri götürmek için İngiliz gemilerinin yönünü İzmir’e yönlendirmeyi düşünmeliydi.²¹

Winston Churchill, Anadolu’da Yunan yenilgisinin netleşmesiyle Türk-Yunan Savaşı’na dair şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: “Yunan Ordusu gönülsüz bir şekilde kullanılmıştır. Ne Türk yanlısı ne de Yunan yanlısı bir politika izlenmiş ve bunun sonucunda Yunan Ordusu ne desteklenmiş ne de dizginlenmiştir... Yunanistan için elimizden geldiğince çok şey elde etmeliyiz, ancak Yunan taleplerinin tek ve yalnız savunucusu konumuna düşmemeliyiz.”²² Churchill zaten Nisan 1922’de Lord Curzon’a “Türkiye hakkındaki politikamız bizim menfaatimize aykırıdır” uyarısında da bulunmuştur.²³

İngiltere, Türk Zaferi’nin İslam dünyasında yarattığı tepkiden endişe duyuyordu. I. Dünya Savaşı’nın bütün kazançlarının bir anda yok olma tehlikesi söz konusuydu. Türk Zaferi İran, Irak

20 Aylin Hacıhanıoğlu, *Milli Mücadele’nin İngiliz Basınındaki Yankıları.*, s. 190.

21 Public Record Office, Cabinet Papers (PRO, CAB) 23/31 7 Eylül 1922.

22 PRO, CAB 23/31, 15 Eylül 1922.

23 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı.*, s. 179.

ve öteki İslam ülkelerindeki Britanya İmparatorluğu'nun itibarını yok edebilir ve Britanya'ya karşı ciddi gelişmelere yol açabilirdi. Bu yüzden Türkiye ile uzlaşmaya gitmek İngiltere'nin İslam dünyası politikası için de zorunlu hale gelmişti. Ancak bu konuda Kabine, Lloyd George'un arkasında birleşmiş görünüşüne rağmen söz konusu bunalımı savaşa götürebilecek durumda da değildi. Çünkü özellikle İslam dünyası bakımından duyulan endişe, böyle bir savaşın çıkması halinde İngiltere için korkulan bir sonuca yol açmasıydı. İkincisi, Rusya'nın durumu endişe verici idi. Sovyet Dışişleri Komiseri Karahan, 12 Eylül'de Lord Curzon'a telgraf göndererek Boğazlar sorununun çözümünün ancak 16 Mart 1921 tarihli Türk-Sovyet Antlaşması'na göre mümkün olduğunu bildirmişti. Rusya Türkiye'nin boğazlara doğru ilerlemesini teşvik ediyordu. Charles Townshend, Avam Kamarası'daki 30 Mayıs 1922 tarihli konuşmasında bu mesele hakkında şu cümleleri sarfetmiştir: "Biz bu savaşı bir an önce bitirmezsek Türkiye'yi Rusya'nın kollarına atacağız. Eğer Türkiye, Rusya ve Almanya ortaklığına itilirse, bunun Hindistan İmparatorluğumuzda ve Irak'ta ne anlama geldiğini bu meclisteki herkes biliyor. Bunun sonuçlarını düşünmede herkes ciddi olmalı."²⁴

İngiltere Yıllık Raporlarında Türk Zaferi

İngiltere'nin 1922 yılı Türkiye Yıllık Raporu 195 sayfadır ve raporun 3 sayfası Millî Mücadele neticesinde elde edilen Türk Zaferinin sebeplerine ayrılmıştır:

Gelecek nesiller 1922 yılında Yakınoğu'da yaşanan önemli tarihi olayların karanlık başlangıcını araştırırken, maymun ısırığı ve golf oyunu konusunda kararlarını vereceklerdir. Kral Aleksandır'ın kan zehirlenmesi nedeniyle ölmesinden sonra, Başbakan Venizelos'un iktidarını kaybetmesi ve Kral Konstantin'e Ekim 1920'de yetkisinin iade edilmesiyle yeni bir devir açılmıştır. Hiçbir zaman Yunanistan konusunda tam anlamıyla dostça duygular beslememiş olan Fransa açıkça Yunan karşıtı haline gelmiştir. Yaklaşık bir yıl sonra politikasında yaşanan son değişim Fransa'yı Ankara Antlaşması imzalamaya (Franklin-Bouillon) ve büyük miktarda silah ve mühimmat ile birlikte Kilikya'yı da Türkiye'ye vermeye yönelmiştir.

Bu anlaşmanın sonucunda Türkiye'nin eli güneyde rahatlamış ve Türkiye, dikkatini daha fazla Yunanistan'a karşı yoğunlaştırmanın yanı sıra çok ihtiyaç duyduğu malmeye ve manevi desteği de almıştır. Ancak Ankara'daki Millî Hükümet açısından bu olayın asıl önemi, Yakınoğu'da Müttefik cephesinde ilk defa belirgin ve umumi bir gedik açılmasına dayanmaktaydı. Bu açık hiçbir zaman kapatılmadı. Müttefikler defalarca ittifaklarını ilan ve teyit etmelerine rağmen, Türklerin de çok iyi bildiği gibi, bu hiçbir zaman "görünürde" olmaktan öteye gidemedi. Ve ne zaman herhangi bir zorlama olsa, bu sınavı geçmede her zaman başarısız oldular.²⁵

24 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarasında*, s. 100.

25 *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, haz. Ali Satan, çev. Ayşegül Angı, Tarihçi Kitapevi, İstanbul 2011, s.23-24.

1922 Türkiye Yıllık Raporunda, Fransız Dışişleri Bakanlığı koltuğuna Poincare'in gelmesinin kritiği yapılmıştır. Raporda, Poincare'in bakan olmasının İngiltere-Fransa arasında gerçek bir ittifak umudunu tamamen ortadan kaldırdığı ifade edildikten sonra Poincare'in “dik kafalı, değişmez sadakatsizliği, sınırlı muhakeme yeteneğinin durumu daha da çözümsüz hale getirdiği” yazılmıştır. Rapor çok ilginç bir şekilde 1922 yılında (Yakındoğu'da), Almanya'dan daha çok İngiliz-Fransız rekabetinin ortaya çıktığını vurguluyordu. İngiltere'nin Türkiye'deki diplomat ve uzmanlarınca hazırlanan 1922 Türkiye Yıllık Raporunda, Mustafa Kemal Paşa'nın tıpkı Napolyon gibi ittifaklar karşısında kendini avantajlı durumda bulduğunu, İstanbul ve Ankara Hükümetlerinin uyuşmazlığına rağmen Türkiye'nin tek başına bir tek akıldan ilham aldığı ve tek bir amaç için birlik olduğu vurgulanıyordu. Raporda; “Dürüstçe ifade etmek gerekirse; Türkiye'nin uygun zamanlamadan, Müttefikler arasındaki anlaşmazlıktan, Yunan Kralı ve Venizelos'u destekleyenler arasındaki siyasi uzlaşmazlıktan elde ettiği fırsatı tam anlamıyla değerlendirdiği söylenmelidir” diye yazmaktadır.

1922 Türkiye Yıllık Raporu devamında şu ifadelere yer verilmiştir:

Ancak Türkiye'nin Zaferleri, Anadolu'daki Rumların ortadan kaldırılması ve Batılı güçlerin başarısız mukavemeti, her şeyden çok Müttefikler arasındaki birliğin eksikliğine yorulacaksa da nispeten daha sınırlı katkısı olan ikinci sebep ise, geç kalınmasıydı. Eğer Sevr Antlaşması 1920'nin ikinci yarısı yerine 1919 yılının başında Türklere sunulsaydı, yaptırımların uygulattırılması daha muhtemeldi. Gecikme ile ilgili bir mazeret de olmazdı. Toprakları zapt edilmiş bir ülkenin altına imza atacağı sözleşme şartlarının hazırlanmasında zaman kaybedilmemeliydi. 1918'de Türkiye tamamen parçalanmıştı. Antlaşma şartlarının son hale getirilmesi için geçen bir buçuk yıllık süreçte Türkiye yavaş ama emin adımlarla yaşama gücünü geri kazanmaya başladı. Türkiye'nin silahsızlanmasını tamamlamak ve direniş gücünü bertaraf etmek yerine Müttefikler Yunanlıların İzmir'e girmesine izin vererek, Türkiye'nin ümitsiz ve hatta o gün için gerçekleşmeyecek gibi görünen bir çaba içine girmesini sağlayan tek bir hamleyi gerçekleştirdi.²⁶ (Türkleri direnişe itti.)

1922 Türkiye Yıllık Raporunun sonunda da şu cümleler yer almıştır:

Eğer uzun süren bir ateşkesin tarafıysanız ve sonunda kazanacağınız hiçbir şey yoksa savaşmak riskiniz olacaktır.” Bay Disraeli'nin Lord Derby'e 1864 Danimarka krizinde söylediği bu sözler adeta isabetli bir tahmin niteliğindedir. Mondros mütarekesi imzalanmasından yaklaşık 4 yıl sonra Mudanya Mütarekesinin imzalanması sırasında Britanya neredeyse halkının kesinlikle onaylamayacağı bir savaşa giriyordu. 1922 olaylarının sonucu, Türkiye'nin kendi çabası ile Büyük Britanya'ya rağmen toparlanmasıdır.²⁷

26 *Age.*, s. 25.

27 *Age.*, s. 25-26.

Yunan Hayranlığıyla Kariyerinin Sonunu Getiren Lloyd George

1916-1922 yılları arasında İngiltere başbakanlığı yapan Lloyd George, Sevr'den Lozan'a gerilemelerinin nedenlerini hatıratının 26. bölümünde şöyle açıklıyor:

Bağımsız Ermeni devleti, ABD onu koruma sorumluluğunu reddettiği andan itibaren umut vadetmeyen bir proje haline geldi. Ermenilere herhangi bir askeri destek vermeye hazır olmayan Fransızlar, baskın bir şekilde Türk olan vilayetleri kendi sınırlarına dahil etmekte ısrarcıydılar. Kemal'in ordusu kısa sürede Boghos'un ordusunu yok etti. Anadolu'da onun büyüyen gücüne dayanacak bir tek Yunan ordusu kalmıştı.²⁸

İngiltere Başbakanı “Yunanlılar neden hedeflerini ve amaçlarını fark edemediler?” diye bir soru soruyor ve yine kendi cevabıyordu:

Cevap, kısmen kralları onu destekleyen gericiler tarafından savaş sırasında ve sonrasında sürdürülen politika ve olaylar sonucunda gücü ellerine geçirdikleri zamanki belirgin yetersizliklerinde bulunacaktır. Açıklama kısmen, Türkleri gizlice destekleyen ve onlara yardım eden Müttefik Devletler'in bazılarının ihanetinde de bulunacaktır. Yine de Yunan başarısızlığındaki en önemli etken Yunan tarihi boyunca Yunan siyasi başarısı için fazlasıyla ölümcül olmuş iç bölünmelerin bir kez daha bu bahşedilen muazzam şanstın Yunan milletini alıkoymuştur.²⁹

Lloyd George, Venizelos hakkında da şunu söylüyor;

Venizelos, Sevr Antlaşması ve On İki Adayı Yunanistan'a bırakan İtalya Antlaşmasını imzaladıktan sonra ülkeye döndüğünde...Yunan Parlamentosu'nun oybirliği ile ülkesinin kurtarıcısı olarak ilan edildi...Birkaç hafta sonra Kral Alexander, bir maymun tarafından Saray'ın bahçesinde ısırıldı. Yara iltihaplandı ve kral birkaç gün içinde öldü...Bu trajediyi, Yunanistan'ın dört bir yanında İstanbul için eski hislerin yeniden canlanması izledi. Venizelos'tan nefret eden siyasi gruplar, Yunanistan'ı sevdiklerinden daha fazla nefret ettikleri adamın çöküşünü organize etmek için bu duygudan tam olarak yararlandılar. Bir seçim oldu ve Venizelos feci şekilde yenildi ve görevden çekilmek zorunda kaldı.

Yunan ulusunun savaş yorgunluğu, ...savaşın yoğun gerilimini izleyen ruh bitkinliği, sadece yenilenlerin değil, aynı zamanda kazanan ülkelerin savaş liderlerinin yenilgiyle sonuçlanan bir reaksiyon doğurdu. Wilson, Clemenceau, Orlando, Sonnino ve Venizelos zafere götürdükleri ülkeleri tarafından terkedildiler. Tek tesellim, tüm bu dikkate değer liderler geçidi emekli olduktan sonra sıranın bana gelmesiydi.

28 *David Lloyd George'un Hatıralarında Sevr ve Lozan'a Giden Süreç*, haz. Resul Yavuz, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 265.

29 *Age.*, s. 265.

Venizelos'un yenilgisini Yunan politikamızın tamamı üzerinde ağır bir darbe olarak hissettim. Doğu Akdeniz'deki Yunan Uygarlığının yeniden yapılandırılmasının kesin bir barışa, gerçek bir katkı sunacağına dair içten ve derin bir inancım vardı. Ancak bu darbenin (mağlubiyetin) öldürücü olabileceğine dair bir önsezim vardı.³⁰

Lloyd George, tekrar göreve gelen Kral Konstantin'in Anadolu'daki Yunan işgal ordusunda yaptığı komutan değişikliklerinin isabetsiz, atanmış kişilerin ise kifayetsiz olduğunu ileri sürmektedir. En son orduyu toparlaması için atadığı General Hadjanestes'i de akıl hastası bir komutan olarak niteliyordu. Lloyd George, bütün bu gelişmeler bir ordunun ruhunu bozmaya yetmezmiş gibi "aşırı gururlu monarşi birlikleri Anadolu'dan Avrupa'ya çekilerek İstanbul işgali için yeni bir ordu kurulmaya çalışıldı" demektedir. Lloyd George'a göre geriye kalan Yunan ordusu acınası durumdadır ve ilk saldırıda subaylar ve adamları paldır küldür adeta bir sürü gibi kaçıştılar ifadesini kullanmaktadır. Yunan ordusunun kaçışı son zamanlarda tartışılan bir konu oldu. Nitekim İngiltere Başbakanının 1938'de yayımlanan hatıratında da bu durum "O kadar hızlı kaçtılar ki peşlerinden gelen Türk birlikleri onları İzmir'de Müttefiklerin savaş gemisinin koruması altında yola çıkmadan yakalayamadılar."³¹ şeklinde ifade edilmiştir.

Lloyd George, ardından şöyle bir iddiada bulunmuştur:

Müttefikler donanmalarıyla Kemal'in güçlerinin Avrupa'ya çıkmasını engelleyecek kadar güçlüydü. Fakat maalesef Müttefikler arasında bir bölünme oldu ve bu bölünme Britanya Kabinesine bile yansdı. Bu görüş ayrılığından dolayı Asya tarafında tüm tavizlerin Mustafa Kemal'e sunulduğu ve en son aşağılayıcı tavizden sorumlu oldukları görüldü. Bu acınası işin tamamı sırasında Müttefiklerin bir kısmı haince bir rol oynadı. İtalyanlar, Yunanlılarla savaşması için Mustafa Kemal'e silah sattılar ve Moskova tarafından sağlanan para ile ödemesi yapıldı. Fransız hükümeti de Britanya hükümetinin arkasından Kemal'le gizli bir antlaşma için görüşmesi yaptı. Bu onun Ermeni ve Suriye cephesinden güçlerini çekerek moralsiz Yunan ordusunun üzerine sevk etmesine imkân sağladı... Çanakkale krizinde Kemal saldırmak için ilerlediğinde Poincare, Çanakkale'den Fransız birliklerini çekti ve İngilizleri hayati kanatta desteksiz bıraktı.³²

Lloyd George o günlerde hala başbakandır ve Çanakkale krizi ile ilgili söyledikleri son derece önemlidir. Lloyd George, Fransız donanması ve askerlerinin Çanakkale'den çekilmesi üzerine İngiltere'nin Akdeniz filosunun, Çanakkale Boğazı'nın Asya kıyılarındaki İngiliz birliklerine yardım etmek için son hızla geldiğini, hatta hava araçlarından oluşan çeşitli hava filolarının da Gelibolu'ya gönderildiğini ve ağır silahlarla dolu pek çok silah deposunun Çanakkale yakınlarına hükmeden tepelere yerleştirildiğini anlattıktan sonra Armstrong'un Atatürk hakkında yazdığı *Bozkurt* adlı biyografiden şu alıntıyı yapmıştır:

30 *David Lloyd George'un Hatıralarında Sevr ve Lozan'a Giden Süreç*, s. 266-267.

31 *Age.*, s. 270.

32 *Age.*, s. 270-271.

Gurur ve heyecanla dolu olan Türk birlikleri paçavralar içinde, cephaneden yoksun ve mekanik savaşın büyük silahları veya avantajları olmadan yorgun bir haldelerdi. İngiliz birlikleri alışmış, subayları tecrübelenmişti. Üstelik konumları güçlü ve sağlamlaştırılmıştı. Bunların gerisinde büyük silahları, uçakları ve savaş gemisi olan Britanya İmparatorluğu'nun tüm kudreti bulunuyordu. Eğer İngilizler savaşmak niyetindeyse, Türkler yenilirdi. Fakat savaşmak istiyorlar mıydı? Blöf mü yapıyorlardı? Sorun buydu”

Lloyd George'un bu soruya verdiği yanıt hatıratında şu şekilde yer almıştı:

Blöf değildi. Ben kesinlikle savaşmak istiyordum ve kazanacağımızdan emindim. Türkler yıkılmış ve parçalanmış ordularının muzafferane ilerleyişinde kontrol edilmiş olsaydı, baş edilmesi daha kolay olurdu. Yunan ordusu yok edilmemiş olurdu... Toparlanıp teçizatlanabilirlerdi. Arkalarında Britanya orduları ile bu dirilmiş olan ordu Kemal'in yorgun ve kötü teçizatlı güçlerini yıkıp geçebilirlerdi. Ancak sıradan İngilizler yeterince savaşmışlardı ve başka herhangi bir dava için ateş açmaya hazırlıklı değillerdi. Böylece Ermenistan'ın ve Asya Yunanistan'ının özgürlüğü gitti. Sonra da Milletler Cemiyeti ve silahlanmaya yönelik uzlaşmanın yerini alacak tüm projeler gitti. Bizim birliklerimiz, Çanakkale'nin Asya kıyılarından, Türk Ordusu'nun görüşünden çekildi. Teslim olma alışkanlığı aşılanmıştı ve politikamız genel bir inzivaya ve inziva da açık bir bozguna dönüştü.³³

Lloyd George, Lozan Antlaşması için de “sırtımızdan yediğimiz ilk hançer Lord Curzon ile yapılan aşağılayıcı Lozan Antlaşmasıydı ve bu antlaşma Anadolu'daki Hristiyan halkı eski zalimlerinin merhametine bıraktı. Lord Curzon ve Fransızlar, tüm acil nasihatlerime rağmen Büyük Ermenistan'ı kurmakta ısrar etmişlerdi ve şimdi de bunu, tamamen yok edicilerin eline bırakıyorlar. Rumlar da ... bereketli topraklarından sürüldüler” diyordu. Lloyd George Hatıratında bu bölümü şu yorumu ile tamamlamaktadır:

Büyük savaşın fedakarlıklarını takip eden barış antlaşmalarındaki en iyi taraflara en sonunda, en çok zarar veren, aşağılayıcı ve vahim kapitülasyonların ilkiydi. Lozan antlaşmasının tarafları ve onların selefleri, milyonların kahramanlığı ile oluşan yapıyı bozan ve çürüten politika ile biçimlendirilen o felaketi, Kral Alexander'ın maymunu ile paylaşmaktadırlar.³⁴

İngilizler açısından yaşanan bu fiyaskonun faturası, Yunanlıları “Küçük Asya'ya” teşvik eden ve Çanak Krizi'ndeki hırçın tutumuyla bilinen Liberal Partili Başbakan Lloyd George'a kesildi. Mudanya Mütarekesi'nden sekiz gün sonra Muhafazakâr Parti koalisyonundan çekildiğini

33 David Lloyd George'un Hatıralarında Sevr ve Lozan'a Giden Süreç, s. 271-271.

34 David Lloyd George'un Hatıralarında Sevr ve Lozan'a Giden Süreç, s. 272.

duyurdu. 15 Kasım'da yapılan seçimleri Muhafazakâr Parti kazandı ve yeni Başbakan Bonar Law oldu.³⁵

İstanbul'da İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı General Harington da hatıratında Mudanya müzakereleri sırasında İsmet Paşa ile 28 konuda anlaşmazlık yaşadığını bu durumda Londra'dan müzakereleri kesip savaş için emir aldığını ancak kendisinin inisiyatif kullanarak bu savaş emrini uygulamayıp İsmet Paşa ile tekrar müzakere ederek sorunları çözdüklerini ifade ederek savaşa mâni olduğunu yazmaktadır.³⁶ Ayrıca savaş konseyinin emrini uygulamadığı için Genelkurmay başkanı ve Feldmareşal yapılmadığını da kaydeden Harington kendisinin Majestelerinin generali olduğunu, her hükûmetle çalışabileceğini ama Britanya'nın menfaatini gözettiğini vurgulamaktadır.³⁷

İngiltere kamuoyunda yaşanan krizin savaşa dönme ihtimaline karşı durulmuştur. Daily Mirror gazetesinin 20 Eylül 1922 tarihli neşrinin 7. sayfasında, "Savaşa Hayır" kampanyası ile ilgili propaganda niteliğinde haberler yer alırken sanayi liderlerinin savaşa hayır kampanyasına destek verdiği bilgisi de yer almıştır.³⁸ Aynı gazetenin 21 Eylül tarihli baskısının "Kabinenin Ahmaklığına Karşı Ulusal Protesto. Fransa Konferansa İhtiyaç Olduğu Fikrinde" başlıklı haberinde, "İngiltere'nin kadınları ve erkekleri, bilhassa kadınları hükûmetin Yakın Doğu'da hazırlandığı savaşa karşı ulusal bir kampanya başlatmalılar. M. Poincare 'Barışa doğru ciddi adımlar atıldığını' belirtti. Sevr Anlaşması'nın değiştirilmesi gerekiyor" ifadeleri kullanılmıştır.³⁹

Sonuç

İngiltere Başbakanı David Lloyd George, Yunan medeniyetine hayranlığı ve Venizelos'a olan sempatisi buna mukabil Türklere olan nefretiyle Yunanlıların İzmir'e ve Anadolu'ya çıkarma yapmasını desteklemiştir. Ancak bu politikasının yanlış olduğunu ise kabul etmemiş ve başarısızlığı hep dışarıda ve başkalarında aramıştır. Bu Türk karşıtlığı ve Yunan hayranlığı ile koalisyon ortağı olduğu hükûmette yalnız kalmıştır. Buna rağmen Lloyd George, "Kime arka çıkacağımıza karar vermelisiniz. Türkler neredeyse savaşta bizim yenilgimize yol açacaktı. Onlara güvenemezsiniz ve onlar çökmekte olan bir ırktır. Yunanlar ise bizim dostumuz ve yükselen bir halktır. Elbette ordu Yunanlara karşıdır. Ordu Tory'leri (Muhafazakarları) onaylamaktadır. Türkleri desteklemek Tory'nin politikasıdır. Onlar Yunanlardan nefret ederler" diyerek geri adım atmamıştır.⁴⁰ Bu hususta Charles Townshend'in sözleri dikkate değerdir. Çünkü onun sözleri Lloyd George'un dediklerini doğrulamaktadır. Townshend, Avam Kamarası'nda, "Ben sadece benim düşüncemin tamamen doğru olduğunu söylemedim. Hükûmete politikasını değiştirmesi

35 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri*, s. 250.

36 Charles Harington, *İstanbul'da İşgal Yılları*, çev. Tuğçe Akyüz, Kronik Yayınları, İstanbul 2023, s. 130-139.

37 *Age*, s. 161.

38 Aylin Hacihanıoğlu, *Milli Mücadele'nin İngiliz Basınında Yankıları*, s. 207.

39 Aylin Hacihanıoğlu, *age.*, s. 208.

40 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye*, s. 92.

ve Beaconsfield, Palmerston ile büyük adam Salisbury'yi takip etmeleri için yalvarıyorum. Bu kişilerin, Hindistan yolunda bu asker millete dost olmak şeklinde fikirlere sahipler.”⁴¹ diyerek geleneksel İngiliz politikasına dönülmesi gerektiğinin en iyi yol olduğunu vurgulamıştır.

Lloyd George ve diğer İngiliz yetkililer, Anadolu'da Türk-Yunan savaşında Türklerin galip gelerek Yunanlıları Anadolu'dan atmalarının arkasında “Müttefik İhaneti” görmektedirler. Yenilginin nedenini, İtilaf devletlerinden olan Fransa ve İtalya'nın İngiltere'ye ihanet ederek Türklerle farklı zaman ve zeminlerde iş birliği yapmalarına ve Yunanlılara karşı Türkleri desteklemelerine bağlamaktadırlar. İngiltere'nin Fransızların kendilerine ihanet ettiği algısının II. Dünya Savaşına kadar devam ettiği ve II. Harbe kadar Fransızları affetmedikleri söylenmektedir. İngiliz askerî ve sivil yetkililer, Türk ordusunun hazırlıkları, konumlanması, savaşma isteği ve savaşta Yunan ordusuna göre çok daha iyi komuta edildiği hususunu da kabul etmektedirler. Özel hatıratlarda İngiltere politikasının genel eleştirisinden ziyade takip edilen politikaların kişisel tercihlerden kaynaklandığı dolayısıyla da eleştirinin boyutunun da kişiye ve onun politikasına yönelik yapıldığı görülmektedir. Bunlarda ifade edilmeyen bir imparatorluk gururu ve Britanya'yı koruma duygusu sezilmektedir.

Son olarak, Millî Mücadele sürecinde Yunanistan'a sonsuz destek veren ve bundan pişmanlık duymayan Lloyd George hatıratında eleştirdiği Lozan Barış Antlaşması ile ilgili 6 Temmuz 1923 tarihinde Avam Kamarasında yapılan Lozan Barış Antlaşması oturumunda, gelecekte uluslararası mücadelede Türklere güvenebileceğini, bu sebeple Türkiye ile barış yapıldığını, İngiliz Hükûmeti'nin gerçekçi davranarak Türkiye ile uzlaşmak zorunda kaldığını vurgulamıştır. Lloyd George ayrıca Rusya tehdidine dikkat çekerek Türkiye ile uzlaşmanın İngiltere'nin lehine olacağını da savunmuştur.

---

41 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarasında*, s. 101.

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları

Public Record Office, Cabinet Papers (CAB) 23/31.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Bozkurt, Abdurrahman, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Milli Hareket (1918-1922)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021.

Churchill, Winston, *The World Crisis: The Aftermath*, Thornton Butterworth Ltd, London 1929.

Yüksel, Çağdaş, “Lozan Antlaşması İngiliz Parlamentosu’nda Onaylanmadan Önce Avam Kamarası’nda Antlaşma Hakkında Yapılan Oturumun İncelenmesi”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (2022) s. 19-31

David Lloyd George’un Hatıralarında Sevr ve Lozan’a Giden Süreç, haz. Resul Yavuz, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2020.

Documents of British Foreign Policy, 1919-1939, First Series, Volume IX, ed. Rohan Butler and E. L Woodward., Her Majesty’s Stationery Office, London 1952.

Hacihanıfioğlu, Aylın, *Milli Mücadele’nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2019.

Harington, Charles, *İstanbul’da İşgal Yılları*, çev. Tuğçe Akyüz, Kronik Yayınları, İstanbul 2023.

İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922, haz. Ali Satan, çev. Ayşegül Angı, Tarihçi Kitapevi, İstanbul 2011.

Jaeschke, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros’tan Mudanya’ya*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

Kürkçüoğlu, Ömer, *Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1978.

Nicholson, Harold, *Curzon: The Last Phase*, Constable Company Ltd., London 1934.

Price, M. Philips, *A History of Turkey, From Empire to Republic*, George Allen & Unwin Ltd., London 1956.

Richter, Heinz, *The Greek-Turkish War 1919-1922*, Verlag, Mainz 2016.

Sonyel, Salahi R. *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

Şahin, Murat, *İngiltere Avam Kamarasında Türkiye (1918-1922)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2011.

HOW DID THE BRITISH EXPLAIN THE TURKISH VICTORY IN THE NATIONAL STRUGGLE?

Ali SATAN^{*}
Bahtiyar DEDEOĞLU^{**}

This article aims to reveal how the British political and military figures and public opinion explained the success of the Turkish national struggle against the Greeks and the defeat of the Greeks. Which reasons were attributed to the defeat of the Greeks, which meant at the same time a loss of prestige for the British? By utilizing primary and secondary sources, it is aimed to understand what was said and what reactions were given over the years. The general opinion is that the British supported the Greeks in a monolithic manner. However, the British political tradition was divided into two factions: the Tories and the Whigs. In line with its imperialist interests, Britain cared about the territorial integrity of the Ottoman Empire until the end of the 19th century. Against the Russians, who coveted Istanbul and the Straits for their own interests, the British considered it strategically correct for the friendly Ottomans to control the region. Moreover, the French invasion of Egypt in 1798 jeopardized the route to India, another strategic region for Britain. For the British political mind at the time, a strong Ottoman Empire meant that Britain's strategic regions were safe. Britain continued its protection policy, which it had started to implement in 1798, until 1878, sometimes diplomatically and sometimes directly by siding with the Ottoman Empire. With William Gladstone, this policy was replaced by a policy of rapprochement with the Russians and against the Ottoman Empire. This policy was also followed during and after World War I. With the joint decision of the victorious states at the Paris Peace Conference, a proxy war was waged in Anatolia when the Greeks landed in Izmir on May 15, 1919. British Prime Minister Lloyd George was the biggest supporter of the Greek presence in Anatolia with his Greek admiration and Turcophobia. He preferred to use M. Venizelos, who had the desire for a Greater Greece, to force the Ottoman Empire to accept the peace treaty and defeat the national resistance. This choice was not supported by some of the British political and military actors. It should not be overlooked that the government of the period was a coalition government. It cannot be said that there was a consensus in the cabinet for Greece to go to Anatolia. Lord Curzon, the Foreign Secretary, and Winston Churchill, the Secretary of State for

* Prof. Dr. Marmara University Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Istanbul / Turkey, ali.satan@marmara.edu.tr, ORCID 0000-0001-9637-547X

** Lecturer, Sivas Science and Technology University Rectorate Atatürk's Principles and History of Turkish Revolution, Sivas / Turkey, bdedeoglu@sivas.edu.tr, ORCID 0000-0002-3546-6594

the Colonies, did not find the presence of Greeks in Anatolia logical due to Britain's interests in the Near East. However, these issues were frequently discussed in the House of Commons and the press. "How can the Greeks maintain order in Smyrna when they cannot even hold themselves in a place 5 miles from Thessaloniki?" he said and criticized the occupation. In similar terms, General Townshend said, "It was clear to everyone that when the Greeks invaded, they knew that they could not stay there for five minutes without our support. The Greeks had magnificent weapons and power but no heart". W. Churchill, on the other hand, wrote in his memoirs that he was so surprised when he received the news of the Greeks' landing in Smyrna. These differences of opinion caused Prime Minister Lloyd George to remain alone in his Greek policy. He attributed the failure to this political loneliness. Another difference of opinion was between the allies. While taking a stance against Greece because the regions it wanted in Anatolia were promised to Greece by its allies, Italy acted moderately towards the Nationalists in Ankara. On the other hand, France signed a treaty with the Ankara Government by violating the 1921 Ankara Treaty and the agreement between the allies. It recognized the existence of the Ankara Government. This action was harshly criticized by the British and considered as a betrayal. Lloyd George mentioned to the Greek Prime Minister Eleftherios Venizelos that the French and Italian Governments refrained from sending reinforcements to make Turkey accept and implement the Treaty of Sevres. He also said that the British Government could not send new forces to Turkey because of the "pro-Turkey" attitude of its military wing and part of the Foreign Office. When asked why the Greeks failed, he answered: "the treachery of some of the Allied Powers who secretly supported and helped the Turks." Moreover, "the Allies were strong enough with their navies to prevent Kemal's forces from reaching Europe. Unfortunately, however, there was a division among the Allies, and this was reflected even in the British Cabinet. Because of this difference of opinion, it was seen that all concessions on the Asian side were offered to Mustafa Kemal and that they were responsible for the last humiliating concession. During the whole of this miserable business, some of the Allies played a treacherous role. The Italians sold arms to Mustafa Kemal to fight the Greeks". Lord Curzon also blamed the French for the Turks' decisive defeat of the Greeks and their expulsion from Anatolia. However, the Curzon plan, as agreed at the Paris meetings, called for the return of the Asian shores of the Dardanelles to the Turks, the retention of the Gallipoli Peninsula under Allied military occupation, Greek sovereignty over Eastern Thrace and the surrender of Constantinople to the Turks. Curzon's aim was not to ensure the Greek advance but rather to ensure that the longer the Greeks resisted, the best terms could be secured for a peace treaty with the Ankara Government. Clearly, Lord Curzon, the British Foreign Secretary was more successful than Prime Minister Lloyd George in realizing what he had in mind during this period. During the Chanak Crisis, Lloyd George's harsh attitude was deemed wrong by British public opinion. This situation caused him to lose his position as prime minister, while Lord Curzon continued as Foreign Minister in the newly formed cabinet. Moreover, he represented Britain in the first negotiations of the Lausanne Peace Conference.

GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK VE TÜRK SANATI TARİHİ: TETKİK GEZİLERİ VE ESER İNCELEMELERİ*

GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATURK AND TURKISH ART HISTORY: HIS
RESEARCH VISITS AND ANTIQUE STUDIES

Anılcan SİÇRAYIK**

F. Nalân TÜRKMEN***

Öz

20. yüzyılın başlarında dünyada ve Türkiye’de Türk sanatı alanında yapılan çalışmalar henüz kurumsal bir nitelik kazanmamış olup, münferit araştırmacılar tarafından yürütülmüştür. Bu kurumsallaşma noksanlığına, Türk sanatının hususiyetlerini tespit etmeye yarayacak sanat eserleri hakkında bilgi ve yayın azlığı ile siyasi maksatlar da eklenince ortaya konulan yayınlarda Türk sanatı hakkında eksik ve yanlış değerlendirmeler yapılması sonucu doğmuştur. Böyle bir dönemde Türkiye’de siyasi anlamda önemli bir dönüşümü gerçekleştiren Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün, Türk sanatının mahiyetinin doğru anlaşılması üzerine yaptığı çalışmaları ve desteği bugüne kadar yeterince ele alınmamış bir konudur. Sosyal bilimlere bir bilim adamı seviyesinde meraklı olan Gazi’nin, Türk sanatı sahasına olan ilgisi, okuma ve not alarak çalışma faaliyetlerinin yanı sıra müze ziyaretleri ile yaptığı eser incelemeleri vasıtasıyla da ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada özellikle Cumhurbaşkanlığı döneminde Atatürk’ün Türk sanatının kaynaklarını yerinde görmesi bakımından büyük önem taşıyan ve bir protokol ziyaretinden ziyade “tetkik gezisi” mahiyeti taşıyan eski eser ve müze ziyaretleri ile buralarda yaptığı eser incelemeleri ele alınmaktadır. Atatürk’ün müze ziyaretleri bugüne kadar araştırmalarda genellikle hatıralar üzerinden incelenmiş olup dönem basını ve arşivlerde yer alan belgeler yeterince kullanılmamıştır. Bu konuda yeni tespitler ve yeniden yapılan değerlendirmeler ile hazırlanan araştırmanın temel kaynaklarını Cumhurbaşkanlığı Arşivi’nden temin edilen ve tamamı ilk kez yayımlanan belgeler ile dönemin günlük gazeteleri ve araştırma eserleri oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, sanat tarihi, Türk sanatı, müzecilik, Topkapı Sarayı

* Bu çalışmanın ilk bölümü için bk. Anılcan Sıçrayık – F. Nalân Türkmen, “Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Sanatı Tarihi: Teorik Çalışmaları ve Araştırmacılarla Temasları”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C 9, S 2, (2022), s. 329-364.

** *Müze Araştırmacısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul / Türkiye, sicrayik@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8922-200X*

*** *Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul / Türkiye, nalan.turkmen@marmara.edu.tr; ORCID: 0000-0003-2033-3710*

Abstract

By the beginning of the 20th century, studies on “Turkish art” in the world and in Turkey have not yet gained an institutional character and were carried out mostly by independent researchers. While the available research and literature that would help determine the characteristics of Turkish art in this period were very scant, the existing literature was marred by political motives that resulted in incomplete and wrong evaluations about Turkish art in the period. The contribution of the studies and support of Gazi Mustafa Kemal Atatürk, who carried out an important political transformation in Turkey in such a period, on the correct understanding of the characteristics of Turkish art is a subject that has not been adequately addressed until today. Gazi, who had a specialist-level interest in social sciences, showed his interest in the field of Turkish art through his extensive readings and active note-taking, as well as in museum visits and work examinations. In this study we discuss Atatürk’s trips during his presidency, which are of great importance in terms of seeing the sources of Turkish art on site. These trips had more of a “research trip” feature rather than a “protocol visits”. Atatürk’s visits to museums have been studied previously with reference to memoirs, and the period’s newspapers and archives have not been used much. The main sources of this research are official documents preserved in the Presidency Archive of the Republic of Turkey all of which were published for the first time, as well as the daily newspapers and research works of the period.

Keywords: Atatürk, art history, Turkish art, museology, Topkapı Palace

Giriş

20. yüzyılın başlarında Türkiye’de Türk sanatı sahasında yapılan çalışmalar henüz yükseköğrenim seviyesindeki bir sanat tarihi bölümü çatısı altında kurumsal bir nitelik kazanmamış olup, münferit araştırmacılar tarafından yürütülmüştür. Zira “sanat tarihçisi” kavramının bulunmadığı 1930’lu yıllarda “tarihçi” olarak anılan Ahmet Refik Altınay (1881-1937), “gazeteci” İbrahim Hakkı Konyalı (1896-1984), “mimar” Sedat Çetintaş (1889-1965) ve tek başına bir enstitü misali çalışan “Güzel Sanatlar Akademisi hocası” Celal Esad Arseven (1876-1971) gibi isimler Türk sanatı tarihinin ilgi alanına giren yayıncılar ve araştırmacılar. II. Meşrutiyet devrinden itibaren zikredilen araştırmacıların Türk sanatı sahasında yaptığı inceleme ve değerlendirmelere gazete ve mecmualarda yer verilmiş olmasına rağmen bu dönemde henüz kamuoyunda açık bir “sanat tarihi” ve “eski eser” algısının oluşmadığını görmekteyiz. Örneğin Akşam gazetesi, 1556/1557 tarihinde inşa edilen Mimar Sinan eseri Ayasofya Hürrem Sultan Hamamı için 1932 yılında yayımladığı bir haberinde “Vaktiyle yola kalbedilmek üzere belediye tarafından istimlâk edilen meşhur Ayasofya Hamamı’nın bilahare asar-ı atikâdan olduğu anlaşılmış ve olduğu gibi muhafaza edilmesi muvafık görülmüştür” gibi gülünç denilebilecek ifadeler yer vermiştir.¹

Türkiye’de henüz sanat tarihi ve arkeoloji mütehassıslarının bulunmadığı 1930’lu yıllarda eski eserlerin muhafaza edildiği müzelerin idaresinin emanet edildiği müdürlerin mezuniyet durumları da dikkate değerdir. Örneğin Türk ve İslam Eserleri Müzesi Müdürü Abdülkadir Erdoğan (1877-1944) Dârülmualim Mektebi mezunudur.² Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü

1 Akşam, 11 Ağustos 1932.

2 Semavi Eyice “Abdülkadir Erdoğan”, *DİA*, XI, (İstanbul 1995), s. 288.

Tahsin Öz (1887-1973) İstanbul Dârülfünunu Hukuk Fakültesi³, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Aziz Ogan (1888-1956) ile Türk ve İslam Eserleri Müzesi Müdür Yardımcısı Elif Naci (1898-1987) ise Sanâyi-i Nefîse Mektebi Resim Bölümü mezunudur.⁴ Müze idarecileri arasında iki de doktora derecesi sahibi bulunmaktadır. Bunlardan İstanbul Asar-ı Atika Müzeleri Umum Müdürü Halil Edhem Eldem (1861-1938) Viyana Politeknik Yüksek Okulu Jeoloji ve Kimya Bölümü mezunu olup yine aynı sahada “Civa Amonyum Kloridin Tepkileri Hakkında Araştırmalar” başlıklı doktorasını 1885 yılında Bern Üniversitesinde tamamlamıştır.⁵ Bir dönem Müzeler Genel Müdürlüğü de yapan Ankara Etnografya Müzesi Müdürü Hamit Zübeyir Koşay (1897-1984) ise doktorası ile müzeciliğe en yakın olan kişidir. Dârümuallim Mektebi mezunu olan Koşay, Macaristan’da Budapeşte Üniversitesinde ünlü Türkolog Gyula Németh’in yanında hazırladığı “Türk Silâh Adları” konulu tezi ile 1923 yılında doktor unvanını kazanmıştır.⁶ Müzelerde çalışan memurlar ise genellikle öğretmen kökenlidir.

Sanat tarihi eğitime yakın ya da uzak, zikredilen bölümlerden mezun olan bu dönem müzecileri kendi kişisel ilgi ve bilgi düzeyleri çerçevesinde müzeleri idare etmeye çalışmışlardır. Ancak yerli eski eser uzmanı eksikliği özellikle ihtisas isteyen konularda pek çok kez hissedilmiştir. Nitekim Topkapı Sarayı gibi millî bir abidemiz 1924 yılında müzeler idaresine devredildiğinde, içerisinde bulunan eserleri tasnif edecek yerli uzman bulunamadığından porselenler Dresden Porselen Müzesi Müdürü Ernst Zimmerman’a, hazineye ait eserler mücevher kıymetleri bakımından Hollandalı uzman Oppenheim’a, silahlar Münih Askeri Müzesi Müdürü Hans Stöcklein’a, kumaş ve işlemeler İngiliz tekstil uzmanı Alan John Bayard Wace’a, padişah portreleri Ressam Dr. Beinbaum’a, arşiv malzemesi Macar arşiv uzmanı Lajos Fekete’ye, yazma eserler kütüphanesinin bir bölümü ise Adolf Deissman’a tasnif ettirilmiştir.⁷ Bu konuda başka bir örnek olarak Ankara Etnografya Müzesi de verilebilir. Macar kökenli Türkolog Gyula Mesaroş müzeye etnografik malzeme toplamak üzere Bakanlar Kurulu tarafından görevlendirilmiştir.⁸ Davet edilen yabancı uzmanlar ile belirli bir süre çalışmak üzere sözleşmeler imzalanmıştır. Sözleşmelerden, bu uzmanlara dönemin şartlarına göre yüksek maaş verildiği de anlaşılmaktadır. Örneğin; Topkapı Sarayı Müzesi’nde bulunan silahların tasnifi için 1928 yılında davet edilen Münih Askeri Müzesi Müdürü Stöcklein’a iki ay müddeti için 400 lira verilmesi kararlaştırılmıştır.⁹ Aynı yılda Topkapı Sarayı Müzesi’nin müdürü ise aylık 80 lira maaş almaktadır.¹⁰

3 Erdem Yücel “Tahsin Öz”, *DİA*, XXXIV, (İstanbul 2007), s. 104.

4 Arif Müfid Mansel, “Aziz Ogan 1888-1956”, *Belleten*, S. 85, (1958), s. 117; Zahir Güvemli “Elif Naci”, *DİA*, XI, (İstanbul 1995), s. 38.

5 Kemal Erguvanlı, “Halil Edhem Eldem. Temel Bilimler Dalında Avrupa’da İlk Doktora Yapan Darülfünun Jeoloji-Mineroloji Muallimi”, *Yeryuvarı ve İnsan*, C 7, S 2, (Ağustos 1982), s. 20.

6 Mahmut H. Şakiroğlu, “Hamit Zübeyir Koşay”, *DİA*, XXVI, (İstanbul 2002), s. 225.

7 *Anılarıyla Tahsin Öz*, yayına hazırlayan Erdem Yücel, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2009, s. 53,72-91.

8 Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-2/18-16-14 (11 Mart 1931).

9 BCA, 30-18-1-1/29-42-7 (30 Haziran 1928).

10 *TBMM Zabıt Ceridesi*, III. Devre, I. İçtima, 62. Birleşim, 19 Nisan 1928, s. 232.

Günümüzde her yıl binlerce öğrenci üniversitelerde arkeoloji ve sanat tarihi eğitimine başlarken Cumhuriyetin ilk yıllarında bir heyet teşkil edecek kadar dahi eski eser uzmanı bulunamıyordu. Öyle ki 1931 yılında Türk Tarih Kurumunun kuruluşu için çıkartılacak yönetmeliğe, Afet İnan'ın hazırladığı “Türk tarihini aydınlatmaya yarayacak belge ve malzemeyi elde etmek için icap eden yerlere araştırma, kazı ve keşif heyetleri gönderilmesi” maddesi eklenmek istendiğinde, İstanbul Müzeleri Umum Müdürü Halil Edhem Bey “Kızım, bu işler mütehasıs kişilerin teşkil edeceği heyetlerle olur, bizde şimdiye kadar bu konularda yetişen olmamıştır” diyerek yerli uzman yokluğunu acı bir şekilde hatırlatmıştır. Afet İnan ise Atatürk'ten de aldığı destekle, “Bu yaptığımız yönetmelik geleceğe aittir, bizde de elbet bu alanlarda yetişecekler olur” deyince, Başkan Yusuf Akçura'nın “Koyalım, bizler göremesek de sizler bu mütehasıs heyetleri görürsünüz inşallah!” kararıyla madde yönetmeliğe eklenmiştir.¹¹

Ekrem Akurgal, Sedat Alp, Rüstem Duyuran ve Jale İnan gibi isimler devlet tarafından bu düşünce çerçevesinde Almanya'ya arkeoloji eğitimine gönderilmiştir. Zikredilen isimler ülkeye dönüşlerinde gerek müzelerde gerek üniversitelerde görev alarak Türkiye'de ilk eski eser uzmanı neslin yetişmesini sağlamışlardır. Ancak bu grup arasında da doğrudan Türk sanatı tarihi eğitimi alan biri yoktur. 1920'li ve 1930'lu yıllarda Darülfünun ve daha sonra İstanbul Üniversitesinde Türk sanatına ilişkin dersler önce Mehmet Ağaoğlu (1896-1949) sonrasında Albert Gabriel (1883-1972)'in verdiği bir dizi seminer ile devam ettirilmiştir. Türk-İslam sanatları alanındaki yerli uzman eksikliği 1930'lu yılların sonuna doğru daha hissedilir olmuş, Kültür Bakanlığı [Milli Eğitim Bakanlığı] 1938 yılında yurt dışına devlet burslusu olarak doktora gönderilecek alanların arasına ilk defa “Türk ve İslam Sanatı” bilim dalını da eklemiştir. 22 Eylül 1938'de Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan ilanda, Edebiyat Fakültesi Tarih Şubesinden mezun olup, kurumun aday göstereceği öğrenciler arasında yapılacak sınavı kazanan iki öğrencinin Almanya'ya “Türk ve İslam Sanatı” tahsili için gönderileceği bildirilmiştir.¹² (Fotoğraf 1). Kültür Bakanlığı adına gönderilecek öğrenciler genel tarihten sınava tabi tutulmuş, bildiği üzere sınavı Oktay Aslanapa (1914-2013) kazanmış ve alan değiştirmeme şartı ile 1939'da Almanya'ya gönderilmiştir.¹³ Aynı ilanda Güzel Sanatlar Akademisi Mimarî şubesi mezunları arasından iki öğrenciyi de “Mimar-Arkeologluk” [Eski eser mimarlığı – mimarî restorasyon] tahsili için Almanya'ya gönderilmek üzere kontenjan ayrılmıştır. Bu alandan önce Almanya, daha sonra savaş nedeniyle Fransa'ya yüksek öğrenime gönderilen öğrencilerden biri ise Ali Saim Ülgen (1913-1963)'dir.¹⁴

11 Afet İnan, *Atatürk'ten Mektuplar*, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 18.

12 *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1938.

13 “Oktay Aslanapa ile Sanat Tarihi Eğitimi Üzerine”, mülakat ve düzenleme Aziz Doğanay-Yunus Uğur, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S 14, (2009), s. 338. Diğer öğrencinin kim olduğu ise tespit edilememiştir.

14 Zeynep Ahunbay, “Genç Cumhuriyetin Koruma Alanındaki Öncülerinden Y. Mimar Ali Saim Ülgen 1913-1963”, *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, S 16, (2016), s. 6.

CUMHURİYET				
Kültür Bakanlığında:				
Bu yıl hükümet hesabına okumak üzere yabancı illere gönderilecek talebe sayısı, bu talebenin okuma kolları, hangi okul mezunlarından olacakları, hangi memleketlere ve hangi Bakanlıklar veya Genel Direktörlükler hesabına gönderilecekleri aşağıda gösterilmiştir :				
Gönderilecek talebenin sayısı	Okuma kolu	Gideceği veya G. D. memleket	Hangi Bakanlık veya G. D. hesabına okuyacağı	Hangi okul mezunu olacağı
2	Kimya mühendisliği	Almanya	Askerî Fab. Genel D.	Lise olgunluk mezunu
2	Hidrografi	»	Harita Genel Direkt.	»
15	Mühendislik « İnşaat, Elektrik, Makine, Mensucat »	»	Kültür Bakanlığı	»
2	Türk ve İslâm san'atı	»	»	Edebiyat Fakültesi Tarih şubesi mezunu
1	Etnoloji	»	»	Edebiyat Fakültesi Tarih şubesi mezunu
1	Altay Dilleri	Fransa	»	Edebiyat Fakültesi Türkoloji şubesi mezunu
1	Kütüphanecilik	Almanya	»	Edebiyat Fakültesi Türkoloji şubesi mezunu
1	Linguistik	»	»	Edebiyat Fakültesi Türkoloji şubesi mezunu
2	Preparatör	»	»	Gazi Terbiye Enstitüsü Resim-İş şubesi mezunu
2	Mimar arkeoloğluk	»	»	Güzel San'atlar Akademisi Mimari şubesi mezunu
2	Mimarlık	»	»	Güzel San'atlar Akademisi Mimari Şubesi mezunu
15	Maliye ve İktisad	İngiltere Fransa Belçika	Finans B.	Siyasal Bilgiler okulu Yüksek Ticaret ve İktisad okulu Hukuk Fakülteleri mezunu
5	Hukuk	İtalya Almanya İsviçre	Tüze B.	Hukuk Fakülteleri mezunu

Fotoğraf 1. 1939 Yılında Devlet Burslusu Olarak Yurtdışında Eğitime Gönderilecek Öğrencilerin Seçim Sınavı İçin Gazeteye Verilen İlan.

Kaynak: *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1938.

Böyle bir dönemde Türkiye’de siyasi anlamda önemli bir dönüşümü gerçekleştiren Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün, Türk sanatının mahiyetinin doğru anlaşılması üzerine çalışmaları ve desteği bugüne kadar yeterince ele alınmamış bir konudur. Sosyal bilimlere bir bilim adamı seviyesinde meraklı olan Gazi’nin, Türk sanatı sahasına da ilgisi olduğu, okuma ve not alarak

çalışma faaliyetlerinden anlaşılmaktadır. Atatürk'ün, sanat tarihi ile ilgili okuma faaliyetlerinde özellikle Türk sanatında etkileşimler ve devamlılıklar üzerinde durduğu, Türk tarihini olduğu gibi Türk sanatını da bütüncül bir bakış açısı ile incelediği görülmektedir. Diğer taraftan 1933 yılında yeni yapılan İstanbul Üniversitesinde Türk sanatı eğitimi yapılacak bir Sanat Tarihi Bölümü kurulması fikrine sıcak bakması, Türk sanatı araştırmalarının kurumsal bir nitelik kazanmasını istemesi bağlamında önemli bir veridir.¹⁵ Bu çalışmada özellikle Cumhurbaşkanlığı döneminde Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk sanatının kaynaklarını yerinde görmesi bakımından büyük önem taşıyan eski eser ve müze ziyaretleri ile buralarda yaptığı eser incelemeleri ele alınacaktır. Atatürk'ün müze ziyaretleri bugüne kadar araştırmalarda genellikle hatıralar üzerinden incelenmiş olup dönemin basını ve belgeleri yeterli ölçüde kullanılmamıştır. Bu çalışmada hatıralar, dönemin basını ve belgeler mukayeseli olarak kullanılmış, yalnızca hatıralarda bulunup başka kaynaklardan teyit edilemeyen bilgiler ana metinde kullanılmayarak dipnotlar üzerinden gösterilmiştir.

1. Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Sanatına Dair Tetkik Gezileri

Gazi Mustafa Kemal Atatürk bir taraftan okuma ve araştırma faaliyetleri ile Türk sanatına dair teorik bilgileri takip ederken diğer taraftan da yurt gezileri sırasında Türk sanatı araştırmalarının kaynağını teşkil eden eski eserleri, müzeleri ve kazıları ziyaret etmiştir. Genel bir kabul olarak bu ziyaretlerde ağırlığın dönem zihniyetine göre Türk kültürünün parçası olarak kabul edilen eski Anadolu medeniyetlerine ait eserler, kazılar ve müzelerde olduğu düşünülse de aşağıda ele alınacağı üzere Atatürk, pek çok Selçuklu ve Osmanlı eserini de ziyaret ederek incelemiştir.¹⁶ Burada vurgulanması gereken önemli bir nokta da cumhurbaşkanı olarak Atatürk'ün yaptığı müze ve eski eser ziyaretlerinin, bir “protokol ziyareti” olmaktan ziyade aşağıda örnekleri verileceği üzere eser incelemelerinin yapıldığı

15 Gazi'nin, Türk sanatı sahasına olan ilgisi, okuma faaliyetleri ve araştırmacılarla temasları için bk. Anılcan Sıçrayık – F. Nalân Türkmen, “Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Sanatı Tarihi: Teorik Çalışmaları ve Araştırmacılarla Temasları”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C 9, S 2, (2022), s. 329-364.

16 Atatürk'ün ziyaret ettiği arkeolojik alanları şu şekilde sıralamak mümkündür: 31 Mayıs 1930 günü Ankara'ya yaklaşık 75 km uzaklıkta bulunan Gavurkale'deki Von Der Osten başkanlığında yapılan Hitit mabedi kazısına ziyarette bulunan Gazi, 5 Mayıs 1933'de refakatlerinde Maarif Vekili Reşit Galip, Kastamonu Mebusu Tahsin, Ankara Valisi Nevzat, Maarif Müdürü Rahmi, Antropoloji Uzmanı Şevket Aziz ve Müzeler Genel Müdürü Hamit Zübeyir ile birlikte Ankara'ya 18 km mesafedeki Balıncak köyüne gelmiş, Ahlatlıbel mevkiindeki arkeolojik kazı alanını gezmiştir. Aynı kazı alanını 7 ve 8 Mayıs'ta da ziyaret eden Gazi, 20 Haziran 1933'de ise Balgat köyü yakınındaki hafriyat sahasını ziyaret etmiştir. Ayrıca 13 Nisan 1934'de Bergama'daki Asklepios kenti kalıntılarını ziyaret eden Atatürk'ün eski eserlere olan ilgisinin hayatının son günlerine kadar devam ettiği rahatlıkla söylenebilir. Keza 21 Mayıs 1938'da çıktığı son yurt gezisi olan Mersin seyahatinde de Silifke yolu üzerindeki Viranşehir olarak anılan Pompeipolis harabelerine giderek incelemelerde bulunmuştur. *Cumhuriyet*, 1 Haziran 1930; *Vakit*, 1 Haziran 1930; *Politika*, 02 Haziran 1930; *Politika*, 3 Haziran 1930; *Akşam*, 6 Mayıs 1933; *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1933; *Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Nisan 1934; *Akşam*, 23 Mayıs 1938; *Kurun*, 23 Mayıs 1938; *Ulus*, 23 Mayıs 1938; *Akşam*, 27 Mayıs 1938; Özel Şahingiray, *Atatürk'ün Nöbet Defteri 1931-1938*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1955, s. 158-159, 174, 725.

“tetkik gezisi” mahiyetinde olmasıdır.¹⁷ Keza özellikle ziyaret mekânında eski eserler üzerinde araştırmalar yapan uzman bir ismin bulunması halinde görülen eserler hakkındaki sohbetlerin uzadığı, müze deposu ile kütüphanelerden yeni eserler çıkarıldığı ve ziyaret sonunda yeni kararlar alındığı görülmektedir. Aşağıda detaylıca ele alınacağı üzere 1930 yılında Antalya’ya yaptığı ziyarette Müze Müdürü Süleyman Fikri Erten, 1931 yılında Konya ziyareti sırasında Müze Müdürü Yusuf Akyurt, 1933 yılında ise Topkapı Sarayı Müzesi ziyareti sırasında Müze Müdürü Tahsin Öz ile uzun süre görüşmesi ve bu ziyaretlerin daha sonra yarattığı sonuçlar söz konusu duruma güzel örneklerdir. Şüphesiz ilmi çalışmalara Cumhurbaşkanlığı düzeyinde gösterilen bu ilgi yeni araştırmalar için de bir teşvik oluşturmaktaydı. Tahsin Öz, Topkapı Sarayı’nda defalarca ağırladığı Gazi’nin ziyaretleri sırasındaki halini ve müzeciler üzerindeki etkisini şöyle tasvir eder:

...Atatürk, tarihi, sanatı, cumhuriyeti böyle geniş manada anıyor, böylece tatbikini istiyordu. Büyük Önderin buna benzer nice irşad ve teşvikleri vardır. Atatürk bu gibi mevzularda gayet açık konuşur, sualler sorar, düşüncelerini bildirir, makul ve ilmi mütalaaları kabul eder, mesaide şevk ve enerji uyandırır...¹⁸

Gazi, yaptığı gezilerinde kimi zaman tarihi yapılar için restorasyon emri de vermiştir. Örneğin ziyaret ettiği Sultanahmet Camii’nde 1929 yılında, Edirne Selimiye Camii’nde ise 1931 yılında Gazi’nin talimatı doğrultusunda tamirat yapılmıştır. (Fotoğraf 2). Yine aynı yılda Konya abideleri üzerinde yaptığı incelemeler ise aşağıda ele alınacağı üzere çok daha kapsamlı mimari koruma ve restorasyon faaliyetlerine vesile olmuştur.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün Türk sanatının membaini oluşturan eski eserleri ziyareti henüz Millî Mücadele’nin devam ettiği yıllarda başlar. 1 Nisan 1922 tarihinde, Rus Sefiri Aralov ve Azerbaycan Sefiri İbrahim Abilov ile birlikte Konya’ya gelen Gazi, 3 Nisan 1922 günü

Fotoğraf 2. “Tamir Ediliyor”.

Kaynak: *Milliyet*, 23 Eylül 1929.

17 Aynı durum üniversite ziyaretlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Nitekim 1930 yılında İstanbul Darülfünunu ziyaretinde protokol kabullerinin ardından Fuat Köprülü, Zeki Velidi Togan, Fazıl Nazmi Örkün gibi Edebiyat Fakültesi’nin önde gelen hocaları ile özel olarak görüşmüş “Ankara”, “Eti”, “Ege”, “Akalar”, “Amiral”, “Kaptan” gibi kelimelerin menşei tartışmıştır. Darülfünun’dan ayrılırken Avrupa’ya tahsil için gönderilecek otuz üç talebe arasından tarih öğrenimi görececek olan üç talebe ile görüşmek istediğini bildirmiştir. Bu emir üzerine öğrenciler Dolmabahçe’ye gelmişler, Gazi kabulde öğrencilere eğitim ve araştırmaları hususunda tavsiye ve nasihatlerde bulunmuştur. Gazi’nin yurtdışına tahsile gönderilecek otuz üç öğrenci arasından sadece tarih talebeleri ile görüşmesi tarihe ne kadar önem verdiğini göstermesi açısından son derece önemlidir. Bk. *Milliyet*, 16 Aralık 1930. *Milliyet*, 17 Aralık 1930; *İnkılâp*, 16 Aralık 1930.

18 Tahsin Öz, “Atatürk ve Türk Sanatları”, *Belleten*, S 80, (1956), s. 592.

konuklarıyla birlikte Mevlâna Dergâhı'nı, Konya Müzesi (Müze-i Hümayün Konya Şubesi)'ni, Sultan Selim, Aziziye ve Alâadin Camileri ile Karatay Medresesi gibi Selçuklu ve Osmanlı devri mimari eserlerini ziyaret etmiştir. Gazi ve misafirlerine ziyaretleri sırasında, daha sonraki yıllarda İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi Müdürü olacak olan öğretmen Abdülkadir Erdoğan rehberlik yapmıştır.¹⁹ 24 Nisan 1923 tarihinde ise eşi Latife Hanım ile birlikte yurt gezileri kapsamında Kütahya'ya gelen Mustafa Kemal Paşa, çini atölyelerini ve Yeşil Cami'yi ziyaret etmiştir.²⁰

1927 yılından yaşamının sonuna kadar genellikle yaz aylarında İstanbul'a gelerek Dolmabahçe Sarayı'nda ikamet eden Atatürk, sık sık otomobil ile şehir içinde geziler yapmıştır. 9 Haziran 1928'de yine İstanbul içerisinde araba ile yaptığı gezilerden birinde Sultanahmet Meydanını dolaştıktan sonra Bab-ı Hümayûn'dan içeri girerek Topkapı Sarayı'nın I. avlusunda dolaşmış, buradan Gülhane Parkı'na geçerek Kule Kapısı tarafından Topkapı Sarayı'nı ziyaret etmiştir.²¹ Gazi'nin Topkapı Sarayı'na yaptığı bu ilk ziyarette, gazetelerde yalnızca Bağdat Köşkü'nün gezildiği yazılmıştır.²² (Fotoğraf 3). Ancak hatırlarda daha ilginç detaylar karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki Topkapı Sarayı Müzesi'nin idaresinde henüz Hazine Kethüdası unvanı ile Mehmet Refik Bey'in bulunduğu ve müzenin henüz cumhuriyet rejimi anlayışına göre kadro işlerinin tamamlanmadığı bu ziyarette emanet-i mukaddese arasında yer alan Sancak-ı Şerif de görülmek istenir. Talep üzerine Hırka-i Saadet Dairesi, Enderunlu son hademeler tarafından açılarak mahfaza ve bohçalar içerisindeki Sancak-ı Şerif çıkarılır, üzeri ayetler işlemeli canfesten yapılsa sancağı gören Gazi bunun devrinden kalma olamayacağını söylemiştir. Tahsin Öz'ün ifadesi ile yarım asırdan fazladır sarayda hizmet etmiş olan memurlar bu yoruma şaşırılmışlar hatta üzölmüşlerdir.²³

19 *Babalık*, 04 Nisan 1922; *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, çev. Hasan Ali Ediz, Yenigün Basımevi İstanbul 1997, C 1 s. 134. Mehmet Önder bir makalesinde müze ziyareti sırasında Gazi'ye Müze Müdürü Naci Fikret Baştağ tarafından izahat verildiğini, Karatay Medresesi ziyareti sırasında ise Gazi'nin dökölmekte olan çinilerini işaret ederek: "Bu binanın tamiri lazım. Bu muhteşem bir sanat eseri. Ne güzel çini müzesi olur" dediğini kaydeder. Bk. Mehmet Önder, "Atatürk ve Müzeler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S 16, (1989), s. 63.

20 *Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Nisan 1923; Bülent Erkmen, *Atatürk'ün Batı Anadolu Şehirlerindeki Faaliyetleri (1923-1938)*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 41-42.

21 Niyazi Ahmet Banoğlu, *Atatürk'ün İstanbul'daki Hayatı*, Büyük İstanbul Derneği Yayınları, C 1, İstanbul 1973, s. 193.

22 *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1928; *Vakit*, 10 Haziran 1928.

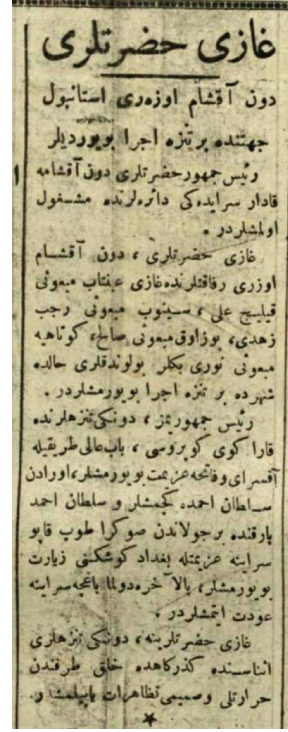
23 Gerçekten de Sancak-ı Şerif'in zaman içinde yıpranması sebebiyle, yeniden yapılan sancakların içine Sancak-ı Şerif'ten bir parça dikilerek yeni kutsal sancaklar yapılmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi Hırka-i Saadet Koleksiyonuna 21/18 envanter numarasıyla kayıtlı yeşil canfes sancak da bu sebeple Hz. Peygamber'in sancağına ait olduğu düşünülen parçalar ile birlikte Sancak-ı Şerif Mahfazası içinde korunarak günümüze ulaşmıştır. Daha sonraki yıllarda sarayın bilimsel esaslara göre tasnifine başlandığı sırada zikredilen Sancak-ı Şerif'in sonraki devirlerde yapılmış olduğu anlaşılmış, eski Sancak-ı Şerife ait olduğu düşünülen parçalar bir torba içerisinde bulunmuştur. Bk. Sevgi Ağca, *Hırka-i Saadet: Teşkilatı, Törenleri ve Kutsal Emanetleriyle Hırka-i Saadet Dairesi*, Korpus Yayınları, İstanbul 2013, s. 181, 312; Tahsin Öz, "Atatürk'ün Topkapı Sarayı Müzesi'ni Ziyaretleri", *Atatürk, Görüşler ve Hatıralarla*, İ.Ü. Tıp Fakültesi Talebe Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1962, s. 29; Tahsin Öz, "Bir Hakikatin Meydana Çıkması Atatürk ve Sancağı Şerif", *Tarih Dünyası*, S 7, (15 Haziran 1965), s. 209-210; Tahsin Öz, "Ulu Önder Ata'nın 30. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Sanat Varlıklarımıza Dair Görüş ve Direktifleri", *Belleten*, S 128, (1968), s. 472.

Topkapı Sarayı Müzesi'nde uzun yıllar çalışan Zarif Orgun, Atatürk'ün Topkapı Sarayı'nı ziyaretleri hakkında hazırladığı bir makalesinde bu ziyaret sırasında yaşanan ve başka hiçbir kaynaktan yer almayan şu bilgilere yer vermektedir;

...Atatürk, Sancak-ı Şerif'i görmek ister. Sancağın sandukası açılır, üzeri ayetler işlemeli canfesten yapılmış sancağı gören Gazi bunun devrinden kalma olmayacağını söylerken gözüne ilişen Hırka-i Saadet sandukasının içinde ne olduğunu sorar, Hırka-i Saadetin olduğunu öğrenince açım göreyim buyurur. Yalnız her sene Ramazan ayının 15'inde saray protokolüne göre ziyaret edilen Hırka-i Şerif'in sandukasından çıkarılıp görülmek istenilmesini memurlar o kadar yadırgarlar ve heyecanlanırlar ki telaştan anahtarını kırarlar.²⁴ Nihayet güçlkle açılabilen muhafazasından çıkarılan hırkayı da gördükten sonra Gazi müzeden ayrılır...²⁵

Atatürk, bu ziyaretten yaklaşık üç ay sonra – İstanbul'dan ayrılmadan hemen önce – 11 Eylül 1928'de Topkapı Sarayı Müzesi'ni tekrar ziyaret ederek Hazine Bölümünü gezmiştir.²⁶ Ertesi yıl, 7 Eylül 1929'da yine İstanbul'da bulunduğu dönemde bir şehir gezisine çıkan Cumhurbaşkanı, o sırada tamiratı yapılan Sultanahmet Camisi'ni ziyaret etmiş ve tamiratın bir an önce özenle tamamlanmasını istemiştir.²⁷ Sultanahmet'ten sonra Ayasofya Camisi'ne geçmiş, incelemelerde bulunarak Kayyum Mehmet Efendi'ye “-Harimde yer alan mermer küplerin ne vakit yapıldığı?”, “-Ayasofya'ya Türklerin eline geçtikten sonra ne gibi tesisat yapıldığı?” gibi sorular sormuştur.

(Fotoğraf 4). Özellikle sonradan yapılan mahfiller ve sofalar ile ilgilenen Gazi, beraberindeki heyet ile birlikte Ayasofya'dan Gülhane Parkı yoluyla bir kez daha Topkapı Sarayı'na geçmiştir.²⁸ Kule Kapısı'ndan saraya giren Atatürk ilk olarak, Mecidiye Köşkü'nü ziyaret etmiştir. Burada Müze Müdürü Tahsin Bey'den bina hakkında bilgi almış, bu köşkün mabeyn dairesinin evvelce ne suretle kullanıldığını sormuş ve verilen izahat üzerine o tarafı da görmek istemiştir.²⁹ O sıralarda Mecidiye Köşkü'nün mabeyn

Fotoğraf 3. “Gazi Hazretleri Dün Akşamüzeri İstanbul Cihetinde Bir Tenezzüh İcra Buyurdular”.

Kaynak: *Vakit*, 10 Haziran 1928.

24 Gerçekten de Topkapı Sarayı Müzesi Hırka-i Saadet Koleksiyonuna 21/9 envanter numarası ile kayıtlı Sultan Abdülaziz tarafından yaptırılan ahşap üzerine altın kaplama Hırka-i Saadet çekmecesinde anahtarı yoktur. Bk. Sevgi Ağca, *age.*, s. 152-253. Topkapı Sarayı Müzesi Kutsal Emanetler bölümünde uzun yıllar sorumlu uzman olarak çalışan ve bu bilgiyi bizimle paylaşan Dr. Sevgi Ağca Diker'e teşekkür ederiz.

25 Bk. Zarif Orgun, “Atatürk Topkapı Sarayı'nda”, *Türk Kültürü*, S 223-224, (1980-1981), s. 29.

26 *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1928; *İkdam*, 12 Eylül 1928; *Milliyet*, 12 Eylül 1928; *Vakit*, 12 Eylül 1928; *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Eylül 1928.

27 *Akşam*, 23 Eylül 1929; *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1929; *Cumhuriyet*, 18 Kasım 1929; *Cumhuriyet*, 23 Aralık 1929.

28 *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1929; *İkdam*, 8 Eylül 1929; *Milliyet*, 8 Eylül 1929; *Vakit*, 8 Eylül 1929; *Akşam*, 9 Eylül 1929.

29 Tahsin Öz “Atatürk'ün Topkapı Sarayı Müzesi'ni Ziyareti”, *Tarih Dünyası*, S 23, (Nisan 1951), s. 977.

dairesi Cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından Millî Saraylar başta olmak üzere pek çok yerden toplanmış Sultan portrelerinin deposu konumundadır.

Harap olan tablolar zamanla tamir ettirilmeye ve incelenerek tasnif edilmeye başlanmıştır. Ancak müzelerin bağlı bulunduğu Maarif Vekâleti, tabloların kesinlikle sergiye konulmamasını bildirmekle beraber ayrıca keyfiyetin İstanbul Emniyet Müdürlüğüne yazıldığını da tehditvari bir dille ilave etmiştir.³⁰ Müze Müdürü Tahsin Bey tereddüt içerisinde kapıyı açtırır ve içeriye girilir. Gazi, padişah tablolarını tetkike başlarken, Tahsin Bey de öncelikli olarak tabloların halka gösterilmesinin Maarif Vekâleti'nin verdiği karar ile yasaklandığını, onun için burada gözden uzak tutulduğunu açıklayarak tablolar hakkında izahat vermeye başlamıştır. Tabloları tek tek inceleyen Gazi, Fatih'in portresine dakikalarca bakar, "Türk ressamlarının da var mı?" sorusu üzerine Tahsin Bey minyatür tekniği ile yapılmış birçok resmin minyatürlü kitaplarda bulunduğunu anlatır.³¹ Tahsin Öz hatıralarında o anda yaşananları şöyle aktarır:

GAZI HAZRETLERİ DÜN AYASOFYA CAMİNDEN ÇIKARLARKEN

... Gazi hazretlerinin, İstanbul yanı başında şimdiye kadar bakımsız kalmış olan Yalovannın imarına ne büyük ehemmiyet verdiklerini hepimiz biliyoruz. Bilhassa kaplıcalarının evsafındaki emsalsiz kıymet bu şirin kasabayı mamur bir su baldesti haline getirmeye kâfi tiken, Yalove bir türlü ıspırdığından kurtulamamıştı. Gazi hazretleri isabetli bir görüşle buradaki noksanı işaret buyurarak, Yalovannın feyyaz kaplıcalarından vatandaşların istifadelerine yol açması bulunuyorlar.

Gazi hazretleri kaplıca sularının evsafını, senelerdenberi buraya devan ederek tesirini hiszettiler eden, ve 80 yaşında olmasına rağmen sıhhatini ve dinçliğini bu sulara meşhur olduğunu söyleyen Dr. Sükrü paşadan dinlemişlerdir. Şükrü paşa eski bir kimya hocası ve maden suları müte-

Gazi Hazretleri Dün Ayasofyayı gezdiler ve oradan Beyoğluna çıktılar.

Refikemühür hazretleri dün sabah saat 10 raddelerinde refakatlerinde Gazi Ayıntop mebusu Kılıç Ali B. bulunduğu halde otomobile İstanbul ehitine geçerek, Ayasofyaya gelmişlerdir. Gazi hazretleri muvakkilhaneye muttasıl kapıdan camiye girmişler ve cami dahilinde bir az kalıncak kayyum eldenye caminin ihtiyaclarına dair bazı sualter sormuşlardır. Gazi hazretleri camiden çıktıkları sonra dış kapının ağzındaki Ali efendinin kahvesinde bir müddet oturarak kahve içmişlerdir. Bu esnada Gazi hazretlerinin kahvede bulduklarının haberi alan halk işiyakia müserriuleybin etrafını almışlardır. Gazi Hz. 10 dakika kadar oturduktan sonra, halkın tesadüfettiği anda otomobillerine binerek, İstanbulun muhtelif semtlerini doluştuktan sonra, Beyoğlu ehitine gemişler ve Tokatlıyan otluğunda öğle yemeğini ziyerek bir müddet istirahatı müteakip Dolmabahçe sarayına avdet buyurmuşlardır.

Fotoğraf 4. "Gazi Hazretleri Dün Ayasofya'yı Gezdi ve Oradan Beyoğlu'na Çıktılar".

Kaynak: *İkdam*, 8 Eylül 1929.

...Acaba Atatürk, muhtelif resim ekollerine ait bu Osmanlı hanedanı resimleri hakkında ne düşünüyordu? Maarif Vekâlet'inin teşhir edilmemesini zabta kuvvetiyle teyit ettiği bu memnuiyet ne suretle tecelli edecekti? İşte zihnen bu gibi muhakemelerle meşgul olarak bir kısmı tasnif edilmiş ve bir kısmı karışık bir halde bulunan bu tablolar hakkında hayli izahat verdim...³² Bilhassa Fatih'in resimleri üzerinde durdular. Ecnebi ve Türk ressamlarının eserleri hakkında izahat verdim. Ayrı ayrı malumat istediler. Sultan Abdülaziz'in at üzerinde büyük bir tablosu duruyordu, bir yabancı ressamın eseri olduğunu, bu zatın ilk defa Beyoğlu'nda resim atölyesi açtığını ve sonra Türk Sanayi-i Nefise mektebinde hocalık ettiğini anlattığım sırada Başyaver Rusuhi Bey, "Paşam,

30 Tahsin Öz, "Atatürk ve Türk Sanatları", s. 592.

31 Zarif Orgun, "Atatürk Topkapı Sarayı'nda", s. 32.

32 Tahsin Öz "Atatürk'ün Topkapı Sarayı Müzesi'ni Ziyareti", s. 978.

burada bu kadar resim var ama hiçbirisinin simasında ifade yok” demesi üzerine Atatürk birden bire hiddetlendi yüzü kızarak “Var ya! Var ya!” diye bağırırdıktan sonra bana dönerek “Esaslı etütler yapmışsınız, verdiğiniz malumata teşekkür ederim. Ancak bu mesaiyi kısa zamanda tamamlayarak halka açmalısınız” buyurdular...³³

Verilen izahatın ardından Tahsin Bey’in Mecidiye Köşkü’nün İstanbul’un en hâkim yeri ve güzel noktasında olduğunu söylemesi üzerine terasa da çıkmış etrafı seyreden Gazi, Dolmabahçe Sarayı’nın yerinin de iyi seçilmiş olduğunu, Boğazı ve Marmara’yı kucakladığını söylemiştir³⁴ Ziyaret çerçevesinde Bağdat ve Revan Köşkleri de gezilmiştir.³⁵

6 Şubat 1930’da Gazi Mustafa Kemal, Cumhuriyetin ilk önemli müze projesi olan Ankara Etnografya Müzesi’ni ziyaret ederek Hamit Zübeyir Koşay’ın refakatinde müzede toplanan sanat eserlerini incelemiştir. Burada bir saat kalan Cumhurbaşkanı, özellikle Alishar kazılarında çıkan eserler ile ilgilenmiş ayrıca İstanbul Asar-ı Atika Müzeleri Umum

Fotoğraf 5. “Gazi Hz. Eski Asar Üzerinde Tedkikat Yaparak Bir Tarih Hazırlıyorlar”

Kaynak: *Cumhuriyet*, 12 Mart 1930.

- 33 *Anılarıyla Tahsin Öz*, s. 95. Tahsin Öz, Atatürk’ün birkaç gün sonra Saraya yeniden gelerek resimleri görmek istediğini kaydeder. Ancak böyle bir ziyaret başka kaynaklardan teyit edilememiştir. Atatürk’ün talimatı üzerine koleksiyonun tasnifine başlanarak Mecidiye Köşkü’nde sergilenmesi planlanmış ancak padişah portrelerinden oluşan Topkapı Sarayı Resim Galerisi ancak 1940 yılında ziyarete açılabilmiştir. Bk. *Milliyet*, 07 Mayıs 1930; *Son Posta*, 19 Temmuz 1940.
- 34 Zarfif Orgun, “Atatürk Topkapı Sarayı’nda”, s. 32. Marmara Üniversitesi Açık Erişim Sistemi Taha Toros Arşivi’nde yer alan ve kim tarafından ne zaman yazıldığı bilinmeyen eski harflerle yazılmış bir bilgi notunda Atatürk’ün bu ziyareti sırasında kendisine Halil Ethem Bey tarafından o tarihlerde henüz yeni bulunan Piri Reis’in Amerika haritasının gösterildiği ve izahat verildiği kaydedilmektedir. Bk. Marmara Üniversitesi Açık Erişim Sistemi Taha Toros Arşivi, 001.552.491007 (t.y.)
- 35 *Son Saat*, 09 Eylül 1929; Tahsin Öz, 1951 yılında yayımlanan bir yazısında tarih vermeden Atatürk’ün bir saray ziyaretinde Kara Mustafa Paşa (Sofa) Köşkü’nde oturdukları sırada, binanın mimari hüviyetini ve köşte geçen tarihi vakaları anlattığını, köşkü çok beğenen Atatürk’ün “Ben Marmara Köşkü’nü yaptırırım, fakat pek berbat oldu” dediğini kaydeder. Bk. Tahsin Öz “Atatürk’ün Topkapı Sarayı Müzesi’ni Ziyareti”, s. 978. 1962 yılında yayımladığı yazısında ise aynı fıkra “Sen benim Marmara Köşkü’ne gördün mü? Pek berbat bir şeydir” dediğini söyler. Bk. Tahsin Öz, “Atatürk’ün Topkapı Sarayı Müzesi’ni Ziyaretleri”, s. 30.

Müdürü Halil Ethem Bey’i burada kabul etmiştir.³⁶ Bu tarihten tam bir ay sonra – 6 Mart 1930 günü – Gazi Paşa refakatlerinde Afet İnan ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı olduğu halde Antalya’ya gitmiştir.

Fotoğraf 6. Atatürk Edirne Selimiye Camii’nde.

Kaynak: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/af/Atat%C3%BCrk_Selimiye_Camii%27nde_%2825_Aral%C4%B1k_1930%29.png [Erişim Tarihi: 26.01.2022].

Yukarıda da zikredildiği üzere gerek geziye ihtisas sahibi isimlerle birlikte çıkması gerekse Antalya’da Müze Müdürü Süleyman Fikri Erten ile buluşması seyahati gerçek anlamda bir “ilmî tetkik gezisi”ne dönüştürmüştür. Nitekim dönemin gazetelerinde de Gazi Paşa’nın hazırlamakta olduğu Türk Tarihi kitabı için eski eserler üzerinde bizzat tetkikat yaptığını dair haberler çıkmıştır.³⁷ (Fotoğraf 5). 9 Mart 1930 günü Antalya şehir merkezine 50 km uzakta bulunan Aspendos’a giden Atatürk, kalıntıları incelemiş, Antalya Müzesi Müdürü Süleyman Fikri Bey tarafından verilen malumatı dinlemiştir. Antalya tarihinde önemli bir yeri olan kalıntılar Gazi’nin çok ilgisini çekmiş ve Aspendos Tiyatrosu’nun onarılarak ziyarete açılması hususunda emir

36 *Cumhuriyet*, 07 Şubat 1930; *Hâkimiyet-i Millîye*, 07 Şubat 1930; *Akşam*, 08 Şubat 1930; *Politika*, 08 Şubat 1930; *Vakit*, 08 Şubat 1930.

37 *Milliyet*, 03 Mart 1930; *Politika*, 04 Mart 1930; *Cumhuriyet*, 12 Mart 1930. Kastedilen kitap *Türk Tarihinin Anahatları* olmalıdır.

vermiştir.³⁸ Ertesi gün ise hiçbir yere çıkmadan ikametine tahsis edilen köşkte geçiren Atatürk, kendisine arz edilen yazma eser kitapları incelemiştir. İncelediği kitaplardan gazetelere yansayanlar; Yazıcıoğlu Ali'nin Oğuz Han'dan başlayarak II. Murad'a kadarki devre ait tarihi olayları anlattığı *Tevârih-i Âl-i Selçuk* kitabı ve iki önemli el yazması Kuran-ı Kerim'dir. Bu Kuran-ı Kerim'lerden biri h.552/m.1157-1158 tarihli olup sonradan harekelenmiş iken diğeri muhtemelen İsfendiyoğulları devrine ait Türkçeye satır arası tercüme edilmiş bir Kuran-ı Kerim'dir. Yazmalarla birlikte ayrıca bazı tasvirli taşlar da incelenmek üzere köşke getirilmiştir. Eserler hakkında Müze Müdürü Süleyman Fikri Bey tarafından verilen izahatı dinleyen Gazi, beraberinde gelen Afet Hanım ve İsmail Hakkı Bey ile tarihi tartışmalar yapmış ve hazırlanmakta olan tarih kitabı üzerinde çalışmıştır. Antalya ziyaretinde Süleyman Fikri Beyin gösterdiği alakadan memnun kaldığı anlaşılan Gazi, müze müdürünün hazırlamakta olduğu *Antalya Tarihi*'nin ikinci cildinin basımı için de yardım vaat etmiştir.³⁹

25 Aralık 1930'da Edirne ziyareti kapsamında Edirne'deki tarihi eserleri ve Selimiye Camii'ni gezen Atatürk, Balkan Savaşları sırasında Bulgar topçularının camide bıraktığı hasarın gösterilmesi üzerine "Bunları onarmayınız, olduğu gibi kalsın. İnsanlığa mal olmuş bir sanat şaheserine karşı, düşmanın insafsızca, saygısızca davranışı, bütün dünyaya örnek ve ibret olsun" talimatını vermiştir.⁴⁰ Bu ziyareti sırasında, Temmuz 1930'da Edirne'de yaşanan şiddetli bir kasırgada minare külahları devrilen Selimiye Camii için restorasyon talimatı da vermiştir.⁴¹ (Fotoğraf 6).

1931 yılında İstanbul, Bursa, İzmir, Balıkesir, Antalya, Adana ve Konya'ya yaptığı gezilerde müzelere ve eski eserlere yaptığı ziyaretler, Atatürk'ün üzerinde Türk sanatı açısından önemli bir etki bırakmış olmalıdır. Keza bu

Fotoğraf 7. "Reisicümhür Hz. İzmir'in Asar-ı Atika Müzesinde".

Kaynak: *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Şubat 1931

38 *Cumhuriyet*, 10 Mart 1930; *Politika*, 10 Mart 1930; *Vakit*, 10 Mart 1930; *Akşam*, 11 Mart 1930.

39 *Cumhuriyet*, 12 Mart 1930; *Politika*, 13 Mart 1930. Süleyman Fikri Ertem, *Antalya Vilayeti Tarihi* ismini verdiği kitabını ancak 1940 yılında bastırabilmiştir.

40 Onur Orhan, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Trakya Bölgesi Gezileri (1923-1938)*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2015, s. 48-49.

41 *Agt.*, s. 50; *Halk Dostu*, 01 Ocak 1931.

ziyaretlerin ardından Türk Tarih Kurumu'nun kurulması, Milli Müdafaa Vekâleti tarafından askerî işgal altında bulunan eski eserlerin tahliyesi, harap durumda bulunan eski eserlerin restore ettirilmesi için bir üst komisyonun kurulması gibi önemli sonuçlar ortaya çıkmıştır. Cumhurbaşkanı 2 Şubat 1931 günü öğleden sonra İzmir Asar-ı Atika müzesini ziyaret etmiştir. (Fotoğraf 7). Müzede, Müdür Selahaddin Bey tarafından ikram edilen kahveyi içtikten sonra eserleri tetkike başlamış, özellikle Fenike ve Lidya dönemlerinden kalan eserleri inceleyerek, üzerlerindeki kitabeleri bir yıldır müzede eserlerin tasnifi için çalışan Alman profesörden okumasını istemiştir. Gazete haberlerinde bildirildiğine göre, dönemin Güneş-Dil teorisine uygun olarak yazılar içerisinde kökeni Türkçe olan pek çok kelime olduğunu fark eden Gazi, bu hususta refakatlerindeki zevata izahat vererek Anadolu ve Ege sahillerindeki en eski medeniyetleri kuranların Türkler olduğunu teyit eden ifadelerden memnun olmuştur. Atatürk müzeden ayrılırken hatıra defterine “İzmir Âsar-ı Atika Müzesi’ni gezdim. Büyük himmetle ve dikkatle istifadeli bir hale getirilmiş. Memnun oldum” yazmıştır. Müzeden sonra gezdiği İzmir Milli Kütüphane’de de yine yazma eser lügatler ve tarihi haritalar üzerinde incelemede bulunmuştur.⁴²

İzmir ziyaretinin ardından Balıkesir ve oradan deniz yoluyla Antalya’ya geçen Atatürk, daha sonra Konya’ya geçmiş, on bir gün şehirde kalarak Türk sanatı tarihi açısından önemli incelemelerde bulunmuştur. 21 Şubat 1931’de ilk olarak o dönemde Konya Asar-ı Atika Müzesi olan Mevlana Dergâhını ziyaret etmiştir. Önce tezhip ve cilt örnekleri ile kitap sanatlarının sergilendiği daireyi gezen Gazi, özellikle Arapça kelimelere Türkçe karşılık aradığı dil çalışmaları için istifade edebileceği eski Türkçe kelimelerin bulunduğu lügatler ile ilgilenmiştir. (Fotoğraf 8). Yine aynı amaçla kullanabileceği ve “*Eski Türk keşfinin birer hazinesi*” olarak değerlendirdiği 14. ve 15. yüzyıllarda Türkçe’ye çevrilmiş Kur’an-ı Kerim yazmalarını gördüğünde “Demek, atalarımız yüzlerce yıl önce Kur’an’ı tercüme etmiştir. Bundan memnun oldum” demiştir.⁴³ Buradan sonra halıların sergilendiği salona geçilmiş, Gazi erken tarihli örneklerinden başlayarak bir araya getirilmiş Türk halılarını birer birer incelemiştir. Ardından puşidelerin, kumaşların ve elbiselerin sergilendiği daireye geçilmiş Türk ve Avrupa kumaşları Müdür Yusuf Akyurt’un izahatı ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Mevlana ve Şems-i Tebrizî’ye atfedilen kıyafetlerin incelenmesi sırasında Şems-i Tebrizî’ye atfedilen serpuş Gazi’nin dikkatini çekmiş, başlığı refakatinde bulunanlardan Mevlevî kültüründe yetişmiş Maarif Vekâleti Müfettişi Hasan Ali Yücel’e giydirmiştir.⁴⁴ Yine kıyafetler arasında dikkati çeken bir eser Yusuf Akyurt tarafından Atatürk’e tanıtılmıştır. Gazetelerde 250 sene önce Konya’nın Karaağaç yöresinde imal edildiği belirtilen ve “Türkmen mantosu” olarak isimlendirilen siyah kumaş üzerine işlemeli bir kaftanın giyiliş şeklini Müze müdürü Yusuf Akyurt’un eşi Sıdkıye Hanım giyerek göstermiştir. Eseri beğendiği anlaşılan Gazi, kaftanın fotoğraflarının çektilmesini ve kendisine gönderilmesini istemiştir. Daha sonra Sıdkıye Hanımın üzerinde üç poz fotoğrafı çekilmiş, resimler Gazi’ye takdim edilmenin yanı sıra

42 *Milliyet*, 3 Şubat 1931; *Vakit*, 3 Şubat 1931; *Yarın*, 3 Şubat 1931; *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Şubat 1931.

43 Mehmet Önder, *Atatürk Konya’da*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1989, s. 105.

44 *Vakit*, 27 Şubat 1931; Mehmet Önder, *Atatürk Konya’da*, s. 105.

basına da verilmiş ve gazetelerde de yayımlanmıştır.”⁴⁵ (Fotoğraf 9). Müzede o yıllarda elektrik bulunmadığından teşhir salonları karanlık sebebiyle petrol lambası ile gezilmiş, durum üzerine Atatürk elektrik tesisatı kurulmasını istemiştir.⁴⁶

Konya Müzesi’nde teşhir salonu gezileri ve eser incelemelerinin ardından kütüphane kısmı ziyaret edilmiş, orada kitaplar hakkında bilgi alındıktan sonra eski Çelebi Dairesi olan müdür odasına geçilmiştir. Muhtemelen burada da devam eden eser incelemelerinin ardından dönemin şartları içerisinde Türk sanatı tarihi sahasında önemli bilgisi bulunan Yusuf Akyurt, Cumhurbaşkanının eski eserlere olan ilgisi karşısında bu ziyareti önemli bir fırsata çevirerek Gazi’ye iki konuda bilgilendirerek yardım istemiştir. Bunlardan ilki müzenin durumu ve restorasyon ihtiyacı hakkındadır. Mevlana Dergâhi’ndan müzeye çevrilen yapılar için Vakıflar Umum Müdürlüğü’nden 7000 lira kadar tahsisat verilse de, bu para yeterli gelmemiş, taş eserler başta olmak üzere pek çok eserin teşhir edilmesi için gereken salonlar inşa edilememiştir. Yusuf Akyurt konuyu gündeme getirerek esasında Mevlevî Dergâhi’nin kapatılmadan önce vakıf mallarından senelik 16.000 lira geliri olduğunu tespit ettiğini, bu paranın Vakıflar Umum Müdürlüğü’nden alınarak müzenin emrine verilmesi halinde gerekli inşaat ve istimlak işlerinin kolayca yapılabileceğini söylemiştir.⁴⁷ Gereken tahsisatın Vakıflar İdaresinden sağlanmasını uygun gören Atatürk müzede toplanmış bir vaziyette duran ve içlerinde yüksek kıymetli haiz eserler bulunan İslamî ve gayri İslamî taşlarla diğer bazı eşyanın teşhir edilmesini de istemiştir.⁴⁸ (Belge 1).

Müdür Yusuf Akyurt’un fırsattan istifade ederek gündeme getirdiği ikinci konu ise Konya’daki abidevi eserlerin harap durumudur. Osmanlı döneminden itibaren yılların sürekli ihmali ile bazı kısımları yıkılan bazı kısımları büyük bir harabiyet içerisinde yıkılmayı bekleyen Alâeddin Camii, Karatay Medresesi, Sahip Ata Külliyesi gibi eserlerin “sekiz asır evvelki Türklüğün medeniyet abideleri” olduğunu vurgulayan Yusuf Bey’in eserlerin bir kısmının askeriye işgali altında olduğunu ve kurtarılması gerektiğini söylediği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Atatürk’ün bu konu üzerinde hassasiyetle durduğu aşağıda ele alınan daha

Fotoğraf 8. “Gazi Hz. Konya Müzesinde 3 Saat Süren Bir Tetkikte Bulundular”.

Kaynak: *Milliyet*, 27.02.1931

45 *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1931; *Milliyet*, 27 Şubat 1931; Gülşen Sevinç Kaya, Ayşe Fazhoğlu, “Müzecilik Tarihinde Önemli Bir İsim: Mehmet Yusuf Akyurt ve Dolmabahçe Sarayı’nda Bir Sergi”, *Milli Saraylar: Sanat – Tarih – Mimarlık Dergisi*, S 2, (2004), s. 60.

46 Erdoğan Erol, *Mevlana Müzesi’nin Kurucu Müdürü M. Yusuf Akyurt*, İCOM Türkiye Milli Komitesi Başkanlığı, Ankara 2010, s. 31.

47 Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CBA), 590576 (05 Mart 1931).

48 CBA, 589993 (26 Kasım 1931).

sonraki faaliyetlerden anlaşılmaktadır. Yusuf Akyurt'un bu taleplerine karşı Gazi ise kendisinin başkanlığı altında müzedeki kitaplarda yer alan eski Türkçe kelimeleri tespit etmek için bir komisyon kurarak izahlı bir lügat hazırlamasını istemiştir. Yusuf Bey sonraki aylarda çeşitli kitaplardan derlediği Türkçe kelimeleri dosyalar halinde köşke takdim etmiştir.⁴⁹

Müze müdürünün odasında devam eden sohbette, bir ara Gazi'nin dikkatini odanın, Mevlana'nın sandukasının yer aldığı türbeye açık niyaz penceresi kemeri üzerinde yeşil destarlı bir Mevlevi sikkesi içerisinde yer alan ta'lik hatlı kitabe çekmiştir. (Fotoğraf 10). Refakatinde bulunan Hasan Âli Bey'e okuyup tercüme etmesini söylemiş, Farsçayı iyi bilen Hasan Âli Yücel rubaiyi okumuş ve Türkçeye şöyle çevirmiştir; "Ey keremde, yücelikte ve nur saçıcılıkta güneşin, ayın, yıldızların kul olduğu sen (Allah). Garip âşıklar, senin kapından başka bir kapıya yol bulmasınlar diye öteki bütün kapılar kapanmış, yalnız senin kapın açık kalmıştır." Mehmet Önder'in kaydettiğine göre bu çeviri üzerine Atatürk;

...Demek bütün kapılar kapandığı halde, bu kapı açık oluyor. Doğrusu ben, 1923 yılında burayı ziyaretim sırasında bu dergâhı kapatmayalım, müze olarak halkın ziyaretine açalım, diye düşünmüş, bir yıl sonra dergâh ve tekkelerin kapatılması kanunu çıkar çıkmaz, İsmet Paşa'ya Mevlana dergâhı ve türbesini kendi eşyası ile müze haline getiriniz demiştim. Görüyorum ki şu okunan şiirin hükmünü yerine getirmişim. Bakınız ne kadar güzel bir müze oldu burası...⁵⁰

sözleri ile mukabele etmiştir. Müze Müdürü Yusuf Akyurt, kendi hazırladığı 1930 yılında basılan müze rehberini ve müze ve Mevlevilik hakkında hazırladığı bazı kitap müsveddelerini göstermiş, müsveddeleri inceleyen Gazi de Konya Valisi İzzet Bey'e bunların basılmasının faydalı olacağını söylemiştir.⁵¹ Gerek müze müdürünün alakası ve bilgisinden gerek müzede karşılaştığı intizamdan memnun kalan Atatürk, üç buçuk saat kaldığı müzeden ayrılırken

Fotoğraf 9. "Büyük Reisimiz Tetkik Buyurdıkları Konya Müzesini Takdir Ettiler".

Kaynak: *Vakit*, 27 Şubat 1931.

49 CBA, 608520 (15 Temmuz 1931).

50 Mehmet Önder, *Atatürk Konya'da*, s. 106.

51 *Vakit*, 27 Şubat 1931.

personelerle “İyi bir ele geçerse bir türbe enfes bir müze haline alabilir” sözleriyle teşekkür etmiş⁵² hatıra defterine de “Bilgi eseri olduğu anlaşılan tertip ve intizamdan çok memnun oldum.” yazarak imzalamıştır.⁵³ (Belge 2).

Mehmet Önder, müze ziyaretinden sonra Atatürk’ün, Alâeddin Camii, Karatay Medresesi, İnce Minareli Medrese ve Sahip Ata Külliyesi gibi Selçuklu eserlerini gezdiğini, Konya Asar-ı Atika Muhipleri Cemiyeti Sekreteri Mesut Koman tarafından verilen izahatı dinlerken eserlerin bakımsızlığından dolayı üzüldüğünü ve Afet İnan ile Türk Tarihi Tetkik Heyeti Başkanı ve Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri olan Tevfik Bıyıklıoğlu’na telgraf çekilerek Konya’ya gelmelerini ve eserleri incelemelerini istediğini belirtir.⁵⁴ Ertesi günü (22 Şubat 1931) köşkte dinlenerek geçiren Gazi, Mevlana Müzesi kütüphanesinden aldığı birkaç kitabı okumuştur.⁵⁵ 1 Mart günü ise öğleden sonra Ordu Müfettişi Fahrettin Paşa’yı ve kolorduyu ziyaret etmiş, daha sonra Müze Müdürü Yusuf Akyurt’un bahsettiği askeriye işgali altındaki eserleri görebilmek için Fahrettin Paşa ile birlikte Alâeddin Camii ile Selçuklu Sultanlarının türbelerini ziyaret ederek ilgililerden bilgi almıştır.⁵⁶

Zikredildiği üzere Atatürk’ün Konya başta olmak üzere, 1931 yılı boyunca uğradığı müzelerde Türk sanatının en değerli parçalarının tasnif ve muhafaza çalışmalarının yabancı uzmanlar tarafından yürütüldüğünü, eski eserlerin son derece harap bir halde restore edilmeyi beklediğini görmesi, bu ziyaretlerin akabinde eski eserler konusunda Ankara’nın bir takım

Fotoğraf 10. Konya Mevlana Müzesinde Atatürk’ün Dikkatini Çeken Niyaz Penceresi Üzerindeki Farsça Rubai.

Kaynak: <https://isteataturk.com/Kronolojik/Tarih/1923/3/22/Gazi-Mustafa-Kemal-Pasa-nin-Konya-da-Mevlana-Turbesi-ve-Dergahini-ziyareti-sirasinda-Mevlevi-Dergahinda-karsilanisi-22031923/4> [Erişim Tarihi: 26.01.2022].

52 *Milliyet*, 27 Şubat 1931; *Yeni Gün*, 28 Şubat 1931. Gazi’nin Müze Müdürü Yusuf Akyurt’un methini ziyaretinden çok daha önce duyduğu anlaşılmaktadır. Nitekim müzenin 1926 yılındaki açılışının ardından kendisini ziyarete gelen bir Konyalıya “müzedeki eserlerden ve hazırlanan etiketlerden bahsetmesi üzerine “Esas antika olan müze müdürü imiş, onu görmemişsiniz!” dediği hatıralarda geçmektedir. Bk. Gülşen Sevinç Kaya, Ayşe Fazlıoğlu, “Müzecilik Tarihinde Önemli Bir İsim: Mehmet Yusuf Akyurt ve Dolmabahçe Sarayı’nda Bir Sergi”, s. 62.

53 *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Şubat 1931. Aynı zamanda bir sanatkar olan Yusuf Bey sonraki yıllarda Atatürk’ün takdirlerini ifade ettiği bu el yazısının etrafına Selçuklu üslubunda bir tezhip ve özel bir çerçeve yaparak çocuklarına miras bırakmıştır.

54 Mehmet Önder, *Atatürk Konya’da*, s. 107.

55 Mehmet Önder, *Atatürk Konya’da*, s. 108.

56 *Akşam*, 03 Mart 1931; İhsan Kayseri, *Atatürk ve Konya*, Dağarcık Basımevi, Konya 1981, s. 94.

yeni adımlar atmasına yol açmıştır. Gazi, ilk olarak yaptığı ziyaretlerde gördüğü durumu ve alınacak tedbirler ile ilgili talimatlarını Başbakan İsmet İnönü'ye 22 Mart 1931'de bir bilgi notu (tezkere) ile bildirmiştir.⁵⁷ (Belge 3-4). Bu bilgi notunun ilk yayımından itibaren yapılan hatalar ve tarih karışıklıkları sonraki yıllarda tam bir karmaşaya dönüşmüştür. Belgenin metni ilk olarak 1933 yılında Halil Ethem Eldem tarafından hazırlandığı bilinen *Tarihi Abide ve Eserlerimizi Korumağa Mecburuz* kitabında “22 Mart 1931 tarihinde Gazi'nin, İsmet Paşa'ya Konya'dan çekmiş olduğu telgraf” olarak yayımlanmıştır.⁵⁸ Ancak zikredilen tarihte Atatürk Konya'da değil, Ankara'dadır.⁵⁹ Zaten belgenin üzerinde de Atatürk'ün el yazısı ile “Ankara” ibaresi yer almaktadır. Ayrıca burada görüntülerini yayımladığımız belgeler diplomatika olarak Konya'dan Ankara'ya çekilmiş “telgraf” ya da “daktilo edilmiş telgraf” metni değil, Cumhurbaşkanlığından Başvekâlete yazılmış Cumhurbaşkanı'nın talimatlarını havi bilgi notudur (tezkere). Belge 3.'de verilen 2 sayfalık belge Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği tarafından hazırlanan taslak metni, Belge 4.'de verilen belge ise Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in imzasını taşıyarak Başvekâlete gönderilip kayda giren nüshadır. Keza taslak metnin yer aldığı Cumhurbaşkanlığı Arşivindeki tasnifte de belgenin tanımı “Gazi Mustafa Kemal'in Başvekil İsmet Paşa'ya gönderdiği rapor” şeklinde yer almaktadır.⁶⁰ 1933 yılında yayımlanan *Tarihi Abide ve Eserlerimizi Korumağa Mecburuz* kitabında yapılan hataya müteakip çeşitli kaynaklarda aynı hata tekrarlanmıştır. Sözde “Konya'dan çekilen telgraf” ne yazık ki Atatürk Araştırma Merkezi tarafından yayımlanan *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV* kitabına da orijinal belgeden değil Mehmet Önder'in 1966 yılında *Halkevleri Dergisi*'nde yayımladığı “Atatürk ve Müzeler” isimli makalesi kaynak alınarak konulmuştur.⁶¹ Bu yayımda telgrafın tarihini yanlış olarak 20 Şubat 1931 olarak kaydeden Önder, 1989 yılında Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımladığı “Atatürk ve Müzeler” makalesinde ise telgrafın tarihini 19 Şubat 1931'e çekmiştir.⁶² Aynı yılda yine Atatürk Araştırma Merkezi tarafından yayımlanan *Atatürk Konya'da* kitabında verdiği tarih ise 21 Şubat 1931'dir.⁶³ Nurettin Can'ın derlediği ve 1948 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan *Eski Eserler ve Müzeler İle İlgili Kanun Nizamname ve Emirler* kitabında muhtemelen baskı hatası olarak 22 Mart 1933 tarihinin verilmesi⁶⁴ sonraki yayınlarda tam bir karmaşaya yol açmıştır.

22 Mart 1931'de Cumhurbaşkanlığından Başvekâlete iletilen anılan bilgi notunun ardından Başvekâlet ile ilgili kurumlar arasında yazışmalar yapılmış ve 1 Nisan 1931'de memlekette mevcut asar-ı atikanın iyi muhafazası ve harap bir hale gelmiş olanlarının tamir ettirilmesi

57 BCA, 30-10-0-0/213-445-12 (22 Mart 1931).

58 *Tarihi Abide ve Eserlerimizi Korumağa Mecburuz*, Devlet Matbaası, 1933, s. 1.

59 *Milliyet*, 23 Mart 1931.

60 CBA, 590121(22 Mart 1931).

61 *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 603; Mehmet Önder, “Atatürk ve Müzeler”, *Halkevleri Dergisi*, Özel Sayı: 1, (29 Ekim 1966), s. 13.

62 Mehmet Önder, “Atatürk ve Müzeler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 6, S 16, (1989), s. 70.

63 Mehmet Önder, *Atatürk Konya'da*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1989, s. 107.

64 Nurettin Can, *Eski Eserler ve Müzeler ile İlgili Kanun Nizamname ve Emirler*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1948, s. 84.

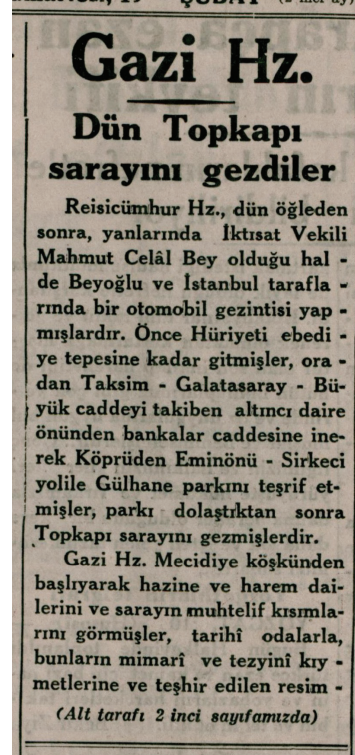

için alınacak tedbirleri müzakere ve tespit etmek üzere Başvekâlet Müsteşarı Kemal Bey'in başkanlığında Dâhiliye ve Maarif Müsteşarları Hilmi ve Mehmet Emin, Evkaf Umum Müdürü Niyazi, Müzeler Müdürü Hamit Zübeyr ve Etnografya Müzesi Müdürü Osman Ferit Beylerden mürekkep bir heyet teşkil edilmiştir.⁶⁵ (Belge 5). Bu seyahatin bir başka sonucu olarak Türk tarihinin daha düzenli bir şekilde araştırılabilmesi adına 15 Nisan 1931 tarihinde Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kurulması da eklenebilir.⁶⁶ Konya'da karşılaşılan manzara karşısında eserlerin askeriye işgaliesinden tahliyesi ve restorasyonuna yönelik alınan kararların uygulamaları hakkında Konya Müze Müdürlüğü ile Çankaya arasındaki yazışmalar ve bilgi talepleri 1931 yılı sonuna kadar devam etmiştir.⁶⁷

Hemen hemen aynı tarihlerde, 1931 yılı Martında Société des Etudes Hittites et Asianaiques [Hitit ve Asya Araştırmaları Derneği] idaresi namına, Fransız Hitit uzmanı Prof. Louis Joseph Delaporte, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e bir mektupla başvurarak, cemiyetlerini himayeleri altına almalarını teklif ve rica etmiştir. Teklifi kabul eden Atatürk, Delaporte'un Anadolu'daki Hitit kazılarına da destekte bulunmuştur.⁶⁸ Cemiyetin yayımladığı *Revue Hittites et Asianaiques* [Hitit ve Asya İncelemeleri] dergisi 1938 yılına kadar ilk sayfasında Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in himayelerinde yayımlandığına dair ifadelere yer vermiştir.⁶⁹

Atatürk'ün 10 Şubat 1933'de yaptığı kayıtlı dördüncü Topkapı Sarayı Müzesi ziyareti gerek Türk sanatının kaynaklarını yerinde incelemesi açısından gerekse ortaya çıkardığı sonuçlar bakımından Konya Mevlana Müzesi ziyareti gibi ele alınması gereken bir başka önemli tetkik gezisidir.⁷⁰

Gülhane Parkı tarafındaki Kule Kapısı'ndan saraya giren Atatürk'ü Müze Müdürü Tahsin Öz

Fotoğraf 11. "Gazi Hz. Dün Topkapı Sarayı'nı Gezdi".

Kaynak: Vakit, 11 Şubat 1933

65 BCA, 30-18-01-02/19-22-7 (1 Nisan 1931).

66 Türk Tarih Kurumunun kuruluşu hakkında detaylı bilgi için bk. A. Afet İnan, "Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşuna Dair", *Belleten*, S. 42, (Nisan 1947), s. 173-179.

67 CBA, 589894 (16 Kasım 1931); CBA, 568866 (23 Aralık 1931).

68 *Akşam*, 9 Mart 1931; *Cumhuriyet*, 9 Mart 1931; *Milliyet*, 13 Mart 1931; *Akşam*, 14.03.1931.

69 Cemiyetin başkanı Prof. Delaporte, Kırşehir yakınlarındaki Hasköy'de kazı yapmak üzere aynı yılın haziran ayında Türkiye'ye gelmiş, Ankara'da Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından şerefine verilen davete Atatürk de katılmıştır. Bk. *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1931; Gazi, Delaporte'u 12 Ağustos 1932'de bir kez daha Çankaya Köşkü'nde kabul ederek yaklaşık 3,5 saat görüşmüştür. Özel Şahingiray, *Atatürk'ün Nöbet Defteri 1931-1938*, s. 85; *Cumhuriyet*, 09 Haziran 1931.

70 Özel Şahingiray, *Atatürk'ün Nöbet Defteri 1931-1938*, s. 135.

karşılmış, nereyi gezmeyi arzu ettiklerini sorduğunda neşeli bir şekilde “Bugün sen nereye götürürsen orayı gezeceğim” cevabını almıştır.⁷¹ İlk olarak ampir üslubunda eşyalar ile dekore edilen Mecidiye Köşkü gezilmiş, ardından Hazine bölümüne geçilmiştir. (Fotoğraf 11). Burada Müdür Tahsin Bey tarafından verilen izahatı dinleyen Gazi, hazinedeki eşya ve eserler hakkında her eserin devrinin bilinip bilinmediği, kime ait olduğunun tespit edilip edilemediği gibi sorular sormuştur. O dönemde teşhirde kullanılan ve padişahları temsil eden mankenlerin kavukları üzerindeki sorguçlarla da ilgilenen Atatürk, bunların sahiplerinin tespit edilip de mi başlarına takıldığını sormuş, Tahsin Bey de saray arşivinin tasnifinin devam ettiğini, orada bulunan kayıtlardan istifade edildiğini, ancak hepsinin devirlerinin tayininin zor olduğunu söylemiştir. Yalnız örnek olarak birinin üzerinde “Gazi sorgucu” olduğuna dair kayıt bulunmasına izafeten Fatih’in mankenine konulduğunu söylemesi üzerine Atatürk, “O halde o benim” esprisini yapmıştır.⁷² Ziyaretin basına yansıyan kısmından Gazi’nin 16. yüzyıl miğferleri ile ilgilendiği anlaşılmaktadır. Eserler hakkında verilen izahatı dinledikten sonra murassa miğferlerdeki güneş siperliklerini yanındakilere göstererek “o devirde bugünkü medeni şekli bulunmuş iken nasıl olup da kavuk ve fes giyildiğine insanın hayret edeceği geliyor” demiştir.⁷³ Ertesi günü bu yorum gazetelerde de yayımlanmıştır.⁷⁴

Hatıralarında “Atatürk, Topkapı Sarayı Müzesi’ni ziyaretlerinde daima memnuniyetlerini belirtmişlerdi. Türk sanat eserleri arasında bir huzur hissettikleri anlaşılıyordu” diyen Tahsin Öz⁷⁵, Hazine dairesi gezilirken tıpkı Konya Müzesi’nde Müdür Yusuf Akyurt’un yaptığı gibi Topkapı Sarayı için önemli gördüğü bir meseleyi Cumhurbaşkanına arz etmiştir. Öyle ki Sultan Vahdettin’in İstanbul’dan ayrılmasının ardından Topkapı Sarayı’nda bulunan hazinenin Ankara’ya gönderilmesi istenmiş ve eserler sandıklanarak iki parti halinde Ankara’ya nakledilmiştir. Cumhuriyetin ilanına müteakip hazinenin bir kısmı Ankara’da bırakılmış bir kısmı Topkapı Sarayı’na iade edilmiştir. Hükümet genç cumhuriyetin kalkınabilmesi için tarihi hazinenin bir kısmını Fransız mücevher şirketlerine satmak niyetinde olduğundan satış için birkaç kararname çıkarılmış, Avrupa’dan çeşitli mücevher uzmanları getirilmiştir.⁷⁶ Hatta bazı parçaların hakiki olup olmadığını tespit edebilmek için Ankara’da bir Fransız uzmanın huzurunda büyük bir zümrüden ufak bir parça koparılarak analiz için Fransa’ya dahi gönderilmiştir.⁷⁷ Başta Halil Ethem Bey olmak üzere müzecilerin karşı durmaya çalıştığı bu faaliyette

71 *Anılarıyla Tahsin Öz*, s. 96; Tahsin Öz, Atatürk’ün Topkapı Sarayı Müzesi’ne ziyaretlerinin hiçbirinde önceden haber verilmediğini kaydeder. Bk. Tahsin Öz, “Atatürk’ün Topkapı Sarayı Müzesi’ni Ziyaretleri”, s. 29.

72 *Anılarıyla Tahsin Öz*, s. 96; Zarfif Orgun, “Atatürk Topkapı Sarayı’nda”, s. 33.

73 Zarfif Orgun, “Atatürk Topkapı Sarayı’nda”, s. 33.

74 *Akşam*, 11 Şubat 1933; *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1933; *Milliyet*, 11 Şubat 1933; *Vakit*, 11 Şubat 1933.

75 Tahsin Öz “Atatürk’ün Topkapı Sarayı Müzesini Ziyareti”, s. 978.

76 Topkapı Sarayı’nda korunan hazinenin satış girişimleri için bk. Murat Bardakçı, *Reddimiras*, Turkuvaz Kitap, İstanbul 2023, s. 170-239; Murat Bardakçı, “1927’de Osmanlı Hazinelerini Satışa Çıkartmamızın Belgeli Öyküsü”, Habertürk, 04.11.2018, <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/2206.489.1927de-osmanli-hazinelerinisatisa-cikartmamizin-belgeli-oykusu> [Erişim Tarihi; 20.02.2022].

Murat Bardakçı, “Saraylar Bize Hep Dert Olmuştur, Eskiden Saray Hazinelerini Bile Satmak İstemiştik”, Habertürk, 16.11.2014, <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/1009776-saraylar-bize-hep-dert-olmudur-eskiden-saray-hazinelerini-bile-satmak-istemistik> [Erişim Tarihi; 20.02.2022].

77 *Anılarıyla Tahsin Öz*, s. 55.

ekspertiz işinde çalışan Hollandalı Uzman Oppenheim, o tarihte İstanbul Müzeleri Müdür Muavini sıfatıyla bu kimselerle temas halinde olan Tahsin Öz'e içinde bulunulan durumu şu sözlerle izah etmiştir;

...Tahsin Bey, ben Şah İsmail tahtına nasıl kıymet koyarım? Altın, zümrüt, inci ve yakutlarının kırat ve dirhem hesabıyla kıymetlendiriyordum. Hâlbuki XVI. asra ait bu tek eserin bir de sanat kıymeti var ki, bunu ne bilirim ne de kıymet koyma imkânı vardır. Her ne hal ise bilfarz bu eseri, bir deli Amerikalı şahıs veya şirket alsa orada bir şey değildir, ancak bunun yeri burasıdır...⁷⁸

Zamanla Fransız mücevher şirketi yaptıkları incelemelerin ardından sürgünde bulunan Osmanlı hanedanı üyelerinin mahkeme yoluna gidebileceği düşüncesi ile satıştan vazgeçmişlerdir.⁷⁹ Ancak satış amacıyla Ankara'ya nakledilen 86 parçadan oluşan hazineye ait eserler, Topkapı Sarayı Müzesi'ne iade edilmemiştir.⁸⁰ Zikredilen gelişmeleri "müzecilik tarihimizin en elim ve çetin bir hadisesi" olarak nitelendiren Tahsin Öz⁸¹, Atatürk'ün hazine bölümüne yaptığı bu ziyaret esnasında zümrütlü hançerlerden birinin maddi kıymetini sorması üzerine durumu fırsata çevirerek Ekspertiz Oppenheim'in sözlerini, aralarında geçen hadiseyi ve kendi düşüncelerini kısaca şöyle anlatmıştır:

...Bilfarz Şah İsmail tahtı üzerinde duralım. Bu tahtı bir heyet tetkik ettiği zaman, eksperler tahtın üzerindeki elmas, inci vesair kıymetli taşları dikkate alarak, bir fiyat takdirinde bulunacaklardır. Hâlbuki bu tahtın XIV. asrın Türk-Hint sanatının bir eseri olması ve aynı zamanda Çaldıran muharebesinde iğtinam edilmiş bulunması dolayısıyla tarihi kıymet bakımından heyetin koyduğu fiyatla kıyaslanamayacak derecede ve hiçbir rakamla ifadesi mümkün olmayan bir kıymet olmasını icabettirir...⁸²

Bu izahat üzerine Atatürk, Tahsin Bey'i haklı bulmuş yanında bulunan İktisat Vekili Celal Bayar'a dönerek "Bakınız Celal Bey, ne kadar doğru söylüyor" demiştir.⁸³ Ardından harem bölümüne geçilmiş, Gazi bu sırada kapının önüne toplanan halkın da saraya girmelerine müsaade edilmesi talimatını vermiştir. Harem dairesinde de mühim odalar gezildikten sonra Araba Kapısı'na gelindiğinde Atatürk, Müdür Tahsin Bey'e "ne kadar karışık daire imiş" diyerek hayretini ifade etmiş ve teşekkür ederek saraydan ayrılmıştır.⁸⁴ Basına verilen resmi tebliğlerin yanı sıra ziyaretle ilgili İstanbul Asar-ı Atika Müzeleri Müdürü Aziz Ogan'ın dönemin Maarif Vekiline yazdığı mektup sayesinde Atatürk'ün geç vakte kadar sarayda kaldığını ve sanat eserlerine gösterdiği ilginin yine bir protokol ziyaretinin ötesinde olduğu görülmektedir. Ogan, mektupta ziyareti şöyle nakleder;

78 *Anılarıyla Tahsin Öz*, s. 54.

79 Murat Bardakçı, "1927'de Osmanlı Hazinelerini Satışa Çıkartmamızın Belgeli Öyküsü", Habertürk, 04.11.2018, <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/2206.489.1927de-osmanli-hazinelerininisatisa-cikartmamizin-belgeli-oykusu> [Erişim Tarihi; 20.02.2022].

80 35 yıl kadar Ankara'da Merkez Bankası kasalarında saklanan bu eserler 1951 yılında açılarak dökümü yapılmış, saraya ise ancak 1963 yılında iade edilebilmiştir. *Anılarıyla Tahsin Öz*, s. 56.

81 Tahsin Öz, "Hazine-i Hümayun Kasaları Açılırken" *Resimli Tarih Mecmuası* S. 20, (Ağustos 1951), s. 904.

82 *Ulus*, 15 Haziran 1951.

83 Bu izahatın etkisinin ne kadar olduğu bilinmemekle birlikte Hazinenin satışı sonraki yıllarda gündemden düşmüştür. *Anılarıyla Tahsin Öz*, s. 55-56; Tahsin Öz "Atatürk'ün Topkapı Sarayı Müzesini Ziyareti", s. 978.

84 *Anılarıyla Tahsin Öz*, s. 96.

Gazi Hazretleri bilhassa muhtelif asırların mahsulü olan ve her biri Türk mimarisinin birer numunesi bulunan mebaniyi ve bunları süsleyen Türk çinilerini ve bu meyanda müzenin ihtiva ettiği tarihî ve bedîî eserlerini çok yüksek bir alaka ile tetkik buyurmuşlardır. Ziyaretlerinin hitamında geç vakit müzeyi terk ederken eşyanın bedîî ve istifadeli bir tarzda tertip ve tanzim edilmiş olduklarını gördüklerinden bahisle izhar-ı memnuniyet ve kıymetdar iltifatlarını ibzal buyurmuşlardır.⁸⁵ (Belge 6).

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün, 5 Şubat 1934'de gerçekleştirdiği Kayseri ziyareti de Türk sanatının kaynaklarını yerinde incelediği bir başka gezidir. Şehirde protokol ziyaretlerinin ardından Kayseri Müzesi olarak teşkil edilen Huand Hatun Medresesi'ni gezmiş, müzedeki Hitit İmparatorluğu'na ait figürlü taşlar ve tabletler ile çoğu Kayseri civarındaki Kültepe'den çıkarılmış olan Hitit eserlerini birer birer inceleyerek izahat almıştır. Eserler ile birlikte Selçuklu döneminde yapılmış Huand Hatun Külliyesi'nin diğer yapılarını da inceleyen Gazi, özellikle türbenin kaide ve türbe kısmı ile caminin alınlığındaki taş işçiliğini takdir etmiştir. Müzeden sonra ise Mimar Sinan Camii olarak anılan Kurşunlu Camii'ni gezmiştir.⁸⁶

Atatürk'ün Türk mimarisinin kaynak eserlerini yerinde incelemesi bakımından verilebilecek ilginç bir örnek de Ankara'nın Çubuk ilçesine bağlı Melikşah köyünde yer alan bir Türk hamamının kalıntılarını yerinde incelemesidir. 16 Haziran 1935'de kalabalık bir grup ile Melikşah köyüne gelen Gazi, gazetelere yansıyan şekli ile köylülerden atalarından dinledikleri Ankara Savaşı hakkında bilgi almış, Timur'un ordugâhını kurduğu düşünülen bu köyde yer alan hamam kalıntılarını mimari aksamını tetkik ederek detaylıca incelemiştir. Hamam kalıntılarının içine kadar girerek yaptığı bu incelemenin fotoğrafları gazetelere de yansımıştır.⁸⁷ (Fotoğraf 12).

Fotoğraf 12. "Atatürk'ün Ankara Civarında Gezintisi".
Kaynak: *Akşam*, 24 Haziran 1935.

85 Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi Dijital Arşivi-Aziz Ogan Koleksiyonu, OGNIST0100305 (11 Şubat 1933).

86 *Akşam*, 6 Şubat 1934; *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1934; *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Şubat 1934; *Milliyet*, 6 Şubat 1934; *Vakit*, 6 Şubat 1934; Kemal Göde, "Atatürk'ün Kayseri'yi Ziyaretleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S 28 (1994), s. 54; Özel Şahingiray, *Atatürk'ün Nöbet Defteri 1931-1938*, s. 247.

87 *Akşam*, 24 Haziran 1935; *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1935; Özel Şahingiray, *Atatürk'ün Nöbet Defteri 1931-1938*, s. 395; Melahat Özgü, bir makalesinde Atatürk'ün Timur ile Yıldırım Bayezid arasındaki mücadeleye dair bir tiyatro oyunu yazmak üzerine çalıştığını, bunun için de Afet İnan ile birlikte Ankara meydan muharebesinin yapıldığı yerleri tespit edebilmek için geziye çıkarak incelemeler yaptığını kaydeder. Buna göre Gazi, önce bugün

10 Şubat 1936'da İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ni ve Topkapı Sarayı müzesini son kez ziyaret eden Atatürk⁸⁸ (Fotoğraf 13). Topkapı Sarayı'nda yazma eserler kütüphanesinde çalışma yapan Afet İnan ile İsmail Müştak Mayakon ile görüşmüş, Müdür Tahsin Öz tarafından deri üzerine yapılmış eski bir Anadolu haritası ile Piri Reis'in Amerika haritası gösterilerek izahat verilmiştir.⁸⁹ Ziyarete Hititler ile eski Türk kıyafetleri arasındaki benzerlikler de gündeme gelmiştir.⁹⁰ Bu müze ziyareti de de basına bir tetkik seyahati olarak yansımıştır.

20 Eylül 1937'de II. Türk Tarih Kongresi münasebetiyle Dolmabahçe Sarayı'nda açılan büyük Türk Tarihi Sergisi'ni de Atatürk'ün himayelerinde düzenlenmesi ve açılışını bizzat yapması açısından burada zikretmek gerekir.⁹¹ Sergide yukarıda bahsedildiği üzere o dönemin zihniyetine göre Türk medeniyetinin bir parçası kabul edilen antikçağ uygarlıklarından başka Orta Asya, Selçuklu ve Osmanlı kültüründen de önemli eserlere yer verilmiştir. Genellikle Topkapı Sarayı Müzesi, Türk ve İslam Eserleri Müzesi ile Konya Mevlana Müzesi'nden temin edilen eserlerden oluşan sergi Türk Sanatını oluşturan kaynak eserleri bir araya getirmesi açısından önemlidir. Cumhurbaşkanı bu sergide Selçuk ve Osmanlı devirleri seksiyonları ile ilgili Tahsin Öz tarafından verilen izahatı da yakın ilgi ve takdirle karşılamıştır.⁹²

Atatürk'ün sergiden yaklaşık iki ay sonra çıktığı Diyarbakır seyahati Türk sanatı incelemeleri bağlamında üzerinde durulacak son gezisidir. 16 Kasım 1937'de protokol ziyaretlerinin ardından refakatindekilerle şehirde bir gezinti yapan Atatürk, Tayyare meydanına gitmek üzere şehir surlarından dışarıya çıkarken "Urfa Kapısı" olarak isimlendirilen şehrin sur kapısına geldiğinde yapıyı incelemek üzere içinde bulunduğu aracı özel olarak durdurmuştur. (Fotoğraf 14-15). Artuklu döneminde şehir surları ile birlikte yapıldığı düşünülen ve üzerinde akrep,

Altındağ'da bulunan Telsizler semtinin bulunduğu yerleri gezmiş, ancak sahayı savaş için uygun bulmayarak "burada bu meydan muharebesi yapılmaz" demiştir. Durum üzerine Çubuk ovasına, Esenboğa'ya gidilmiş ve savaş sahasının burası olabileceği üzerinde durulmuştur. Melahat Özgü, "Atatürk'ün Edebiyat ve Sanat Anlayışı", *Bellekten*, S 108 (Ekim 1963) s. 598.

88 *Akşam*, 11 Şubat 1936; *Kurun*, 11 Şubat 1936; *Son Saat*, 11 Şubat 1936; *Tan*, 11 Şubat 1936; *Zaman*, 11 Şubat 1936.

89 *Anılarıyla Tahsin Öz*, s. 96.

90 Tahsin Öz, "Atatürk'ün Topkapı Sarayı Müzesi'ni Ziyareti", s. 978.

91 Sergi hakkında detaylı bilgi için bk. Merve Özkılıç, *1937 İkinci Türk Tarih Kongresi Sergisinde Arkeoloji, Sanat ve Mimarlık Tarihinin Temsili*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2016.

92 Tahsin Öz, "Ulu Önder Ata'nın 30. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Sanat Varlıklarımıza Dair Görüş ve Direktifleri", s. 472.

Fotoğraf 13. "Ulu Önderimiz Müzede Tetkikler Yaptı".

Kaynak: *Kurun*, 11.02.1934.

yıldız, boğabaşı, balık, damla, güneş gibi astrolojik simge ve sembollerin bulunduğu demir kapı kanatlarını inceleyen Gazi, kapı ve şehirdeki diğer eski eserlerin tamiri ve muhafazası hakkında bazı emirler vermiştir.⁹³

Fotoğraf 14-15. Atatürk ve Beraberindeki Heyet 16 Kasım 1937’de Diyarbakır Şehir Surları ve Urfakapısı’nı Tetkik Ediyor. **Kaynak:** <https://isteataturk.com/Kronolojik/Tarih/1937/11/16/Ataturk-Diyarbakirda-Mardin-Sur-Kapisinda-inceleme-lerde-bulunurken-16111937/3> [Erişim Tarihi 26.02.2022].

Sonuç

20. yüzyılın başlarında Türk sanatı sahasında yapılan çalışmalar henüz yükseköğrenim seviyesindeki bir sanat tarihi bölümü çatısı altında kurumsal bir nitelik kazanmamış olup, münferit araştırmacılar tarafından yürütülmüştür. Bu nedenle yapılan tespitlerin son derece sınırlı kaldığı bir dönemde Türkiye Cumhuriyeti’nin banisi Gazi Mustafa Kemal Atatürk bir taraftan okuma ve araştırma faaliyetleri ile Türk sanatına dair teorik bilgileri takip ederken bir taraftan da yurt gezileri sırasında Türk sanatı araştırmalarının kaynağını teşkil eden eski eserleri, müzeleri ve kazıları da ziyaret etmiştir. Yapılan incelemede bu ziyaretlerin “protokol ziyareti” olmaktan ziyade makale boyunca zikredilen örneklerden de anlaşılacağı üzere eser incelemelerinin yapıldığı “tetkik gezisi” mahiyetinde olduğu anlaşılmıştır. Keza Atatürk’ün

93 *Akşam*, 17 Kasım 1937; *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1937; *Ulus*, 17 Kasım 1937. Özel Şahingiray, *Atatürk’ün Nöbet Defteri 1931-1938*, s. 673.

ziyaretleri gazetelerde de “ilmi tetkik seyahati” olarak vurgulanmıştır. Hatıralardan ve belgelerden Gazi’nin ziyaretlerinde müzelerdeki objelerin zamanından olup olmayacağı, devirleri ve sanat üslupları hakkında yorumlarda bulunduğu görülmektedir. Özellikle ziyaret mekânında eski eserler üzerinde araştırmalar yapan uzman bir ismin bulunması halinde görülen eserler hakkındaki sohbetler uzamış, müze deposu ile kütüphanelerden yeni eserler çıkarılmıştır. Nitekim Konya Müzesi’nde ilgilendiği bir eserin daha sonra fotoğrafının çektilirip kendisine gönderilmesini istemesi Türk sanatına dair duyduğu ilginin ilginç göstergelerinden biridir. Müze ziyaretleri sırasında teşhir düzeni ve sergileme planları hakkında yorumlarda bulunduğu ve yeni talimatlar verdiği de belgeler yoluyla tespit edilen Atatürk’ün 1935 yılında Ankara Savaşı sırasında yapıldığı düşünülen bir hamam kalıntısının mimari detaylarını içerisine inerek incelemesi de Türk sanatının kaynaklarını yerinde incelemesi bakımından “saha araştırması” olarak zikre değer gelişmelerdendir.

1931 yılında İstanbul, Bursa, İzmir, Balıkesir, Antalya, Adana ve Konya’ya yaptığı gezilerde müzelere ve eski eserlere yaptığı zikredilen ziyaretler, Mustafa Kemal Atatürk’ün üzerinde Türk sanatı açısından önemli bir etki bırakmış, bu ziyaretlerin ardından Türk Tarih Kurumu’nun kurulması, Milli Müdafaa Vekâleti tarafından askerî işgal altında bulunan eski eserlerin tahliyesi, harap durumda bulunan eski eserlerin restore ettirilmesi için bir üst komisyonun kurulması gibi önemli sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Şüphesiz ilmi çalışmalara Cumhurbaşkanlığı düzeyinde gösterilen bu ilgi yeni araştırmalar için de mesaide şevk ve enerji uyandırmıştır. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Türkiye’de siyasi anlamda önemli bir dönüşümü gerçekleştiren Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün, Türk sanatının mahiyetinin doğru anlaşılması üzerine çalışmaları ve desteği ortaya çıkarılacak yeni bilgi ve belgeler ile halen araştırılmaya değer bir konudur.

KAYNAKÇA

Arşivler

Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi Dijital Arşivi-Aziz Ogan Koleksiyonu

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Marmara Üniversitesi Açık Erişim Sistemi Taha Toros Arşivi

Gazete Koleksiyonları

Akşam

Babalık

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

Halk Dostu

İkdam

İnkılâp

Kurun

Milliyet

Politika

Son Saat

Tan

Ulus

Vakit

Yarın

Yeni Gün

Yeni İstanbul

Zaman

Araştırma Eserleri

Ahunbay, Zeynep, “Genç Cumhuriyetin Koruma Alanındaki Öncülerinden Y. Mimar Ali Saim Ülgen 1913-1963”, *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, S 16, (2016), s. 3-20.

Anılarıyla Tahsin Öz, yay. haz. Erdem Yücel, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2009.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006,

Banoğlu, Niyazi Ahmet, *Atatürk'ün İstanbul'daki Hayatı*, Büyük İstanbul Derneği Yayınları, C. 1, İstanbul 1973.

Bardakçı, Murat, *Reddimiras*, Turkuvaz Kitap, İstanbul 2023.

Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları, C 1, çev. Hasan Ali Ediz, Yenigün Basımevi, İstanbul 1997.

Can, Nurettin, *Eski Eserler ve Müzeler ile İlgili Kanun Nizamname ve Emirler*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1948.

Erguvanlı, Kemal, “Halil Edhem Eldem. Temel Bilimler Dalında Avrupa’da İlk Doktora Yapan Darülfünun Jeoloji-Mineroloji Muallimi”, *Yeryuvarı ve İnsan*, C 7, S 2, (Ağustos 1982), s.17-21.

Erkmen, Bülent, *Atatürk'ün Batı Anadolu Şehirlerindeki Faaliyetleri (1923-1938)*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2019.

Erol, Erdoğan, *Mevlana Müzesi'nin Kurucu Müdürü M. Yusuf Akyurt*, İCOM Türkiye Milli Komitesi Başkanlığı, Ankara 2010.

- Eyice, Semavi “Abdülkadir Erdoğan”, *DİA*, XI, (İstanbul 1995), s. 288.
- Göde, Kemal, “Atatürk’ün Kayseri’yi Ziyaretleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S 28, (1994), s. 49-54.
- Güvemli, Zahir “Elif Naci”, *DİA*, XI, (İstanbul 1995), s. 38-39.
- İnan, A. Afet, “Türk Tarih Kurumu’nun kuruluşuna Dair”, *Bellekten*, S 42, (Nisan 1947), s. 173-179.
- İnan, A. Afet, *Tarihten Bugüne*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1970.
- İnan, A. Afet, *Atatürk’ten Mektuplar*, TTK Yayınları, Ankara 1989.
- Kaya, Gülsen Sevinç – Fazlıoğlu, Ayşe, “Müzecilik Tarihinde Önemli Bir İsim: Mehmet Yusuf Akyurt ve Dolmabahçe Sarayı’nda Bir Sergi”, *Milli Saraylar: Sanat – Tarih – Mimarlık Dergisi*, S 2, (2004), s. 57-72.
- Kayseri, İhsan, *Atatürk ve Konya*, Dağarcık Basımevi, Konya 1981.
- Mansel, Arif Müfid, “Aziz Ogan 1888-1956”, *Bellekten*, S 85, (1958), s.117-135.
- “Oktay Aslanapa ile Sanat Tarihi Eğitimi Üzerine”, mülakat ve düzenleme Aziz Doğanay-Yunus Uğur, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S 14, (2009), s. 335-346.
- Onuk, Taciser, *Osmanlı Çadır Sanatı (XVII-XIX. Yüzyıl)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2005.
- Orgun, Zarfif, “Atatürk Topkapı Sarayı’nda”, *Türk Kültürü*, S 223-224 (1980-1981), s. 29-33.
- Orhan, Onur, *Mustafa Kemal Atatürk’ün Trakya Bölgesi Gezileri (1923-1938)*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2015.
- Önder, Mehmet “Atatürk ve Müzeler”, *Halkevleri Dergisi*, Özel Sayı: 1, (29 Ekim 1966). s. 12-14.
- Önder, Mehmet, “Atatürk ve Müzeler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 6, S 16, (1989), s. 63-73.
- Önder, Mehmet, *Atatürk Konya’da*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1989.
- Öz, Tahsin, “Atatürk’ün Topkapı Sarayı Müzesi’ni Ziyareti”, *Tarih Dünyası*, S 23, (Nisan 1951), s. 977-978.
- Öz, Tahsin, “Hazine-i Hümayun Kasaları Açılırken” *Resimli Tarih Mecmuası*, S 20, (Ağustos 1951), s. 902-905.
- Öz, Tahsin, “Atatürk ve Türk Sanatları”, *Bellekten*, S 80, (1956), s. 585-598.
- Öz, Tahsin, “Atatürk’ün Topkapı Sarayı Müzesi’ni Ziyaretleri”, *Atatürk, Görüşler ve Hatıralarla*, İ.Ü. Tıp Fakültesi Talebe Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1962.
- Öz, Tahsin, “Bir Hakikatin Meydana Çıkması Atatürk ve Sancağı Şerif”, *Tarih Dünyası*, S 7, (15 Haziran 1965), s. 209-210.
- Öz, Tahsin, “Ulu Önder Ata’nın 30. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Sanat Varlıklarımıza Dair Görüş ve Direktifleri”, *Bellekten*, S 128, (1968), s. 469-474.
- Özgü, Melahat, “Atatürk’ün Edebiyat ve Sanat Anlayışı”, *Bellekten*, S 108 (Ekim 1963), s. 1133-1168.
- Özkılıç, Merve, *1937 İkinci Türk Tarih Kongresi Sergisinde Arkeoloji, Sanat ve Mimarlık Tarihinin Temsili*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2016.
- Sıçrayık, Anılcan – Türkmen, F. Nalân, “Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Sanatı Tarihi: Teorik Çalışmaları ve Araştırmacılarla Temasları”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C 9, S 2, (2022), s. 329-364.
- Sıçrayık, Anılcan, *İstanbul’da Eski Eser Tahribi (1908-1938)*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2019.
- Şahingiray, Özel, *Atatürk’ün Nöbet Defteri 1931-1938*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 1955.
- Şakiroğlu, Mahmut H., “Hamit Zübeyr Koşay”, *DİA*, XXVI, (İstanbul 2002), s. 225-226.
- Tarihi Abide ve Eserlerimizi Korumağa Mecburuz*, Devlet Matbaası, İstanbul 1933.

TBMM Zabıt Ceridesi, III. Devre, I. İçtima, 62. Birleşim, 19.04.1928.

Yücel, Erdem, “Tahsin Öz”, *DİA*, XXXIV, (İstanbul 2007), s.104.

Elektronik Kaynaklar

Murat Bardakçı, “1927’de Osmanlı Hazinesini Satışa Çıkartmamızın Belgeli Öyküsü”, Habertürk, 04.11.2018, <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/2206.489.1927de-osmanli-hazinelere-satisa-cikartmamizin-belgeli-oykusu> [Erişim Tarihi; 20.02.2022].

Murat Bardakçı, “Saraylar Bize Hep Dert Olmuştur, Eskiden Saray Hazinesini Bile Satmak İstemiştik”, Habertürk, 16.11.2014, <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/1009776-saraylar-bize-hep-dert-olmustur-eskiden-saray-hazinesini-bile-satmak-istemistik> [Erişim Tarihi; 20.02.2022].

EKLER

Belge 1. Konya Müzesi Müdürü Yusuf Akyurt'un, Atatürk'ün Konya Müzesi ziyareti sonrası yapılan faaliyetler hakkında Çankaya Köşkü'ne gönderdiği rapor.

T. C.
Maarif Vekâleti
K O N Y A
Asarî Atika Müzesi
MÜDÜRLÜĞÜ

. K O N Y A
26 - 11 - 1931

Hükümet:
Konyada dak asarî atika müzesi
tahtı ve tamiri hakkında

N° U: 1035
H: 199

Riyaseti Cumhuriyet kütüphanesi müdürlüğüne arz edilmiştir

16-II-1931 tarihli hususî emrنامه cevaptır .
Konyada ciheti askeriyemizin işgali altında bulunan kıymetli tarihî ve sanatîyi has binalar:

1. Alâeddin camii .
2. Sahibi ata " . . . } Henüz tahliye edilmiştir .
3. İnce minare darül hadisi. 18-4-1931 } Farthlerinde tahliye ve
4. Sarıçalı medrese . 18-10-1931 } Müze idaresine teslim edilmiştir .

Asarî atikanın tasvir ve hüsnî muhafazası hakkında gısmîye kadar cereyan eden muameleler dair makamatı aidiyine takdim ettiğim üç kıt'a tasvirat suretini lef etmek fâidesinden hali değildir .

Ars elunan binalar evvelce mansurı alileri buyurulduğu üzere - pek ziyade haraplır . günden günde harap olacaktır .

Reisî cumhur hareketlerinin tebliğ buyurulan emirleri üzerine Kony vilâyeti maruz eserlerin muhafazası için vilâyet bütçesine (1000) lira tahsisat keşar ve Konya Evkafından (500) lira alarak ince minare ile Karatay medresesinin harîf divarlarını yaptırmayı ve Karatayın ocağının muasafî sahibli arandan mübadele suretile bir miktar mahal tefrik ve Karatay aramızına ilâve ile harîf ocağın sarî muhafazasını temin eylemiş ve muşip bir tasvir almıştır .

İnce minare ile Karatayın harîf divarları derdesti inşadır . Bu eserlerin tasvir için vilâyetin bu sene (1000) liradan başka tahsisat vermesine imkân yoktur . Evkaf ve Maarif bütçesinden yardım edilmediği takdirde bu eserlerin esaslı tasvir mümkün değildir . Vilâyet eserlerin ancak harîf divarlarını inşa edebilecektir . Bundan başka bu eserlerin pek ince sanatlerine el sürmek vilâyette mütehasas mimar yoktur . Vilâyet mimar ve mühendislerinde el sürdükçe doğru değildir . Buna binandırıktı vaktile Maarif vekâletine ve Evkaf müdüriyetine - umumiyetine yazılmıştır .

Evvelce ve bu sene Evkaf mimarı Salim Bey Konyaya gönderilmiştir . Birlikde binalar birer birer delâğularak tasviratın esas projeleri tasvirat ve tanzim edilmiştir . Binaların tahliyelerini müteakip yapılması

CUMHURBAŞKANLIĞI ARŞİVİ
Yaz. No : 75
Dok. No :
Sıra No :

A	11-3
D	17
F	77-9

T. C.
Maarif Vekâleti
K O N Y A
Asarî Atika Müzesi
MÜDÜRLÜĞÜ

. K O N Y A
- - 193

Hükümet:
75

N° U: _____
H: _____

Zaruri elan müstacel tasvirat için Maarif vekâletinin talebi üzerine mimar İhsan ve Kenya Asarî atika mühîpleri cemiyeti Reisî Perit Beylerle asileri tarafından alelacele bir liste tanzim edilerek müllâha Maarif emanetine verilmiştir . (Merbut) gerek Evkaf mimarına netice-i tetkikatı, gerek liste hakkındaki muamele bendenince ve vilâyete henüz meuldür . Bu gündük harabî ancak mütehasas mimarlar marifetile ve kulliyetli paralar sarfı ile inale elunabilir . Asarî atikanın muhafazası için meroci Kanunî Maarif vekâletidir . Vekâleti mügarımlayışın Evkaf müdüriyeti umumiyetine müstereken bu işle ilgili el stesî lâzım ve saruridir . (Merbut)

Müzedir perakende bir vaziyette duran ve içlerinde yüksek kıymetli has eserler bulunan islâmî ve Şayrî islâmî taglarla diğer bazı eşyanın teğirî için Reisî Cumhuriyet müzesinin müzeyi teğirîlerinde emir buyurukları teğirî salenun henüz yapılmamıştır . Evkaf mimarı Salim Bey inşa elunacak salenun muahazasında yapmıştır . (Merbut)

Evkaf ve Maarif bütçelerine bar elmaksızın Müze tasviratının - buraca ifarı için ancak bir çare vardır . Sabık Mevlevî dergahına - alt müsakafat varidatı dergahın Müseye kalbinden sonra Evkaf idaresine cıyayet edilmeğe ve Müzenin ve asarî kadimlerin muhafazası için bu paradan hiç bir akçe sarf edilmemektedir bu pare değrulan değrula Konya Müzesine tahsis edildiği ve seneden seneye vilâyete ve Maarif vekâletine Evkaf müdüriyetine yardım yapıldığı takdirde meşkur tasviratın icrasını mümkünür . (Merbut)

Meğğul mebaniden tesellüm edilenlerle edilecek elanların tasviratından ziyaset ve hüsnî muhafazaları için bunlara birer beko ikamesi saruridir . Elyeva meşud elan hayrat hademesine Evkaf idaresine bey vechi kamon meşaf heret verilmeğeştir . Bu hademenin emin elanlarından beş altı kimsenin Güretlerinin tam verilmeğe suretile muhafız elarak istihdam münasap bir tebirdir . (Merbut)

Evkaf mimarlığınca tesbit elunan projelerin ikmal ve kabul ve - tatbikına kadar acil elan tasviratın icrasını için listenin ihtiva ettiğî (Merbut) (7000) liradan sarfa saruridir . Vilâyette Kenya Evkafının (2000) lira vermelerine nasaran meşkur (7000) liradan acilen Maarif vekâletine ve Evkaf müdüriyetine umumiyetine sarfına mübadele buyurulmasını istihdam eyleyin emfindin .

Kony asarî atika Müzesi
müdürü
M. Yusuf

CUMHURBAŞKANLIĞI ARŞİVİ
Yaz. No :
Dok. No :
Sıra No :

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 589993 (26.11.1931).

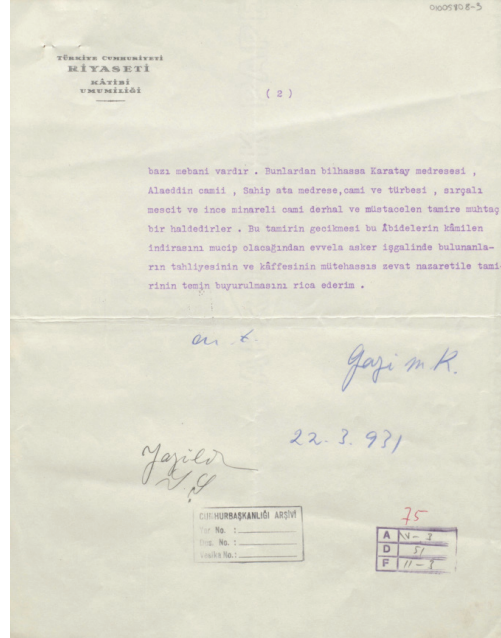
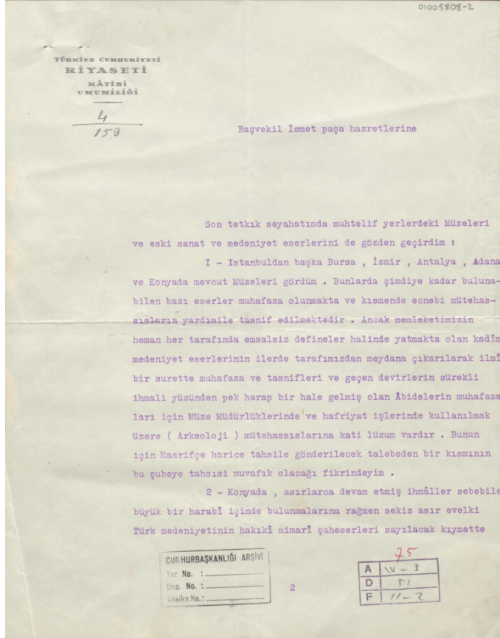
Belge 2. Atatürk'ün 21.02.1931 tarihinde Konya Müzesi ziyareti sırasında hatıra defterine yazdığı satırlar. Aynı zamanda bir sanatkâr olan Müze Müdürü Yusuf Akyurt sonraki yıllarda Atatürk'ün takdirlerini ifade ettiği bu el yazısının etrafına Selçuklu üslubunda bir tezhip ve özel bir çerçeve yaparak çocuklarına miras bırakmıştır. Yazının altına ise eski harflerle şu satırları kaleme almıştır.

Lütf-i Gazi nicedir açtı bir müze
İsm ü resm-i zi-kemaliyle eserler miftehaz
Bi-hesap ona imran gösterir Türk ülkesi
Sayesinde asrımız irfan-ı teali devridir.

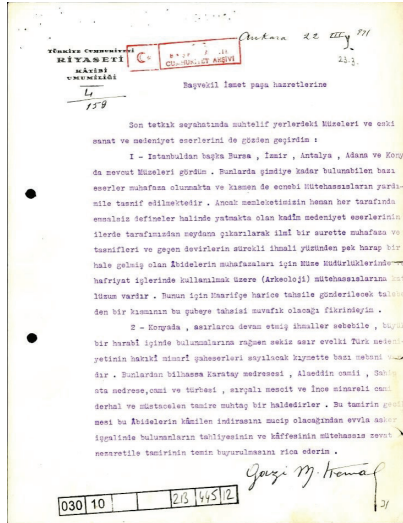
Kaynak: Gülsen Sevinç Kaya, Ayşe Fazlıoğlu, "Müzecilik Tarihinde Önemli Bir İsim: Mehmet Yusuf Akyurt ve Dolmabahçe Sarayı'nda Bir Sergi", s. 61

Belge 3. Başvekâlete yazılmış Cumhurbaşkanı'nın talimatlarını havi bilgi notunun (tezkere) Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği tarafından hazırlanan ilki sayfalık taslak metni

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 590121 (22.03.1931).

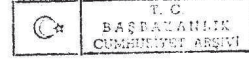
Belge 4. Hazırlanan bilgi notunun kayda giren imzalı nüshası. Belge ile ilgili çeşitli kurumlarla yazışmalar bir gün sonra – 23 Martta – yapıldığı için belgenin üst kısmına Başvekâlet personeli tarafından ayrıca tarih eklenip “yazıldı” anlamında “y.” işareti konulmuştur.

Kaynak: BCA, 30-18-01-02/19-22-7 (1 Nisan 1931).

Belge 5. 22 Mart 1931'de Cumhurbaşkanlığından Başvekâlete iletilen ve yukarıda zikredilen bilgi notunun ardından Başvekâlet ile ilgili kurumlar arasında yazışmalar yapılmış ve 1 Nisan 1931'de memlekette mevcut asâr-ı atikânın iyi muhafazası ve harap bir hale gelmiş olanlarının tamir ettirilmesi için alınacak tedbirleri müzakere ve tespit etmek üzere uzmanlardan oluşan bir heyet kurulmasına Bakanlar Kurulu Kararı ile karar verilmiştir.

T. C.
BAŞVEKÂLET
MÜHÜRLEME BÜYÜKLÜĞÜ
Şube :
Seyi : 12282

KARARNAME

Memlekette mevcut asarıatikanın iyi muhafazası ve harap bir x hale gelmiş olanlarının tamir ettirilmesi için alınacak tedbirleri müzakere ve tesbit etmek üzere Başvekâlet Müsteşarı Kemal Beyefendi-nin Riyasetinde Dahiliye ve Maarif Müsteşarları Hilmi ve Mehmet x Emin Evkaf Umum Müdürü Niyazi , Mızeler Müdürü Hamit Zübeyr ve Etno-grafiya Mizesi Müdürü Osman Ferit beylerden mürekkep bir heyet teşkili, Maarif Vekâletinin 1/4/93I tarih ve 68I numaralı tezkeresiyle x yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 1/4/93I tarihli x içtimasında tasvip ve kabul olunmuştur .

1/4/93I

REİSİCUMHUR

Gazi Mustafa Kemal

Bş. V.

İsmail

Ad. V.

M. Kemal

M. M. V.

Yener

Da. V.

S. Kaya

Ha. V.

H. Zübeyr

Ma. V.

M. Hilmi

Mf. V.

Erat

Na. V.

N. Hilmi

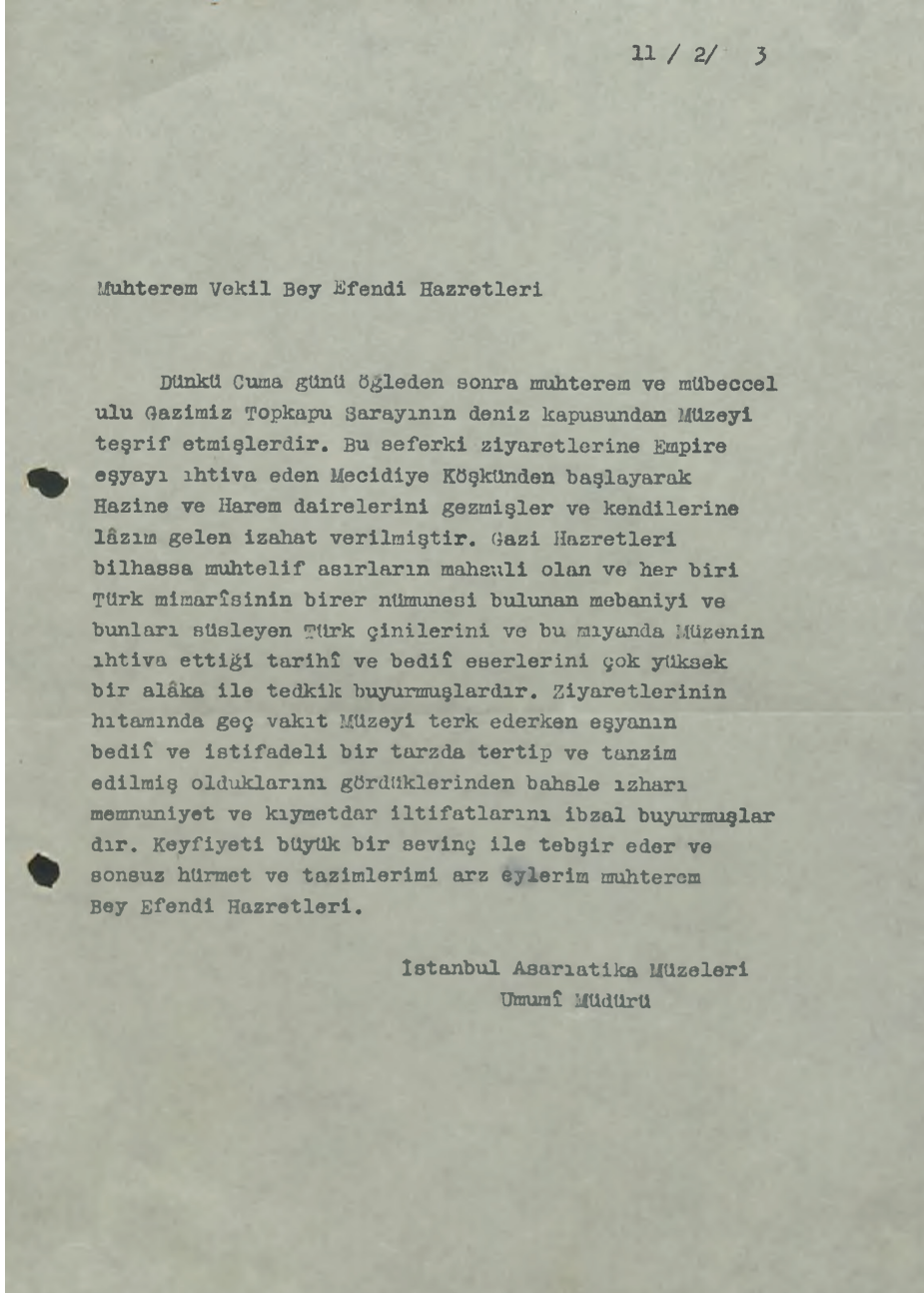
İk. V.

M. Hilmi, İsmail S. Niyazi

S. İ. M. V.

030 18 01 02 19 22 7

Belge 6. İstanbul Asar-ı Atika Müzeleri Müdürü Aziz Ogan'ın, Atatürk'ün Topkapı Sarayı'nı ziyareti hakkında Maarif Vekili'ne yazdığı mektup.

Kaynak: Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi Dijital Arşivi-Aziz Ogan Koleksiyonu, OG-NIST0100305 (11.02.1933).

GAZI MUSTAFA KEMAL ATATURK AND TURKISH ART HISTORY: HIS RESEARCH VISITS AND ANTIQUE STUDIES

Anılcan SIÇRAYIK**
F. Nalân TÜRKMEN***

In the early 20th century, studies in the field of “Turkish art” in the world and in Turkey had not yet gained an institutional character and were carried out mostly by independent researchers. In these years, when there was not yet an art history department at any university in Turkey, the existing literature on works of art that would help to identify the distinctive features of Turkish art from the art of other nations was quite limited. Moreover, while wars were fought on a global scale and the Ottoman Empire was about to disintegrate, political motives shaped these limited studies resulting in incomplete and incorrect evaluations about Turkish art. In these years, Gazi Mustafa Kemal Atatürk, the founder and first president of the Republic of Turkey, not only brought about an important political transformation in Turkey, but he also actively supported new research on Turkish art. Atatürk’s studies and support for a better understanding of the characteristics of Turkish art is a subject that has not been sufficiently addressed until today. The interest of Gazi in the history of Turkish art, who was interested in social sciences at a scholarly level is revealed by the books he read and the studies he carried out by taking notes, as well as by his museum visits. Atatürk, on the one hand, followed the literature on Turkish art through reading and research activities, and on the other hand, in his travels across Turkey he visited ancient artifacts, museums and excavations that constitute the source of Turkish art research. The majority of these visits were related to artifacts, excavations and museums belonging to the ancient Anatolian Iron Age civilizations, which were considered to be part of Turkish culture according to the historical assumptions of the period. However, Atatürk also visited and examined many Seljuk and Ottoman monuments and artifacts in museums.

In this article, Atatürk’s visits to antiquities and museums during his presidency and his examinations of artifact are discussed. It is understood that these visits were not “protocol visits” but rather “research trips” in which study of historical artifacts was prioritized. Likewise, his

---

** Müze Araştırmacısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul / Türkiye, sicrayik@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8922-200X

*** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul / Türkiye, nalan.turkmen@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2033-3710

museum visits were emphasized as “scientific research trips” in the newspapers of the period. Since there were no “art history” department in universities in Turkey during this period, research in the field of Turkish art was generally carried out in museums. The examinations conducted by museum researchers were published in the scientific journals of the period in an attempt to increase the recognition of Turkish art in the international community. From the memoirs and documents, it is understood that during his visits, Gazi made comments on the dating and style of the objects in the museums. Especially in the presence of an expert researcher on antiquities in the museums he visited, the conversations about the antiquities were prolonged and new objects were taken out of the museums’ and libraries’ storerooms to public display. For example, he requested that a textile artifact that he examined in the Konya Museum in 1931 was photographed and sent to him afterwards, showcasing his active interest in Turkish art. It is also documented that Atatürk, who made comments on the artifacts during his visits to the Topkapı Palace Museum criticized the exhibition order and gave new instructions during his visits of this museum. Undoubtedly, this presidential interest in scientific studies also encouraged and motivated new research. In 1931, during his visits to Istanbul, Bursa, Izmir, Balıkesir, Antalya, Adana and Konya, he visited museums and artifacts, which left an important impression on him in terms of the history Turkish art. Atatürk’s visits had important results such as the establishment of the Turkish Historical Society, the evacuation of archeological sites in military use by the Ministry of National Defense, and the establishment of an upper commission for the restoration of dilapidated antiquities. His examination of the ruins of a bathhouse, which was thought to have been built during the Battle of Ankara (1402) in 1935, by touching on the architectural details, is one of the scenes worth mentioning as “ on-site field research” in terms of examining the sources of Turkish art on situ.

To date, Atatürk’s museum visits have generally been studied through memoirs and the documents in the press and archives of the period have not been used sufficiently. The main sources of this article are the documents obtained from the Turkish Presidential Archives, which are published for the first time, as well as the daily newspapers and research works of the period.